

**T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

KAPİTALİZM, KAYSERİ EKONOMİSİ VE İŞADAMLARI

Aylin Yonca GENÇOĞLU

**Danışman
Prof. Dr. Beyl  DİKEÇLİGİL**

**İnönü Üniversitesi Lisansüstü Eğitim  ğretim Yönetmeliği'nin Sosyal Bilimler
Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı İçin Yazılmasını  ng rd ğ 
DOKTORA TEZİ**

Malatya, Haziran 2012

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE,

Enstitümüz Sosyoloji Anabilim Dalı Doktora öğrencisi Aylin Yonca GENÇOĞLU tarafından Prof. Dr. Beyl  D KE LİG L danışmanlığında hazırlanan KAPİTALİZM, KAYSERİ EKONOMİSİ VE İŞADAMLARI başlıklı bu çalışma, jürimiz tarafından Sosyoloji Anabilim Dalı Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan: Prof. Dr. Cemalettin  OPURO LU

 ye: Prof. Dr. Beyl  D KE LİG L

 ye: Prof. Dr. Abdullah KORKMAZ

 ye: Doç. Dr. Abit BULUT

 ye: Doç. Dr. Hüsniye CANBAY TATAR

ONAY

Yukarıdaki imzaların, adı geçen  ğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

.../.../...

Prof. Dr.  etin DOĞAN

ONUR SÖZÜ

“Prof. Dr. F. Beyl  DIKEÇLİGİL danışmanlığında Doktora Tezi olarak hazırladığım **KAPİTALİZM, KAYSERİ EKONOMİSİ VE İşADAMLARI** başlıklı bu çalışmanın, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın tarafımdan yazıldığını ve yararlandığım bütün yapıtların hem metin içinde hem de kaynakçada yöntemine uygun biçimde gösterilenlerden oluştuğunu belirtir, bunu onurumla doğrularım.”

Aylin Yonca GENçOğLU

ÖNSÖZ

Bugün Türkiye’de en çok tartışılan konulardan bir tanesi Anadolu sermayesi ve onun yükselişidir. Kadim bir ticaret şehri olan Kayseri 1980 sonrası uygulamaya konulan neo-liberal politikalarla başlayan bu sürecin en önemli merkezlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu araştırma 1970’lerin sonunda sınırlı bir sermaye birikimi ve üretim kapasitesi ile işe başlayan Kayseri’nin hızlı ekonomik gelişmesinin temelinde yatan sosyokültürel süreçlerin neler olduğu ve nasıl açıklanabileceği sorusuna bir cevap bulmak üzere gerçekleştirilmiştir. Söz konusu sosyoekonomik süreçleri üreten en önemli sosyal aktörler ise işadamlarıdır. Diğer taraftan bu süreçler kapitalist ekonomik sistem ve Kayseri ekonomisinin kendine özgü şartlarının zemininde ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle işadamları, kapitalizm ve Kayseri ekonomisi araştırma konusunun temel bileşenlerini oluşturmaktadır.

Konusu kapitalist ekonomik sistem içinde, işadamlarının ürettiği ve kentin ekonomik yapısına karakterini veren sosyoekonomik süreçler olan bu çalışmanın ana hedefi ise konuyu mevcut kuramsal açıklamaların dışında kendi bağlamında anlamak ve açıklamak üzere bir kuramsal çerçeve oluşturmaktır. Bu çerçevenin temel ayaklarından birini kapitalizmin temel nitelikleri diğerini ise işadamlarının bu nitelikler çerçevesinde ürettikleri kapitalizme uyum mekanizmaları oluşturmaktadır.

Bu çalışmada sosyokültürel gerçekliği maddi olanla olmayanın iç içe olduğu dinamik bir bütün olarak kabul eden bütüncü sosyolojik yaklaşım benimsenmiştir. Araştırmanın ana hedefine ulaşmak üzere yöntem olarak nitel araştırma yöntemi, araştırma tekniği olarak ise alandan elde edilen verilere dayalı olarak bir kuram oluşturmak üzere geliştirilmiş bir araştırma stratejisi olan temellendirilmiş kuram (grounded theory) seçilmiştir. Alandan elde edilen veriler Nvivo programında analiz edilerek yorumlanmıştır.

Sahadan elde edilen veriler üzerine kurulu olan bu araştırma için öncelikle beni her zaman güler yüzle karşılayan ve görüşlerini açık yüreklilikle dile getiren işadamları nezdinde tüm Kayserili işadamlarına teşekkür etmek isterim.

Oldukça yüksek bir hedef çitasına sahip olan bu çalışmaya başlamamı ve sosyoloji alanında Türkiye’de ilk defa uygulanacak olan temellendirilmiş kuramı kullanmamı değerli hocam ve tez danışmanım Prof. Dr. Beylül Dikeçligil ile bütüncül sosyolojik yaklaşım konusunda yaptığımız tartışmalar sağlamıştır. Bu çalışmayı

yapmam için beni yönlendiren ve yüreklendiren Prof. Dr. Beyl  Dikeçligil'e gerek benim gerekse tezim üzerindeki emeklerinden dolayı sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Her tez izleme komitemde verdiği fikirler ve sorduğu sorularla ufkumu açan, beni daha derinlikli bir bakış açısı geli tirmem hususunda yönlendiren Prof. Dr. Abdullah Korkmaz'a teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca tez izleme komitemde bulunan Doç. Dr. Abit Bulut'a da eleştirileri ve  nerileri için teşekkür ederim. Oldukça ayrıntılı ve sistematik analizlerin yapılmasını gerektiren temellendirilmiş kuram stratejisini bu çalışmada uygulayabilmemde nitel verilerin analizinde kullanılan Nvivo programının bana büyük yardımı oldu. Bu programı bana tanıtan ve öğreten Yrd. Doç. Dr. Elif Ku 'a da ayrıca teşekkürlerimi sunarım.

Bilindiği üzere doktora oldukça zorlu bir süreçtir ve bu süreçte verilen manevi desteklerin araştırmacı açısından önemini ancak bu süreci yaşayanlar anlayacaktır. Bu nedenle doktora sürecimin en zorlu aşamalarında bana kapısını açan ve büyük bir manevi destek sağlayan Doç. Dr. Hüsniye Canbay Tatar'a desteklerinden ötürü minnettarım. Yine bu süreç boyunca beni hiç yalnız bırakmayan, tıkanığım ve yorulduğum zamanlarda beni motive eden sevgili dostum Ayben Toprak'a bana gösterdiği sabır ve verdiği destek için teşekkür borçluyum. Son olarak  efkati ve duaları ile her zaman yanımda olan anneme ve hayatıma anlam katan sevgili kızım G kekin'e de teşekkür etmek isterim. İyi ki varsınız.

KAPİTALİZM, KAYSERİ EKONOMİSİ VE İŞADAMLARI

İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı

Doktora Tezi: Mayıs-2012

Danışman: Prof. Dr. Beylû DİKEÇLİGİL

ÖZET VE ANAHTAR KELİMELER

Araştırmanın konusu kapitalist ekonomik sistem içerisinde, Kayseri ekonomisinin temel aktörleri olan işadamlarının ürettiği ve kentin ekonomik yapısına da karakterini veren sosyoekonomik süreçlerdir. Sosyoekonomik süreçlerle de, iş adamlarının maddi koşulları, zihniyet dünyaları ve davranışları ile bunlar arasındaki bağlantılar sonucunda ortaya çıkan etkileşim örüntüleri kastedilmektedir.

Çalışmanın nihai hedefi ise kapitalist süreç ile bağlantılı olarak Anadolu'nun ekonomik gelişmesinde öncü bir rol üstlenen Kayseri ekonomisinin ve Kayserili sanayicilerin başarılarında/başarısızlıklarında sosyokültürel özelliklerin oynadığı rolü, mevcut kuramsal açıklamaların dışında kendi bağlamında açıklayabilme potansiyeline sahip bir kuramsal çerçeve oluşturmaktır.

Araştırmanın metodolojik yaklaşımı bütüncül sosyolojik yaklaşımdır. Yöntem olarak sosyal hayatı kendi akışı içinde, derinlemesine anlamaya ve açıklamaya yönelik olan nitel araştırma yöntemi tercih edilmiştir. Araştırma tekniği olarak ise, alandan elde edilen verilere dayalı olarak bir kuram oluşturma amacı taşıyan temellendirilmiş kuram kullanılmıştır. Alandan elde edilen veriler Nvivo programında analiz edilmiş, analizlerin sonucunda ortaya çıkan kavramsal çerçevelerin modelleri oluşturulmuştur.

Kayserili işadamlarının ve Kayseri ekonomisinin kapitalizme uyum süreci iş adamlarının arayışları ile gerçekleşmiştir. Bu arayışı yönlendiren ve biçimlendiren yapısal ve nedensel koşullar ise Kayserili işadamlarının kapitalizmin temel niteliklerine ilişkin algılarıdır. Bu nitelikler; sermaye algısı, pazar arayışı, uluslar arası rekabet, ülkeler hiyerarşisi, kapitalist ekonomik sistemde devletin rolü ile kaygan ve belirsiz ekonomik zemindir. Arayışın içinde gerçekleştiği Kayseri'ye özgü sosyoekonomik süreçler ile bu süreçler çerçevesinde oluşan uyum mekanizmaları paradigma modelinin bağlam ve eylem/etkileşim stratejileri unsurunu

oluşturmaktadır. Bunlar; ticari birikim, devlet yatırımları, üretim mekânları, küreselleşme algısı ve oturmalarıdır. Nedensel yapısal koşullar ile bağlam ve eylem stratejileri neticesinde ortaya çıkan sonuçlar ise şu şekilde sıralanabilir: Temkinli girişimci, sektörel akışkanlık ve sektörel sıçrama, hâkim firmaların sunduğu imkânlar ve yol açtıkları sınırlamalar, ülkeler arasında eşitleme eğilimi ve kurumsallaşma çabası.

ANAHTAR KELİMELELER: Kapitalizm, Girişimci, Kayseri Ekonomisi, Temellendirilmiş Kuram

CAPITALISM, KAYSERIS. ECONOMY AND BUSINESSMEN

Ph.D. Dissertation Thesis Submitted to the Department of Sociology, Social Sciences

Institute, Inonu University, Malatya, Turkey: May, 2012

ABSTRACT AND KEY WORDS

The subject of this dissertation is socio-economic processes which have been created by the businessmen who are the main actors of the economy in Kayseri and have provided to the main characteristics of this economy in the global capitalist system. Socio-economic processes are meant the material conditions of businessmen, their mentalities and attitudes and consequently the patterns of interactions occurring between those.

Main objective of the dissertation is to discuss the socio-cultural conditions which are able to influence the financial capabilities of Kayseri's businessmen who have been the forerunner of the recent economic development in Anatolian Region. While discussing these conditions, our aim is to attempt to establish a theoretical framework which could explain these processes in their own context under the light of the process of Capitalism.

The dissertation's methodology would be the holistic sociological approach. In this context, the qualitative research was selected. This method attempts to explain and understand the social life in its own context and depths. Consequently, the research technique was utilized according to the necessities of the Grounded Theory which is consist of the data coming from the field. The data coming from the field were analyzed by using Nvivo software. According to the results, various models were drawn.

The economy and the businessmen in Kayseri have been incorporated into the Capitalist System due to those businessmen's own attempts. These businessmen's perceptions to the Capitalism's characteristics have formulated and directed those attempts. Those characteristics are the perception of capital, the searching market, international economic competition, the hierarchy of countries, state intervention to the market and vague nature of capitalist market economy. Kayseri's own socio-economic processes and their adaption mechanisms are the elements of the context

and action/interaction strategies of the paradigm's model. These elements are the commercial accumulations, the state investments, the production fields, the perception of Capitalism and "sittings" (meetings). The results coming from the causal, structural conditions and the context, action strategies are like following: the prudent entrepreneurs, the sectoral liquidity, the sectoral gallop, the oligopolistic market's favors and barriers, the equalization tendency among the states and the corporatizing attempts.

Keywords:

Capitalism, Entrepreneur, Kayseri's Economy, the Grounded Theory

İÇİNDEKİLER

ONAY

ONUR SÖZÜ	1
ÖNSÖZ.....	2
ÖZET VE ANAHTAR KELİMELEER	4
ABSTRACT AND KEY WORDS	6
İÇİNDEKİLER.....	8
TABLO LİSTESİ.....	13
GRAFİK LİSTESİ.....	14
İLİŞKİ TİPLERİ LİSTESİ	15
MODEL LİSTESİ.....	19
KISALTMALAR LİSTESİ	20
1. GİRİŞ	21
2. ARAŞTIRMANIN KONUSU, ARAŞTIRMA SORULARI, AMACI VE YÖNTEMİ	29
2.1. Araştırmanın Konusu, Amacı ve Önemi	29
2.2. Araştırmanın Metodolojisi.....	39
2.2.1. Bütüncü Yaklaşım	39
2.2.2. Temellendirilmiş Kuram.....	40
2.2.2.1. Temellendirilmiş Kuramda Veri Toplama ve Analiz Aşamaları	43
2.2.2.2. Temellendirilmiş Kuramda Kodlama	46
2.2.2.3. Teorik Örneklemeye	51
2.2.3. Araştırma Yöntemi	53
2.2.3.1. Araştırma Soruları.....	53
2.2.3.2. Araştırmanın Örneklemi.....	54
2.2.3.3. Araştırmanın Bilgi Derleme ve İşleme Araçları.....	57
3. KAPİTALİZMİN DEĞİŞMEYEN TEMEL NİTELİKLERİ.....	59
3.1. Kapitalizmin Doğasını Gösteren Kavramlar	61
3.2. Kapitalizm ve Sermaye.....	64
3.2.1. Kapitalizmin Doğuşunda Sermaye Birikimi ve Sömürgecilik.....	65
3.2.2. Smith ve Ricardo: Kapitalist Sermaye Birikimi ve Emek	67
3.2.3. Marx: Artı Değerin Sınırsız Birikimi Olarak Kapitalist Sermaye.....	71

3.2.4. Weber ve Sombart: Kapitalizm ve Sermaye	72
3.2.5. Braudel: Piyasa Ekonomisinin Zıt Kutbu Olarak Sermaye Birikimi	74
3.2.6. Wallerstein: Kapitalizm ve Sınırsız Sermaye Birikimi	78
3.3. Uluslar arası İlişkiler	80
3.3.1. Ricardo: Zenginleşmenin Devamlılığında Uluslar arası Ticaretin Rolü ..	81
3.3.2. Braudel: Dünyayı Taksim Eden Kapitalizm	82
3.3.3. Wallerstein: Kapitalizmin Uluslar Arası Hiyerarşisi.....	84
3.4. Kapitalizm ve Devlet.....	89
3.4.1. Sombart: Kapitalizmin Temel Aktörü Olarak Devlet	89
3.4.2. Braudel: Kapitalizm ve Modern Devletin İşbirliği.....	91
3.4.3. Wallerstein: Sınırsız Sermaye Birikiminde Devletin Konumu.....	94
3.5. Belirsiz ve Kaygan Bir Ekonomik Zemin	98
3.5.1. Ricardo: Kar Oranlarının Dengesini Sağlayan Kararsızlık.....	99
3.5.2. Marx: Artı Değer Üretme Zorunluluğunun Yol Açtığı Kaygan ve Belirsiz Ekonomik Zemin.....	102
3.5.3. Sombart: “Tedirgin Bir Çırpınış” Olarak Kapitalizm	107
3.5.4. Schumpeter: Kapitalizm ve Yaratıcı Yıkım.....	111
3.6. Kapitalizmin İhtiyaç Duyduğu İnsan kaynağı	113
3.6.1. Marx: Kapitalist ve Özgür Emek Gücü	114
3.6.2. Sombart: Kapitalist Zihniyetin Taşıyıcıları	117
3.6.3. Weber: Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu	120
3.6.4. Braudel: Kapitalistler ve İlişkileri	125
3.6.5. Schumpeter: Kapitalizmi Sürükleyen Güç Girişimci	128
4. KAYSERİLİ İŞADAMLARININ GÖZÜNDEN KAPİTALİZM MODELİ	131
4.1. Kapitalizm ve Sermaye.....	132
4.1.1. Sermayenin Anlamı	132
4.1.2. Sermaye Birikiminin Sürekliliği: Sektörel Akışkanlık ve Sektörel Sıçrama	136
4.1.3. Temellendirilmiş Kuram Oluşturma Sürecinde Sermayenin Kavramsal Değerlendirmesi.....	141
4.1.4. Kapitalist Ekonomik Sistemde Sermaye Üzerine Karşılaştırma: Kayserili İşadamları ve Teori	144

4.2. Pazar Arayışı.....	147
4.2.1. Pazar Arayışının Nedenleri.....	147
4.2.2. Pazar Arayışının İki Biçimi.....	148
4.2.3. Temellendirilmiş Kuram Oluşturma Sürecinde Pazar Arayışının Kavramsal Değerlendirmesi	150
4.3. Uluslararası Ekonomik İlişkiler	151
4.3.1. Ülkeler Hiyerarşisi.....	151
4.3.2. Ülkeler Hiyerarşisinde Eşitleme Eğilimi	153
4.3.3. Uluslararası Rekabet.....	155
4.3.4. Temellendirilmiş Kuram Oluşturma Sürecinde Uluslararası Ekonomik İlişkilerin Değerlendirilmesi.....	158
4.3.5. Kapitalist Ekonomide Uluslar Arası Ekonomik İlişkiler Üzerine Karşılaştırma: Kayserili İşadamları ve Teori.....	161
4.4. Kapitalist Ekonomide Devletin Rolü	165
4.4.1. Devletin Üretim Faaliyetlerindeki Rolü	166
4.4.2. Devletin Uluslar Arası Ekonomik Rekabetteki Rolü	172
4.4.3. Temellendirilmiş Kuram Oluşturma Sürecinde Kapitalist Ekonomide Devletin Rolünün Değerlendirilmesi	175
4.4.4. Kapitalist Ekonomik Sistemde Devletin Rolü Üzerine Karşılaştırma: Kayserili İşadamları ve Teori	177
4.5. Belirsiz ve Kaygan Ekonomik Zemin	180
4.5.1. Kâr Oranlarında Azalma Eğilimi	181
4.5.2. Hâkim Firmaların Varlığı: Sınırlama ve İmkânlar	187
4.5.3. Krizler	191
4.5.3.1. Krizlere Karşı Dayanıklılık	193
4.5.3.2. Öğrenme Süreci Olarak Kriz.....	194
4.5.4. Temellendirilmiş Kuram Oluşturma Sürecinde Belirsiz ve Kaygan Zeminin Kavramsal Değerlendirmesi	198
4.5.5. Kaygan ve Belirsiz Ekonomik Zemin Açısından Kapitalizm Teorisyenleri ile Kayserili İşadamlarının Görüşlerinin Karşılaştırılması.....	201
4.6. Beşeri Sermaye	205

4.6.1. Temellendirilmiş Kuram Oluşturma Sürecinde Beşeri Sermayenin Kavramsal Değerlendirmesi	209
4.6.2. Kapitalist Ekonomide Beşeri Sermaye Üzerine Karşılaştırma: Kayserili İşadamları ve Teori	211
5. UYUM MEKANİZMALARI.....	217
5.1. Kayseri Ekonomisi ve Sermaye Birikimi	217
5.1.1. Ticari Sermayeyi Üretime Aktarmak	217
5.1.2. Sermayeyi Kayseri'ye Aktarmak	223
5.1.3. Kayseri'de Sermaye Birikiminin Temellendirilmiş Kurama Dayalı Değerlendirmesi	225
5.2. Kayseri'de Devlet Desteği ile Zenginleşme	227
5.2.1. Devlet Yatırımlarının Kayseri Ekonomisi Üzerine Etkisi	228
5.2.2. Devlet ve Ekonomik Kaynakların Kullanımı	230
5.2.3. Devlet Desteği ile Zenginleşmenin Mekanı Olarak Organize Sanayi Bölgeleri	233
5.2.4. Temellendirilmiş Kuram Oluşturma Sürecinde Kayseri'de Devlet Desteği ile Zenginleşmenin Kavramsal Değerlendirmesi	237
5.3. Kayseri'de Girişimcilik	239
5.3.1. Yenilikçi Girişimci ve Taklitçi Girişimcilik	243
5.3.2. Temkinli Girişimcilik	246
5.3.3. Temellendirilmiş Kuram Oluşturma Sürecinde Girişimciliğin Kavramsal Değerlendirmesi	252
5.4. Küresel Kapitalist Ekonomik Sistemde Var Olmak	255
5.4.1. Küçülmüş Dünyada Yaşamak: Küreselleşme	255
5.4.2. Aile Şirketlerinde Kurumsallaşma	258
5.4.3. Gelenekselin İktisadi Olana Etkisi: 'Oturmalar'	262
5.4.3.1. Mevcut Kaynakları Sermayeye Dönüştüren Sosyal Etkileşim Örüntüsü Olarak Oturmalar	264
5.4.3.2. Enformel Sigorta Ağı Olarak Oturmalar	266
5.4.3.3. Bilgi Akışının ve Stratejik Kararların Mekanı Olarak Oturmalar	267
5.4.4. Kayserili İşadamları ve Hayır Faaliyetleri: Zenginliği Paylaşmak	271

5.4.5. Temellendirilmiş Kuram Oluşturma Sürecinde Küresel Kapitalist Ekonomik Sistemde Var Olmanın Kavramsal Değerlendirmesi	274
6. SONUÇ VE DEğERLENDİRME.....	277
6.1. Arayışın Nedensel Koşulları ve Genel Yapısal Şartlar	283
6.2. Arayışın İçinde Gerçekleştiği Bağlam Kayseri’nin Kendine Özgü Koşulları ve Kapitalizme Uyum Mekanizmaları.....	290
6.3. Arayış Sürecinin Sonuçları.....	295
KAYNAKÇA.....	302

TABLO LİSTESİ

Tablo 1. İlk 500 Sanayi Kuruluşu Arasına Giren Kayseri Firmaları	36
Tablo 2: DPT ve TÜİK KOBİ Ölçütleri	55
Tablo 3: Kayseri Organize Sanayi Bölgesindeki Firmaların Sektör ve İşletme Büyükliğüne Göre Durumu	55

GRAFİK LİSTESİ

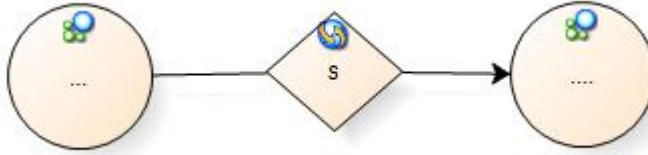
Grafik 1: Yıllara Göre KOSB’de İlk 500’e Giren Firma Sayıları..... 36

Grafik 2: Yıllara Göre KOSB’de İlk Bine Giren Firma Sayıları 37

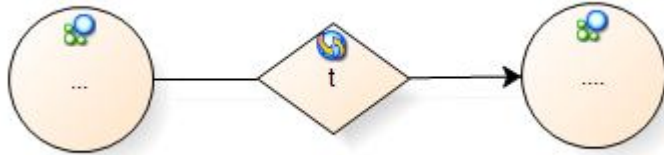
İLİŞKİ TİPLERİ LİSTESİ



1. İlişki: 'i' sembolü ile gösterilen ilişki tipi bir kategorinin diğerinin bir unsurunu oluşturduğunu ifade etmektedir.



2. Sonuç olma ilişkisi: 's' sembolü ile gösterilen ilişki tipi, bir kategorinin diğerinin sonucu olduğunu ifade etmektedir.



3. Tek yönlü ilişki: 't' sembolü ile gösterilen ilişki tipi, bir kategorinin diğerini tek yönlü olarak etkilediğini ifade etmektedir.



4. Varsa ilişkisi: ‘var’ sembolü ile gösterilen ilişki tipi, bir kategorinin varlığının diğeri ile sonuçlandığını ifade etmektedir.



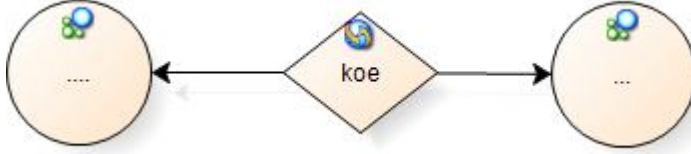
5. Yoksa ilişkisi: ‘yok’ sembolü ile ifade edilen ilişki tipi, bir kategorinin yokluğunun diğeri ile sonuçlandığını ifade etmektedir.



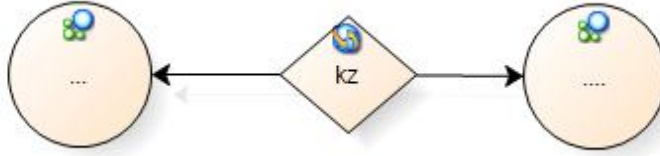
6. Bağlam ve eylem stratejisi ilişkisi: ‘bes’ sembolü ile gösterilen ilişki tipi, bir kategorinin diğerrinin bağlamını ya da ona karşılık olarak geliştirilen eylem stratejisi olduğunu ifade etmektedir. Bağlam kategori ile ilgili belirli bir takım özellik ve özel koşullara; eylem stratejisi, kategoriye karşılık olarak gerçekleştirilen davranışlara, düzenlemelere ve uygulamalara işaret eder.



7. Nedensel veya yapısal koşul ilişkisi: ‘nyk’ sembolü ile gösterilen ilişki tipi, bir kategorinin diğerinin nedensel ya da yapısal koşulu olduğunu ifade eder. Nedensel koşul, kategorinin ortaya çıkmasına ya da gelişmesine yol açan vaka, durum ve olaylara; yapısal koşul, kategorinin içinde bulunduğu genel yapısal şartlara işaret eder.



8. Karşılıklı olumlu etki ilişkisi: ‘koe’ sembolü ile gösterilen bu ilişki tipi iki kategorinin birbirlerini olumlu yönde etkilediklerini ifade etmektedir.



9. Karşılıklı zorunluluk ilişkisi: ‘kz’ sembolü ile ifade edilen bu ilişki tipi, iki kategorinin bir diğeri için zorunlu koşul olduğunu ifade etmektedir.



10. Karşılıklı engelleme ilişkisi: ‘ke’ sembolü ile gösterilen ilişki tipi, karşılıklı zorunluluk ilişkisi içinde bulunan iki kategorinin aynı zamanda birbirlerinin varlığını engelleme yönünde işlev gördüğünü ifade etmektedir.



11. Uyum ilişkisi: ‘u’ sembolü ile gösterilen ilişki tipi, iki kategorinin ilişkisinin birbirlerinin ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde işlediğini ifade etmektedir.



12. Skala ilişkisi: Bir olgunun iki kategorinin uç noktalarını oluşturduğu iki nokta arasında herhangi bir konumda yer alabileceğini ifade eder.

MODEL LİSTESİ

Model 1: Kapitalizm ve Temel Nitelikleri	34
Model 2: Sermayenin Anlamı.....	142
Model 3: Sektörel Akışkanlık	143
Model 4: Pazar Arayışı.....	150
Model 5: Ülkeler Hiyerarşisi	158
Model 6: Rekabet Avantajı.....	160
Model 7: Kapitalist Ekonomide Devletin Rolü	175
Model 8: Devlet Yatırımlarının Kapitalist Ekonomiye Etkisi.....	176
Model 9: Krizlerin Oluşturduğu Süreçler.....	199
Model 10: Kapitalist Ekonomik Sistemde Belirsiz ve Kaygan Ekonomik Zemin'in Temel Özellikleri.....	200
Model 11: Kapitalist Ekonomide Beşeri Sermaye ve İhtiyaçları.....	210
Model 12: Kayseri'de Sermaye Birikim Süreci	226
Model 13: Kayseri'de Devlet Desteği İle Zenginleşme	237
Model 14: Kayseri'de Girişimcilik Tipleri ve Oluşumu	252
Model 15: Temkinli Girişimcilik.....	253
Model 16: Kayseri'ye Özgü Bir Sosyal Dayanışma Ağı Olarak Oturmalar ve Girişimci.....	275
Model 17: Küresel Ekonomik Sistemde Var Olmanın Temelleri.....	275
Model 18: Kapitalizme Eklemlenme Sürecinde Arayış.....	299

KISALTMALAR LİSTESİ

DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
İSO	: İstanbul Sanayi Odası
KOSGEB	: Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme Başkanlığı
KAYSO	: Kayseri Sanayi Odası
KOSB	: Kayseri Organize Sanayi Bölgesi
MÜSİAD	: Müstakil İşadamları Derneği
TUSKON	: Türkiye İşadamları ve Sanayicileri Konfederasyonu
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu

1. GİRİŞ

Bilindiği üzere tarihsel olarak önemli bir girişimcilik potansiyeline sahip olan Kayseri, özellikle 1980'lerden sonra sergilediği hızlı gelişme ve sanayileşme performansı ile Anadolu Kaplanları arasında yerini almıştır. Bu başarı, Velzen'in (1978, 184), 1974-75 yılları arasında Kayseri'de yaptığı bir saha araştırmasındaki Kayseri'yi sanayi kapitalizmi yönünde ilerlemeye yöneltecek herhangi bir gelişmenin bulunmadığı tespitine rağmen gerçekleşmiştir.

Bu öngörülemeyen gelişme, ESI'nin 2005 yılında yayınlanan ve 'İslami Kalvinistler: Orta Anadolu'da Değişim ve Muhafazakarlık' başlıklı raporunda Weberyen bir bakış açısıyla açıklanmaya çalışılmıştır. Buna göre, genel olarak Orta Anadolu'da ve özel olarak Kayseri'de "Protestan devrimi"ne benzer bir devrim yaşanmış, ve bu devrim İslam ile modernliğin uyum içinde birlikte yaşadığı, temel nitelikleri başarı ve refah olan yepyeni bir sosyoekonomik yapı ortaya çıkarmıştır. Dikeçligil (2008, 285-286) ise bu raporun, Kalvinizm ve kapitalizmin ruhunu, çalışkan ve tutumlu olmak gibi iki özelliğe indirgediğini belirtmektedir. Ona göre çalışkanlık ve tutumluluk anlam kodları/değerleri her kültürde bulunabilir. Önemli olan söz konusu anlam kodlarını besleyen değerlerin İslamiyet ve Kalvinizm'de aynı olup olmadığıdır ve Kayseri'de 'İslami Kalvinizm' olarak nitelendirilebilecek bir durumun olgusal karşılığı bulunmamaktadır. Ayrıca bu gelişmeyi 'İslami Kalvinizm' gibi yapay bir kavrama indirgemek mümkün görünmemektedir.

Şu bir gerçektir, 1980 sonrasında Kayseri ekonomisinin sergilediği performans onun kapitalist nitelikte bir gelişme içinde bulunduğunu göstermektedir. Bu durum yukarıda verilen bakış açıları ile birlikte değerlendirildiğinde akla şu sorular gelmektedir. Leo Velzen'in 1970'lerin sonunda ortaya koyduğu tespitler yanlış mıdır yoksa doğru mudur? Yanlışsa, Velzen nasıl bir yanlışlık yapmıştır ve bu yanlışlık neden kaynaklanmaktadır? Doğruysa, bu tespitlerin aksine sonuçlar doğuracak ne gibi faktör ya da faktörler işe karışmıştır? Bu durumu ortaya çıkaran sosyoekonomik süreçlerin açıklanmasında mevcut teorik açıklamalar dışında bir açıklama çerçevesi oluşturulabilir mi?

Bu çalışmanın konusu, amacı ve yöntemi söz konusu sorulardan hareketle oluşturulmuştur. Araştırmanın konusu kapitalist ekonomik sistem içerisinde, Kayseri ekonomisinin temel aktörleri olan işadamlarının ürettiği ve kentin ekonomik yapısına da karakterini veren sosyoekonomik süreçlerdir. Sosyoekonomik süreçlerle de, iş adamlarının maddi koşulları, zihniyet dünyaları ve davranışları ile bunlar arasındaki bağlantılar sonucunda ortaya çıkan etkileşim örüntüleri kastedilmektedir.

Çalışmanın nihai hedefi ise kapitalist süreç ile bağlantılı olarak Anadolu'nun ekonomik gelişmesinde öncü bir rol üstlenen Kayseri ekonomisinin ve Kayserili sanayicilerin başarılarında/başarısızlıklarında sosyokültürel özelliklerin oynadığı rolü, mevcut kuramsal açıklamaların dışında kendi bağlamında açıklayabilme potansiyeline sahip bir kuramsal çerçeve oluşturmaktır.

Söz konusu nihai hedefe ulaşmak üzere araştırmada kullanılan metodolojik yaklaşım bütüncül sosyolojik yaklaşımdır. Gerçekliği, maddi ve maddi olmayanın iç içe olduğu, farklı görünümleri olan dinamik ve ahenkli bir bütün olarak kabul eden bütüncül sosyolojik yaklaşım, parçaların özelliklerinin ancak ve ancak bütünün dinamiklerinden anlaşılabilceği sayılısından hareket eder (Dikeçilgil, 1994, 36). Bu çerçevede sosyal hayatı kendi akışı içinde ve derinlemesine anlamaya ve açıklamaya yönelik olan nitel araştırma yöntemi tercih edilmiştir.

Araştırmanın hedefi, mevcut kuramsal açıklamaların dışında bir açıklama çerçevesi geliştirmek olduğundan araştırma tekniği olarak, nitel araştırma tekniklerinden temellendirilmiş kuram stratejisi tercih edilmiştir. Temellendirilmiş kuram stratejisi, alandan elde edilen verilere dayalı olarak bir kuram oluşturma amacı taşımaktadır. İlk olarak 1967'de Strauss ve Glaser'ın "The Discovery of Grounded Theory" isimli çalışmalarında sosyolojik bir bakış açısıyla geliştirdikleri bu strateji, sosyal gerçekliğin mevcut teorilerle anlaşılması ve açıklanmasında güçlük çekilen alanlarında yeni bakış açıları oluşturmak üzere yapılacak çalışmalar için kullanışlı ve sistematik bir analiz tekniği olma potansiyeli taşımaktadır. Türkiye'de sosyoloji alanında temellendirilmiş kuram stratejisi kullanılan ilk çalışmalardan biri olan bu araştırmanın bir diğer hedefi de temellendirilmiş kuramın bir örneğini teşkil etmektir. Bu nedenle araştırmanın konusu, amacı ve yönteminin açıklanmasına ayrılan ikinci bölümde temellendirilmiş kuram stratejisi üzerinde ayrıntılı şekilde durulmuş ve

temellendirilmiş kuram, bu araştırmadan çeşitli örnekler üzerinden açıklanmaya çalışılmıştır.

Temellendirilmiş kuram stratejisi, alandan elde edilen verilerin soyutlanmasına ilişkin oldukça sistematik ve ayrıntılı olmakla beraber esnek bir araştırma süreci ortaya koyduğundan bu araştırmanın konusu ve amacına en uygun araştırma tekniği olma niteliğini taşımaktadır. Bu yöntemle yapılan çalışmalar mevcut teori ya da teorilere dayanmasa da çalışma konusu üzerine bir literatür bilgisini de gerektirmektedir. Bu nedenle araştırma konusunun ve yönteminin belirlenmesinin ardından gerek literatüre ilişkin bilgilerin yazılması gerekse derinlemesine görüşmelerin yapılması ve bu görüşmelerden elde edilen verilerin analizi paralel şekilde yürütülmüştür.

Kapitalizm, en basit şekliyle büyük oranda kâr elde etmek amacıyla üretime, mal ve hizmetlerin değişimine yönelik, özel mülkiyete ve sermaye kullanımına dayanan ekonomik sistem olarak tanımlanabilir. Ancak kapitalizm aynı zamanda çok daha karmaşık süreçleri de içeren, toplumsal yaşamın her alanına nüfuz eden ve onlara karakterini veren bir sistemdir. 16. yüzyıldan itibaren Avrupa’da ortaya çıkan ve giderek tüm dünyayı etkisi altına alan kapitalizmin, o tarihlerden bugüne kadar sürekli bir dönüşüm halinde olduğu ve sürekli olarak kendisini yenilediği hususu ise hemen herkes tarafından kabul edilmektedir. Ancak yapılan okumalar ve ilk derinlemesine görüşmeler sırasında kapitalizmin ortaya çıktığı günden bu yana değişmeden kalan belli nitelikleri bulunduğu gözlenmiş ve bu nitelikler aşağıdaki gibi belirlenmiştir.

1. Yoğun bir sermaye birikimi ile bunun sonucunda ortaya çıkan sürekli büyüme ve kâr arttırma zorunluluğu.
2. Kâr arttırma ve büyüme zorunluluğunun getirdiği pazar arayışı.
3. Pazar arayışı nedeniyle uluslar arası ekonomik ilişkilere girme mecburiyeti ile buna destek verecek güçlü bir devletin varlığı.
4. Sürekli krizlerin yaşandığı belirsiz ve kaygan ekonomik zeminde ayakta kalma çabası.
5. Bu çabanın getirdiği üretim, teknoloji ve ekonomik örgütlenmede sürekli bir yenilik yaratma gereği.
6. Bu gerekliliği yerine getirebilecek niteliklere sahip insan kaynağı.

Kapitalizme ilişkin belirlenen bu nitelikler, yapılan okumalar ve görüşmeler sırasında araştırmacının zihninde kendiliğinden belirmiş ve bu niteliklerin araştırmanın temel ayaklarını oluşturma potansiyeline sahip olduğu görülmüştür. Böylece araştırma tasarımı da bu nitelikler üzerinden yeniden oluşturulmuştur. Ancak burada vurgulanması gereken nokta, bu araştırmanın, yukarıda sıralanan ve kapitalizmin değişmeyen nitelikleri olarak kabul edilen olgulara ilişkin özgün bir açıklama çerçevesi oluşturmak amacı taşımadığıdır. Çalışma, bu nitelikleri Kayserili işadamlarının nasıl algıladığını anlamaya ve onlara hangi mekanizmalarla uyum sağladıklarını ortaya koyacak bir açıklama çerçevesi geliştirmeye ve bunu alandan elde edilen veriler üzerinden gerçekleştirmeye çalışmaktadır.

Bu çerçevede araştırmanın üçüncü bölümü, klasik olarak nitelendirilebilecek kapitalizm teorilerinde kapitalizmin temel nitelikleri üzerine ortaya konulan görüşlerin açıklanmasına ayrılmıştır. Araştırmanın başlangıcında bu bölüm, çeşitli dönemlerde ortaya çıkmış kapitalizm teorilerinden hareketle kapitalizmin genel bir çerçevesini sunacak şekilde yazılmıştır. Ancak ilerleyen süreçte, yapılan okumalar ve derinlemesine görüşmelerle ortaya çıkan kapitalizmin temel niteliklerinin bu bölümünün ana temasını oluşturması gerektiği sonucuna varılmıştır. Bu nedenle söz konusu bölümde, kapitalizme ilişkin özgün teorik açıklamalar getiren önde gelen teorisyenlerin görüşlerinin kapitalizmin değişmeyen nitelikleri çerçevesinde yorumlanmıştır.

Burada tekrar vurgulanması gereken nokta, bu çalışmanın amacının kapitalizmin değişmeyen niteliklerine ilişkin özgün bir açıklama çerçevesi oluşturmak olmadığıdır. Bu nedenle, kapitalizmin temel nitelikleri üzerine özgün bir açıklama çerçevesi oluşturarak, bu özgün çerçeveyi literatürdeki bilgilerle desteklemek yoluna gidilmemiştir. Bu tür bir çalışmanın araştırmanın sonunda bir bölüm olarak eklenmesi de araştırmanın amacı, yöntemi ve ruhuna aykırı olacağından, üçüncü bölümde, Adam Smith, David Ricardo, Werner Sombart, Max Weber, Joseph Schumpeter, Fernand Braudel, İmmanuel Wallerstein gibi teorisyenlerin temel metinleri üzerinden kapitalizmin değişmeyen nitelikleri ele alınmıştır.

‘Kayserili İşadamlarının Gözünden Kapitalizm’ ve ‘Kapitalizme Uyum Mekanizmaları’ başlıklarını taşıyan dördüncü ve beşinci bölümler araştırmanın ana

gövdesini oluşturmaktadır. Bu iki bölümde, alandan elde edilen verilerin temellendirilmiş kuram stratejisi kullanılarak analiz edilmesi neticesinde geliştirilen kavram ve açıklama çerçeveleri yer almaktadır. Söz konusu kavram ve açıklamalar, temellendirilmiş kuram stratejisi gereğince, verilerin döngüsel olarak toplanması ve analizi çerçevesinde aşama aşama geliştirilmiştir. Bu süreci şöyle açıklamak mümkündür.

Öncelikle yapılan ilk derinlemesine görüşmelerin her biri satır satır kodlanmıştır. Bu kodlama sırasında her satıra o satırın işaret ettiği anlam ya da olguyu ifade eden bir etiket verilmiştir. Ardından bu kodlamalardan hareketle, nitel verilerin analizinde kullanılan bir bilgisayar programı olan Nvivo'da çeşitli kategoriler oluşturulmuş ve bu kategorilere ilişkin veriler bu program kullanılarak analiz edilmiştir. Bu çerçevede her bir kategoriye ilişkin veriler o kategoride kodlanmış ve kodlanan veriler ayrıntılı şekilde değerlendirilmiştir. Bu değerlendirme sırasında nitel araştırmanın en önemli unsurlarından biri olan insanı kaybetmemek için kategorilerde yer alan veriler görüşme yapılan işadamlarının nitelikleri dikkate alınarak analiz edilmiştir. Örneğin, sermayenin anlamı kategorisinde yer alan veriler bir başka ifade ile işadamlarının sermayenin anlamı konusunda dile getirdikleri ifadeler işadamlarının faaliyet gösterdikleri sektörler, yaşları, eğitim durumları, kökenleri vb. nitelikleri açısından karşılaştırılmıştır. Bu karşılaştırmalar sonucunda işadamlarının yukarıda sayılan niteliklerinin sermayenin anlamı üzerine görüşlerinde bir farklılığa yol açıp açmadığı tespit edilmiştir. Aynı işlem araştırma sırasında oluşturulan tüm kategoriler için gerçekleştirilmiştir. Bu karşılaştırmalar sonucunda sektör, köken, yaş, eğitim durum vb. vasıfların araştırmada ele alınan hususlar açısından işadamlarının görüşlerinde herhangi bir farklılaşmaya yol açmadıkları görülmüştür.

Bu tespitlerin ardından her bir kategoriye ilişkin veriler arasındaki benzerlik ve farklılıkları karşılaştırılmış; böylece her bir kategorinin özellikleri ve boyutları tespit edilmiştir. Ardından bu kategoriler arasında kurulabilecek ilişkiler tanımlanmış başka bir ifade ile çeşitli ilişki tipleri belirlenmiştir. Bu çerçevede araştırma konusuna ilişkin her bir özel duruma ilişkin kategoriler, bir veya birkaç merkez kategori etrafında ilişki tipleri kullanılarak bütünleştirilmiştir.

Böylece ortaya çıkmaya başlayan kavram ve açıklama çerçeveleri bir sonraki aşamada hangi verilerin nereden toplanacağına karar verilmesini sağlamış ve bu verileri elde etmek üzere yeni derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Alandan elde edilen her yeni veri ile oluşum aşamasında olan kavram ve açıklama çerçeveleri sürekli olarak sınanmıştır. Bu sırada, gerektiğinde bazı kategorilerden vazgeçilmiş ve yerlerine yenileri konmuş; geri kalanların özellikleri ve boyutları daha soyut ve ayrıntılı hale getirilmek sureti ile geliştirilmiştir. Bu döngü, kavram ve açıklama çerçevelerinin yeterli bir soyutlama düzeyine ve işaret ettikleri olguları anlama ve açıklama gücüne sahip oldukları düşüncesi araştırmacıda oluşana kadar devam ettirilmiştir.

Bu süreçte kategoriler arasında var olduğu tespit edilen ilişkiler de kavramsal olarak tanımlanmış ve kategoriler bu çerçevede bütünleştirilerek incelenen her özel olguya ilişkin yeterli bir soyutlama düzeyine sahip kavramsal bir açıklama çerçevesi oluşturulmuştur. Kavramsal olarak tanımlanan her bir ilişki tipinin sembolü ve nasıl bir ilişki biçimini ifade ettiği ilişki tipleri sunulmuştur.

Söz konusu bölümler yazılırken öncelikle işadamlarının geliştirilen kategorileri en etkili bir şekilde ifade eden sözlerine yer verilmiştir. Bunun ardından, her bir kategorinin özellik ve boyutları ile diğer kategoriler arasındaki ilişkisi üzerinde durulmuştur. Temellendirilmiş kuram stratejisi, alandan elde edilen verileri esas aldığından yapılan her bir kavramsallaştırma ve açıklama bu verilerle desteklenmiştir. Bu bölümlerdeki her bir alt başlık, araştırma konusuna ilişkin bir durumun merkezi nitelik taşıyan bir ya da birkaç olgu üzerinden kavramsal olarak açıklamasına ilişkindir. Bu nedenle söz konusu alt başlıkların sonunda, ele alınan duruma ilişkin kavram ve açıklamaların kısa bir değerlendirmesi, ardından bunları oluşturan kategoriler ve aralarındaki ilişkileri gösteren modellere yer verilmiştir.

‘Kayserili İşadamlarının Gözünden Kapitalizm’ başlığını taşıyan dördüncü bölüm, işadamlarının kapitalizmin temel niteliklerine ilişkin algılarını konu edinmektedir. Bu çerçevede, işadamlarının sermaye algısı ve bu sermayeyi çoğaltmak üzere geliştirdikleri stratejiler; kapitalist bir ekonomide pazar arayışının niteliklerine ilişkin değerlendirmeleri; kapitalizmin uluslar arası niteliğine bakış açıları; devletin kapitalist sistemdeki rolü hususundaki algılama biçimleri ile kapitalizmin ihtiyaç duyduğu insan kaynağının nitelikleri konusundaki görüşleri

hakkında geliştirilen kavramsal çerçeveler bu bölümde yer almaktadır. Ayrıca bu bölümde, kapitalizm teorilerinin kapitalizmin temel niteliklerine ilişkin açıklamaları ile Kayserili işadamlarının aynı konudaki görüşleri bir başka ifade ile teori ile pratik karşılaştırılmıştır. Temellendirilmiş kuram stratejisinin bir gereği olarak üçüncü ve dördüncü bölümlerde bu karşılaştırma dışında teorik bilgilere yer verilmemiş, yapılan analiz ve yorumlarda sahadan elde edilen verilere bağlı kalınmaya azami dikkat gösterilmiştir.

Dördüncü bölümün her bir alt başlığının sonunda verilen kapitalizm teorileri ile Kayserili işadamlarının tecrübe ve görüşlerinin karşılaştırılması sırasında kapitalizmin temel nitelikleri açısından teori ve pratik arasında dikkat çekici bir örtüşmenin bulunduğu tespit edilmiştir. Teori ve pratik arasındaki örtüşme, güçlü teorilerin ele aldıkları olgu dünyasını yansıtabilme kapasitesini göstermektedir. Ancak diğer taraftan bu teorilerden haberi olmayan ve araştırmacı tarafından sözleri yönlendirilmeyen Kayserili işadamlarının içinde yaşadıkları dünyayı anlama yeteneklerine ve yaşadıkları tecrübelerden çıkardıkları sonuçların ne derece isabetli olabileceğine de işaret etmektedir.

Beşinci bölümde, yine kapitalizmin temel nitelikleri temel alınarak, Kayseri'nin kendine özgü sosyoekonomik koşulları ve bu koşullar içinde Kayserili işadamlarının geliştirdikleri eylem ve etkileşim stratejileri yani kapitalizme uyum mekanizmaları ele alınmış; bu hususlarda geliştirilen kavram ve açıklama çerçevelerine yer verilmiştir. Bu bölümde aynı zamanda, daha önce sözü edilen Kayseri'nin nasıl olup da kapitalist nitelikte bir gelişme sürecine girdiği sorusuna da cevap aranmaktadır. Söz konusu sorunun cevabı, Kayseri'de sermaye birikiminin kaynakları, bu sermayeyi üretken tutmanın yolları; Kayseri ekonomisinde devlet yatırımlarının oynadığı rol ve devlet desteği ile zenginleşme; Kayseri'ye özgü bir girişimci tipi olan temkinli girişimcilik; yine Kayseri'ye özgü bir sosyal faaliyet olan oturmaların ekonomik faaliyetler açısından doğurduğu sonuçlar; işadamlarının küreselleşmeye bakış açıları ile kurumsallaşma algıları ve çabaları üzerine üretilmiş olan kavram ve açıklama çerçeveleri dahilinde verilmeye çalışılmıştır.

Araştırmmanın son bölümünü oluşturan sonuç ve değerlendirme bölümünde ise öncelikle dördüncü ve beşinci bölümlerde anlamaya ve açıklanmaya çalışılan Kayseri ekonomisi ve Kayserili işadamlarının kapitalizmle olan serüvenlerinin

betimleyici bir hikâyesi oluşturulmuş, ardından bu hikâyenin rehberliğinde, araştırma konusunun geneline ilişkin olarak geliştirilmiş olan temellendirilmiş kurama son şekli verilmiştir. Bu çerçevede, araştırma boyunca geliştirilen Kayserili işadamlarının kapitalizmin temel niteliklerine ilişkin algıları ve kapitalizme uyum mekanizmaları üzerine görece dar kapsamlı kavramsal açıklamalar merkez kategori olarak seçilen ‘arayış’ kategorisi etrafında bütünleştirilmiştir. Zira bu çalışma sırasında elde edilen veriler ve yapılan analizler, Kayseri ekonomisinin kapitalizmle olan hikâyesinin aslında bir arayış hikâyesi olduğunu göstermiştir.

2. ARAŞTIRMANIN KONUSU, ARAŞTIRMA SORULARI, AMACI VE YÖNTEMİ

2.1. Araştırmanın Konusu, Amacı ve Önemi

Araştırmanın konusu kapitalist ekonomik sistem içerisinde, Kayseri ekonomisinin temel aktörleri olan işadamlarının ürettiği ve kentin ekonomik yapısına da karakterini veren sosyoekonomik süreçlerdir. Sosyoekonomik süreçlerle de iş adamlarının maddi koşulları, zihniyet dünyaları ve davranışları ile bunlar arasındaki bağlantıların oluşturduğu etkileşim örüntüleri kastedilmektedir.

Çalışmanın nihai hedefi Kapitalist süreç ile bağlantılı olarak Anadolu'nun ekonomik gelişmesinde öncü bir rol üstlenen Kayseri ekonomisinin ve Kayserili sanayicilerin başarılarında/başarısızlıklarında sosyokültürel özelliklerin oynadığı rolü, mevcut kuramsal açıklamaların dışında kendi bağlamında açıklayabilme potansiyeline sahip bir kuramsal çerçeve oluşturmaktır.

Araştırma, mevcut ekonomik sistem ya da piyasayı belirleyen dinamiğin kesinlikle rasyonel ve kendi çıkarını maksimize etmeye çalışan homo-economicusların tam uyum içindeki birlikteliği olmadığı; tam tersine piyasanın anlam kodları, çıkarları, tutumları ve anlık isteklerine göre hareket eden insan aktörlerinin birbiriyle, ekonomik, kültürel ve sosyal yapıyla farklı etkileşim tipleri çerçevesinde oluşturdukları karmaşık bir örüntü tarafından farklı toplumsal düzeylerde belirlendiği sayılıştısından hareket etmektedir.¹ Bu çerçevede yukarıda zikredilen nihai hedefe ulaşmak üzere belirlenen ara hedefler ise şöyle sıralanabilir.

- Sadece ekonomik bir sistem değil, toplumsal bir sistem olan kapitalizmin Kayseri'de nasıl yaşandığını anlamak ve açıklamak.

- Bu sistem içerisinde Kayseri ekonomisinin durumunu ortaya koymak.

- Bir homo-economicus olarak hareket etmeyen, sistem tarafından belirlenirken aynı zamanda onu etkileyen önemli bir sosyal ve ekonomik bir aktör olan Kayserili işadamlarının ekonomik ve sosyoekonomik yaşam içinde davranış ve etkileşim örüntülerini, bunları belirleyen temel anlam kodlarının neler olduğunu belirlemek.

- Buradan hareketle işadamlarının mevcut sistemi algılama biçimlerini ve bu sistem içinde kendilerini nasıl konumlandıklarını tespit etmek.

¹ Bkz. Buğra, 2005; Ülgener, 2006

Kapitalizm, farklı toplumlar ve çağlarda farklı biçimler alabilen ve sürekli bir değişim içerisinde olan bir ekonomik sistemdir. Ancak onun, geçmişten bugüne ve toplumdan topluma değişmeden kalan ve ekonomik yaşamın aktörleri için uyum sağlanması gereken koşullar olarak kendisini dayatan belirli nitelikleri söz konusudur. Bu nedenle bahsi geçen sosyoekonomik süreçler kapitalizmin temel nitelikleri olan; sermaye birikimi ve kâr, uluslar arası ekonomik ilişkilere girme zorunluluğu, devletin merkezi rolü, belirsiz ve kaygan ekonomik zemin ve insan kaynağı çerçevesinde ortaya çıkmaktadır.

Kayseri'nin 1980'lerden sonra sergilediği hızlı ekonomik gelişme ve sanayileşme performansına bakıldığında, kapitalist bir sisteme sahip olduğu kabul edilebilir. Araştırma, bu kabulden hareketle kapitalizmin ortaya çıkışından bugüne değişmeyen niteliklerine uygun sosyoekonomik süreçlerin Kayserili işadamları tarafından nasıl ve hangi mekanizmalarla üretildiği sorusu üzerine odaklanmaktadır. Bu çerçevede araştırma konusu üç temel bileşen barındırmaktadır. Birincisi kapitalizm, ikincisi Kayseri ekonomisi ve son olarak Kayseri'deki iktisadi hayatın itici gücü olan işadamları.

Bu çalışma, Kayseri ekonomisinin ve Kayserili işadamlarının kapitalist süreç bağlamında sosyolojik açıdan incelenmesini içermektedir. Bilindiği üzere ekonomi sosyal yaşamın her alanında belirleyici olma niteliği taşıyan bir kurumdur. Kapitalizm ise bugün tüm dünyayı etkisi altına almış olan ekonomik sistemdir. Dolayısıyla ekonomik sosyoloji alanında yapılacak bir çalışmanın kapitalist ekonominin niteliklerini her zaman göz önünde bulundurması gerekmektedir.

Kapitalizm en basit şekliyle büyük oranda kâr elde etmek amacıyla üretime, metanın ve hizmetlerin değişimine yönelik, özel mülkiyete ve sermaye kullanımına dayanan ekonomik sistem olarak tanımlanabilirse de çok daha karmaşık süreçleri içeren toplumsal yaşamın her alanına nüfuz eden ve onlara karakterini veren bir sistemdir. Bir diğer deyişle yukarıda sözü edildiği üzere günümüz toplumlarında ekonominin başat kurum olarak ortaya çıkmasını sağlayan kapitalist ekonomik sistemdir.16. yüzyıldan itibaren Avrupa'da ortaya çıkan ve giderek tüm dünyayı etkisi altına alan ekonomik sistem olarak kapitalizm, o tarihlerden bugüne kadar sürekli bir dönüşüm halinde olan ve sürekli olarak kendisini yenileyen "sınırsız sermaye birikimi (Wallerstein, 2006, 16)" zorunluluğu ile karakterize olur.

Kapitalizmin ortaya çıkış süreci ile ilgili çalışmalara bakıldığında genel olarak bu iktisadi sistemin, Avrupa'da 11. yüzyıldan itibaren ortaya çıkan ekonomik ve sosyal gelişmelere dayandırıldığı ve bu yüzyıldan itibaren sürekli bir ilerleme içinde olan Avrupa'nın içsel dinamikleri ile açıklanmaya çalışıldığı ve Amerika'nın keşfi ile sömürgeciliğe oldukça az yer verildiği görülecektir. Bu içsel dinamiklerin temelinde ise tarım reformunun yattığı vurgusu da sıkça görülmektedir (Landes, 1998; Pirenne, 2007; Huberman, 1995; Dobb, 1963). Hâlbuki tarımda üretim tekniğinin değişmesinden ziyade 1492'de Amerika'nın keşfi sonrasında ortaya çıkan ticari kapitalizmin varlığı tarımın piyasa için üretim yapmasını mümkün kılmıştır. Üretim ne kadar yüksek düzeyde ve verimlilikte olursa olsun, onu alıp satacak kapitalist ve piyasa olmadan piyasa için üretimden bahsetmek olanaksız gibi görünmektedir. Bu nedenle tarımda üretim tekniğinin değişmesi kapitalist tüccar ve piyasa olgularının yanında tali bir faktör olarak kalmaktadır.

Kapitalizmin ortaya çıkışından bugüne değişmeyen, belki hiç bir zaman değişmeyecek olan ve onu bigbang misali sürekli genişlemeye iten tek gerçeği sürekli çoğalan bir sermaye birikimine dayalı olmasıdır. Wallerstein (2006, 12), tarihsel bir sistem olarak gördüğü kapitalizmin ayırt edici özelliğinin sermaye kullanımındaki temel amacın bizzat sermayenin kendisinin büyütülmesi olduğunu ifade eder. Bu durumu ortaya çıkaran gerek şartın sömürgecilik olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Zira Güney Amerika'dan akan altın ve gümüş o kadar muazzam bir miktardadır ki, sadece para ya da değerli maden miktarının artması zenginliği sağlayan bir koşul olmaktan çıkmıştır. Fazla altın ve gümüşe sahip olmak çöküş ile eş anlamlı hale gelmiştir. Bu nedenle kapitalizm ile birlikte zenginliğin ve iktidarın kaynağı artık kâr olgusuna bağlanmıştır. Bu nedenle teknolojinin gelişmediği bir çağda bu ürünleri üretebilmek emek yoğun sanayideki gelişmeyi beraberinde getirmiş ve ekonominin motoru artık maliyeti düşük üretimin kârlı satışı olmuştur. Hammaddeler ucuza sömürgelerden alınmış ve metropol (merkez) ülkenin emeği en düşük ücretle çalıştırılmış; zenginlik ve gücün belirli ellerde toplanması böylece gerçekleşmiştir.

Sınırsız sermaye birikiminin sağlanması, ancak ekonomik faaliyetin kâr olgusu üzerine temellenmesi ile mümkün olduğundan, sınırsız sermaye birikimi ve kâr, kapitalist ekonomik sistemin değişmeyen ve iç içe geçmiş iki ana niteliği olarak

karşımıza çıkmaktadır. Kârın sürekliliği ise kâr amacına yönelik olarak gerçekleştirilen yatırımlarla sağlanır, bu, kârını yeni yatırımlara dönüştüren sistemin temel aktörü girişimci ile mümkündür. Yatırımların kârlılığını ve kârlılığın devamını sağlayacak olan ise sürekli genişleyen bir piyasanın oluşturulmasıdır ki kapitalizme küresel niteliğini veren ve onun toplumsal yaşamın her alanını piyasanın emrine sunmasına neden olan da tam olarak budur: “Yatırımların kârlılığını sağlayacak geniş bir piyasa” (Kazgan, 1989, 40)

Yukarıda genel çerçevesi çizilen kapitalizmin 16. yüzyıldan bu yana değişmeden kalan temel nitelikleri bu araştırmanın merkezi unsurlarından birini oluşturmaktadır. Söz konusu nitelikler, gerek teorik okumaların gerekse temellendirici kuram çerçevesinde aşama aşama yapılan derinlemesine mülakatların analizi ile araştırma süreci içinde belirlenmiştir. Bunlar:

1. Yoğun bir sermaye birikimi ile bunun sonucunda ortaya çıkan sürekli büyüme ve kâr arttırma zorunluluğu.
2. Kâr arttırma ve büyüme zorunluluğunun getirdiği pazar arayışı.
3. Pazar arayışı nedeniyle uluslar arası ekonomik ilişkilere girme mecburiyeti ile buna destek verecek güçlü bir devletin varlığı.
4. Sürekli krizlerin yaşandığı belirsiz ve kaygan ekonomik zeminde ayakta kalma çabası.
5. Bu çabanın getirdiği üretim, teknoloji ve ekonomik örgütlenmede sürekli bir yenilik yaratma gereği.
6. Bu gerekliliği yerine getirebilecek niteliklere sahip insan kaynağı.

Şeklinde sıralanabilir.

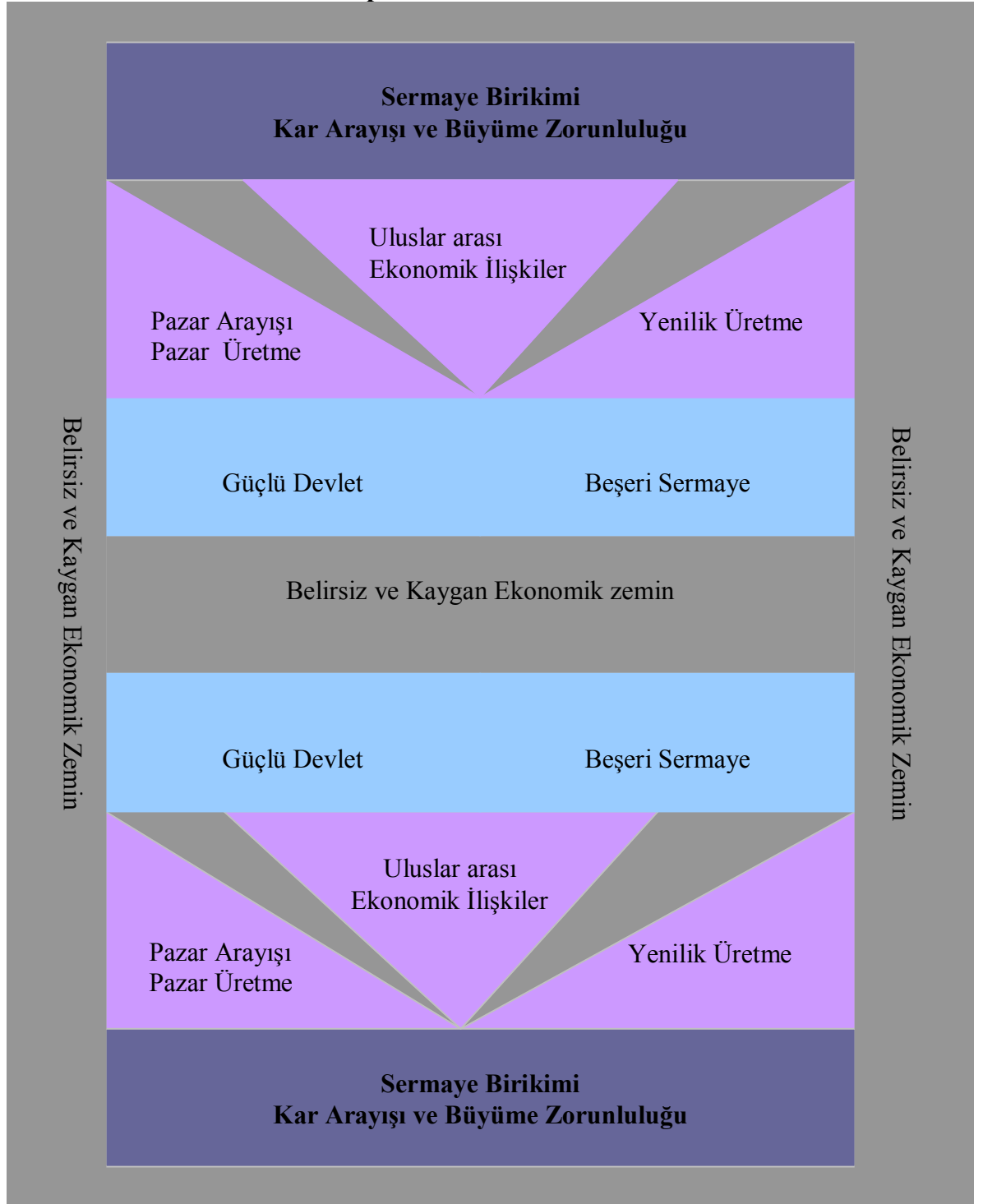
Söz konusu altı niteliğin tamamı arasında yoğun bir sermaye birikimi ve onun getirdiği büyüme ve kâr arttırma zorunluluğu temelinde iç içe geçmiş ve döngüsel olarak işleyen bir ilişkiler bütünü üretmektedir. Buna göre, yoğun sermaye birikiminin ardından ekonomik faaliyetlerin devamı için bir zorunluluk haline gelen büyüme ve kâr arttırma çabalarının yoğunlaşması beraberinde yeni pazar arayışlarını getirmektedir. Pazar arayışı sürecinde ekonomik faaliyetlerin yürütüldüğü pazarların mekansal genişlemesinin yanı sıra yeni ürünler için yeni pazarlar üretme gerekliliği de ortaya çıkmaktadır.

Pazarları genişletme ve yeni ürünler için pazar üretme beraberinde uluslar arası ekonomik ilişkilere girme ve yenilik üretme zorunluluğuna yol açmaktadır. Tüm bunlar ise ekonomik sistemde belirsizlikler ve krizlerle sonuçlanmaktadır. Böylece ortaya çıkan belirsiz ve kaygan bir ekonomik zeminde ayakta kalma çabası büyüme ve kâr zorunluluğu ile birleşerek tekrar pazar ve yenilik üretme faaliyetlerini tetiklemektedir. Bu durum ekonomideki belirsizlikleri arttırmakta ve ekonomik faaliyetlerin yürütüldüğü zemini daha da kayganlaştırmaktadır.

Diğer taraftan pazar arayışları, uluslar arası ekonomik ilişkiler ve yenilik üretmenin gereği gibi yerine getirilmesi güçlü bir devlete ve yetişmiş insan gücüne yani beşeri sermayeye ihtiyaç duymaktadır. Devletin ve beşeri sermayenin güçlenmesi ise birbirini besleyen süreçler olarak karşımıza çıkmaktadır. Devletin ve beşeri sermayenin güçlenmesi pazar arayışı, uluslar arası ilişkiler ve yenilik üretme kapasitesini arttırarak belirsiz ve kaygan ekonomik zemini yeniden üretmektedir.

Dolayısıyla kapitalizm, onun temel nitelikleri olarak belirlenen; yoğun sermaye birikimi ve sürekliliği, kâr arttırma ve büyüme zorunluluğu, pazar arayışı, yenilik üretme, uluslar arası ekonomik ilişkiler, güçlü devlet, güçlü beşeri sermaye ile belirsiz ve kaygan ekonomik zemin arasındaki etkileşim örüntüleri tarafından belirlenen bir ekonomik sistem olarak tanımlanabilir. Söz konusu nitelikler arasındaki etkileşimi basit, doğrusal bir neden sonuç ilişkileri ile açıklamak mümkün değildir. Zira sosyal gerçekliğin birer unsurunu oluşturan kapitalizmin temel nitelikleri arasındaki ilişkiler, bütüncül metodolojik yaklaşımın bakış açısı ile değerlendirildiğinde, her bir unsurun bir diğeri ile iç içe geçtiği, yoğun bir karşılıklı etkileşim örüntüsünün varlığı görülmektedir. Bu etkileşim örüntüsü aşağıdaki model çerçevesinde somutlaştırılmaya çalışılmıştır.

Model 1. Kapitalizm ve Temel Nitelikleri



Bilindiği üzere tarihsel olarak önemli bir girişimcilik potansiyeline sahip olan Kayseri özellikle 1980'lerden sonra sergilediği hızlı gelişme ve sanayileşme performansı ile Anadolu Kaplanları arasında yerini almıştır. Bu başarı, Velzen'in

(1978, 184), 1974-75 yılları arasında Kayseri’de yaptığı bir saha araştırmasında Kayseri’yi sanayi kapitalizmi yönünde ilerlemeye yöneltecek herhangi bir gelişmenin bulunmadığı tespitine rağmen gerçekleşmiştir. Bu nedenle Anadolu’nun ekonomik gelişiminde önemli bir rol oynayan bu bölgenin sosyal dinamiklerini anlamak ve açıklamak büyük önem taşımaktadır. Bu durum araştırmanın kapsamını oluşturan Kayseri Ekonomisi ve İşadamlarının kapitalist gelişme süreci göz önünde bulundurularak incelenmesinin gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Özellikle günümüzde dünya ekonomisinin hızla değiştiği ve önemli bir dönüşümün eşiğinde olduğu konusundaki görüşlerin yaygınlığı göz önünde bulundurulduğunda, Kayseri ekonomisi ve onun ortaya çıkan değişimlere verdiği tepkilerin (uyum sağlayıp sağlayamadığı, sağlıyorsa nasıl, sağlayamıyorsa neden?) tespit edilmesi araştırmanın konusunun ikinci boyutunu oluşturmaktadır.

Kadim bir ticaret şehri olan Kayseri, 1980’ler sonrasında ticaretten elde ettiği sermayeyi sanayiye aktarma başarısı göstermiş ve hızlı bir sanayileşme performansı sergilemiştir. Türkiye ekonomisinin 1994-2001 yılları arasında içine girdiği kriz döngüsünden en az zararla çıkmayı başararak kriz sonrasında da hızlı bir ekonomik gelişme ivmesi yakalamıştır.

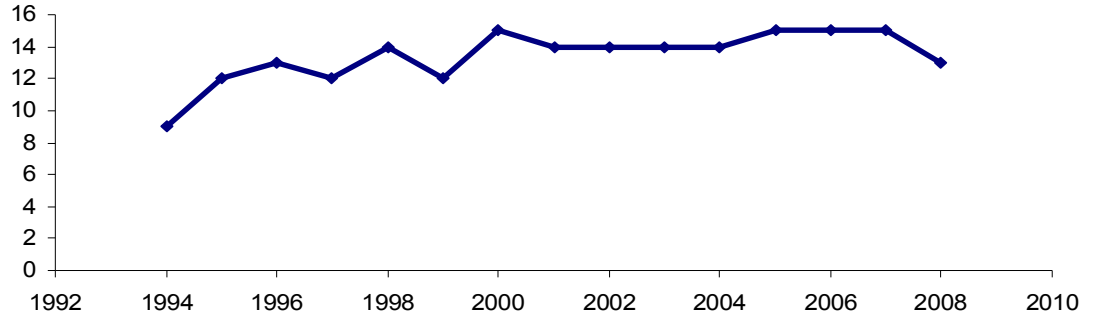
Hemen her yıl İstanbul Sanayi Odasının belirlediği Türkiye’nin ilk 500 sanayi firmasından 13 ila 15’i Kayseri’de yer almaktadır. 2010 yılında da Kayseri’den 13 firma Türkiye’nin ilk 500 kuruluşu arasına girmiştir.

Tablo1. İlk 500 Sanayi Kuruluşu Arasına Giren Kayseri Firmaları

2010	20	Kuruluşlar
	09	
69	83	Hes Hacılar Elektrik San. ve Tic. A.Ş.
82	78	Boytaş Mobilya San. ve Tic. A.Ş.
95	58	Kayseri Şeker Fabrikası A.Ş.
134	11	Merkez Çelik San. ve Tic. A.Ş.
	8	
173	16	Orta Anadolu Tic. ve San. İşl. T.A.Ş.
	6	
196	17	İstikbal Mobilya San. ve Tic. A.Ş.
	3	
232	23	Keskinkılıç Gıda San. ve Tic. A.Ş.
	6	
275	28	Boyteks Tekstil San. ve Tic. A.Ş.
	5	
288	30	Boyçelik Metal San. ve Tic. A.Ş.
	6	
317	31	Has Çelik ve Halat San. Tic. A.Ş.
	8	
413	34	Kumtel Dayanıklı Tüketim Malları Plastik San. ve Tic. A.Ş.
	9	
445	-	Çetinkaya Mensucat San. ve Tic. A.Ş.
460	-	Mega Metal San. ve Tic. Ltd. Şti.

Anadolu'daki diğer iller göz önünde bulundurulduğunda Kayseri'nin dolayısıyla KOSB'nin-Türkiye'nin ilk 500 sanayi şirketi sıralamasına giren şirket sayısı en yüksek olan iller arasında yer aldığı ve oldukça istikrarlı bir seyir izlediği de bir gerçektir.

Grafik 1: Yıllara Göre KOSB'de İlk 500'e Giren Firma Sayıları

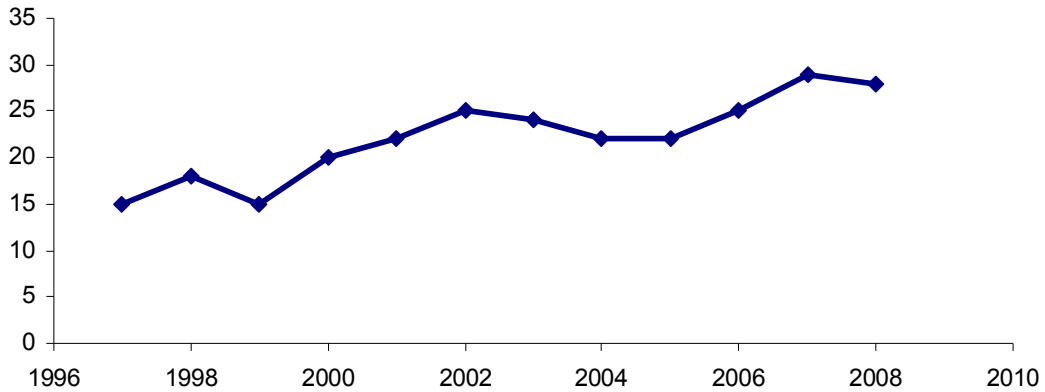


Kaynak: İSO'nun Türkiye'nin İlk 500 ve İkinci 500 Sanayi Şirketi araştırmalarından yararlanılarak oluşturulmuştur.

Grafik 1'e bakıldığında özellikle 1994 krizinin ardından KOSB'den İlk 500 Sanayi Şirketi arasına giren firma sayısında önemli bir artış olduğu, 2001 krizi ve sonrasında ise sıralamaya giren firma sayısında önemli bir değişimin meydana gelmediği görülmektedir.

Bilindiği üzere İstanbul Sanayi Odası 1997 yılından itibaren Türkiye'nin ikinci 500 büyük şirketini de açıklamaktadır. Bir yerel sanayi odağı olarak Kayseri'nin 1997 yılından bu yana Türkiye'nin ilk 1000 şirketi sıralamasına soktuğu firma sayısı açısından gösterdiği performans üzerinde durulması gereken bir nokta olarak karşımıza çıkmaktadır.

Grafik 2: Yıllara Göre KOSB'de İlk Bine Giren Firma Sayıları



Kaynak: İstanbul Sanayi Odası'nın Türkiye'nin İlk 500 ve İkinci 500 Sanayi Şirketi araştırmalarından yararlanılarak oluşturulmuştur.

1997 yılından itibaren ilk bin şirket arasına giren firmaların sayısı özellikle kriz dönemlerinde bir yerel sanayi odağı olma bakımından Kayseri'nin oldukça başarılı bir grafik izlediği şeklinde yorumlanabilir.

Özellikle 1970'lerden sonra günümüze değin Dünya ekonomisinde ortaya çıkan, post-fordizm, esnek uzmanlaşma vb. isimler altında incelenen dönüşümlere dayalı olarak, yerel ekonomilerin öne çıkışında etkili olan faktörleri ve yapısını açıklamaya yönelik pek çok çalışma yapılmış ve kuramsal bakış açıları geliştirilmiştir. Bu çalışmaların esas olarak iki alanda yoğunlaştığı görülmektedir. Bunlardan ilki kalkınma -ki bölgesel kalkınma kavramı artık yerini yerel kalkınma kavramına bırakmıştır- ikincisi ise üretim örgütlenmesidir. Kalkınma alanındaki çalışmalar doğal olarak gelişmekte olan ülkelerdeki durum üzerine odaklanmıştır.² Üretim örgütlenmesi alanındaki çalışmalar ise gelişmiş ülkelerde yaşanan değişimi açıklama çabasıdır. “Yerel Sanayi Odağı” kalkınma alanındaki çalışmalarda kullanılan temel kavram iken, üretim örgütlenmesi alanında “esnek uzmanlaşma”³ kavramı merkezi konumda yer almaktadır. Her iki bakış açısı da sosyal süreçlerin; başka bir deyişle değerlerde, normlarda ve sosyal aktörler arasındaki etkileşim örüntülerinde meydana gelen değişimlerin taşıdığı önemi vurgulamakla birlikte, çalışma alanı itibarı ile bu süreçleri açıklama amacı taşımamaktadır.

Yerelleşme ve kentsel ekonomi olgusu üzerine yapılmış sosyolojik araştırma yok denecek kadar azdır. Küreselleşen dünyada önemi giderek artan yerel ekonomilerin anlaşılmasında sosyal süreçlerin temel bir faktör olduğu gerçeği literatürde özellikle vurgulanan bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Çalışma, tüm dünyada giderek önem kazanan bu “sosyal olgu”ya yönelik “sosyolojik” kavramlar ve açıklama çerçevesi geliştirme amacı taşıması nedeniyle önemlidir.

Araştırma konusunun üçüncü boyutunu oluşturan işadamları ise yukarıda sayılan tüm süreçlerin gerçek aktörleridir. Kayserili işadamları sosyokültürel gerçekliğin üç boyutu⁴ üzerinden analiz edeceğimiz sosyoekonomik süreçleri hem üretmekte hem de bu sosyoekonomik süreçler tarafından belirlenmektedirler. Bu nedenle, araştırma esas olarak işadamlarının üzerinden gerçekleştirilmektedir.

² Ayrıntılı bilgi için bkz. Eraydın, 2002; Pınarcıoğlu, Işık, 2004

³ Bu alanda yapılan en önemli çalışmalardan biri için bkz. Piore, Sabel, 1984

⁴ Bütüncü yaklaşım için bkz. Sayfa 39

Araştırma boyunca, işadamlarıyla aşama aşama gerçekleştirilen derinlemesine mülakatlardan elde edilen verilere dayalı olarak işadamlarının içinde bulundukları maddi koşullar, zihniyet dünyaları ve hareket tarzları çerçevesinde biçimlenen etkileşim örüntüleri ile kapitalizmin temel nitelikleri arasındaki ilişki analiz edilmeye çalışılmıştır. Buradan hareketle çalışmanın üçüncü bileşeni açısından ele alınacak konular şöyle sıralanabilir: İşadamlarının kapitalizm, Türkiye ve Kayseri ekonomisi, girişimcilik hakkında sahip oldukları anlam kodları, ellerindeki maddi imkanlar, bu imkanları kullanma biçimleri; anlam kodları, maddi imkanlar ve hareket biçimleri arasındaki etkileşim; bu etkileşim sonucunda ortaya çıkan iş adamları arasındaki formel ve enformel örgütlenmeler.

2.2. Araştırmanın Metodolojisi

2.2.1. Bütüncü Yaklaşım

Araştırmada kullanılan metodolojik yaklaşım bütüncü sosyolojik yaklaşımdır. Gerçekliği, maddi ve maddi olmayanın iç içe olduğu, farklı görünümleri olan dinamik ve ahenkli bir bütün olarak kabul eden bütüncü sosyolojik yaklaşım, parçaların özelliklerinin ancak ve ancak bütünün dinamiklerinden anlaşılabilceği sayılıştından hareket eder. Sosyokültürel gerçekliği bilişsel (kognitif), davranışsal (normatif) ve maddi olmak üzere üç boyutta ele alır. Kognitif boyut, bireyin kendisi, başkaları ve çevresi hakkında sahip olduğu her türlü anlam, inanç, değerlendirme ve düşünce kalıplarıdır. Bir başka ifade ile zihniyet dünyasıdır. En somut ihtiyaçlardan en soyut ideallere kadar insanların bütün tutum ve davranışları, kabul ettikleri ya da benimsedikleri anlam kodlarından etkilenmektedirler. Bu tutum ve davranışlara ilişkin beklentiler ise normatif yapıda yazılı ve yazısız kurallar olarak yer alırlar. Her türlü maddi araç, coğrafi şartlar ve doğal kaynaklar ise maddi boyutu oluşturur. Bu üç boyut, birbirinden ayrıştırılabilir veya birbirine indirgenebilir parçalar değildirler. İç içe geçmişlerdir. Anlam, davranış ve araç arasında basit bir neden sonuç ilişkisi değil karşılıklı etkileşim vardır. Başka bir deyişle, gerçeklik, bu üç boyutun kesiştiği alandır. Üçlü ayrım bize bir sosyo-kültürel olgu ya da olayın açık net ve nesnesi ile örtüşen bir analizini gerçekleştirme olanağı sunar. Bir olay veya olgunun ne için/ne amaçla/ hangi anlam yüklenerek gerçekleştiğini bilişsel boyut bize verirken,

davranışsal boyut nasıl sorusunun cevabını içerir. Ne ile/hangi araçlarla sorusu ise maddi boyutun alanı içerisinde yer alır (Dikeçligil, 1994, 36-39).

Bütüncül yaklaşım gerçekliği maddi olanla olmayanın iç içe olduğu sayılıştından hareket ettiğinden araştırmanın amacına göre nicel ve nitel yöntemlerin gerek ayrı ayrı gerekse bir arada kullanılmasına ontolojik anlamda bir temel oluşturmaktadır. Çalışmanın nihai hedefi araştırma konusunu mevcut kuramsal açıklamaların dışında kendi bağlamında açıklayabilme potansiyeline sahip bir kuramsal çerçeve oluşturmaktır. Dolayısıyla bu çalışmada, araştırma konusuna ilişkin mevcut teorilerin kavramlarının karşılıklarını alandan elde edilen verilerde aramak yerine, alanda neler olduğunu açıklama kapasitesine sahip ve doğrudan doğruya verilere dayalı anlamların ve kavramların neler olduğu keşfedilmeye çalışılmıştır. Bu çerçevede sosyal hayatı kendi akışı içinde ve derinlemesine anlamaya ve açıklamaya yönelik olan nitel araştırma yöntemi tercih edilmiştir. Yine araştırmanın amacına uygun olarak nitel araştırma tekniklerinden alandan elde edilen verilerden hareketle kuram üretme amacı taşıyan bir araştırma stratejisi olan temellendirilmiş kuram kullanılmıştır.

2.2.2. Temellendirilmiş Kuram

Temellendirilmiş kuram yaklaşımı, bir olgu ile ilgili hipo-dedüktif yöntem yoluyla teori geliştirmek üzere oluşturulmuş belirli sistematik işlemler kullanan bir nitel araştırma tekniğine dayanır. Araştırma bulguları, zayıf bir şekilde ilişkilendirilmiş temalardan ya da sayı kümelerinden ibaret olmaktan ziyade gözlemlenen gerçekliğin teorik bir formülasyonunu oluşturur (Corbin and Strauss, 1990a,24). Türkçeye temellendirilmiş ya da alansal kuram olarak çevrilen grounded theory, bir araştırma sahasından elde edilen verilerden hareketle kuram üretme amacı taşıyan bir araştırma stratejisidir. İlk olarak 1967’de Strauss ve Glaser’in “The Discovery of Grounded Theory” isimli çalışmalarında sosyolojik bir bakış açısıyla geliştirdikleri bu strateji, sosyal gerçekliğin mevcut teorilerle anlaşılması ve açıklanmasında güçlük çekilen alanları için yeni bakış açıları oluşturmak üzere yapılacak çalışmalar için kullanışlı, sistematik bir analiz tekniği olma potansiyeli taşımaktadır.

Temellendirilmiş kuram hiçbir surette bir kuram değildir. Temellendirilmiş ifadesi, kuramın veriler temelinde geliştirileceği, dolayısı ile verilerle temellendirileceği anlamına gelir (Punch, 2005, 159). Diğer nitel araştırma tekniklerine göre farklı bir nitelik taşıyan bu strateji günümüzde ekonomi, eğitim ve sağlık araştırmalarında sıklıkla kullanılmaktadır. Temellendirilmiş kuramı diğer nitel analiz tekniklerinden ayıran özelliği, alandan elde edilen verilerin hipo-dedüktif⁵ olarak analiz edilerek yeni bir teori inşa etme hedefi doğrultusunda geliştirilmiş bir yöntem olmasıdır. Bu nedenle özellikle kendi toplumunu anlamak ve açıklamak üzere yeni kavramlar oluşturma ihtiyacı ile karşı karşıya olan ve bu konuda ciddi eleştiriler alan Türk sosyolojisinin bu sorunu aşmasına yardımcı olma potansiyeline sahip bir araştırma stratejisi olarak görülebilir.

Temellendirilmiş kuram stratejisi iki kurucusunun temsil ettiği iki farklı koldan gelişmiştir. Bunlardan biri klasik temellendirilmiş kuram adı da verilen Glaserian okul, diğeri ise Straussian okuldur. Daha pozitivist bir yaklaşıma sahip olan Glaser, araştırmacının zihnini boşaltarak (empty mind) temellendirilmiş kuramı uygulaması gerektiğini düşünürken, anlamacı sosyoloji ve sembolik etkileşimcilik geleneğinden gelen Strauss, araştırmacının araştırma konusunu ele alırken boş olmasının mümkün olmadığını hatta onun araştırma konusunda genel bir fikre sahip olması gerektiği düşüncesindedir. Bunun bir sonucu olarak Glaser, teorinin sadece verilere dayalı olarak oluştuğunu söylerken, Strauss, teorinin oluşumunun araştırmacının bir inşası olduğunu ve araştırmacının yorumlarından bağımsız ortaya çıkmadığını savunur. Glaser, genel sorular kullanarak teorinin oluşumunu yönlendirmemek gerektiğini düşünürken, Straus, yeri geldiğinde daha özelleştirilmiş sorularla teorinin oluşumunun araştırmacı tarafından yönlendirilebileceği görüşündedir (Jones; Alony, 2011, 99).

Bütüncül yaklaşım, insanın sosyokültürel gerçeklik tarafından belirlenirken aynı zamanda onu belirlediğini kabul eder. Dolayısıyla sosyokültürel gerçeklikten bağımsız olmayan insan zihninin de bir “tabula rasa” olarak işlemesi mümkün değildir. İnsan zihni bilgiyi üretirken her zaman belli referans çerçevelerine ihtiyaç

⁵ Temellendirilmiş kuram literatüründe ‘hipo-dedüktif’ yerine ‘tümünden gelim’ terimi kullanılmaktadır. Ancak burada kast edilen saf bir tümünden gelim yöntemi değildir, alandan elde edilen verilerin temel kaynak olarak kullanılmasıdır. Bu nedenle burada ‘tümünden gelim’ terimi yerine hipo-dedüktif terimi kullanılmıştır.

duyar, sahip olduğu anlam kodlarından etkilenir. Diğer taraftan araştırmanın kendisi de kapitalizmin gerek mevcut literatürden gerekse yapılan görüşmelerden hareketle belirlenmiş olan nitelikleri üzerine inşa edilmiştir. Bu nedenlerle bütüncül sosyolojik yaklaşıma dayalı olarak gerçekleştirilen ve konusu da bu yaklaşım çerçevesinde belirlenmiş olan araştırmada temellendirilmiş kuramın kurucularından Strauss’un bakış açısı benimsenmiştir. Bundan sonraki bölümlerde kolaylık olması açısından Strauss’un temellendirilmiş kuram yaklaşımı, “temellendirilmiş kuramı” ifade etmek için kullanılacaktır.

Temellendirilmiş kuramda tümevarım yönteminin benimsenmesi araştırmacının zihnini bir “tabula rasa” olarak kabul ettiği anlamına gelmemektedir. Temellendirilmiş kuram, sosyal bir varlık olarak araştırmacının belli bir bakış açısına her zaman sahip olacağını ve aynı zamanda araştırma alanına ilişkin literatür bilgisine de sahip olması gerektiğini kabul eder. Yeterli bir bilgi düzeyine ve sosyolojik bir bakış açısına sahip olmadan belli bir araştırma konusuna ilişkin teori üretme yeteneğine sahip olunamayacağını farkındadır. Ancak araştırma konusunun anlaşılması ve açıklanması sürecinde alandan elde edilen verilerin araştırmacının zihnindeki teorik kavramlara ve kalıplara sıkıştırılma tehlikesinden de sakınmak gerektiğini üzerinde önemle durur. Araştırmacının zihnindeki mevcut fikirlerin bir başlangıç noktası oluşturmak ve araştırmacıya araştırma konusunu daha geniş bir anlama ve açıklama kapasitesi sağlamak açısından önemli olduğunu savunur. Asıl olan alandan elde edilen verilere bağlı kalarak, bu verilerden hareketle yapılacak soyutlamalar yoluyla yeni kavramlar ve bu kavramlar arasındaki ilişkilere dayalı teoriler üretebilmektir.

Herhangi bir araştırma konusuna ilişkin bir teoriyi test etmeyi değil de yeni bir teori üretme hedefine ulaşmak üzere temellendirilmiş kuram, alandan elde edilen verilerin soyutlanmasına ilişkin oldukça sistematik ve ayrıntılı olmakla beraber esnek bir araştırma süreci ortaya koyar. “Temellendirilmiş kuram, verilerin toplanması ve analizinde belirli bir prosedürü takip eder ancak bu prosedür belli sınırlar içinde oldukça esnek ve toleranslıdır” (Corbin and Strauss, 1990b, 6). Araştırma süreci, verilerin toplanmasından soyut bir açıklama çerçevesinin geliştirmesine kadar kat edilecek aşamalardan oluşan döngüsel bir yol takip eder. Başka bir deyişle araştırma sürecinin her aşamasında daha önceki ya da daha sonraki aşamalara geçiş imkanı

mevcuttur, hatta bu gereklidir. Analiz aşamaları sırasında takip edilen bu döngüsel yolun anlaşılabilmesi için öncelikle analiz aşamalarının teker teker ele alınması gereklidir.

2.2.2.1. Temellendirilmiş Kuramda Veri Toplama ve Analiz Aşamaları

Temellendirilmiş kuramda işleyiş, verilerin çözümlenmesi sırasında ortaya çıkan kuramsal gelişmeler tarafından yönlendirilir. Temellendirilmiş kuram çözümlemesi, verilerin karşılaştırılması ve verilerde temellenen kavramsal açıdan soyut kategorilerin oluşturulması üzerinde durur. İşe bazı başlangıç araştırma soruları ile elde edilmiş sınırlı miktarda veri ile başlanır. Hemen bu noktada veriler çözümlenir ve çözümlemede ortaya çıkan yönelimlere göre ikinci dizi veri toplamaya geçilir. Zira verilerin toplanması işleminin, daha önceki verilerin çözümlenmesi işleminde ortaya çıkan kuramsal gelişmeler tarafından yönlendirilmesi gerekir (Punch, 2005, 155-160). Örneğin, bu çalışmada öncelikle Kayseri’de önde gelen iki farklı sektörden (tekstil ve mobilya), farklı büyüklükte iki firma sahibi ile görüşülmüş bu görüşmelerin analizi neticesinde söz konusu sektörlerden birer kişi ve metal sektöründen iki kişi ile daha görüşme yapılması gerektiğine karar verilmiştir. Böylece araştırmanın ilk aşamasında altı kişi ile görüşülmüş bu görüşmelerin analizi Kayseri’de sermaye birikimi, beşeri sermaye, formel ve enformel örgütlenmeler konusunda daha fazla bilgiye ihtiyaç duyulduğunu göstermiştir. Ardından üçüncü aşama görüşmeler ve bu görüşmelerin analizine geçilmiştir. Bu çerçevede araştırma süreci, örneklem alma, verileri toplama, verilerin analizi olarak üç temel aşamadan oluşur. Ancak bu üç aşama soyut kavramlar ve bu kavramlar arasındaki ilişkilerden oluşan kuramsal çerçevenin ortaya çıkışına kadar döngüsel bir biçimde sürekli tekrarlanır.

Temellendirilmiş kuram stratejisi ile üretilmiş bir teorinin iki temel ögesi vardır. Bunlardan ilki kavramsal kategoriler ve bunların özellikleri, ikincisi ise kategoriler ve kategorilerin özellikleri arasında kurulan ilişkilerdir. (Strauss ve Corbin, 1990a, 35). Sürekli daha üst seviyede bir soyutlamaya ulaşmak üzere yinelenen araştırma boyunca kullanılan temel analiz birimi ise anlamlardır. Araştırmacı ham verilerle değil, bu verilerin işaret ettiği anlamların kavramsallaştırılması üzerine çalışır. Aynı olgu ile ilişkili anlamlar grubu ise

kategorileri şekillendirir. Kategoriler, anlamların birbirleri ile karşılaştırılarak sınıflandırılmasıdır, temsil ettikleri anlamlardan daha üst seviyede yer alır ve daha soyuttur (Strauss ve Corbin, 1990a, 7).

Kategoriler ve kategorilerin özellikleri oluşturulurken yapılacak temel işlem, alandan elde edilen verilerin her bir parçasına ait anlamları, başka bir deyişle her bir veri parçasının hangi anlama işaret ettiğini bularak bunlar arasında soyutlama düzeyine göre hiyerarşik ilişkiler kurmaktır. Bu hiyerarşik dizilimde alt seviyedeki anlamlar üst düzeydeki anlamların kavramsal içeriğini oluştururlar ve onlara operasyonel bir nitelik kazandırır.

Soyutlama yaparken dikkat edilmesi gereken nokta verilere değil verilerin işaret ettiği anlamlara –verilerin kavramsal olarak neyi ifade ediyor olduğuna– yoğunlaşmaktır. Soyutlamanın ilk aşaması her bir veri parçasının işaret ettiği anlamı belirlemektir. İkinci aşamada bu anlamlar gruplandırılarak kategoriler oluşturulur. Anlam grupları o kategorinin özellikleri/niteliklerini ortaya koyar. Üçüncü aşamada kategoriler ve kategorilerin özellikleri arasındaki ilişkiler kurularak, bunlar açık bir biçimde tanımlanır. Bu çalışma sırasında geliştirilmiş olan ilişki tipleri daha önce de belirtildiği üzere Ek 1’de bulmak mümkündür. Son olarak farklı soyutlama derecelerindeki kategoriler merkez bir kategori ve onun nitelikleri ile araştırma konusunu açıklayacak şekilde ilişkilendirilir. Böylece kategoriler, kategorilerin özellikleri ve bunlar arasındaki ilişkilerin bütünleştirilmesinden oluşan bir açıklama çerçevesine ulaşılır.

Örneğin ÇK’nın aşağıdaki ifadeleri ve bu ifadelerin anlamının ne olduğu üzerine araştırmacı tarafından yapılan yorumlar ‘devlet yatırımlarının zihniyet etkisi’ adı altında kavramsallaştırılan kategorinin oluşumuna kaynaklık etmiştir. Bu kategorinin geliştirilme süreci şöyle açıklanabilir. Öncelikle ÇK’nın ifadelerinin her bir satırının işaret ettiği anlamların neler olabileceği üzerinde durulmuş ve her bir satırın işaret ettiği anlam belirlenmiştir.

İfade: “Mesela devlet yatırımının çok olduğu bir kentte –şimdi isim vermiyorum” İşaret ettiği anlam/olgu: Devlet yatırımı

İfade: “İnsan başka da şanslı olmadığı için kendim buraya nasıl girebilirim, bir yakınımı” İşaret ettiği anlam/olgu: Geçimini devletten sağlamak

İfade: “Buraya nasıl sokabilirim, damadımı nasıl aldırabilirim tek düşünce bu. O yüzden de” İşaret ettiği anlam: Geçimini devletten sağlamak

İfade: “fazla kalkınmadık diyor. Ama Kayseri ne yaptı, o işini kurdu ben de kurmalıyım” İşaret ettiği anlam: Geçimini devletten beklememek

İfade: “o üretti ben de üretmeliyim, o sattı ben de satmalıyım, o yaptı ben de yapmalıyım dedi” İşaret ettiği anlam: Üretmeyi zorunlu kılan sosyal ortam

Bu anlamların belirlenmesinin ardından bu veriler benzer anlam taşıyan başka işadamlarının ifadeleri ile birlikte ‘devlet ve üretim’ kategorisi altında yeniden ele alınmış, bu kategorinin özellikleri ve boyutları belirlenmiş ve yukarıdaki veriler ‘devlet yatırımının zihniyet etkisi’ adı altında devlet ve üretim kategorisinin alt kategorilerinden birinin oluşturulmasına kaynaklık etmiştir. Yeni görüşmelerde elde edilen veriler ise ‘kapitalist ekonomide devletin rolü’ adı verilen bir başka kategorinin ortaya çıkması ile neticelenmiş ve ‘devlet ve üretim’ kategorisi bu kategorinin bir alt kategorisi haline getirilmiştir.

Verilerden hareketle, kavramsal kategoriler ve kategorilerin özelliklerinin ortaya çıkarılması ile aralarındaki ilişkilerin kavramsal açıklamalarının geliştirilmesi sırasında verilerin adım adım nasıl işleneceği, bu işlemlerin her birinin ne anlama geldiği ve niçin yapıldığı temellendirilmiş kuram stratejisinde açık bir şekilde ortaya konulmuştur. Bu adımların her biri bir sonraki alt başlıkta ayrıntılı şekilde ele alınmaktadır.

Sosyal hayatı tüm yönleri ile ve derinlemesine inceleyen nitel araştırmada oldukça fazla sayıda veri çözümleme tekniği bulunmaktadır. Dolayısıyla standart bir veri analiz tekniğinden bahsetmek mümkün değildir. Bu nedenle nitel araştırmalarda araştırmanın güvenilirlik ve geçerliliğini kullanılan araştırma tekniğinin araştırma sürecinin her aşamasında gerçekleştirilen uygulamaların belli bir sistematığa sahip olması ve ayrıntılı şekilde tanımlanması büyük önem taşımaktadır (Punch, 2005, 188-189; Neumann, 2008, 185-188). Daha önce de belirtildiği üzere temellendirilmiş kuram örneklem alma, verileri toplama ve verilerin analizinde ayrıntılı bir şekilde ortaya konulmuş bir prosedüre sahiptir.

Nitel araştırmada örneklem, inceleme konusunu oluşturan sosyal yaşam alanını aydınlatma gücü göz önüne alınarak oluşturulur. Önemli olan örneklem temsil

gücü değil incelenen olguyu derinlemesine bir şekilde nasıl aydınlattığıdır.⁶ Bu amaçla farklı örneklem teknikleri kullanılır. Temellendirilmiş kuramda kullanılan örnekleme tekniğine teorik örnekleme adı verilir. Teorik örneklemede katılımcıların seçimi ve seçimin gerekçelendirilmesi, herhangi bir andaki teorik ihtiyaçlara göre değişir.

Verilerin toplanması nitel araştırmada kullanılan veri toplama tekniklerinden herhangi biri olabilir. Bunlar arasında derinlemesine görüşme, odak grup görüşme, hayat hikâyesi, saha notları ve araştırma konusuna ilişkin dokümanlar sayılabilir. Verilerin analizinde ise üç süreç ön plana çıkar bunlardan biri kodlama, biri sürekli karşılaştırma ve diğeri ise not almadır. Araştırmada temellendirilmiş kuram prosedürün bu unsurları Strauss ve Corbin (1990a)'ın “Basics of Qualitative Research” isimli çalışmalarına dayalı olarak gerçekleştirilmiştir. Temellendirilmiş kuramda analizine ilişkin adımlar bu çalışmaya göre aşağıda açıklanmıştır.

2.2.2.2. Temellendirilmiş Kuramda Kodlama

Alandan elde edilen verilerin analizinde kullanılan temel işlem verilerin parçalara ayrılarak kavramsallaştırıldığı ardından farklı yollarla analitik bir bütünlük içerisinde yeniden bir araya getirildiği kodlama işlemidir. Verileri kategorileştirme süreci olarak adlandırabileceğimiz kodlama işlemi birbirinden farklı üç analitik prosedürden oluşur: Açık kodlama, eksen kodlama ve seçici kodlama. Hipo-dedüktif analiz sırasında bu prosedürler belli bir sıra ile takip edilemez açık kodlama yapılırken eksen kodlamaya, eksen kodlama yapılırken açık kodlamaya ya da seçici kodlamaya geçişler her zaman için mümkündür. Ancak verilerin analizine açık kodlama ile başlanır.

Açık kodlama: Açık kodlama verilerin analitik olarak parçalara ayrıldığı yorumlamaya dayalı bir süreçtir. Amacı, verileri belli standartlara dayalı olarak parçalara ayırmak suretiyle araştırmacıya yeni bakış açıları kazandırmak böylece verilerin işaret ettiği olgu üzerine yoruma ve yaratıcılığa açık bir fikir yürütme sürecini başlatmaktır (Strauss; Corbin, 1990b,12).

⁶ Bu araştırmanın bulgularının analizi sırasında ‘Kayserili işadamları’ ifadesi kullanılmıştır. Bu ifade örneklemin temsil gücüne dayandırılan bir genelleme değildir. ‘Kayserili işadamları’ ifadesinin kullanılmasının nedeni örneklemin olguya ilişkin derinlemesine bilgilere ulaşma gücüne sahip olduğu varsayımdır.

Açık kodlama, verilerin dar kapsamlı incelenmesi sırasında olguların isimlendirilmesi ve kategorize edilmesine ilişkindir. Açık kodlama sırasında veriler parçalara ayrılır, dar kapsamda incelenir, benzerlikleri ve farklılıkları açısından karşılaştırılır ve verilerle yansıtılan olguya ilişkin sorular sorulur. Bunun için öncelikle her bir veri parçasına yönelik (bu bir kelime, satır, cümle ya da paragraf olabilir) “bu nedir?”, “burada ne oluyor?” “bu neyi temsil etmektedir?” gibi sorular sorularak söz konusu veri parçasını temsil eden bir isim verilir. Bu işlem etiketleme olarak adlandırılır. (Strauss; Corbin, 1990a, 62-63).

Etiketleme işleminde farklı yollar izlenebilmektedir. Bunlardan ilki satır satır kodlama yapmak, yani her bir satıra bir isim/etiket vermektir. Bir diğer yol, cümleler ya da paragraflar üzerinden kodlama yapmak, her bir cümle ya da paragrafta bir isim/etiket vermektir. Üçüncü yol ise eldeki görüşme ya da gözlem dokümanının tümü üzerinden değerlendirme yaparak kodlama yapmaktır (Strauss; Corbin, 1990a, 72-73).

Bu çalışmada açık kodlamanın üç yolu da denenmiş ve bu denemelerden elde edilen tecrübeler neticesinde açık kodlamanın en detaylı biçimi olan satır satır kodlama tercih edilmiştir. Gerçekten de oldukça uzun zaman isteyen ve Strauss ve Corbin’in (1990a,73) deyiimiyle bazen bıktırıcı olabilen bu işlem, diğer kodlama biçimlerine göre daha üretken ve zihin açıcı olduğu için tercih edilmiştir. Charmaz, (2006, 30) satır satır kodlamanın araştırmacıya konuya daha yakından bakabilme ve iş bakışta fark edilemeyecek olgu, durum ya da bağlantıları görebilme imkanı verdiğini söylemektedir. Verilerin analizi sırasında her satırı ayrı ayrı etiketlendirerek çalışmanın gerçekten de araştırmacı için oldukça zorlayıcı ve bazen de usandırıcı bir hal aldığı tecrübe edilmiştir. Ancak yine de ilk anda hiç bir şey ifade etmiyormuş gibi görünen satırlara bir isim verme çabasının ne kadar da fikir açıcı olabileceği yine bu süreç içinde fark edilmiştir. EK’nın sermaye üzerine söylediği aşağıdaki paragrafın analizi incelendiğinde durum daha iyi anlaşılacaktır.

“Sermaye bir kanaldır. O kanaldan suyu geçirip suyu kullanılır vaziyete getirmektir. Sermaye önce o suyu taşıyacak kadar olur ama ondan sonra kendi kendisinin sermayesi olmaya başlar. Bugün Boydak Holding’in geçmişine baktığınız zaman 20 yıl önce sermayesi bir milyon TL falandır. Bugünkü sermayesine baktığınız kaç milyar dolardır. Bu kendi kendini üreten bir sermaye” (EK, Tekstil Sektörü, 17.07.2010 tarihli görüşme)

Bir bütün olarak bu paragraf üzerine ilk anda ulaştığı sonuç sermayenin sürekli büyüyen bir olgu olduğu şeklindedir. Ancak satır satır kodlama yapıldığında çok daha ayrıntılı bir kavrayışa ulaşılmıştır.

Sermaye bir kanaldır. O kanaldan suyu geçirip suyu kullanılır vaziyete- ***kaynakları kullanılır hale getirme aracı olmak***

getirmektir. Sermaye önce suyu taşıyacak kadar olur ama ondan sonra kendi- ***belli bir birikim seviyesine ulaşmak***

kendisinin sermayesi olmaya başlar. Bugün Boydak Holding’in geçmişine baktığınız – ***kendi kendini üretmek, örnek olmak***

zaman 20 yıl önce sermayesi bir milyon TL falandır. Bugünkü sermayesine baktığınız- ***belli bir birikim seviyesine ulaşmak***

kaç milyar dolardır. Bu kendi kendini üreten bir sermaye- ***kendini yeniden üretmek***

Görüldüğü üzere satır satır kodlama ile yapılan analiz sayesinde sermayenin; bir araç olma, belli bir birikime sahip olma, kendi kendini üretme olarak sıralanabilecek üç farklı özelliğini tespit etme imkanı elde edilmiştir. Dolayısıyla satır satır kodlama zihin açıcı bir süreç olarak verilerin daha ayrıntılı şekilde kavranmasını sağlamakta ve her bir satıra verilen etiketler olgunun belki de ilk anda fark edilemeyecek özelliklerini açığa çıkarmaktadır.

Araştırmanın seyri içinde düzinelerce hatta yüzlerce kavramsal etiket ortaya çıkabilir. Özel bir olgu belirlendiğinde söz konusu kavramsal etiketler bu olgu etrafında gruplandırılarak çalışılmak zorunda olunan birimler azaltılır. Aynı olgu ya da duruma ait kavramsal etiketleri gruplandırma işlemine kategorilendirme adı verilir. Her bir kategoriye kavramsal etiketlerden daha soyut ve kapsayıcı olan bir isim verilir. Bir kategoriye isim verirken önemli olan, ismin hatırlanabilir, üzerinde düşünülebilir ve hepsinden önemlisi analitik olarak geliştirilebilir olmasıdır. İsim araştırmacının disiplinel ya da profesyonel okumalarının havuzundan gelebilir, görüşülen kişilerin kullandığı kelime ya da kelime grupları olabilir, araştırmacı kendisi üretilebilir (Strauss; Corbin, 1990a, 65-69).

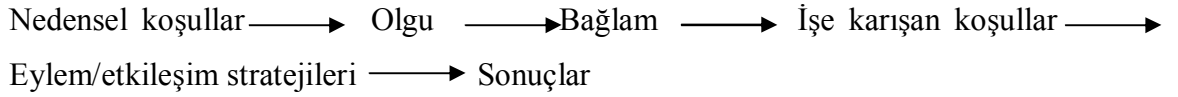
Kategorilerin kavramsal olarak geliştirilme sürecinde, oluşturulan kategorilerin özellikleri belirlenir ve bu özellikler boyutlandırılır. Özellikler bir kategorinin nitelikleridir, boyutlar ise bir özelliğin belli bir süreklilik içindeki konumudur. Özellikler ve boyutların farkında olmak ve onları sistematik olarak geliştirmek

önemlidir; çünkü onlar kategoriler ve alt kategoriler arasında ilişki kurmak için gerekli temeli oluştururlar (Strauss ;Corbin, 1990a, 69-70).

Yukarıda ele alınan paragrafta yapılan kodlamalar “sermayenin anlamı” kategorisi altında gruplandırılmıştır. Bu kategori altında toplanan verilere ait etiketlerden faydalanarak kategorinin temel özellikleri belirlenmiştir. Buna göre sermaye kendisini çoğaltmak üzere ekonomik girişime yatırılan kaynak olarak tanımlanmış, temel özellikleri ise şu şekilde sıralanmıştır: Kâr hedefi doğrultusunda bir araç olarak kullanılma, kazanç ve tasarruf yoluyla birikim içinde olma, ekonomik girişim ile karşılıklı bir zorunluluk ilişkisi içinde bulunma, kapitalist nitelikte bir ekonomik işleyişi harekete geçirme.⁷

Eksen kodlama: Eksen kodlama, açık kodlamada oluşturulan kategoriler arasında bağ kurarak verileri yeniden farklı yollarla bir araya getirme işlemlerini içerir. Başka bir ifade ana kategorilerin alt kategorilerle ilişkilendirilmesi süreci eksen kodlama olarak adlandırılır (Corbin; Strauss, 1990b, 13).

Eksen kodlama sırasında, kategoriler paradigma modeli adı verilen bir çerçeve içine yerleştirilir. Paradigma modeli birbiri ile bağlantılı dört unsurdan oluşur ve aşağıdaki gibi gösterilebilir.



Nedensel koşullar, bir olgunun ortaya çıkmasına ya da gelişmesine yol açan vaka, durum ve olayları; bağlam incelenen olgu ile ilgili belirli bir takım özellikleri ve özel koşulları; işe karışan koşullar, olgunun içinde bulunduğu daha genel yapısal şartları; eylem/etkileşim stratejileri, bir olguya karşılık olarak gerçekleştirilen davranışları, düzenlemeleri ve uygulamaları; sonuçlar ise bir olguya karşılık olarak ya da onu yönetmek için gerçekleştirilen eylem ve etkileşimlerin çıktılarını ifade eder (Strauss;Corbin, 1990a, 100-105).

Örneğin Kayseri’deki sermaye kategorisini ele alacak olursak: Nedensel koşullar ticaret geleneği ve ekonomide dışa açılmadır. Bağlam Kayseri sermayesinin nitelikleri ticaretten gelen bir sermaye birikimi, kazanç hedefi ele hareket eden girişimcilerin varlığı, şehre sermaye akışı olarak sayılabilir. İşe karışan koşullar daha

⁷ Bkz. Sayfa:131-136

önce dile getirilmiş olan kapitalizmin temel nitelikleridir. Eylem stratejileri ise, formel ve informal örgütlenmeler, sektörel akışkanlık, sektörel sıçrama, şehre sahip çıkma şeklinde belirlenmiştir.⁸

Seçici kodlama: Seçici kodlama, merkez bir kategorinin seçildiği ve diğer kategorilerin sistematik bir şekilde bu kategoriyle ilişkilendirildiği, bu ilişkilerin değerlendirildiği ve kategorilerin daha rafine edilerek geliştirildiği süreçtir. Bu süreçte merkez olgunun/kategorinin tanımlayıcı bir hikayesi oluşturulur, ardından bu hikaye rehber alınarak merkez kategori kavramsallaştırılarak diğer kategoriler merkez kategoriye bağlanır. Merkez kategori çalışılan duruma ilişkin merkezi olguyu ifade eder. Merkez kategorinin belirlenmesi için verilere belli soruların sorulması gereklidir. İncelenen duruma ilişkin ana analitik fikir nedir? Bulgular birkaç cümle ile nasıl kavramsallaştırabilir? Tüm eylem ve etkileşimler neyle ilişkili görünmektedir? vb. (Strauss; Corbin,1990b,14).

Aslında seçici kodlamanın temelleri kısmen açık kodlamada ama esas olarak eksen kodlama sırasında geliştirilmiş olur. Zira bu süreçte kategoriler, onların özellik ve boyutları ve aralarındaki ilişkiler önemli ölçüde ortaya konulur. Geriye bunların merkez kod etrafında bütünleştirilmesi kalır. Bu ise seçici kodlama ile gerçekleştirilir. İlk aşama merkez kategorinin/olgunun bir hikâyesinin oluşturulmasıdır (Strauss; Corbin, 1990a, 117). Örneğin ‘Kayseri’de sermaye birikimi’ olgusunun hikayesi şöyle oluşturulmuştur: Kayseri tarih boyunca bir ticaret şehri olagelmıştır. Dolayısıyla Kayseri’de geçmişten gelen bir kar düşüncesi ve belli bir sermaye birikimi mevcuttur. Şehir bu birikimi üretime aktarmak sureti ile kapitalist ekonominin gerektirdiği sermaye birikimine sahip olma imkanına kavuşmuştur. Kayserili işadamlarının şehre sahip çıkma olarak ifade ettikleri sosyal sorumluluk duygusu Kayseri’nin üretim imkanlarına sahip olması ile birleşerek sermayenin bir taraftan sermayenin Kayseri dışına akmasını engellerken diğer taraftan dışarıdan sermaye akışını da beraberinde getirmiştir.

İkinci aşama, bu hikayenin rehberliğinde, alt kategorilerle merkez kategoriler arasında ilişkilerin kurularak tüm kategorilerin merkez kategoriye bağlanmasıdır ki bu işlem paradigma modeli çerçevesinde daha önce yapılmış olan eksen kodlama

⁸ Bkz. Sayfa 122-124

temelinde gerçekleştirilir (Strauss; Corbin, 1990a, 117). Örneğin, Kayseri’de sermaye birikiminin ortaya çıkmasını sağlayan nedensel koşullar ticari sermayenin üretime aktarılması ve şehre sermaye aktarmaktır. Sermayenin üretime aktarılmasını sağlayan Kayseri’ye özgü koşullar yani bağlam ise işadamlarının üretim algısı, üretimin karlılığı ve üretim bilgisine sahip olmaktır. Sermayenin şehirde kalması dışarıdan sermaye çekmek ve sermayeyi içeride tutmakla mümkün olmaktadır. Diğer taraftan üretim imkanlarına sahip olmak dışarıdan sermaye aktarımını ve sermayenin içeride tutulmasını sağlayan faktördür.

Seçici kodlamanın üçüncü aşaması, oluşturan kategoriler ve bu kategorilerin özellik ve boyutlarının verilerle desteklenip geliştirilmesidir. Bu çalışmada üçüncü ve dördüncü bölümlerin her bir alt başlığı bu süreç çerçevesinde yazılmıştır. Başka bir ifade ile söz konusu bölümlerdeki her bir alt başlık o başlık altında incelenen olguya ilişkin seçici kodlama sürecini de vermektedir. Bu nedenle çok fazla tekrara düşmemek açısından seçici kodlamanın üçüncü aşamasına ilişkin bir örnek burada verilmemiştir.

Burada vurgulanması gereken bir nokta da açık kodlama, eksen kodlama ve seçici kodlama arasında gidiş gelişlerin olabileceğidir. Açık kodlama ile kategoriler belirlenip özellik ve boyutları ortaya çıkarılırken aynı zamanda bu kategoriler arasında ilişki kurma işlemi olan ve eksen kodlama olarak adlandırılan bir başka kodlama biçimi de gerçekleştirilir. Eksen kodlama ise seçici kodlamanın temelini oluşturmakta ve bu nedenle gerekli görüldüğü durumlarda eksen kodlamadan seçici kodlamaya geçilip tekrar eksen kodlamaya dönme gereği ortaya çıkabilmektedir. Dolayısıyla daha önce belirtildiği üzere analize her ne kadar açık kodlama ile başlansa da ilerleyen safhalarda üç kodlama biçimi eş zamanlı olarak kullanılabilir. Hatta çoğunlukla bu durum bir gereklilik olarak ortaya çıkmaktadır.

2.2.2.3. Teorik Örneklem

Temellendirilmiş kuram stratejisine özgü bir örneklem belirleme yöntemi olan teorik örneklem, teorinin geliştirilme süreci ile doğrudan bağlantılı şekilde ve döngüsel olarak gerçekleştirilir. Teorik örneklem, teorinin gelişimi ve genel çerçevesi açısından anlamlı ve önemli olduğu kabul edilen kavramları temel alarak

yapılan bir örneklem alma işlemidir. Teorik örneklemede araştırmacı bir taraftan veri toplar, onları kodlar ve analiz ederken bir taraftan da bir sonraki aşamada hangi verilerin nereden toplanacağına karar verir. Bu kararın verilmesi ise analiz sırasında ortaya çıkan ve/veya geliştirilmeye çalışılan kavramlara dayalı olarak geliştirilir. Burada teorik örneklemeyle ilişkin açıklamalara yer verilecek ancak çalışmanın örnekleminin nasıl oluşturulduğu ‘Araştırmanın Yöntemi’ başlığı altında bir alt başlık olarak örneklerle açıklanacaktır.

Strauss ve Corbin (1990a, 177), teorik örneklemeyle, gelişen teoriye teorik uygunluğu doğrulatan kavramlar temelinde örneklem alma olarak tanımlamaktadır. Teorik uygunluğu doğrulama teriminin ise, geliştirilen teori açısından anlamlı ve önemli olduğu kabul edilen kavramlara işaret ettiğini belirtmektedir. Söz konusu kavramlar; tekrar tekrar ortaya çıkan ya da verilerin karşılaştırılması sırasında olmaları gereken yerde bulunmayan ve kodlama sırasında kategori statüsü kazanan kavramlardır. Dolayısıyla teorik örneklemin amacı, kategorileri ve onların özellikleri ve boyutları ile aralarındaki ilişkileri kavramsal olarak geliştirmek üzere elde edilecek veri kaynaklarının tespit edilmesidir.

Bu nedenle, teorik örneklemede örnekleme dahil edilecek veri kaynaklarının seçimi ve gerekçelendirilmesi herhangi bir andaki teorik ihtiyaçlara göre değişecektir. Başka bir deyişle neyin nereden örnekleme dahil edileceği araştırmanın başlangıcından peşin olarak bilinemez. Teorik örnekleme, teoriyi ortaya çıkarmak üzere veri toplama sürecini tedrici ve sistematik olarak şekillendirir; örneklem, geliştirilmekte olan teoriyi açıklamak ve rafine etmek üzere seçilir (Breckenridge, 2002, 118).

Temellendirilmiş kuramda örneklem araştırmanın başlangıcında belirlenmez, örneklem almaya nerede son verileceğine karar vermek de ancak araştırmanın son aşamalarında mümkündür. Burada iki önemli nokta ön plana çıkmaktadır: Bunlardan birincisi örneklem almaya nereden başlanacağı, ikincisi ise örneklem alma işleminin nerede sonlandırılacağıdır. Örneklem almanın başlangıç noktasını temel araştırma sorusuna cevap bulmak üzere mümkün olan en geniş çeşitlilikte veri elde etme hedefi oluşturur. Örneklem almaya son verilecek nokta ise kategoriler ve aralarındaki ilişkilere yönelik verilerin sürekli tekrarlandığı ve yeni verilere ulaşamadığı noktadır. Temellendirilmiş kuram stratejisinde bu noktaya teorik doygunluk adı

verilmektedir. Daha önce de belirtildiği üzere temellendirilmiş kuramda örneklem alma, veri toplama ve verilerin analizi aşamaları döngüsel olarak araştırma boyunca sürdürülmektedir. Örneklem alma işlemi de bu çerçevede teoriyi oluşturacak kategori ve alt kategoriler ile bunlar arasındaki ilişkileri kavramsal olarak geliştirmek üzere teorik doygunluğa ulaşıncaya kadar devam ettirilir.

2.2.3.Araştırma Yöntemi

2.2.3.1. Araştırma Soruları

Bu çalışma bir kuramdan hareketle yapılmadığı, aksine bir açıklama çerçevesi geliştirme amacı taşıdığı için, araştırmanın bir hipotezi veya hipotezleri bulunmamaktadır. Bu nedenle araştırma konusu hipotezler ile sınırlandırılmamış, çalışma ilerledikçe ortaya çıkabilecek yeni araştırma sorularına açık araştırma soruları kullanılmıştır. Her aşama bir sonraki araştırma için yeni sorular doğuracağından mülakat soruları da bu çerçevede oluşturulmuştur.

Giriş kısmında da belirtildiği üzere, Leo Velzen'in "Kayseri'de Çevresel Üretim ve Türkiye" (1978), ESİ'nin "İslami Kalvinistler:Orta Anadolu'da değişim ve Muhafazakarlık" (2005) ve Dikeçligil'in "Bir Yerel Sanayi Odağının Sosyolojik Yapısı: Kayseri Hacılar İlçesi" çalışmalarında ortaya koydukları ve birbirleri ile çelişir gibi görünen tespitlerin akla getirdiği sorular bu araştırmanın başlangıç noktasını oluşturmuştur ve araştırmacı ilk olarak sahaya bu sorulara cevap aramak üzere çıkmıştır. Çalışmanın birinci aşama araştırma sorularını teşkil eden söz konusu sorular şöyle sıralanabilir:

1. Leo Velzen'in Kayseri'yi sanayi kapitalizmi yönünde ilerlemeye yöneltecek herhangi bir gelişmenin bulunmadığı şeklindeki tespitleri doğru mu yoksa yanlış mıdır?

2. Yanlışsa, Velzen, nasıl bir yanlışlık yapmıştır ve bu yanlışlık neden kaynaklanmaktadır.

3. Doğruysa, bu tespitlerin aksine sonuçlar doğuracak ne gibi faktör ya da faktörler işin içine karışmıştır?

4. Kayseri'de kapitalist nitelikte bir ekonomik gelişmenin ortaya çıkışını sağlayan sosyoekonomik süreçlerin açıklanmasında mevcut teorik açıklamaların dışında bir açıklama çerçevesi oluşturulabilir mi?

Yapılan okumalar ve ilk derinlemesine görüşmelerin analizi sonucunda araştırmanın ikinci aşamasına gerçekleştirmek üzere belirlenen ikinci aşama araştırma soruları ise şu şekilde belirlenmiştir:

1. Kapitalizmin temel özellikleri Kayseri’de nasıl şekillenmiştir?
2. Kayserili işadamlarının girişimci olarak kendilerine nasıl bir kimlik atfetmektedirler?
3. Kayserili işadamları insan olarak kendilerini nasıl tanımlamaktadırlar?
4. İşadamlarının Kapitalizm konusundaki düşünceleri ve algıları nelerdir?
5. Şirketlerin hikâyeleri çalışma konusunda ne gibi çıkış noktaları sunabilir?

Yukarıdaki araştırma soruları çerçevesinde yapılan okumalar ve derinlemesine görüşmeler ile bu görüşmelerin analizi neticesinde kapitalizmin temel nitelikleri araştırmacının zihninde tamamen netleşmiş ve araştırma konusunu açıklayacak bir teorik çerçeve oluşturmak üzere araştırmanın üçüncü aşama soruları aşağıdaki gibi tespit edilmiştir:

1. Kapitalizmin temel nitelikleri ile iş adamlarının maddi olanakları, zihniyet dünyaları ve hareket biçimleri arasında nasıl bir ilişki vardır?
2. Şirket hikayeleri üzerinden işadamlarının kapitalist ekonomik koşullar çerçevesinde geliştirdikleri hareket biçimleri nedir?
3. Oturma olgusu ve iş hayatındaki rolü nedir?
4. İşadamları arasındaki gruplaşmalar hangi sosyal özellikler çerçevesinde gerçekleşmektedir? Bu gruplar arasındaki ilişki biçimleri nasıldır?

2.2.3.2. Araştırmanın Örneklemi

Temellendirilmiş kuram stratejisi ile gerçekleştirilen bu çalışmanın örnekleme, söz konusu stratejinin örnekleme tekniği olan ‘teorik örnekleme’ kullanılarak belirlenmiştir. Strauss ve Corbin (1990, 183-184), teorik örneklemede çeşitli avantaj ve dezavantajlara sahip olan üç farklı teknik üzerinde durmakta ve en uygun örneklem alma biçiminin geliştirilen teorinin ihtiyaçları doğrultusunda söz konusu üç tekniğin bir bileşimini oluşturmak olduğunu belirtmektedir. İlk örneklem tekniği kasti örneklem almadır ki ortaya çıkan kategorilerin özellikleri ve boyutlarını aramak kastı ile veri kaynaklarını tespit etmeye işaret eder. Amaç mümkün olan en fazla çeşitlilikte veriye ulaşmaktır. İkincisi, çeşitlilikten çok mevcut benzerlik ve

farklılıkları ortaya çıkarmak üzere sistematik şekilde örneklem almaktır. Nasıl bir sistem dahilinde örneklem alınacağını kriterleri ise yine araştırmanın gidişatı tarafından belirlenmektedir. Sonuncu örneklem tekniği ise tesadüfi örneklem almadır. Zira bazen hiç umulmayan görüşme, gözlem ya da dokümanlardan çok önemli verilere ulaşmak mümkündür. Nitekim araştırmanın temel kavramlarından birini oluşturacak olan ‘hakim firma’ kategorisinin ortaya çıkması tesadüfi olarak seçilen bir küçük firma sahibi ile yapılan görüşme sayesinde mümkün olmuş daha sonrasında yapılan görüşmelerle bu kategoriye ilişkin yeni verilere ulaşılmıştır.

Bu araştırmada örnekleme dahil edilecek iş adamları belirlenirken her üç tekniğin bir bileşimi kullanılmıştır. Bu amaçla öncelikle araştırma evrenini oluşturan organize sanayi bölgesindeki firmalar faaliyet gösterdikleri sektörlerle ve büyüklüklerine göre listelenmişlerdir. Firmaların büyüklüklerinin tespitinde DPT TÜİK’nun Tablo 2’de görülen, çalışan kişi sayısına göre firma büyüklüğünü belirlediği kriterler kullanılmıştır. Bu seçimde DPT ve TÜİK’nun söz konusu kriterleri bilimsel araştırmaların yürütülmesinde kullanıyor olması etkili olmuştur.

Tablo 2: DPT ve TÜİK KOBİ Ölçütleri

İşletme Ölçeği	Çalışan İşçi Sayısı
Çok Küçük Ölçekli İşletmeler	1-9
Küçük Ölçekli İşletmeler	10-49
Orta Ölçekli İşletmeler	50-99
Büyük İşletmeler	100-

Tablo 3: Kayseri Organize Sanayi Bölgesindeki Firmaların Sektör ve İşletme Büyüklüğüne Göre Durumu

Sektör	İşletme Büyüklüğü				Toplam
	Çok Küçük	Küçük	Orta	Büyük	
Ambalaj	6	20	1	1	28
Beyaz Eşya		3	2	3	8
Boya Ve Kimya	4	7	0	1	12
Cam	4	4	0	1	9
Elektrik Elektronik	10	11	1	0	22
Ev Gereçleri	7	21	5	3	36
Gıda	7	12	2	2	23
Hizmet	1	1	0	0	2
İnşaat	4	3	1	1	9

Kağıt	2	2	1	0	5
Lojistik Ve Nakliye	3	6	0	0	9
Maden	2	5	1	0	8
Makine Metal	15	30	3	3	51
Matbaa Reklam	9	9	2	0	20
Metal Ürünler	42	84	18	6	150
Mobilya	49	128	30	27	234
Orman Ürünleri	15	17	2	0	34
Otomotiv	6	5	0	0	11
Plastik	11	8	3	0	22
Tekstil	27	25	8	20	80
Yapı Malzemeleri	1	8	5	2	16
Toplam	225	409	85	70	789

Kaynak: Kayseri Organize Sanayi Bölgesi Müdürlüğü'nün firma listesinden faydalanarak oluşturulmuştur.

Araştırmanın ilk aşamasında örnekleme dahil edilecek işadamları belirlenirken mümkün olduğunca çeşitli verilere ve fazla sayıda kategoriye ulaşmak üzere sistematik ve tesadüfi örneklem alma teknikleri bir arada kullanılmıştır. Bu doğrultuda, Tablo 3 incelenmiş, Kayseri Organize Sanayi Bölgesinde en fazla sayıda firmanın yer aldığı üç sektörün mobilya, metal ürünler ve tekstil sektörleri olduğu tespit edilmiştir. Bu üç sektörden farklı büyüklükte ikişer firma tesadüfi olarak seçilmiş ve bu firmaların sahip ya da ortaklarından biri ile derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

Bu kişilerle yapılan görüşmelerin analizi neticesinde Kayseri'nin sermaye birikiminin kaynağı, beşeri sermaye, formel ve enformel örgütlenmeler hakkında daha fazla veriye ulaşılması gereği ortaya çıkmıştır. Araştırmanın ikinci aşamasında bu verilere ulaşmak üzere uzun yıllar Kayseri'de çeşitli firmalara danışmanlık yapmış bir kişi, Kayseri'nin en eski firmalarından birinin kurucusu, büyük işletmelerden birinin yöneticisi, formel örgütlenmelerden birinde yönetici olarak çalışan bir kişi ile görüşme yapılmıştır. Araştırmanın üçüncü aşamasında büyük firmalarla tedarikçi olarak çalışan küçük işletme sahiplerinin görüşlerine başvurmak üzere mobilya ve metal ürünler sektöründen üç firma kasti, sistematik ve tesadüfi şekilde belirlenmiştir. Bu üç firmanın seçimi kastidir, zira belli kategorilerin özellik ve boyutlarına açıklık getirmek üzere belirlenmişlerdir. Sistematik ve tesadüfidir

çünkü tedarikçi küçük firmalar arasından tesadüfi olarak seçilmişlerdir. Bu aşamada ayrıca işadamlarının görüşlerinin farklı kuşaklarda ne gibi farklılık ve benzerlikler taşıdıklarını tespit etmek üzere aynı firmada çalışmaya devam eden dede ve torunla birer derinlemesine görüşme gerçekleştirilmiştir. Bu arada mümkün olduğunca çok çeşitlilikte veriye ulaşmak üzere farklı nitelikteki firma sahipleri ile de görüşmeler yapılmaya devam edilmiştir.

Araştırma boyunca örneklem alma, veri toplama, verilerin analizi ve yeniden örneklem alma, veri toplama ve verilerin analizi döngüsü için toplam yirmi kişi ile derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Başlangıçta mümkün olduğunca çok çeşitlilikte veriye ulaşma ile kategori oluşturma amacı doğrultusunda örneklem alma yoluna gidilmiş, ardından mevcut kategorileri geliştirme ve yeni bilgilere ulaşma hedefi doğrultusunda hareket edilmiştir.

2.2.3.3. Araştırmanın Bilgi Derleme ve İşleme Araçları

Strauss ve Corbin (1990, 25-26), temellendirilmiş kuram tekniğini uygulamak için bazı gerekliliklerin yerine getirilmesi hususuna dikkat çekmişlerdir. Bunlardan ilki temellendirilmiş kuramın prosedürlerini açıklamak üzere yazılmış kitapları sadece okumakla yetinilmemesi bunlar üzerine çalışılması gerektiğidir. İkincisi temellendirilmiş kuram prosedürlerinin araştırma yaparken kullanılmasıdır, bir başka deyişle temellendirilmiş kuram dersi almak bir kişiyi temellendirilmiş kuramcı yapmaz çalışma şeklini öğrenmek/anlamak(understanding), uzmanlaşmak ve tecrübe kazanmak için temellendirilmiş kuram tekniklerinin kullanmaya devam etmekle mümkündür. Açıklık ve esneklik ise temellendirilmiş kuram prosedürlerini farklı olgulara ve araştırma durumlarına uyarlanabilecek şekilde düzenlemek için ihtiyaç duyulan diğer bir koşuldur.

Araştırmada verilerin toplanması derinlemesine görüşmelerle gerçekleştirilmiştir. Görüşmelerde araştırma sorularına cevap aramak üzere farklı konularda sayısı görüşmenin gidişatına göre değişkenlik gösteren sorulardan oluşan bir rehber görüşme formu hazırlanmıştır. Rehber görüşme formu bilindiği üzere ihtiyaç duyulan bilgiye ulaşmak üzere değinilecek konulara işaret eden yapılandırılmamış sorulardan oluşur. Bu nedenle derinlemesine görüşmelerde her

görüşmeciye aynı sorular sorulmamış, soruları daha çok görüşmenin seyri belirlemiştir.

Temellendirilmiş kuram, alandan elde edilen verilerle bir teori oluşturma hedefi güden bir araştırma stratejisi olduğundan sahadan konu ile ilgili mümkün olan en çok ve özgün bilgilere ulaşmayı gerektirmektedir. Bu nedenle sorular genel ifadeler içerecek şekilde sorulmuş ve görüşmeciye özgürce cevap verebileceği geniş bir alan bırakılmaya çalışılmıştır. Yine bu amaçla görüşmeci araştırma konusu ile ilgili özgün ve farklı konulara değindiğinde yeni sorularla konu hakkında daha çok bilgiye ulaşmak için çaba gösterilmiştir. Dolayısıyla veri toplama sürecinde gerçekleştirilen her bir derinlemesine görüşme araştırma konusuna ilişkin geniş bir yelpazede farklı içeriklere sahip bir ila iki saat süren birer sohbet niteliği taşımaktadır.

Derinlemesine görüşme yapılan işadamlarının tümü kimliklerinin gizli tutulmasını istemiştir. Bu nedenle metinde işadamlarının ifadelerine yer verilirken her bir işadamlarını belli harfler temsil etmektedir. Kullanılan harfler araştırmacının geliştirdiği bir şifreleme yöntemi ile belirlenmiştir. Ayrıca, işadamlarının ifadelerinden yapılan alıntılarda işadamlarının kimliğini deşifre edebilecek bilgiler ya tamamen çıkarılmış ya da bu bilgilerde sonucu değiştirmeyecek küçük değişikliklere gidilmiştir. Dolayısıyla işadamlarının kimlikleri araştırmacıda saklıdır ve bilimsel etik kuralları çerçevesinde gizli tutulmaktadır.

3. KAPİTALİZMİN DEĞİŞMEYEN TEMEL NİTELİKLERİ

Konusu kapitalist ekonomik sistem içerisinde, Kayseri ekonomisinin temel aktörleri olan işadamlarının ürettiği ve kentin ekonomik yapısına da karakterini veren sosyoekonomik süreçler olan bu çalışmada kapitalizm, söz konusu sosyoekonomik süreçlerin ortaya çıktığı zemini oluşturmaktadır. Tez konusunun belirlenmesinde de araştırmacının daha önce kapitalizm üzerine yaptığı okumalar etkili olmuştur. Bu nedenlerle tezin bu ikinci bölümde Kapitalist sistemi açıklamaya çalışan temel teoriler ele alınmaya çalışılmıştır.

Araştırmanın nihai amacı, temellendirilmiş kuram yöntemi ile araştırma konusunu mevcut kuramsal açıklama ve kavramların dışında kendi bağlamında açıklayabilme potansiyeline sahip bir kuramsal çerçeve oluşturmaktır. Yöntem olarak temellendirilmiş kuramın seçilmesinin nedeni de budur. Bu yöntemle yapılan çalışmalar mevcut teori ya da teorilere dayanmasa da çalışma konusu üzerine bir literatür bilgisini de gerektirmektedir. Bu nedenle araştırma konusunun ve yönteminin belirlenmesinin ardından gerek literatüre ilişkin bilgilerin yazılması gerekse derinlemesine görüşmelerin yapılması ve bu görüşmelerden elde edilen verilen analizi paralel şekilde yürütülmüştür.

Başlangıçta çeşitli dönemlerde birer kapitalizm teorisi üreten kişilerin eserleri okunarak kapitalizme ilişkin görüşleri yorumlanmaya çalışılmış ve bu bölüm söz konusu yorumlar çerçevesinde yazılmıştır. Ancak ilerleyen süreçte ele alınan

teorisyenlerin her birinin kapitalizme ilişkin görüşlerinde farklılıklar kadar ortak noktaların olduğu, bu ortak noktaların derinlemesine görüşme yapılan kişilerce de paylaşıldığı görülmüştür. Böylece sermaye birikimi ve kâr hedefi, uluslar arası ekonomik ilişkilere girme, güçlü bir devletin, kaygan ve belirsiz bir ekonomik zemin ve kapitalizmin ihtiyaçlarına uygun insan kaynağının varlığı kapitalizmin temel nitelikleri olarak tespit edilmiştir. Buradan hareketle kapitalizme ilişkin teorilerin söz konusu nitelikler çerçevesinde yeniden ele alınarak yorumlanması yoluna gidilmiştir.

Bölümün yazım aşamasında ele alınan her kapitalizm teorisinde söz konusu teorileri ortaya koyan teorisyenlerin, kapitalizmin temel niteliklerinden bir veya birkaçına daha büyük bir önem atfettiği ve bunların ayrıntılı bir analizini geliştirdiği görülmüştür. Bu nedenle kapitalizmin değişmeyen her bir niteliği söz konusu niteliğe daha büyük önem atfeden teorisyenlerin görüşleri üzerinden ele alınmıştır.

Burada tekrar vurgulanması gereken bir diğer nokta, bu çalışmanın nihai hedefinin kapitalizmin değişmeyen niteliklerine ilişkin özgün bir açıklama çerçevesi oluşturmak olmadığıdır. Çalışmanın amacı bu nitelikleri Kayserili işadamlarının nasıl algıladığını anlamak ve onlara hangi mekanizmalarla uyum sağladığını ortaya koyacak bir açıklama çerçevesi geliştirmek ve bunu alandan elde edilen veriler üzerinden gerçekleştirmektir. Kapitalizme ilişkin belirlenen nitelikler yapılan okumalar ve görüşmeler sırasında araştırmacının zihninde kendiliğinden belirmiş ve bu niteliklerin araştırmanın temel ayaklarını oluşturma potansiyeline sahip olduğu görülmüştür. Ancak bunların araştırmanın başında sistematik bir çerçeveye oturtularak açıklanmasının verilerin analizinde alana bağlı kalmayı engelleyeceği de bir gerçektir.

Bu nedenle, bu bölümde, kapitalizmin temel nitelikleri üzerine özgün bir açıklama çerçevesi oluşturarak, bu özgün çerçeveyi literatürdeki bilgilerle desteklemek yoluna gidilmemiştir. Bu tür bir çalışmanın araştırmanın sonunda bir bölüm olarak eklenmesi de araştırmanın amacı, yöntemi ve ruhuna aykırı olacağından, araştırmanın üçüncü bölümünde, kapitalizme ilişkin özgün teorik açıklamalar getiren önde gelen teorisyenlerin kapitalizmin değişmeyen niteliklerine ilişkin görüşlerinin verilmesi tercih edilmiştir. Bu tercih doğrultusunda kapitalizm konusunda özgün teoriler geliştirmiş olan, Adam Smith, David Ricardo, Werner Sombart, Max Weber, Joseph Schumpeter, Fernand Braudel, İmmanuel Wallerstein

gibi teorisyenlerin temel metinleri üzerinden kapitalizmin değişmeyen nitelikleri ele alınmıştır.

3.1. Kapitalizmin Doğasını Gösteren Kavramlar

Araştırmanın birinci boyutunu oluşturan kapitalizm, Amerika'nın keşfi ve sömürgecilik hareketlerinin neticesinde 16. yüzyıldan itibaren Batı Avrupa'da ortaya çıkmış ve etkisini tüm dünyada hissettirmeye başlamıştır. Kapitalizmin başlangıcından günümüze kadar devam eden yaklaşık beş yüzyıllık süre içinde gerek kapitalizm gerekse toplumsal yapılar daha öncesinde görülmemiş boyutta ve hızda bir değişmeye konu olmuşlardır. Bu nedenle kapitalizmin küresel sonuçlarının her zaman var olduğu söylenebilir.

Ekonomik sistemin işleyişinde en etkili ekonomik faaliyet olarak giderek belirleyici bir rol oynayan uluslar arası ticaretin hâkimiyeti ile karakterize olan ilk iki yüzyıllık dönem ticari kapitalizm adıyla anılmaktadır. 18. yüzyılın sonundan itibaren sanayi üretiminin uluslar arası ticaretin yerini almasıyla ticari kapitalizm tanımlaması yerini sanayi kapitalizmine bırakmış. Bugün ise ekonomik faaliyetin ana konusunun sanayi olmaktan çıktığı, artık esas olanın bilgi ve teknoloji üretimi olduğu, kapitalizmin yeni bir aşamaya doğru evirildiği şeklindeki görüşler büyük ölçüde kabul görmeye başlamıştır. Ancak hangi sıfatla anılırsa anılsın kapitalizm için uluslar arası ticaret her zaman bir can damarı olmuştur.

Kapitalizmin ilk aşaması olan ticari kapitalizm, yeni zamanların başlangıcında coğrafı keşifleri takiben Atlantik kıyılarında ortaya çıkmış, sermayenin ticaret ve para muamelelerine yöneldiği bir sistemdir. Kâr hırsına dayalı olarak, gözünü budaktan esirgemeyen istilacı bir niteliği vardır. Merkantilizm de merkezi bir hükümet tarafından yürütülen bir politika anlayışı ve tatbikatıdır (Ülgener, 2006, 427). Bu nedenle literatürde ticari kapitalizm ve merkantilizmin çoğunlukla aynı anlamda kullanıldığı görülmektedir.

Beş yüzyıllık süre boyunca üretim ve dağıtım biçimleri farklılaşmış, yeni örgütlenme biçimleri, düşünce yapıları ve teknolojileri geliştirilmiş ve böylece sistem sürekli kendini yenilemiş olsa da değişmeyen nitelikleri nedeniyle ekonomik sistemin adı kapitalizm olarak kalmıştır. Her bir dönemde farklı bakış açılarından

hareketle kapitalizmin doğasını ortaya koymak üzere pek çok teori üretilmiş ve her biri bu fiili gerçekliğin ne olduğuna dair önemli açıklamalar getirmiştir.

Klasik iktisat, değişmez bir insan doğasından hareketle -homoeconomicus- ekonomik sistemin genel geçer kanunlarını ortaya koymaya çalışmış, ardından Marx, değişmez bir insan doğası üzerinde değil de toplumsal ilişkiler üzerinden bir kapitalizm analizini yine klasik okulun kavramlarını kullanarak gerçekleştirmiş; Buğra'ya göre (2005a,113;2005b,30) homoeconomicus'un yerine ise çıkarları peşinde koşan sınıfları koymuştur. Weber, psikolojik süreçlerin toplumsal bir sonucu olarak kapitalizmi açıklarken, Sombart bu psikolojik süreçlerin içine tarihsel olguları da birer faktör olarak dahil etmiştir.

Bu teoriler bir arada ele alındıklarında, kapitalizmin beş yüzyıllık tarihi boyunca değişmeden kalan unsurlarının neler olduğunu, başka bir deyişle gerçek doğasına ilişkin bulguları da bize vermektedirler. Klasik iktisadın kurucusu Adam Smith, "Ulusların Zenginliği"inde mal-mevcudu adı altında sermayenin işleyişini ele almıştır büyük ölçüde. Marx için kapitalizm, işçilerin ürettiği artı değere el konulması suretiyle sınırsız sermaye birikimine dayalı bir sistemi ifade eder. Weber, Protestan ahlakının dünyevi asketizminin kapitalizmin gelişmesini sağlayan sermaye birikiminin temelini oluşturduğu görüşündedir. Sombart'a göre ise, modern kapitalizmin temel koşullarından biri sermaye birikimidir ve kaynağında da sömürgecilik vardır.

Buradan hareketle kapitalizmin 'gerek koşulu'nun yoğun bir sermaye birikimi olduğu gerçeği bu konuda yazan tüm teorisyenlerin ortak fikri olarak karşımıza çıkmaktadır. Kapitalizm yoğun bir sermaye birikiminin bir şekilde gerçekleşmesi durumunda onu arttırmak üzere kâr arayışı zorunluluğu sonucunda ortaya çıkan bir ekonomik sistemdir. Bu nedenle kapitalizmde 'büyümek' temel ilkedir. Kapitalizmin tarihine baktığımızda kapitalist olarak nitelenen bir ilişkiler ağından bahsedildiğinde bir şekilde bunun uluslar arası nitelik taşıdığını da görürüz. Bunun tersi doğru olmasa da, yani her uluslar arası ekonomik faaliyetin kapitalist olması gerekme de. Bunun nedeni kâr ve sermaye birikiminin sürekliliğinin pazarın genişliğine ya da bir şekilde genişletilmesine bağlı olmasıdır. Öyleyse kapitalizmin uluslar arası düzeyde sürekli bir kâr arayışı ve sermaye birikimine dayalı bir ekonomik ilişkiler sistemi olarak kabul edebiliriz.

Bu durum kapitalizmi doğrudan doğruya devletle ilişkili olduğunu da ortaya koyar. Burada halkın kaderi, devletin kaderi, ekonominin kaderi birbirine sıkı sıkıya bağlıdır. Kapitalizm, Avrupa’da merkezi devletle koşut olarak ortaya çıkmış, halkın refahını devletin ekonomik gücüne bağlamış ve devletle halk arasındaki bağı ulus olgusu üzerine kurmuş bir sistemdir.

Fakat bu sistemin özü daha önce de belirtildiği üzere sürekli sermaye birikimi ve kâr artışını zorunlu kılmaktadır. Aksi taktirde ayakta kalmanın mümkün olmaması nedeniyle ekonomik aktörlerin tamamı -bu girişimci olabilir, devlet olabilir, şirket olabilir- bir şekilde daha fazla kâr elde edebileceği ve elindeki sermayeyi büyütebileceği yeni pazar, teknoloji, örgütlenme arayışı içinde hareket ederek hızlı bir toplumsal değişimin de motoru haline gelmektedirler.

Ayakta kalma arayışının getirdiği hızlı değişme özellikle ekonomik sistemde kaygan ve belirsiz bir alan oluşturması kapitalizmin bir diğer karakteristiğini ifade etmektedir. Bu belirsizlik durumunu aşmanın ve güçlü kalmanın yolu bazen acımasız bir rekabet olabilirken bazen yoğun bir işbirliği de olabildiğinden, sürekli büyüme zorunluluğunun getirdiği belirsizlik ve kriz dönemleri yeni üretim ve örgütlenme biçimlerini de beraberinde getirmektedir.

Kapitalizmin temel niteliklerinden sonuncusunu ise yukarıda sayılan durumlara uyum sağlama becerisine sahip insan kaynağının varlığıdır. Kapitalizmin her aşamasında ekonomik koşulların gerektirdiği insan kaynağı, sermayenin yanı sıra en önemli unsuru oluşturmaktadır. Bu insan kaynağının nitelikleri ise sürekli kendini yenileyen kapitalizmin ihtiyaçları doğrultusunda değişmiştir. Bazen standart niteliklere sahip temel eğitimden geçmiş vasıfsız eleman, bazen girişimci, bazen özel yeteneklere ve eğitime sahip yüksek vasıflı kişiler, bazen her türlü riski alan cesur kahramanlar bazen hepsi.

Sombart ve Weber, özellikle kapitalizmin ihtiyaç duyduğu insan kaynağının psikolojik ve sosyal temelleri üzerinde ayrıntılı şekilde durmuşlardır. Sombart’ın girişimcisi, mucidi, para babaları, Weber’in Protestan ahlakına sahip, kapitalist örgütlenme ve sermaye birikimini sağlayan işadamları, geleneğe karşı gelebilecek ve fabrikanın istediği yoğun çalışmayı gerçekleştirecek işçileri ve teknisyenleri gibi.

Bu bölümde kapitalizmin kavramsal çerçevesini oluştururken kullanılan söz konusu nitelikler teker teker ele alınacaktır. Bu nitelikler aynı zamanda kapitalist bir

sosyoekonomik ilişkiler sisteminin birbiri ile iç içe geçmiş boyutlarını da oluşturmaktadır.

3.2. Kapitalizm ve Sermaye

Smith'ten günümüze kapitalist ekonomik sistemle bir şekilde yolları kesişen her sosyal bilimci sermaye birikimini, kapitalizmin gerek şartlarından biri olarak kabul etmiştir. Sermaye, sermayenin özellikleri ve birikimi gerek klasik ve neoklasik iktisat okullarının, gerek Marksist analizlerin, gerekse Keynes ve takipçilerinin merkezi konularından birini oluşturmuştur.

Weber ve Sombart kapitalizmi ele alırken, sermaye birikimi kâr ve büyüme zorunluluğunun üzerinde durmuşlardır. Ricardo gibi klasikler sermaye birikimini tasarruf üzerinden ele alırken, Marx sermaye birikiminin sömürü yoluyla gerçekleştiği ve kapitalizmin kuyusunu kazdığı şeklinde bir düşünceye sahiptir. Schumpeter, sermaye birikimi ve tasarruf arasında bir ayrım yapar, ancak kazanç amacıyla yapılan tasarrufların belli mekanizmalarla bir araya toplanıp dolaşıma sokulması ile sermaye birikiminin önünün açıldığını ifade eder.

Kapitalizmin ilk ve temel niteliği ya da boyutu büyük miktarda sermaye birikimi ve onun getirdiği kâr arttırma ve büyüme zorunluluğudur. Kapitalist sistemin ortaya çıkışı sömürgecilik yoluyla ortaya çıkan daha önce görülmemiş büyüklükte bir sermaye birikiminin tetiklemesiyle gerçekleşmiştir. Bu olgu aynı zamanda sistemin merkezi niteliğini de oluşturmaktadır. Kapitalist bir ekonomik sistemin, kapitalist bir işletmenin ve bir kapitalistin var olabilmesi ancak belli bir sermaye birikimi ile mümkündür.

Bir malın sermaye olarak adlandırılabilmesi ancak bu malın tüketim için değil üretim için, yok edilmek üzere değil çoğaltılmak üzere kullanılmasına bağlıdır. Sermaye, sermaye niteliğini aslında birikim ile değil üretim ile kazanır, sermaye birikerek değil üretilerek çoğaltılır. Sermayenin büyümesi için de üretilenin satılacağı pazarlar gerekir. Sermaye bu nedenle kapitalizmin geçimlik ekonomi değil piyasa ekonomisi olarak nitelendirilmesinin de kökeninde yatan özelliğidir. Kapitalizmde ekonomik faaliyet insanların ihtiyaçlarını gidermesi için değil, kâr ve sermaye üretimi için gerçekleştirilir. Nitekim sermaye, üretilmiş üretim imkanlarının stoku olarak tanımlandığında (Schumpeter, 2007, 38), kapitalist ekonomik faaliyetin

diğer nitelikleri için sermaye birikiminin ne derece önemli ve öncül bir role sahip olduğu daha iyi anlaşılabacaktır.

Her türlü ekonomik faaliyetin kaynağı bir mal mübadelesidir. Mübadelenin gerçekleşmesi için arz kadar talep de gereklidir. Talebin oluşması ve arzın gerçekleşebilmesi ise ancak talebe ve arza konu olan mal ve hizmetlerin varlığına bağlıdır ki bu ise belli bir sermaye birikimi yani üretilmiş üretim imkânları stoku ile mümkündür. Sermaye birikimi aynı zamanda genişleyen bir pazar anlamına da gelmektedir. Bu pazarlara ulaşabilme imkânı ve üretimi gerçekleştirmek için gerekli sermaye birikiminin mevcudiyeti ile birlikte kapitalist ilişkiler hızla gelişmeye başlayacaktır.

Burada önemli olan kapitalist nitelikte bir ortamın varlığıdır; belli düzeyde genel bir sermaye birikiminin, pazarların ve bu pazarlara ulaşabilme imkânının, kâr arttırma zorunluluğunun olduğu bir sosyoekonomik zeminde girişimciler için geniş bir hareket alanı ortaya çıkmaktadır. Bu hareket alanının varlığı nedeniyle belli bir girişimcinin elinde mutlaka çok büyük miktarlarda bir sermayenin olması da zorunlu değildir. Önemli olan sosyoekonomik yapı içerisinde belli bir birikimin sağlanmış olmasıdır.

Bu durum kapitalizmin her dönemi için geçerliliğini korumuştur. Schumpeter (2007, 26), 17. ve 18. yüzyılın fabrikalarının çok büyük sermayelere ihtiyaç duyulmadan sıradan insanların çabalarıyla kurulmuş hangarlar olduğunu, bu fabrikaların kurulması için bir miktar tasarruf ve zekânın yeterli olduğunu ifade etmektedir. Bugün yeni bir fikir veya bilgi, az bir sermaye ile çok büyük ekonomik başarılar getirebilmektedir. Ancak az bir sermaye ve zekânın harekete geçireceği girişimci kapitalist bir ekonomik sistemin yokluğunda hiçbir şey ifade etmeyecek ve belki de hiç ortaya çıkmayacaktır.

Dolayısıyla kapitalizm ve sermaye birikimi arasındaki ilişkinin doğru bir şekilde anlaşılması açısından öncelikle kapitalist ekonomik sistemin ortaya çıkışında sermaye birikiminin etkisini açıklanması gereklidir.

3.2.1. Kapitalizmin Doğuşunda Sermaye Birikimi ve Sömürgecilik

Batı Avrupa'da feodaliteden kapitalizme geçiş süreci genellikle, sömürgecilik işin içine katılmadan Avrupa'nın içsel dinamiklerine ve tarım reformuna dayalı

olarak açıklanmaktadır. Sömürgecilik ve ona bağlı zenginleşme ihmal edilmemesi gereken, fakat tali bir faktör olarak kabul edilmektedir.

Huberman, “Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla” adlı çalışmasında zenginliğin tek kaynağının toprak olduğu, ticaretin yok denecek kadar az gerçekleştiği, paraya dayalı bir ekonominin görülmediği feodal Avrupa’da 11. yüzyılda birden bire ortaya çıkan ticari gelişme sonucu yaşanan değişimi anlatmaktadır. Bu gelişmenin temelinde Haçlı Seferlerinin var olduğunu kabul etmekle birlikte seferlerin etkisini iki sebebe bağlamaktadır. Birincisi orduların ihtiyaç duyduğu maddelerin sağlanma zorunluluğunun ordunun ihtiyaçlarını karşılayacak tüccarları yaratmasıdır. İkincisi ise doğudaki zenginliklerin onları görenlerde yarattığı tüketim açlığının sonucunda talep edilen malların yarattığı pazardır (Huberman, 1995, 26-28).

Oysa Haçlı Seferleri Batı Avrupa’nın giriştiği ilk sömürgecilik hareketidir ve 11. yüzyılda yaşanan ekonomik gelişmenin kaynağında dini temellere dayanan bu seferlerin dolaylı sonuçları yatmaz. Haçlı seferleri, Avrupa’ya, ekonomik güdülere dayalı olarak ortaya çıkmış ve işgal edilen toprakların yağmalanması ve sömürülmesi sonucu büyük bir zenginlik getirmiştir. Seferlere katılan din adamları ise bu zenginlik ve gelişmenin ortaya çıkmasında uluslar arası bankacılar olarak katkıda bulunmuşlardır (Galbraith, 1980, 117-120).

Huberman, Haçlı seferleri sırasında doğudan gelen servetin tüccar ve bankerlerin ellerine akmasına rağmen bu büyük servetin yeterli olmadığını söyler. Başka bir deyişle bu ilk sömürgecilik hareketi kapitalizme kaynaklık edecek büyüklükte bir birikim sağlayamamıştır. Yine Huberman’a göre kapitalizmin doğuşuna kaynaklık edecek sermaye birikimi ancak onaltıncı yüzyıldan sonra ortaya çıkmıştır. (Huberman, 1995,179)

Bu birikim ancak sömürgecilik faaliyetleri sonucunda ortaya çıkmıştır. Sömürgecilik, kapitalizmin kurulması için zorunlu koşul olan değerli madenlerin elde edilmesini sağlamış diğer taraftan ona yeni pazarlar yaratmıştır.⁹ Değerli metallerin birikmesi, pazarı kapitalizmin gelişimine imkân verecek şekilde

⁹Sombart bu konuda oldukça açıklayıcıdır. Bkz. Sombart, 2005, 39-75

dönüştürmüş; kazanç arzusunu güçlendirmiş; değerleri ifade etme (hesap yapma) araçlarının mükemmelleşmesini zorunlu kılmıştır (Usher, 1922, 529).

Sömürgeciliğin ve sermaye birikiminin kapitalist bir ilişki sistemin sahip olduğu anlam açısından bakıldığında Batı Avrupa'nın kentleri ve lonca sistemi oldukça aydınlatıcı bir tablo çizmektedir. Loncalar halinde sıkı şekilde örgütlenmiş tüccar ve zanaatkârlar güçlü örgütlenmeleri ve tekelleri ile gelişen sermayeye kafa tutmakta ve kapitalist anlamda üretimin önünde bir engel oluşturmaktaydılar. Bu durumdan Adam Smith 18. yüzyılın sonlarında bile hala şikâyet etmektedir.

“Toprak sahipleri ve çiftçiler, ülkenin değişik yörelerine dağılmış durumlarıyla, şehirlerde toplanmış bulunan ve aralarında hâkim olan çok özel kurumlaşma ruhuna alışmış tüccar ve imalatçılar kadar kolay bir şekilde bir araya gelemezler. Tüccar ve imalatçılar ise genelde kendi şehirlerinde sahip oldukları aynı özel ayrıcalıkları, doğal olarak tüm yurttaşlarına kaşı elde etme çabası içerisinde dirler” (Smith, 2002, 49).

Dolayısıyla gerek ticaret gerekse sanayi kapitalizmi açısından geleneksel ekonomik yapıyı ortadan kaldırmak hiç de kolay olmamış, bu süreçte en önemli iki aktör olan merkezi devlet ve büyük sermaye sömürgecilik aracılığıyla galibiyetlerini ilan edebilmişlerdir.

3.2.2. Smith ve Ricardo: Kapitalist Sermaye Birikimi ve Emek

Kapitalizm kavramının henüz yaygın bir şekilde kullanılmadığı bir dönemde yaşayan Adam Smith “Ulusların Zenginliği” adını taşıyan eserinde zenginleşme ile aslında kapitalizmi kastetmektedir. Zira bugünden baktığımızda biz biliyoruz ki onun ulusların zenginliğinde açıklamaya çalıştığı ekonomik sistem sanayi kapitalizmin şafağında olan Avrupa ve özellikle İngiltere’de var olan ekonomik sistemdir.

O, giderek zenginleşen ve ekonomisi büyüyen Avrupa ülkelerinde mevcut olan ekonomik sistemin yasalarını ortaya koymaya çalışmaktadır. Bütün toplumu dönemindeki kapitalist işletme örneğine göre değerlendiren Adam Smith’e göre toplum, emeğin verimliliğinin artırılması için görevlerin insanlar arasında paylaşıldığı büyük bir atölyedir (Garaudy, 2001, 229). Dolayısıyla Smith’in Avrupa ülkeleri ya da İngiltere ekonomileri ile kast ettiği şey kapitalizmin bizzat kendisidir. Bu ülkelerin en büyük özelliği geniş bir sermaye birikimine sahip olmalarıdır. Smith, Ulusların Zenginliği isimli eserinin ikinci kitabını bu konuya ayırmıştır.

Adam Smith, ticari kapitalizmin iflasını ilan ettiği, buna karşılık sanayi kapitalizminin üretimde olağanüstü bir verimlilikle yüksek kâr oranları vaadiyle ortaya çıktığı bir dönemin şafağında teorisini geliştirmiştir. Bu dönemde artık değerli madenlere sahip olma kapitalist sistem içinde ayakta kalmanın olmazsa olmaz koşulu olan kârı garanti altına alamamaktadır. Zenginlik de sahip olunan değerli madenlerin miktarına bağlı olmaktan çıkmıştır. Kâr, gerek Batı Avrupa'nın gerekse sömürgelerin yüksek oranda talep ettiği ürünlerin yine yüksek bir verimlilikle üretimi ile mümkün hale gelmiştir. Bu nedenle zenginliğin, ekonomik ve siyasi gücün ölçüsü olan değerin kaynağının başka bir olguya dayalı olarak açıklanması önemli bir ihtiyaç haline gelmiştir. İşte Smith, dönemin koşullarına en uygun değer ölçüsünü ortaya koymayı başarmıştır: Emek.

Smith'e göre değerin tek gerçek ölçüsü emektir çünkü her kişi yaşamı için gerekli olan maddelerden yararlanabildiği ölçüde zengindir. Doğal haliyle ise ancak kendi emeği ile bu ihtiyaçlarını karşılayabilir. İşbölümün geliştiği uygar toplumda bir birey tüm ihtiyaçlarını tek başına karşılayamaz ihtiyaçlarının büyük bir bölümünü diğer insanların emeğinden karşılaması gerekir. Bir malın sahibi için değeri, o malın sahibine satın alması veya yönetmesini sağlayacağı emek miktarı ile belirlenir. Bu nedenle emek tüm metaların (mübadeleye konu nesnelerin) değerinin gerçek ölçüsünü verir. Bir malın para olarak karşılığı gerçekte o malı elde etmek için harcanması gereken emekten kişiyi kurtarır. Dolayısıyla eşit miktarda emek içeren mallar eşit miktarda para karşılığında mübadele edilir (Smith, 2001, 36-38).

Ancak değerin tek ölçüsü olan emeğin zenginlik üretebilmesi için üretken olarak kullanılması gerekir. Smith, üretken emekle üretken olmayan emek arasında bir ayrım yapar ve ancak harcanan üretken emeğin zenginleşmeye yol açacağını üretken olmayan emeğin harcanmasının ise yoksullukla sonuçlanacağını ileri sürer. Üretken emek harcandıktan sonra bir nesne ya da satılabilir bir metada maddeleşen emektir. Üretken olmayan emek ise, bunun tersine, harcandığında belli bir nesne ya da metada maddeleşmeyen emektir. Örneğin sanayi üretiminde harcanan emek üretken emektir ancak hizmetkârların harcadığı emek üretken olmayan emektir. Bu nedenle bir manüfaktür işçisinin harcadığı emek patronunu zenginleştirir. Bir hizmetkârın harcadığı emek ise onu yoksullaştırır (Smith, 2002, 271).

Bir toplumun zenginliği, o toplumda harcanan üretken emek miktarına bağlı olduğunda, sonuç, üretimin arttırılması dolayısıyla emeğin harcanmasını mümkün kılacak her türlü koşulun toplumun genel yararını da beraberinde getirmesi olacaktır. Öyleyse yapılması gereken de emek gücünün mümkün olan en yüksek düzey ve verimlilikte üretime koşulmasıdır. Bu gerçekleştirildiği takdirde genel refah düzeyi ve zenginlik de kendiliğinden artacaktır.

Bu noktada devreye sermaye girer. Sermaye bir toplumun zenginliğinin kaynağını yani sanayi üretimini –ki emek her ne kadar değerin ölçüsü ise de zenginliğin kaynağı kârlı üretimdir- arttırması ile mümkündür (Smith, 2002, 44). Sermaye, üretken emeğe harcanan mal mevcudunu ifade eder. Bu nedenle de zenginleşmeyi sağlar. Şöyle söyler Adam Smith:

“Bir kişi, elinde bulunan mal-mevcudu içinden sermaye olarak kullandığı bölümün, her zaman, bir karla yerine konulmasını bekler. Bu yüzden bu sermayeyi, sadece üretken işçilerin geçimi için kullanır; bu tutar kendisine bir sermaye biçiminde hizmet gördükten sonra, bu üretken işçilerin gelirini oluşturmaktadır. Kişi elindekilerden bir bölümünü, ne çeşit olursa olsun üretken olmayan insanları beslemekte kullandığı zaman, bu bölüm o andan itibaren sermayesinden çekilmiş ve acil tüketimi için ayrılmış olan mal-mevcuduna katılmış olmaktadır” (Smith,2002 273).

Üretken emeğin zenginlikle sonuçlanması ise kâr oranının yüksekliğine değil emeğin verimliliğine bağlıdır. Verimlilik ise sermayenin büyüklüğüne. Smith’e göre sermaye birikiminin az olduğu bir ülkede çok küçük sermayelerle gerçekleştirilen sanayi ürünleri ki o buna manüfaktür ürünü der, çok daha yüksek bir kâr oranına sahiptir (Smith, 2002, 274). Ancak bu kâr oranı üretimdeki verimliliğin düşük olması nedeniyle -ki bu da yine ona göre üretim için kullanılan gerek sabit gerekse döner sermayenin azlığından kaynaklanır- sermaye birikimini arttıracak bir nitelik taşımaz. Kapitalizm öncesi feodal yapıda görülen bu durum ülkenin fakirliğinin hem göstergesi hem de nedenidir. Smith şöyle demektedir:

“... zengin ülkelerde, ürünün topraktan ya da üretken emekçilerin elinden çıkar çıkmaz sermayenin yerine konması için ayrılan bölümü yoksul ülkelerden hem çok daha fazladır, hem de, rant ya da kar biçiminde bir gelir oluşturmakla yükümlü olan diğer bölüme oranla çok daha büyüktür” (Smith, 2002, 275).

Dolayısıyla zengin ülkelerle fakirler bir başka deyişle kapitalist olanlarla olmayanlar arasındaki fark, ilkinin diğerinden çok daha fazla sermayeye sahip olmasından kaynaklanır. Ancak sermayenin çok daha fazla olması kâr oranının

yüksekliğinden değil, mal-mevcudunun çokluğundan kaynaklanmaktadır. Mal-mevcudunu çoğaltan ise yine sermaye birikiminin varlığıdır. Üretim için ne kadar çok sermaye kullanılırsa üretim de o oranda artacak ve mal-mevcudu da çoğalacaktır.

Smith'e göre her toplumda insanların geçimlerini sürdürmek üzere belli gelirleri vardır. Ancak zenginleşen ülkelerde gelir, sermayenin üretkenliğinden kaynaklanırken diğerlerinde üretken olmayan yollarla sağlanmaktadır. Sermayenin ağır bastığı yerlerde çalışma, üretken olmayan gelirin ağır bastığı yerlerde çalışmama hüküm sürmektedir. Bu yüzden sermayedeki her artışı ya da azalma, doğal olarak, ülkedeki çalışmanın gerçek miktarının, üretken işçi sayısının, dolayısıyla da o ülkede yaşayan herkesin gerçek zenginliği ve geliri olan, ülke toprağıyla emeğinin yıllık ürününün mübadele değerinin artmasına ya da azalmasına neden olmaktadır (Smith, 2002, 276).

Ricardoya göre ise, mübadeleye konu olabilecek dolayısıyla mübadele değerine sahip olacak olan mallar, miktarları insan emeğı ile arttırılabilecek olan mallardır ve onların mübadele değerini üretimlerinde kullanılan emek miktarı belirler. Bu miktar üretimde doğrudan kullanılan emek ile bu emeğı etkin hale getirmek üzere yine emek harcanarak üretilmiş olan sermayeden oluşur. Ricardo, sermayeyi bir ülkenin servetinin, üretimde kullanılan parçası ve emeğı işler kılabilmek için gıda, giysi, araçlar, hammadde, makine vb.'den oluşan kısmı olarak tanımlar (2007 87).

Dolayısıyla sermaye metaların üretimi için gerekli emeğı etkin hale getirmek üzere kullanılan her türlü ekonomik kaynağı işaret eder. Bir ekonomik kaynağı sermaye niteliğini kazandıran şey söz konusu ekonomik kaynağın tüketmek üzere değil, değer üretmek üzere kullanılıyor olmasıdır. Bu nedenle sermaye, biriktikçe daha fazla değer üreten ve değer ürettikçe biriken bir olgudur. Bu durum kendisini özellikle sermayenin ürettiğı kârı yine sermaye olarak kendisinde biriktiren sabit sermaye kısmı için geçerlidir. Ve üretiminde kullanılan sabit sermayenin oranının ne kadar fazlaysa bu sermaye o kadar fazla değer üretir.¹⁰

¹⁰ Bkz. Ricardo, 2007, 42-48

Sermaye üretimde kullanılan bir ekonomik kaynak olarak sürekli artma eğilimi ile karakterize olur. Bu, sermayenin değeri yani söz konusu sermayenin üretilmesi için gereken emek artarken de azalırken de böyledir. Şöyle söyle Ricardo:

“Sermayenin değeri artarken aynı zamanda miktarı da artabilir. Bir ülkedeki gıda ve giysi miktarı artarken, bu ek miktarı üretmek için eskisine görece olarak daha çok emek gerekebilir. Böyle bir durumda sermayenin sadece miktarı değil değeri de yükselecektir. Ya da sermaye, değeri yükselmediği halde, hatta değeri fiilen düşerken de miktar olarak artıyor olabilir. Bir ülkedeki gıda ve giysi miktarı artarken, makineler sayesinde gerekli olan emekte hiçbir artış olmayabilir, hatta bu üretim için gereken görece emek miktarı mutlak olarak azalabilir” (Ricardo, 2007,87).

Ricardo, hiç kimsenin birikimini üretken hale sokmaktan başka bir nedenle birikim yapmayacağını ve birikimin ancak böyle bir amaçla kullanıldığında kâr esası üzerinden işleyeceğini söyler. Ona göre, herhangi bir dürtü olmadan birikim olamaz ve fiyatlar hiçbir zaman birikimin olamayacağı bir duruma gelemez. Emekçi ücretsiz yaşayamayacağı gibi çiftçi ve imalatçı da kâr olmadan yaşayamaz. Kârlar çiftçi ve imalatçının sermayelerini üretken bir şekilde yatırırken karşılaşmak zorunda oldukları eziyet ve riskleri telafi edemeyecek kadar düştüğünde ise biriktirme dürtüsü de ortan yok olur (Ricardo,2007,109-110). Dolayısıyla kâr olmadan birikim, birikim olmadan da kâr mümkün değildir.

3.2.3. Marx: Artı Değerin Sınırsız Birikimi Olarak Kapitalist Sermaye

Marx, sermaye birikiminin sürekliliğini para olarak para ile sermaye olarak para arasında yaptığı ayrım çerçevesinde analiz eder. Buna göre mübadele için üretilen mal olarak tanımlanabilecek meta iki şekilde dolaşıma girer. Bunlardan ilki basit meta dolaşımı diğeri ise sermaye olarak meta dolaşımıdır. Basit meta dolaşımında para sadece para olarak vardır ve bu dolaşım M-P-M (Meta-Para-Meta) olarak sembolize edilir. Söz konusu olan, kullanım değeri olmayan bir metanın kullanım değeri olan bir meta ile mübadele edilmek üzere paraya çevrilmesidir. Başka bir deyişle satın almak için satmaktır. Böylece para aynı eylemi yapmak üzere bir başka kişiye devredilir ve meta ile başlayan ve aynı değerde bir meta ile son bulan bir döngü ortaya çıkar.

Ancak sermaye olarak meta dolaşımında farklı bir döngü izlenir. Bu döngü para ile başlar, para metaya çevrilir ve meta yeniden paraya çevrilir ve P-M-P olarak

sembolize edilir. Dolayısıyla basit meta dolaşımında hedef kullanım değeri elde etmek iken ikinci dolaşımda hedef mübadele değeri elde etmektir.

P-M-P dolaşımında dolaşıma sokulan para miktarı ile dolaşım sonunda elde edilen para miktarının aynı olması durumunda meta dolaşımı anlamsız olacaktır. Zira basit meta dolaşımında hedef kullanım değeri olduğundan dolaşımı harekete geçiren güç metanın niteliğidir. Ancak burada hedef mübadele değeri olduğundan dolaşımı harekete geçiren güç doğrudan doğruya niceliktir. Öyleyse dolaşımın bitiminde başlangıçta dolaşıma sokulandan daha fazla para dolaşımdan çekilir. Dolaşımdan çekilen fazlalığı Marx artı değer olarak adlandırır. Artı değer başlangıçta dolaşıma sokulan değer genişlemesini beraberinde getirir ve işte bu, kapitalizmin harekete geçirici gücüdür. Artı değer varlığı parayı sadece para olmaktan çıkararak onu sermayeye dönüştürür.

"Böyle bir süreçte aktif faktör olan ve bir keresinde para biçimini, başka bir keresinde meta biçimini alan, fakat bütün bu değişikliklere karşın kendisini koruyup genişleten değer, bu nedenle, bağımsız bir biçim gerektirir ve bu biçimle kimliği her an saptanabilir. Ve bu biçime ancak para şeklinde sahip olabilir. Değer, para biçimi altında kendiliğinden kendini üretme edimine başlayıp bitirir ve yeniden başlar... Fakat paranın kendisi, değer iki biçiminden sadece biridir. Meta biçimi almadıkça, sermaye olmaz." (Marx, 2004, 74-75)

Dolayısıyla P-M-P dolaşımında değer aldıkları iki biçimi birden içeren olgu sermayedir ve sermayeyi sermaye yapan onun sürekli genişleme zorunluluğudur. Bu genişleme olmadığı takdirde sermaye sermaye olma niteliğini kaybeder. Çünkü sermaye ancak çoğaltılmak amacıyla dolaşıma sokulduğu, yani kâr hedefi doğrultusunda Marx'ın deyimiyle artı değer üretmek üzere sürekli hareket halinde bulunduğu sürece sermaye olarak varlığını sürdürebilir. Aksi takdirde bir şekilde harcanarak tüketilir. Sermaye yani artı değer olarak kendisini sürekli çoğaltan olgu ise kapitalizmi diğer üretim biçimlerinden ayıran olgudur. Marx'a göre: "... sermaye ilk ortaya çıkışından itibaren, toplumsal üretim sürecinde yeni bir çağı ilan eder" (2004, 80).

3.2.4. Weber ve Sombart: Kapitalizm ve Sermaye

Weber, kapitalist bir ekonomik eylemi, değiş tokuş fırsatlarının kullanımından kazanç bekleme üzerine kurulu bir eylem; kapitalist girişimi de her zaman için sermayeyi mübadele aracılığıyla kazanç getirmek üzere kullanan girişim olarak tanımlar (2002, 17-17). Öyleyse her kapitalist girişim mutlaka mübadelenin

ardından eline geçen sermayenin ilkinden daha fazla olmasını ve bu yönde ussal hesaplamaları zorunlu kılar.

Kapitalizm de sözü edilen kapitalist eylem ve girişimlere bağlı olarak süreklilik gösteren bir ilişkiler sistemidir. "Bu anlamda kapitalizm ve kapitalist girişimler, sermaye hesaplarının ussallaştırılması ile de olsa, dünyanın belirli kültürler geliştirmiş bütün ülkelerinde, ekonomik belgelerin bize verdiği bilgiler ölçüsünde var olmuştur diyebiliriz" (Weber, 2002, 18).

Weber, kapitalizmin en önemli iki özelliği olarak, sınırsız bir kâr arayışı ve ussal ekonomik eylemi görmektedir. Ussallık, araçlarla amaçları birbirinden ayırarak amaca ulaşmak için en uygun aracı seçmektir. Weber (1995, 98), ussal ekonomik eylemi ise, kaynaklar üzerinde ekonomik amaçlı denetimi barışçıl ve planlı şekilde sağlamak olarak tanımlar.

Her ne kadar Batıya özgü sanayi üretimine dayalı kapitalizmin farklılığı yüksek düzeyde bir biçimsel rasyonaliteye ve özel bir ekonomik işletme türüne bağlı olsa da bu durum batı kapitalizminin kazanç uğraşısı ile özdeş olmadığı anlamına gelmez. Batı kapitalizmi hep yenilenen kazancın, verimliliğin peşindedir ve böyle olmak zorundadır. Çünkü ekonomik sistemin kapitalist düzeni içinde kazanca odaklanmayan bir işletme batmaya mahkûmdur (Weber, 2002, 16).

Protestan ahlakı ise, Batıya özgü ussallığın doğuşuna kaynaklık eden yaşam tarzının gelişmesini sağlayarak; diğer toplumlarda "ticari atılımın bir sonucu olarak ne iyi ne kötü olan bir eğilim" (Weber, 2002, 42) olan para kazanma güdüsünü dini bir görev olarak meşrulaştırarak Batı'ya özgü kapitalist ruhun ortaya çıkmasını sağlamıştır. Diğer taraftan Protestan ahlakının önemli bir boyutunu oluşturan asketizm, elde edilen kazancın yani kârın tüketilmesini engellemiş, onun yeniden kâr elde etmek üzere yatırıma dönüştürülmesini sağlamıştır. Böylece Protestan ahlakı bir taraftan kârı meşrulaştırıp, diğer taraftan tüketimi engelleyerek kapitalizmin en önemli gerekliliklerinden bir olan sermaye birikiminin yolunu açmıştır.

Sombart, sermayeyi kapitalist girişimin hizmetinde olan değişim değerinin toplamı olarak tanımlar. Ona göre, sermaye varlığını bir işin kurulması, genişletilmesi ve büyütülmesi için kullanıldığı sürece sürdürebilir. Kapitalizm, sermayeye sermaye olma niteliği veren büyümenin optimal koşullarını ona sunar. Bu koşullar büyük "tasarruflar/birikimler", zenginliğin son derece eşitsiz dağılımı ve bu

birikimleri işe yatırmak için güçlü bir teşviktir. Yatırım teşvikinde en önemli faktörü kredi mekanizması oluşturmaktadır. Krediler sermayenin büyümesine, dağılmış birikimlerin iş yapmak için kullanılmasını sağlamayı kolaylaştırarak, iş adamına kendi servetinin limitlerinin ötesinde bir hareket alanı vererek, "gelecekteki kârı ticaretin şimdiki değerine katarak", ve tüm iş yapısına alışılmadık karmaşık örgütlenme kombinasyonları ve esneklik vererek muazzam ölçüde katkı sağlar (Mitchel,1929,311).

Sombart'a göre kapitalist girişim, sermayesini arttırmak dolayısıyla büyümek üzere üretim yapan girişimdir. Başka bir deyişle sermayenin varlığı –ki bu da onun birikimi demektir- üretimin devamlı surette arttırılması ile mümkündür. Üretimi arttırmanın üç yolu vardır: Verili kaynakların daha verimli kullanılması, yeni alanların sömürülmesi, doğanın geçmiş birikimlerinin üretime sokulması. Bu nedenle sermaye; emeği sürekli olarak daha verimli kullanılmak, ormanları kesmek, yeri doldurulamaz madenleri savurganca tüketerek çoğalır (Mitchel, 1929, 312).

3.2.5. Braudel: Piyasa Ekonomisinin Zıt Kutbu Olarak Sermaye Birikimi

Braudel'e göre, kapitalizm kelimesi ancak ona anlamını veren kapital ve kapitalist kelimeleri çerçevesinde tanımlanabilir. Kapital, daima işler halde olan, kolayca teşhis edilebilir bir mali kaynaklar yığını olarak elle tutulabilir bir gerçekliktir. Kapitalist ise aralıksız üretim sürecine sermaye ekleme işine nezaret eden ya da etmeye teşebbüs eden kişidir. Kapitalizm ise kabaca genellikle pek diğerkam sebeplerle yapılmayan bu sürekli ekleme faaliyetinin yapılma tarzıdır (Braudel, 1991, 51-52).

Braudel, genel kanının aksine piyasa ekonomisi ile kapitalizmin birbirinden farklı olgular olduğunu söyler ancak ikisi arasında net bir ayrım yapmaya imkân olmadığını da kabul eder (Braudel, 1991, 45, 54) ve piyasa ekonomisi ile kapitalizm arasında bir sürekliliğe işaret eder. Buna göre ekonomi, atalet ve alışkanlıklarla karakterize olan kendi kendine yeterli maddi bir maddi hayatın kurduğu temel üzerinde varlık kazanır. Ekonomi maddi hayatın hemen üzerinde yer alan piyasa ekonomisi ve onun üstünde kapitalizm olmak üzere iki katmandan oluşur. Piyasa

ekonomisi¹¹, mübadele süreçlerinin nasıl cereyan edeceğinin önceden bilinebildiği bir saydamlık ve düzenlilik alanında gerçekleşen rekabete dayalı bir alanı ifade eder. Kapitalizm ise büyük sermayenin yüksek kr hedefi üzerine kurulu tahakkümü altında rekabetin ortadan kalktığı, eēitsiz mübadelenin hüküm sürdüğü çok daha sofistike bir alandır. (Braudel,1993, 403; 1991,64).

Kapitalizmde mēteri ile üretici arasındaki iliēki bir aracı tarafından kesilir. Bu nedenle piyasa ēartlarını zincirin iki ucunda yer alan üretici ve mēteri değil, aradaki aracı bilmektedir. Ve zincir ne kadar uzarsa, mübadele aalıēılgelen düzenleme ve denetimlerden o derece bağımsız ēekilde gerekleēir (Braudel, 1991, 56-57).

Eēitsiz mübadele ise Braudel'in kamusal pazarla özel pazar adını verdiği iki pazarın zıtlığında yatar. Piyasa ekonomisinin hüküm sürdüğü kamusal pazar, mübadele fiyatlarının, hacminin ve hızının yönetsel bir zorlama ve gözetim altında tutulduğu kamusal pazarda hüküm sürer. Kapitalizm ise bu düzenlemelerden kendisini kurtarma gücüne sahip büyük sermayenin mümkün olan yüksek kr elde etmesi üzerine kurulu özel pazarlarda varlığını devam ettirebilir. Özel pazarlar kr hadlerinin, iēlem hacimlerinin büyük sermaye tarafından belirlendiği alanlardır ve bu alanlar geniēledike kapitalizm de kendini gösterir. ēyle söyler Braudel:

“Piyasayı atlamak, rekabeti fiili ve hukuki bir tekelle iēlemez hale getirmek, arz ve talebi devre dıēı bırakarak, terms of trade'i yalnızca uzun zincirin iki ucundaki durumları tek baēına bilebilen aracıya tabi hale getirmek bu alanda (zel piyasa) mümkündür. Büyük kar akımına girebilmenin koēulları ēunlardır: yeterli sermayeye, piyasada krediye, iyi haber kaynaklarına, iliēkilere, nihayet stratejik noktalarda bulunan ve iēlerinin sırlarını paylaēan ortaklara sahip olmak” (Braudel, 1993, 367).

Eēitsiz mübadeleye dayalı bu özel piyasa dolayısıyla kapitalizm öncelikle ve özellikle uzun mesafeli ticarete ortaya çıkmıētır. Uzun mesafeli ve büyük ölçekli ticareti gerekleētirmek ancak büyük miktarda sermaye ile mümkündür. Diğer taraftan bu ticaret aynı zamanda bu sermayenin kr ile birlikte geri dnēnde uzun gecikmelere de yol açmaktadır. Dolayısıyla uzun mesafeli ve büyük ölçekli ticaret bu gecikmeleri tolere edebilecek düzeyde sermaye gücüne sahip olan bir avuç tüccar tarafından gerekleētirilebilmektedir. Aynı zamanda devletle de iēbirlięi içinde olan bu büyük sermaye sahipleri pazarı istedikleri ēekilde manipüle etme gücüne sahip

¹¹ Piyasa ekonomisi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Braudel, 1993, 115-199

olarak muazzam miktarda kârlar elde etmektedirler. Söz konusu tüccarlar, elde ettikleri karın yüksekliği ölçüsünde sermaye birikimine de sahip olmaktadır. Böylece uluslar arası uzun mesafeli ticaret belli tüccarların tekeline geçmektedir (Braudel, 1991, 59-61).

Braudel, buradan yola çıkarak kapitalizmi tekeller aracılığı ile gerçekleştirilen eşitsiz mübadele ile sermayenin biriktirilme tarzı olarak ortaya koyar. Yaygın ve hâkim görüşün aksine kapitalizmi piyasa ekonomisi içinde yaşanan yoğun rekabete dayalı bir ekonomik sistem olarak görmez tersine onun temel özelliğini rekabette değil, rekabeti önleyen tekelleşme eğiliminde bulur. Braudel açısından kapitalist anlamda sermaye ile üretim sürecinin bir parçası olarak kullanılan sermaye malları arasındaki fark da burada ortaya çıkmaktadır. Sermayenin kapitalist bir nitelik kazanabilmesi onun eşitsiz mübadelelerin gerçekleşmesini sağlayacak derecede bir birikime ve o derece eşitsiz kâr oranı elde edebilme gücüne sahip olması ile mümkündür.

“Anahtar kelime kapital (sermaye)dir” (Braudel, 1991, 52). Ancak kapitalizme anlamını veren sermaye ile iktisatçıların sermaye malları adını verdikleri ve çoğunlukla onunla eş anlamlı olarak kabul ettikleri olgudan farklı bir olguya işaret eder. Ona göre sermaye malları, üretim sürecinin bir parçasıdır ve düzenli olarak birikir. Kullanılmayan ve birikime konu olmayan para ya da ekonomik bir kaynak sermaye malı olarak nitelendirilemez. Ancak bu durumuyla sermaye malları kapitalizme içkin olan sermayeden farklı bir nitelik taşır ve tarihsel süreç içerisinde her toplumda var olmuştur (Braudel, 1991, 52).

Sermaye malları iki kategoride ele alınabilir. Biri insanların çalışmasına destek olarak hizmet veren, uzun fizik ömürleri olan sabit sermaye ve üretim sürecinde hızla tüketilen dolaşan sermaye. Dolaşan sermaye, yeniden üretilmek, hatta çoğaltılmak üzere hemen yok edilir, sabit sermaye ise aşınır. Hemen her toplumda var olan sermayenin asıl sorunu da budur. Yani, teknik yetersizlikler nedeniyle sabit sermayenin hızla aşınması (örneğin toprağın bir ekimden sonra verimliliğinin yok olması sonucunda nadasa bırakılması); ve düşük verimlilik nedeniyle dolaşan sermayenin büyük bölümünün tüketilmesi.

Özellikle tarımsal ve endüstriyel üretim sürecinde, toplum, önemli miktarda sermaye üretse de sermaye birikimini zorunlu olarak beraberinde getirmemektedir,

zira üretilen sermaye yukarıda belirtilen nedenlerle önemli ölçüde tüketilmektedir. Oysa kapitalist sermaye birikmek ve çoğalmak zorundadır. Çünkü ana hedefi daha fazla kâr elde etmektir. Bu nedenle tarım ve endüstride verimliliği muazzam ölçülerde arttıran teknik gelişmeler öncesinde temel hedefi kâr maksimizasyonu olan kapitalizm bu alanlardan uzak durmuştur. Her iki sektörde de 18. yüzyılın sonuna kadar kapitalist bir büyüme ve birikim gerçekleşmemiştir. Tam tersine bu alanlarda elde edilen artık kapitalist tüccara aktarılarak onun sermayesine eklenmiştir.¹²

Braudel'e göre, kapitalizm her zaman kârın en yüksek düzeye çıkarılabildiği alanlarda vardır ve ne endüstri ne de tarımdaki büyük kârlar 18. yüzyılda uluslar arası ticaretin kâr oranlarından oldukça düşüktür (Braudel, 1993, 378). Bu nedenle kapitalizmin 18. yüzyılın sonuna dek kendisini evinde hissettiği tek alan uluslar arası ticaret olmuştur. Uluslar arası ticarete üretici ve tüketici arasındaki tek bağlantı olması büyük tüccara malın fiyatını büyük oranda belirleme gücü verir. Böylece söz konusu malın üretildiği yerdeki fiyatı ile tüketildiği yerdeki fiyatı arasında muazzam bir fark oluşur ve bu fark doğrudan doğruya tüccarın cebine girer. Görece büyük bir sermaye ile başlayan bu zincir tüccarın elinde çok daha büyük bir sermayenin birikimine olanak tanır. Bu onun piyasayı belirleme gücünü daha da arttırır.

Büyük tüccar üreticiye avans vererek daha pazara gelmeden ürünü tekeline alır. Böylece pazarı; fiyatları ve kâr oranlarını belirleme gücünü de sahip olduğundan kuralları o koyar. Pazardaki ürünü istediği gibi kitledirip bollaştırarak fiyatı ve kâr oranlarını belirler. Üreticiye avans vermek, elindeki malı piyasadan çekerek malın fiyatının yükselmesini beklemek gibi. Bir ürün üzerinde tekel kurmak için en önemli koşul ise buna dayanacak güçte bir sermayeye sahip olmaktır. Dolayısıyla piyasayı belirleme gücü ve kâr oranları sahip olunan sermayenin büyüklüğü ile doğru orantılıdır. Bu nedenle temel hedef dolaşıma giren sermayeyi ve kâr oranını maksimize etmek üzere piyasaya hakim olmaktır (Braudel, 1993, 367-368).

“ ‘Kapitalist bir ekonomi için “biriktirin, biriktirin, bu yasadır ve peygamberliktir’. ‘Borç alın, borç alın, bu yasadır, peygamberliktir’ de denilebilirdi. Her toplum biriktirmekte, bir sermayeye sahip olmaktadır... Kapitalizm ancak, birikmiş sermaye maksimumda kullanılırsa yerine yerleşmiş olacaktır” (Braudel, 1993, 341)

¹² Ayrıntılı bilgi için bkz. Braudel, 1993, 218-329

Diyen Braudel'in kapitalizme ilişkin olarak ortaya koyduğu bu düstur, aynı zamanda kapitalist sermayenin bir diğer niteliğini vermektedir. Kapitalist paraya sahip olan kişidir. Bu para onun için yatırım kapasitesinden çok daha büyük bir anlam taşımaktadır. Para ona hem fırsatlar arasında en kârlı olanı seçebilme hem de toplumsal hiyerarşide yükselerek ayrıcalıklar elde etme imkânı tanır. Böylece kapitalist, piyasaya hâkim olma kabiliyetinin yanı sıra daha fazla kâr elde etmek üzere kendisinin olmayan sermayeyi de kullanma şansına sahip olur. "...para daha fazla para sahibi olabilme özgürlüğüdür, çünkü yalnızca zenginlere borç verilmektedir" (Braudel, 1993, 338-339).

Sonuç olarak Braudel'in, üretim sürecine dahil olarak biriken sermaye malları ile kapitalist anlamdaki sermaye arasındaki farklılığı, piyasa ekonomisi ile kapitalizm arasında var olduğunu öne sürdüğü farklılıkla ilişkili olarak açıkladığını ve bu farkın onun kapitalizme ilişkin teorisinin temelini oluşturduğunu söylemek mümkündür. Söz konusu farkın ortaya çıkmasının yolu ise rekabete dayalı piyasa ekonomisinin üzerinde büyük sermaye ve onun kâr maksimizasyonuna dayalı bir özel pazar kurmak ve genişletmekten geçmektedir.

3.2.6. Wallerstein: Kapitalizm ve Sınırsız Sermaye Birikimi

Wallerstein'a göre kapitalizmi kapitalizm yapan olgular sermaye ve kârdır. Ona göre kapitalizmin temel yasası sınırsız sermaye birikimidir. Bu yasa, kapitalistlerin "bir ayak değirmeninde daha da hızlı koşmak için daha hızlı" (Wallerstein, 1991, 36) koştuğu yani daha fazla sermaye için daha fazla sermaye üretmek üzere tüm ekonomik etkinlikleri biçimlendirdikleri bir sistemi yani kapitalizmi oluşturur.

Sermayenin sınırsız birikimi ise sermayesini dolaşıma sokan kapitalistin kâr oranı ile ilişkilidir. Sermayenin sınırsız birikimi için kapitalistin her seferinde kendi geçimi için ihtiyaç duyduğundan daha fazla kâr elde etmesi gereklidir ki bu farkı yeniden daha fazla sermaye üretmek üzere yatırabilsin. Bu nedenle kâr maksimizasyonu kapitalist sermaye birikimi için temel bir zorunluluk haline gelmektedir.

Bu zorunluluğun üç temel sonucu vardır. Bunlardan ilki daha fazla sermaye birikimi sağlamak için daha önce mübadeleye konu edilmemiş ihtiyaçların

mübadeleye konu edilmesidir ki Wallerstein bunu metalaştırma olarak adlandırır. Herhangi bir ihtiyacın metalaştırılması demek onun alt süreçlerinin de metalaştırılması ve her bir süreçten kâr edilmesi anlamına gelir. Örneğin giyim eşyalarının metalaştırılması beraberinde onun üretimi için gerekli olan iplik, kumaş, makine ve iş gücünün de metalaştırılması demektir. Böylece bir metalaştırma zinciri ortaya çıkar. Aslında bu tür bir zincir olmadığında örneğin sadece giyim eşyası mübadeleye konu olduğunda giyim eşyasını üreten kişi daha çok kâr elde edecektir. Ancak bu kâr sadece bir kalemde ortaya çıkacaktır. Tek bir kalemde ortaya çıkacak yüksek kâr ise tüm alt süreçlerin her birinde daha az bir kârla ortaya çıkan toplam kârdan çok daha az olacaktır (Wallerstein, 1991, 13-14).

Bu durumun sınırsız sermaye birikiminin aleyhine sonuçlanacağı açıktır. Dolayısıyla kapitalizmin ana hedefinin sadece bir üründen maksimum kâr elde etmek değil, sermaye birikimini hızlandıracak toplam kârın maksimize edilmesi olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Böylece kapitalizm kâr hedefi doğrultusunda giderek daha fazla toplumsal sürecin mübadeleye konu edildiği bir yayılmayı da beraberinde getirmektedir.

İkinci olarak kârın maksimize edilmesi hedefi açıkça bir tekelleşme eğilimini de beraberinde getirmektedir. Wallerstein'a göre (2004, 48), kapitalist bir sistemde tam serbest bir pazarın gerçekleşmesi mümkün değildir. Zira içinde tüm faktörlerin serbestçe akabildiği, büyük sayıda alıcı ve satıcının bir araya geldiği ve her biri arasında mükemmel bir bilgi akışının olduğu bir pazarda pazarlık, fiyatların düşürülmesine ve çok küçük bir kâr oranının gerçekleşmesine yol açacaktır. Kârların minimum düzeye düşürülmesine yol açan serbest bir pazar sınırsız sermaye birikimini baltalayacağından kapitalist bir ekonomik sistem için tekelleşme bir zorunluluk olarak ortaya çıkacaktır.

Sınırsız sermaye birikimi ve kâr maksimizasyonu yasasının yol açtığı üçüncü sonuç ise işgücüne ilişkindir. Üreticilerin sermaye birikimi serüvenlerinde başarı sağlayabilmeleri için işgücü açısından iki koşulun varlığı gereklidir. Bunlardan ilki işgücünün bulunabilirliği, ikincisi ise maliyetinin düşüklüğüdür. Kapitalist üreticinin kâr fırsatlarını değerlendirebilmesi için geçimi kendisine bağımlı olan yeterli miktarda ücretli emeğe ihtiyacı vardır. Geçimi üreticiye bağımlı olan ücretli iş

gücünün yaratılması sürecini Wallerstein proleterleşme olarak adlandırır (Wallerstein, 1991, 18-19).

Ancak diğer taraftan bu iş gücünün maliyetinin kâr hedefi doğrultusunda en aza indirilmesi de bir gerekliliktir. Oysa işçinin hayatını sürdürebilmek için tamamen üreticiye bağımlı olması yani sadece ücret geliri ile geçinmesi en düşük ücret eşliğini de yukarıya çıkaracaktır. Bu da kapitalist üreticinin proleterleşme aleyhine bir tavır sergilemesine yol açar. Buna göre, insanların yaşamlarını sürdürdükleri temel birim hanedir ve hane geçiminin bir kısmını ücret dışındaki gelirlerle karşıladığı oranda işçi daha düşük bir ücrete razı olacaktır. Gerek kendi tüketimleri gerekse yerel pazarda satış için evde üretim yapan bu türden aileleri Wallerstein yarı proleter aileler olarak adlandırır. Bu tür hanelerin varlığı ücretleri düşürerek kâr oranını arttırma olanağı sağladığından kapitalist üreticiler diğer taraftan proleterleşmenin karşısında yer alırlar (Wallerstein, 1991, 23-25).

Bu durumun sonucu ise, kapitalist üreticinin bir taraftan ücretli emek gücünü bulmakta zorlandığı ülkelerde proleterleşme eğilimini desteklemesi, diğer taraftan ise üretimini işgücünün bol olduğu yarı proleter hanelerin bulunduğu yeni alanlara kaydırması olmaktadır. Bu alanlar çoğunlukla sömürge ya da resmen sömürge olmayan yarı sömürge ülkeler olmuşlardır. Böylece üretimin daha ucuz işgücü için kaydırıldığı bölgeler buradan doğan kâr farkının merkez bölgelere aktarıldığı alanlar olarak ortaya çıkmaktadır. Bu durum ise sermaye birikimi açısından uluslar arası ölçekte bir hiyerarşinin oluşmasına katkı sağlamaktadır (Wallerstein, 1991, 34-35).

3.3. Uluslar arası İlişkiler

16. yüzyılda ortaya çıktığı andan itibaren kapitalizm, uluslar arası ekonomik ilişkilere damgasını vurmuştur. Kapitalizmin tarihine bakıldığında, kapitalist olarak nitelenen bir ilişkiler ağından bahsedildiğinde bir şekilde bunun uluslar arası nitelik taşıdığı görülmektedir. Her uluslar arası ekonomik faaliyet kapitalist olmasa da her kapitalist faaliyet uluslar arası ekonomi ile bağlantılıdır. Daha önce de belirtildiği üzere sermaye birikimi ve kâr hedefine dayalı, sürekli büyüme zorunluluğu ile karşı karşıya olan kapitalist ekonomik faaliyetlerin belli sınırlar içinde sürdürülmesi mümkün değildir. Bu nedenle kapitalizm, uluslar arası ölçekte sürekli bir yayılma süreci içindedir. Ve bu süreçte kendi kurallarını uluslar arası ekonomik faaliyetlere

de dayatmaktadır. Bu bölümde kapitalizmin uluslar arası ekonomik bir faaliyet olma zorunluluğuna ilişkin görüşler ele alınacaktır.

3.3.1. Ricardo: Zenginleşmenin Devamlılığında Uluslar arası Ticaretin Rolü

Ricardo'ya göre uluslar arası ekonomik ilişkilerin kurulması iki açıdan zorunludur. Bunlardan ilki zenginleşen ülkelerde kâr oranlarındaki düşme eğiliminin geçici de olsa engellenerek zenginleşmenin sürdürülebilmesine olanak sağlaması, diğeri ise ilkinin bağılı olarak her ülkenin sermaye ve emeğini kendisi için en yararlı şekilde kullanabilmesinin yolunu açmasıdır.

Dış ticaret yolu ile elde edilen kârların bir taraftan sermaye birikimini arttırarak diğeri taraftan bu kârlı alana yönlendirilen sermayenin yarattığı boşluğun getirdiği talepteki artışla fiyatları ve dolayısıyla kâr oranlarını yükselterek zenginleşmeye yol açacağı düşüncesine Ricardo karşı çıkar. Ona göre bir ülkede üretilen veri miktarda bir mal karşılığında dışarıdan alınan malların miktarı aynı kalsa da, azalsa da ya da artsa da bu durum, sermayenin yönünde ve kâr oranlarında hiçbir değişikliğe yol açmayacaktır.¹³

Dış ticaret kâr oranlarında sağladığı artışla değil, zenginleşen bir ülkenin kâr oranlarındaki azalma eğilimini engelleyerek zenginleşmeye katkıda bulunur. Şöyle ki; Ricardo'ya göre kâr oranlarında artma ya da azalmaya yol açan tek faktör, emeğin değerindeki başka bir ifadeyle ücretlerin fiyatındaki değişimdir. Bu nedenle dış ticaret ancak emeğin değerini ya da ücret miktarını azalttığı ölçüde kâr oranlarını arttıracaktır. Şöyle söyler Ricardo:

“Emekçilerin tükettiği gıda ve gereksinimler dış ticaretin genişlemesi ya da makinelerdeki iyileşme yoluyla pazara daha düşük fiyattan getirilebilirse, kârlar artacaktır. Kendi mısırımızı yetiştireceğimize ya da emekçilerin giyim ve diğeri gereksinimlerini kendimiz imal edeceğimize bu metaları yeni bir pazar keşfederek daha ucuz fiyattan sağlayabilirsek, ücretler düşecek kârlar artacaktır. Ancak dış ticaretin genişlemesi ya da makinelerdeki iyileşme sayesinde daha ucuza sağlanan metalar yalnızca zenginlerin tükettiği türden metalarsa, kâr oranında hiçbir değişiklik meydana gelmeyecektir” (Ricardo, 2007, 118-119)

Dolayısıyla yeni pazarlara ulaşma ve uluslar arası ekonomik ilişkilere girme Ricardo açısından kâr oranlarında azalma eğiliminin ortaya çıkardığı belirsizlik ve

¹³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ricardo, 2007, 116-117

zorluklarla başa çıkmanın bir yolu olarak karşımıza çıkmaktadır. Kâr oranlarındaki düşme eğiliminin sermaye birikimi yönündeki dürtüyü yok ettiği bir ekonominin çıkış yoludur uluslar arası ticaret.

Ricardo, sermaye birikiminin iki yolu olduğunu söyler bunlardan ilki gelirin yani kârın artması diğeri ise tüketimin azalmasıdır. Dış ticaret kârların artması yoluyla değil, daha ucuza bol miktarda metanın ülkeye girmesini sağlayarak tasarruf yoluyla bir ülkenin sermaye birikimine önemli ölçüde katkı sağlar. Dış ticaretle emeğin ihtiyaç duyduğu bazı mallar ülke içinde üretildiğinden daha ucuza mal edilerek ithal edildiğinde bu malların ülke içinde üretimi için harcanan emekten tasarruf edilecek ve bu tasarruf o ülkenin servetine eklenecektir (2007, 118-119). Elbette bu yine dış ticaretin kâr oranlarındaki azalma eğilimini engelleme gücüne dayalı olarak gerçekleşecektir. Dış ticaret yüksek kâr getirisi ile değil ucuz ve bol mal sağlayarak emeğin ücretindeki yükselmeyi engellediği için sermaye birikiminin ve zenginleşmenin devamını sağlayacak bir umut ışığıdır.

Ricardo'ya göre uluslar arası ekonomik ilişkileri zorunlu kılan ikinci neden ise her ülkenin sermaye ve emeğini ancak dış ticaret yoluyla en yararlı şekilde kullanabilecek olmasıdır. Başka hiçbir ülkeyle ticari bağlantısı olmayan bir ülke ihtiyaç duyduğu tüm malları kendisi üretmek zorunda kalacaktır. Ancak hiçbir ülkenin ihtiyaç duyduğu tüm malların üretimini en iyi şekilde gerçekleştirecek beceri, ustalık, hammadde, makinelere sahip olması mümkün değildir. Her ülke iyi olduğu malların üretiminde sermaye ve emeğini en verimli şekilde kullanacak ama diğerlerinde bunu gerçekleştiremeyecektir.

Bu nedenle her ülke uzmanı olduğu ya da en iyi şekilde gerçekleştirdiği alanlarda üretim yapıp diğer ihtiyaçlarını başka ülkelerden karşıladığında mevcut sermaye ve emeğini en verimli şekilde kullanmakla kalmayacak aynı zamanda ihtiyaç duyduğu malları kendisinin üreteceğinden çok daha ucuza mal ederek tasarruf yoluyla servetini arttıracaktır. Dolayısıyla toplumların ilerlemeleri ve belli üretim alanlarında mükemmelleşmeleri ile uluslar arası ekonomik ilişkiler bir zorunluluk haline gelecektir.¹⁴

3.3.2. Braudel: Dünyayı Taksim Eden Kapitalizm

¹⁴ Ricardo, 2007, 119-132'de bu konuyu ayrıntılı şekilde ele almaktadır.

Braudel, uluslar arası ekonomik faaliyetleri kapitalizmin doğum yeri olarak kabul etmektedir. Kapitalizme karakterini veren büyük sermaye birikimi ve yüksek kâr oranları uluslar arası ticaretle birlikte bir gerçeklik haline gelmiştir. Başka bir ifade ile kapitalizmin kökeninde uluslar arası ekonomik faaliyetler yatmaktadır. Kapitalist nitelikli sermaye ve kâr ile uluslar arası ticaret arasındaki ilişkinin mekanizmasına Braudel'in sermaye ile ilgili görüşleri verilirken değinildiğinden bu konuya bu bölümde tekrar dönülmeyecektir. Varlığını uluslar arası ekonomik faaliyetlere borçlu olan kapitalizmin yayılmasının uluslar arası ekonomiyi nasıl biçimlendirdiği üzerinde durulacaktır.

Braudel, dünyanın her zaman varlıklı olanlarla olmayanlar arasında taksim edildiğini ancak kapitalizmin yayılması ile bu taksimin çok daha genişletilmiş bir boyutunun ortaya çıktığını savunur. Burada bir neden sonuç ilişkisinden ziyade karşılıklı bir etkileşim söz konusudur. Kapitalizm güç kazandıkça ve piyasa üzerindeki kontrolünü arttırdıkça dünyayı kapitalist olanlar ile olmayanlar arasında bölmekte, bu bölünmenin yayılması ise kapitalizmin güçlenmesine vesile olmaktadır. Braudel, bu olguyu dünya(nın) ekonomisi ve dünya-ekonomisi kavramları ile açıklar.

Dünya(nın) ekonomisi bir bütün olarak dünya ekonomisidir. Dünya-ekonomisi ise ekonomik bir bütün oluşturduğu ölçüde belirli bölgenin ekonomisine işaret eder. Bir dünya-ekonomisi her şeyden önce sınırları yavaş yavaş değişen bir coğrafi mekânı işgal eder. Her zaman başat bir şehir ile temsil edilen bir kutbu ya da merkezi vardır. Her dünya-ekonomisi birbiri peşinden gelen bölgelere bölünür. Ortada Braudel'in 'kalp' dediği merkezin yakınındaki bölge, dışarıda ise geniş çevresel alanlar bulunur. Bu dünya-ekonomilerini Braudel, Avrupa ve akabinde dünya kapitalizmini doğuran rahimler olarak tarif eder. Bunlar sürekli olarak ama çok yavaş bir biçimde değişmekte, merkezlerini kaybetmekte ve döngüsel olarak yeni dünya-ekonomilerine kaynaklık etmektedirler (Braudel, 1991, 76-79).

Buna göre, Avrupa'da 1380'de bir merkezleşme görülmüştür ve Venedik bir avantaj sağlamıştır. 1500 dolaylarında Venedik'ten Antwerp'e ani ve devasa bir kayış gerçekleşmiş ve sonra 1550-60 dönemi Akdeniz'e Cenova lehine bir dönüş olmuştur. 1590-1610 dolaylarında ekonominin merkezi Amsterdam olmuş ve bu durum iki yüzyıl devam etmiştir. 1780-1815 arasında ise dünya ekonomisinin

merkezi Londra'ya geçmiş ve 1919'da New York City'ye yerleşmiştir. (Braudel, 1991, 80).

Braudel'e göre bir dünya-ekonomi olan kapitalizm bir merkez ve ekti alanına aldığı çevre olarak dünyayı uluslar arası ölçekte coğrafi mekanlara ayırır.

“İhtişam, servet ve zevk içinde yaşama dünya-ekonomisinin merkezi civarında, onun tam kalbinde toplanır. Oraya tarihin gün ışığı parlak renklerini taşır; orada yüksek fiyatlar, bankacılık, lüks emtia, karlı sanayiler ve kapitalist tarım aşıkardır... En son teknik hünerler ve onlara eşlik eden bilimsel bilgiler umumiyetle orada görülebilir. Orada hürriyetler kök salar... Ara ülkelere merkezin komşusu, hasmı ve rakibi olan ülkelere vardığımızda, bu hayat standardı bir gömlek aşağıya iner. Orada az sayıda hür köylü, iyi işlemeyen borsalar, kusurlu bankacılık, çoğunlukla dışarıdan idare edilen finans kuruluşları ve görece geleneksel sanayiler görürüz” (Braudel, 1991, 83-84) .

Braudel'e göre kapitalizme hayat veren bu katmanlaşmadır. Dış alanlar, önce merkezi sonrada arada olanları beslemektedir. Batıda kapitalizmin gelişmesi dış alanların merkezi beslemesi ile mümkün olmuştur. Bu da Batı Avrupa'nın kadim kölelik sistemini yenedünyaya nakletmesi ve ardından tüm dünyaya yayması sonucu gerçekleşmiştir (Braudel, 1991, 85).

Dolayısıyla kapitalizmin gerek ortaya çıkışı gerekse yayılması ve tüm dünyayı zaman içinde ele geçirmesi uluslar arası ekonomik faaliyetlerin bir ürünüdür Braudel'e göre. Böylece kapitalizm, tüm dünyanın kapitalist olan ve olmayan ülkeler arasında taksim edildiği ve yine bu ülkelerin zenginlikleri ölçüsünde hiyerarşik bir dizilime tabi olduğu bir uluslar arası kapitalist ekonomik sistemi de doğurmuştur. Bu uluslar arası ekonomik sistemde kapitalist olanlar kadar kapitalist olmayanlar da kapitalizmin “suç ortağı olarak” (Braudel, 1991, 99) varlıklarını sürdürmektedirler. Kapitalist olanlar bizzat zenginleşerek, olmayanlar da bu zenginleşmeyi besleyerek kapitalizme ve onun uluslar arası ekonomik düzenine katkı sağlamaktadırlar.

3.3.3. Wallerstein: Kapitalizmin Uluslar Arası Hiyerarşisi

Wallerstein'a göre kapitalizm 15. yüzyılın sonunda ilk olarak Avrupa'da ortaya çıkmış, 19. yüzyılın sonuna gelindiğinde ise tüm yerküreyi kaplayacak şekilde yayılmış bir ekonomik sistemdir. Bu sistemin temel yasası ise sınırsız sermaye birikimi yapmak üzere kârı maksimize etmektir. Kapitalizmin dünya ölçeğinde yayılmasının kaynağında da yine bu yasa bulunmaktadır. Sınırsız sermaye birikimi dünya çapında bir işbölümü oluşturmuş ve bu işbölümü egemen ulus devletlerden

oluşan uluslar arası bir düzenin teşekkül etmesi ile sonuçlanmıştır. Her ne kadar dünya kesin sınırlara sahip egemen devletlere bölünmüş olsa da kapitalizm bu devletler arasındaki meta zincirleri çerçevesinde işlemektedir (Wallerstein, 1991, 16,27). Başka bir ifade ile kapitalizmin temel niteliklerinden biri uluslar arası bir mübadele zinciri dahilinde işlemesidir.

Wallerstein, kapitalizmin uluslar arası olma niteliğinin çözümlerken ulus devleti değil dünya-sistem olarak adlandırdığı bir analiz birimini kullanır. Ona göre, tarihçiler ulusal tarihleri, iktisatçılar ulusal ekonomileri, siyaset bilimciler ulusal politik yapıları ve sosyologlar ulusal toplumları analiz birimi olarak kullanmaktadır (Wallerstein, 2004, 36). Ancak onun gözünde analiz birimi olarak ulus, kapitalizmin çözümlenmesinde yararlı olmak bir tarafa onun temel niteliklerini anlama ve açıklamanın önünde bir engel teşkil eden ideolojik bir yapıyı ifade etmektedir.

Analiz birimi olarak ‘dünya-sistemlerini’ kullanan Wallerstein, bu yöntemi ‘dünya sistemleri analizi’ adı altında ifade eder. Buna göre tarihsel olarak iki dünya-sistemi biçimi mevcuttur: Bunlardan biri dünya-ekonomileri diğeri de dünya-imparatorluklarıdır. Dünya imparatorlukları tek bir politik merkeze sahip olan ve bu politik merkez etrafına oluşmuş bir eksensel iş bölümüne sahip, çok sayıda kültürü içeren büyük bürokratik yapılardır. Eksensel işbölümü, bir dünya sistemini bir arada tutan merkeze özgü ve çevresel süreçleri birbirine bağlayan bir eksen bulunduğu argümanına dayanır. Dünya-ekonomiler ise çok sayıda politik merkez ve kültürün eksensel bir iş bölümü ile birbirine bağlandığı ekonomik bütünleri ifade eder (Wallerstein, 2004, 36, 138). Ve kapitalizm esas olarak bir dünya-ekonomidir. Bu nedenle de ayrı ayrı ulusal yapılar çerçevesinde değil bir dünya-ekonomi olarak ele alınmak zorundadır. Zira kapitalizm açısından her ulus, birbirine eksensel bir işbölümü ile bağlanmış büyük bir bütünün birer parçasından başka bir şey değildir.

“...kapitalizm ancak bir dünya-ekonomi çerçevesi içinde var olabilir” (Wallerstein, 2004, 142). Çünkü sınırsız sermaye birikimi ve kâr maksimizasyonunun sürdürülebilmesi giderek daha fazla toplumsal sürecin mübadeleye açılarak meta zincirlerinin oluşturulmasına ve bu zincirlerin uluslar arası niteliğe sahip olmasına bağlıdır. Diğer taraftan kapitalizm bir dünya-imparatorluk dahilinde varlığını sürdüremez. Zira dünya-imparatorluk çok güçlü ve tek merkezli bir bürokratik yapı olarak kendi gücünü korumak üzere sınırsız sermaye birikimini

engelleyecektir. Şöyle söyle Wallerstein: “... bir dünya imparatorluğu aslında kapitalizmi boğar, çünkü sınırsız sermaye birikiminin önceliğini ihlal etme yeteneğine sahip bir siyasi yapının var olduğu anlamına gelir” (2004, 92). Dolayısıyla dünya-imparatorluk, devlet bahsinde söz edildiği üzere kapitalizmin gelişmesine izin vermeyecek eşitlikçi eğilimleri olan çok güçlü bir devletin somut örneğidir.

Kapitalizm tarihsel süreç içinde ortaya çıkmış ilk dünya-ekonomi değildir. Ancak temel yasası sınırsız sermaye birikimi olduğu için tüm dünyayı etkisi altına almış tek dünya-ekonomidir. Bu özelliği ile tüm dünyayı hiyerarşik bir işbölümü çerçevesinde birbirine bağlayan bir ekonomik sistem olarak varlığını tüm dünyaya dayatmıştır.

Kapitalist dünya-ekonomisi içindeki çok sayıda egemen devlet eşitsiz mübadeleye dayalı bir işbölümü çerçevesinde hiyerarşik bir dizilim sergiler. Bu hiyerarşi temel olarak üç basamaktan oluşur ve Wallerstein bunları merkez, yarı çevre ve çevre ülkeler olarak ifade eder. Kapitalist yani sınırsız sermaye birikimine dayalı üretim süreci, merkeze özgü üretim süreçleri ve çevresel üretim süreçleri olarak bu ülkeler arasında paylaşılmıştır. Paylaşımın kurallarını ise merkezdeki ülkeler belirlemektedir.

Üretim sürecini merkeze özgü ya da çevresel kılan ise tikel süreçlerin ne derece nispeten tekelleştiği ya da nispeten serbest pazarda gerçekleştiğidir. Tekelleşme düzeyi yüksek olan üretim süreçleri aynı zamanda kar oranı da yüksek olan üretim süreçleridir. Bunlar merkeze özgü üretim süreçlerini oluşturur. Nispeten serbest pazarda gerçekleşen üretim süreçleri ise kar oranı daha düşük olan üretim süreçleridir (Wallerstein, 2004, 37-38).

Kapitalist dünya-ekonominin içinde yer alan ülkelerin merkez, yarı çevre ve çevre ülkelerden oluşmasının nedeni de üretim sürecinde meydana gelen bu paylaşımdır. Zira tekelleşmiş ürünlerle pazarda çok sayıda üreticinin ürettiği ürünler arasındaki kâr oranı farkı çevre ülkelerden merkez ülkelere doğru bir kâr akışını ve daha büyük bir sermaye birikimini de beraberinde getirmektedir.

“Bir meta zincirindeki herhangi iki halkada ‘dikey tümleşme’nin söz konusu olduğu tüm durumlarda toplam artığın eskisinden daha büyük bir kısmının merkeze doğru kaydırılması olanaklı olabilmektedir. Artığın merkeze kaydırılması sermayeyi orada yoğunlaştırmış ve daha fazla makineleşme için daha büyük oranda parayı

kullanılabilir kılmış, bu iki noktanın ikisi de, merkez bölgelerdeki üreticilere var olan ürünlerle ilgili ek rekabet üstünlükleri getirmiş ve süreci yenilebilecekleri, az bulunan yeni ürünler yaratmalarına olanak sağlamıştır” (Wallerstein, 2006, 28).

Zira, kapitalizmin temel yasası olan sınırsız sermaye birikimi bir taraftan tekelci uygulamaları zorunlu kılmaktadır. Bir taraftan da ekonominin aktörleri arasında acımasız bir rekabeti de beraberinde getirmektedir. Rekabet zaman içinde mevcut tekellerin ortadan kalkmasına yol açarken diğer taraftan da yeni tekeller oluşturulmasına yol açmaktadır. Böylece kapitalizm yaklaşık olarak her elli yılda bir tekelci uygulamaların güç kazandığı büyüme ve ardından yoğun rekabet süreci nedeniyle zayıfladığı durgunluk dönemlerinden oluşan çevrimler yoluyla dünya ölçeğinde genişlemesine devam etmiştir.¹⁵

Her durgunluk döneminde bir önceki dönemde tekelci yani merkeze özgü olan üretim süreçleri çevreselleşmiş ve her büyüme döneminde yeni tekelci üretim süreçleri yaratılmıştır. Wallerstein (2006, 33), kapitalizmin motorundan çok sonucu olarak gördüğü teknolojik gelişmelerin de bu bağlamda ele alınması gerektiğini savunur. Her büyük teknolojik yenilik bir taraftan kıt oluşu diğer taraftan daha az emek gücü gerektirmesi nedeniyle yüksek kar ve sermaye birikimine yol açan tekelci üretim süreçleri yaratır.

Bu sürecin kapitalist dünya-ekonomi dahilindeki hiyerarşik dizilimdeki sonuçları ise şöyle açıklanabilir: Aslında bu bir kısır döngüden ibarettir. Tekelci yani merkeze özgü üretim süreçlerine sahip olan merkez ülkeler sermayenin yoğunlaştığı bölgelerdir. Ve rekabet nedeniyle ortaya çıkan bir durgunlukla karşılaştıklarında sahip oldukları sermaye gücünü yeni tekeller oluşturmak, teknoloji ve buluşlar üretmek üzere kullanırlar. Diğer taraftan bu süreçte tekelci rekabet gücünü kaybetmiş olan üretim süreçlerini yarı-çevre ve çevre ülkelere ihraç ederler. Böylece her büyüme-durgunluk-büyüme çevriminden merkez ülkeler daha da güçlenerek çıkarlar. Ve eşitsiz mübadeleye dayalı hiyerarşi daha derinleşir. Sonuç merkez ülkelerin merkez ülkelerle, yarı-çevre ülkelerin yarı çevre ülkelerle ve çevre ülkelerin çevre ülkelerle acımasız bir rekabet içinde bir dünya sistemidir.

Kapitalist dünya-ekonomide merkez ülkeler görece daha güçlü bir devlet aygıtına ve daha büyük bir sermaye birikimine sahip birbirleri ile rekabet halinde

¹⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Wallerstein, 2004, 54-57

olan ülkelerdir. Bu ülkeler arasında biri her zaman diğerlerine göre daha güçlüdür. Wallerstein bu durumu “hegemonya” olarak adlandırır. Ona göre, merkez devletler arasındaki rekabet bunlardan birinin bir dünya-imparatorluk haline gelmesini engellemektedir. Ancak bu devletlerden birinin diğerleri üzerinde hegemonya kurması mümkündür. Diğer taraftan bir devletin diğerleri üzerine kurduğu hegemonya da sonsuza dek devam etmez. Wallerstein bu durumu şöyle açıklar:

“Hegemonik bir güç haline gelebilmek için, hegemonik rolün temelini teşkil eden üretimlerin verimliliği üzerinde yoğunlaşmak hayati önem taşır. Hegemonyayı koruyabilmek için hegemonik gücün siyasi ve askeri bir rol üstlenmeye de yönelmesi gerekir, ama bu roller hem pahalı hem de yıpratıcıdır. Er ya da geç, genelde çok zaman geçmeden, diğer devletler kendi iktisadi verimliliklerini hegemonik gücün üstünlüğünün epeyce azaldığı ve nihayetinde ortadan kalktığı bir noktaya doğru genişletmeye başlarlar... ve artık hegemonik güç askeri güç kullanma tehdidi savurmakla kalmaz, fiilen kullanmaya zorlanır... ‘Emperyal’ güç kullanımı, ekonomik ve siyasi açıdan hegemonik gücün altını oyar” (Wallerstein, 2004, 93).

Ancak çöken hegemonik gücün yerini hemen merkez devletlerden bir başkası dolduracaktır. Çünkü kendisine sağladığı tekel gücü ve istikrar nedeniyle kapitalizmin her zaman bir hegemonyaya ihtiyaç duyacaktır.

Yarı çevre ülkeler her zaman kapitalist-dünya ekonomide daha üst basamaklara çıkabilme umudu taşıyan orta derecede güce sahip devletlerden oluşur. Bu ülkeler merkez ülkelerin tekel gücünü kaybetmeye başlayan üretim süreçlerini ilk olarak ihraç ettiği ülkelerdir. Aralarındaki rekabet son derece acımasızdır. Çünkü bu ülkelerin önünde iki seçenek mevcuttur “ya hiyerarşi merdiveninde yukarıya tırmanmayı (en azından yerlerinde kalmayı) başaracaklar ya da daha aşağıya ineceklerdir” (Wallerstein, 2004, 91).

Yarı çevre ülkeler büyüme-durgunluk çevirimlerinde son derece hızlı ve bilinçli hareket etmek zorundadırlar. Zira merkez ülkelerden ihraç edilen üretim süreçlerini ilk olarak sahiplenilenler diğerleri karşısında görece bir üstünlüğe sahip olacaklardır. Ve yarı çevre ülkelerin tümünün bu iltifata mazhar olması mümkün değildir (Wallerstein, 2004, 91).

Çevre ülkeler ise egemen olmayan ve normalde kendisinden uzak olan bir başka devletin yönetimi altında olan sömürgeler ya da egemenliğini kazanmış, ancak fiili olarak merkez devlete bağımlılıkları devam eden eski sömürgelerden oluşur. Bunlar farklı ülkeden firma ya da kişilerin faaliyetlerine son derece açık olan ülkelerdir. Çevre ülkelerin tüm ekonomik kaynak ve faaliyetleri merkez ülkelerin

sermaye birikimine en çoklaştırmak üzere kullanılır. Çevre sürekli olarak merkeze bir artı değer aktarır ve bu süreçte giderek zayıf düşer. Diğer taraftan merkez ülkelerin çevre üzerindeki güç mücadelesi onlara ara sıra da olsa nefes alma imkanı verir. Hatta bu ülkelerin egemenliklerini kazanmaları da bu sayede mümkün olmuştur (Wallerstein, 2004, 89-90).

Sonuç olarak Wallerstein'a göre kapitalizm sınırsız sermaye birikimi yasasına göre işleyen bir dünya-ekonomidir. Sınırsız sermaye birikimi zorunluluğu onun büyüme-durgunluk çevirimleri dahilinde dünya üzerinde giderek daha fazla yayılmasına ve bir dünya-sistem olarak ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu dünya-sistem merkeze özgü/tekelci ve çevresel/rekabetçi üretim süreçlerinin merkez, yarı çevre ve çevre ülkeler tarafından paylaşıldığı hiyerarşik bir devletlerarası ilişkiler düzenini doğurmuştur. Bu düzen içinde her bir hiyerarşi basamağında yer alan ülkeler birbirleri ile rekabet halindedir.

3.4. Kapitalizm ve Devlet

Gerek ülke içinde gerekse uluslar arası düzeyde kapitalist ekonomik faaliyetlerin ortaya çıkması ve gelişmesinde devlet her zaman önemli bir rol üstlenmektedir. Daha önce de belirtildiği üzere kapitalizm, Avrupa'da merkezi devletle koşut olarak ortaya çıkmış, halkın refahını devletin ekonomik gücüne bağlamış ve devletle halk arasındaki bağı ulus olgusu üzerine kurmuş bir sistemdir. Ve gerek kapitalizmin ortaya çıkışında gerekse yayılmasında güçlü devlet her zaman temel bir faktör olarak rol oynamıştır.

3.4.1. Sombart: Kapitalizmin Temel Aktörü Olarak Devlet

Sombart'ı diğer kapitalizm teorisyenlerinden ayıran en önemli özellik onun kapitalizmin ortaya çıkışında sömürgeciliğin oynadığı role yaptığı vurgudur. Çünkü oldukça şaşırtıcı olsa da, geçmişten günümüze gerek iktisat gerekse sosyoloji literatüründe sömürgecilik ve kapitalist sistem arasındaki ilişkinin ayrıntılı bir analizine rastlamak neredeyse mümkün değildir. Sombart, kapitalizmi teorileştirirken ekonomik, sosyal, siyasi ve psikolojik pek çok faktörü bir arada kullanmanın çabası

içinde olmuş ve bunlarda meydana gelen gelişmelerin her birinin sömürgecilikle olan bağlantılarını da ihmal etmemiştir.

Sombart'ın sömürgeciliğe yaptığı vurguyu kapitalizmin ortaya çıkmaya başladığı ancak tam olarak gelişimini tamamlamadığı bir dönemi ifade eden erken kapitalist çağ olarak adlandırdığı döneme ilişkin açıklamalarında görmek mümkündür. Kapitalizmi ortaya çıkaran faktörler bu çağda devlet ve devletle doğrudan bağlantılı süreçler olan sömürgecilik, lüks tüketimi ve savaşlardır. Söz konusu dört faktörün etkileşimi çerçevesinde ortaya çıkan gelişmeler modern kapitalizmin temel niteliklerini oluşturan kapitalist örgütlenme, teknik ve ruhun ortaya çıkışında önemli ölçüde etkili olmuştur.

“Modern ordu bu yeni ruhun işini başarısındaki ilk ve en önemli araçtır. Ordu vasıtasıyla yeni zihniyetin bir güç olarak ilk tamamlanmış görünümü olan devlet yaratılmıştır. Daha sonra doğaya hâkim olmak için tekniği değiştirmeye çalışmıştır ve onun kökleşmiş güç ve para özlemi devleti sömüreceği değerli maden yataklarına yöneltmiştir. Bu üç nüfuz alanı yeni zihniyetin bağımsız hareket alanları olarak ortaya çıkmıştır. Devlet, teknik ve değerli madenlerin üretimi kapitalist gelişmenin temelini oluşturur” (Sombart, 1916, I. 331,332, aktaran Usher, 1922, 529).

Modern ordular, ekonomik sistemin bileşenlerinden örgütlenme biçimini kapitalist anlamda ortaya çıkaran ve kapitalist gelişmenin temelini oluşturan devletle sıkı bir ilişki içinde olan bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Sombart (2008, 69, 291), askeri seferleri ilk kapitalist girişim biçimleri olarak görmekte ve onların bu özelliklerinin de göze alınan riskten kaynaklandığını belirtmektedir. Bu seferleri gerçekleştiren ordular kapitalist örgütlenmeyi büyük kapitalist şirketlerden önce başararak onlara örnek olmuşlardır. Ayrıca hesap kitap yapabilen aklın bir eseri olan modern ordunun askeri düşünce tarzı kapitalist zihniyeti önemli ölçüde etkilemiştir.

Devletin ordusuyla gerçekleştirdiği sömürgeci fetihler, kapitalizmin kurulması için zorunlu koşul olan değerli madenlerin de elde edilmesini sağlamış ve ona yeni pazarlar da yaratmıştır¹⁶. Değerli metallerin birikmesi, pazarı kapitalizmin gelişimine imkân verecek şekilde dönüştürmüş; kazanç arzusunu güçlendirmiş; değerleri ifade etme (hesap yapma) araçlarının mükemmelleşmesini zorunlu kılmıştır (Usher, 1922, 529).

¹⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Sombart, 2005,39-75

Modern devlet, yöneticilerinin mümkün olduğunca çok altın ve gümüşe sahip olmak istediği en büyük kapitalist girişim olma özelliğinin yanı sıra kapitalizmin gelişmesi için gerekli alt yapıyı da hazırlamıştır. Buna göre devlet, her zaman bakir bir alanda faaliyet göstermiş ve çoğu zaman öncü ve öğretici olmuştur; çok büyük sermaye gerektiren ancak kapitalizmin bütünsel gelişimi için vazgeçilmez olan inşaat şantiyeleri, ulaşım vb. işler devlet tarafından gerçekleştirilmiştir (Sombart, 2008, 97-98).

Modern devlet ve büyük ticaret kumpanyaları, modern ekonomik yaşamın kurulmasında zorunlu bir koşul olan değerli madenlerin elde edilmesini sağlayan sömürgecilik ve sömürge ticaretini gerçek anlamıyla yaratmışlardır. Yöneticileri, sömürgeci fetihler ve ticareti kazanç tutkusu ile dolu olarak uzun vadeli planlar çerçevesinde örgütlemişler; bu planları gerçekleştirmek üzere gerekli teknik ve düzenlemeleri her alanda geliştirmişlerdir.

Böylece tarihsel gelişmeler çerçevesinde devlet ve ordusu kapitalizmin ilk toplumsal aktörleri olarak ortaya çıkmışlardır. Diğer toplumsal aktörler bu süreç içerisinde ortaya çıkmış ve gelişmeleri hem etkilemişler hem de onlardan etkilenmişlerdir. Temel nitelikleri akılcılık, rekabet ve kâr olan kapitalist ruh bu ortam içinde yükselmiştir. Devletin yardımıyla kapitalist gelişimin ihtiyaç duyduğu sermaye ve pazar koşulları yaratılmış, bu koşullar içinde kapitalist ekonomik örgütlenme temel özelliklerini kazanmıştır.

3.4.2. Braudel: Kapitalizm ve Modern Devletin İşbirliği

Braudel, modern devletle kapitalizmin oluşumu arasında bir paralellik kurar ve bunu da kapitalizmin büyük sermaye, yüksek kâr oranı ve tekelleşme eğilimi üzerine kurulu karakteri üzerinden dile getirir. Kapitalizm nasıl yüzyıllar içinde üzerinde geliştiği piyasa ekonomisinin içine sızmakta onu dönüştürmekte ve onu giderek hâkimiyeti altına almakta ise benzer şekilde modern devlet de “eski oluşum ve kurumları ya bozmakta ya da kırmaktadır: eyalet yönetimleri, özgür kentler, senyörlükler, çok küçük boyutlu devletler” (Braudel, 1993, ,459) gibi.

Braudel’e göre devletin üç temel görevi bulunmaktadır ve bu görevler hem geleneksel hem de modern devlet için temelde aynı kalmaktadır. Bunlar: İtaat ettirmek, yani toplumun görünüşteki şiddetini kendi lehine tekeline almak, ekonomik

hayatı yakından ve uzaktan denetlemek ve o olmazsa bir toplumun ayakta duramayacağı ruhani hayata katılmaktır (Braudel, 1993, 459-460).

Devletin şiddet tekeli, iç barışın, yolların güvenliğinin, kentlerin iâşesinin sağlanmasının ve dış düşmanlara karşı savunmanın garantisidir ve devlet bunları yapabilmek için paraya muhtaçtır, bu ihtiyaç devlet otoritesini çeşitlendirdiği ve yaydığı ölçüde artmaktadır (Braudel, 1993, 461). Bu ise onun dolaşımdaki zenginliği bir taraftan arttırmak ve diğer taraftan ona el koymak zorunluluğu ile karşı karşıya olması demektir. Kapitalizm ve modern devlet arasındaki işbirliği gerek sermayenin gerekse modern devletin tekelleşme eğiliminin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır.

Devletin otoritesini genişletmek ve çeşitlendirmek için ihtiyaç duyduğu mali gücün kaynağı kapitalizmdir. Kapitalizmin sermaye birikimi ve kâr elde etmek üzere piyasaya hâkim olması ve tekelleşme eğilimini fiiliyata geçirmesi ise otoritesini genişletmiş ve çeşitlendirmiş bir devletle işbirliğine bağlıdır. Kapitalist sermaye elindeki zenginliğin bir kısmını devlete ödünç vermektedir. Ancak bu karşılıksız değildir. Bunun karşılığında devlet piyasa ekonomisini düzenleme ve denetleme işlevini terk ederek kapitalizmin eşitsiz mübadele alanını genişletmesine izin vermektedir. Zira daha önce de belirtildiği üzere Braudel'e göre, kamusal düzenleme ve kurallar piyasa ekonomisinin saydam bir rekabet temelinde işlemesinin garantisidir. Bu garanti ortadan kalktığında kapitalizmin kendi kuralları ile işleyen eşitsiz mübadeleye dayalı özel piyasa alanını genişletmesi de mümkün olmaktadır.

Kapitalizm ve devlet arasındaki ortaklığın derinliğini, kapitalizmin kendisini gerçek anlamda kanıtladığı ilk alan olan uluslar arası ticarete görmek mümkündür. Büyük sermaye ve devlet, ticaret kumpanyaları ile kapitalizme hayat veren tekelleri beraber oluşturmuşlardır. Braudel'e göre devlet uluslar arası ticaret kumpanyalarına ihtiyaç duyduğu ayrıcalıkları vermiş ve bunları her açıdan garanti altına almıştır. Diğer taraftan, bir kumpanyanın tekeli uzakta yer alan ve sömürülmesi gereken bir ticaret alanına ihtiyaç duymaktadır ve modern devletin sömürgecilik faaliyetleri ona bu imkânı sağlamaktadır. Ancak bu karşılıksız değildir: devlet sürekli olarak kumpanyaları kendine borç vermeye, ödentilerde bulunmaya zorlamaktadır (Braudel, 1993, 393).

Avrupa'da devlet, 14. yüzyıl gibi erken bir tarihten itibaren görevlerini yerine getirebilmek için borç almaya başlamıştır. Devlet, görevlerini yerine getirebilmek

için harcama yapmak zorundadır. Ancak mali örgütlenmesinin yetersizliği ve vergi mükelleflerinin kurnazlığı nedeniyle harcamaları sürekli olarak gelirlerini aşmaktadır. Bu durumun tek çözümü ise borç almaktır (Braudel, 1993, 463).

Devlet, iktidar alanını genişlettikçe daha fazla borç almak zorunda kalmaktadır. Devletin sürekli olarak borca başvurmak zorunda kalması ona bu borcu verecek olan finansçıların da ortaya çıkışını beraberinde getirmiştir. Finansçılar devlete sıkı ve sağlam bir şekilde bağlanmış ayrı bir sektörü oluşturmaktadır. Ancak devlete borç veren finansçılar aynı zamanda tüccar, maden girişimcisi, armatör vb. gibi kapitalizmin kendini evinde bulduğu sektörlerin hâkimleridir aynı zamanda (Braudel, 1993, 476). Onların sermayelerinin büyümesi ve kâr oranlarının yükselmesi devletin borç alma imkânlarını ve araçlarını çoğaltmaktadır. Başka bir ifade ile kapitalizmin genişlemesi ihtiyaç duyduğu mali kaynağın devlete sunulmasını mümkün kılmaktadır. Bunun karşılığında ise devlet, bir taraftan ekonomiyi düzenleme işlevinden vazgeçerek, diğer taraftan yeni sömürgelerle kapitalizme faaliyet göstereceği yeni alanlar açarak kapitalizmin piyasa ekonomisi aleyhine genişlemesini sağlamaktadır.

Braudel, Kapitalizmin toplumsal ve siyasal düzenin bir gerçekliği olduğunu belirterek kapitalizmin yaygınlaşmasında çeşitli kurumların ve özellikle devletin rolü üzerinde ısrarla durur. Buna göre devlet, kendi dengesine ve ayakları üzerinde durabilme kabiliyetine göre ya kapitalizme düşmandır ya da onun arkasında durur (Braudel, 1991, 65-66).

Bireysel başarı her ne kadar Batıda fazla olsa da gerçek anlamda başarı hemen hemen her zaman servet ve nüfuzlarını azar azar arttırma mücadelesi veren uyanık dikkatli ailelerce yığılan mal varlığına dayanır. Kapitalizmin bel kemiğini oluşturacak olan burjuvazi bu ailelere dayanır. Servet gücünün temellerinin sağlam atılabilmesi yerel ticarete, uzun mesafeli ticarete, rüşvetle satın alınabilir idareye ve bizzat toplumun kendisine bağlıdır (Braudel, 1991, 69). İşte Braudel, kapitalizmin Batıdaki gelişimini buradan yola çıkarak ve Avrupa feodalizmi ile doğu toplumlarının bir karşılaştırmasına dayanarak ortaya koyar.

Braudel, uzun aile zincirlerine ve mülklerle terfilerin ağır ağır birikmesine bakıldığında feodal rejimden kapitalizme geçişin anlaşılabilirliğini söyler. Ona göre, feodal rejimin ayrıcalıklı kesimi senyörler olmuştur. Yüzyıllar boyunca burjuvazi bu

ayrıcalıklı sınıfa yapışan bir parazit olarak yaşamış, onun hatalarından faydalanarak sahip olduğu şeyleri ele geçirmiştir. Bu yavaş ve sürekli yükseliş, kapitalizmin ortaya çıkmasını sağlayacak sermaye birikiminin belli tekellerde toplanabilmesini sağlamıştır (Braudel, 1991, 69-70). Ancak Avrupa dışındaki toplumlarda devletin konumu ve gücü bu türden bir birikimi engellemiştir. Kapitalizmin büyümesi belirli toplumsal şartlar gerektirmektedir. Bunlar toplumsal düzende belirli bir sükunet, devlet tarafından belirli bir tarafsızlık, zayıflık veya lütufkarlık ve özel mülkiyetin varlığıdır (Braudel, 1991, 73). Böylece Avrupa’da devlet kapitalizmin arkasında dururken, doğuda onun düşmanı olarak rol oynamıştır.

Dolayısı ile devletin konumu ve sermaye sahipleri ya da üst sınıflar ile ilişkisi kapitalizmin gelişmesinde önemli ölçüde belirleyici olma gücüne sahiptir. Bu nedenle Batıda dahi devletin sermaye sahiplerine gösterdiği lütufkârlığın derecesine göre çeşitli uluslar kapitalizmin gelişmesi uygun toplumsal şartlara farklı derecelerde sahip olmuşlardır.

3.4.3. Wallerstein: Sınırsız Sermaye Birikiminde Devletin Konumu

Wallerstein’a göre kapitalizmin güçlü bir devlet mekanizması olmadan serpilip gelişmesi mümkün değildir (1991, 48). Devletin kapitalizm içindeki etkinliği üç ana hat üzerinden incelenebilir. Bunlar sermayenin belli ellerde toplanması, tekelleşme eğilimi ve uluslar arası ekonomik faaliyetler olarak sıralanabilir ve her biri doğrudan doğruya Wallerstein’ın kapitalizmin temel yasası olarak ifade ettiği sınırsız sermaye birikimi ve kâr maksimizasyonu ile ilişkilidir.

Modern devletin kapitalizm açısından en önemli özelliği onun egemenlik alanını oluşturan ve kesin olarak çizilmiş sınırlar içinde yargı gücünü tekelleştirmiş olmasıdır. Bu tekel onun kapitalizmle olan işbirliğinin temelini oluşturmaktadır. Devlet yasalar koyma ve onları uygulama tekeli ile kapitalizmin sınırsız sermaye birikimi ve kâr maksimizasyonu doğrultusundaki temel yasasının işleyişini mümkün kılacak düzenlemeleri gerçekleştirir.

Bu düzenlemelerden ilki vergi gücünün uygulanmasına ilişkindir. Vergilendirme, devletin temsil ettiği yargı alanı içinde yer alan kimselerin gelirlerinin devlete aktarılmasıdır. Vergi, modern devletin bir icadı değildir, ancak

modern devletle birlikte vergiler düzensiz aralıklarla alınan devlet gerileri olmaktan çıkıp devletin başlıca düzenli gelir kaynağı haline gelmiştir. Yine modern devlet kapitalizm geliştikçe hızlanan sermaye birikimi nedeniyle vergiler yoluyla giderek daha fazla bir yüzde ile bu sermaye birikiminden kendine pay ayırma imkânı bulmuştur. Dolayısıyla sınırsız sermaye birikimi devletin lehine bir süreç olarak işlemektedir. Sermaye birikiminin hızlanması ise sermayenin sürekli olarak belirli ellerde toplanmasına bağlı olduğundan, devlet vergi gücünü bu yönde kullanmaktan çekinmemiştir (Wallerstein, 1991, 44-45).

Hükümetler vergilendirme süreci yoluyla büyük miktarda sermaye toplayıp bunları sübvansiyonlar aracılığıyla ellerinde büyük sermaye bulunan kişilere aktarmış, yine özel vergi usulleri ile topladığı vergilerin önemli bir kısmını sınırsız sermaye birikiminin kaynağı olarak kullanmıştır. Yargı ve vergi gücü ile kârı bireyselleştirip riski toplumsallaştırarak büyük sermaye sahiplerinin zararlarını topluma ödetmiştir. Enerji, taşımacılık ve enformasyon alanlarında toplumsal sabit sermayeyi eşitlikçi vergi yoluyla toplayıp bunları büyük sermayenin hizmetine sunmuştur (Wallerstein, 1991, 46). Devletin tüm bu uygulamaları toplumsal gelirin önemli bir kısmının büyük sermaye sahiplerinin ellerinde sınırsız sermaye birikiminin kullanıma terk edilmesi sonucunu doğurmuştur.

Daha önce de belirtildiği üzere Wallerstein'a göre sınırsız sermaye birikimi ve kâr maksimizasyonu ancak tekelleşme ile mümkündür. Zira tam serbest bir pazar ancak kârın minimize edilmesi yönünde işler. Belli bir alanda tekelleşmenin gerçekleştirilmesi ise devletin yargı gücünün desteğine muhtaçtır. Kapitalist ekonomi her ne kadar tekelleşme eğilimi taşısa da aynı zamanda sermaye biriktiricilerin rekabeti nedeniyle mükemmel tekellerin yaratılmasını da imkânsız kılar.

Ancak kısmi tekeller yaratılabilir ve bunda devlet aygıtı çok önemli bir rol oynar. Devletin kısmi tekellerin yaratılmasında uyguladığı stratejilerden ilki, belli bir icadın haklarının saklı tutulmasını sağlayan patent sistemidir. Bu sistemle belli bir ürün ya da teknolojinin üretimi uzun yıllar belli kişilerin tekeline teslim edilmiş olur. Yeni ürünleri tüketiciler için çok pahalı üreticiler içinse çok kârlı hale getiren temel mekanizma patent sistemidir. İthalat ve ihracat kotaları, vergi indirimleri ve sübvansiyonlar, fiyatların ve kârların belirlenmesi, üreticiye yük getiren müdahaleler

devletin kısmi tekellerin yaratılmasına yönelik uyguladığı politikaların diğer örneklerini oluşturur (Wallerstein,2004,49-50).

Sınırsız sermaye birikimi yasasına dayalı kapitalizm bunu gerçekleştirebilmek için her zaman büyük pazarlara ihtiyaç duyar. Yerel pazarlar bu nedenle kapitalizm için dar gelir. Dolayısıyla kapitalizmin uluslar arası pazarlara muhtaçtır. Uluslar arası pazarlarda kapitalizm devletle işbirliği içindedir. Ancak bu devlet dünya imparatorluklarında olduğu gibi çok güçlü olmamalıdır. Çünkü bir devletin ana amacı sınırsız sermaye birikimi değildir.

Devletler sınırsız sermaye birikimine kendilerine katkı sağladığı ölçüde destek verirler. Çok güçlü bir devlet ise egemenliğini sermaye sahipleri ile paylaşmayacaktır. Dolayısıyla bir dünya imparatorluğu sınırsız sermaye birikiminin başka bir ifade ile kapitalizmin aleyhine işleyecektir. Bu nedenle kapitalizm görece güçlü, ama hiçbir zaman çok güçlü olmayan devletler arasındaki ilişkiler üzerinde varlık kazanır (Wallerstein, 2004, 47).

“...verili her ülkenin sermaye biriktiricileri kendi devlet aygıtlarını sermaye birikimine yardımcı olarak kullansalar da yine kendi devlet yapılarına karşı bir takım denetim kaldıraçlarına gerek duymaktadır. Çünkü kendi devlet mekanizmaları, fazla güçlenmesi durumunda, iç siyasal dengeyle ilgili nedenlerle içerideki eşitlikçi baskılara karşılık vermek konusunda kendisini özgür hissedebilecektir. Sermaye biriktiricileri bu tehdide karşı kendi devlet mekanizmalarının önünü başka devlet mekanizmalarıyla girecekleri ittifaklar yoluyla almak gibi bir tehdide gerek duymuşlardır. Bu tehdit ise yalnızca, hiçbir devletin üstünlük kurmaması durumunda olanaklıdır” (Wallerstein, 1991, 49).

Diyeen Wallerstein’a göre, kapitalist sistem böylece çok sayıda devletin birbiri üzerinde kesin bir egemenlik kurmadan sınırsız sermaye birikimi lehine işlediği devletlerarası bir güç dengesi ortaya çıkarır. Ve bu güç dengesi içinde her devlet kendisini ekonomik bakımdan güçlendirecek bir temel arayışı içinde sermaye biriktiricileri ile işbirliği içine girmektedir. Zira her biri bu dengede yerini korumak üzere birbiri ile ekonomik anlamda bir rekabet içindedir.

Bu rekabet, doğal olarak sınırsız sermaye birikimi hedefi doğrultusunda hareket eden firmaların kendi devletleri tarafından korunup kollanmasını da beraberinde getirir. Devlet bunu egemenlik hakkı üzerinden gerçekleştirir. Zira kapitalizmin 17. yüzyıldan itibaren kurduğu devletlerarası düzen her bir devletin egemenlik alanının bir diğerinin egemenlik alanını tanıması üzerine kuruludur. Böylece her devlet kendi sınırları dahilinde mal, sermaye ve insan giriş çıkışının

hangi koşullar dahilinde olacağı konusunda kurallar koyma ve bunu uygulama hakkına sahip olur. Bunu da kendi sermaye biriktiricileri lehine kullanır (Wallerstein, 2004, 72-76).

Diğer taraftan uluslar arası ekonomik faaliyetler göstermek zorunda olan kapitalist firmalar gittikleri her ülkedeki yerel siyaset arenasında söz konusu ülkenin kendi firmaları karşısında dezavantajlı bir konumdadır. Devletlerarası güç rekabeti içinde her devlet bir başka devletin sınırları içinde faaliyet gösteren kendi firmalarının ihtiyaç ve taleplerinin karşılanması yönünde hareket eder (Wallerstein, 2004, 82). Bunu yaparken baskı kurmak ya da işbirliğine gitmek ya da karşılıklı çıkar ilişkisine girmek gibi yollara başvurur. Başka bir ifade ile her devlet bir diğeri karşısında kendi firmalarının hamisi konumundadır.

Daha önce de belirtildiği üzere çok güçlü bir devlet, ülke içindeki siyasal gücünü korumak amacıyla eşitlikçi eğilimleri destekleyeceğinden kapitalizmin açısından bir tehlike doğurmaktadır. Ancak aynı zamanda zayıf bir devlet de kapitalizmin gelişmesini tehdit edecektir. Her şeyden önce zayıf devletler ekonomik olarak üretken faaliyetlerden elde edilen servetin az olduğu devletlerdir. Zayıf devletlerde sınırsız sermaye birikiminin en temel koşulu olan üretken ekonomik faaliyetlerin yerini, devlet aygıtının kendisi ve mafyalaşma alır. Başka bir ifade ile zayıf devletlerde sermaye birikiminin kaynağı hırsızlık ve rüşvet yoluyla devletin kendisi olacağından sınırsız sermaye birikimi imkansız hale gelir (Wallerstein, 2004, 85-86). Bu nedenle kapitalizm her zaman görece güçlü bir devlete ihtiyaç duyar.

Wallerstein'a göre devletin gücü iktidarın keyfi uygulamalar yapabilme gücüne sahip olmasından değil, fiilen uygulanabilecek yasal kararlar alma yeteneğine sahip olmasından kaynaklanır (Wallerstein, 2004, 85). Böylece devlet mafyalaşma eğilimini minimumda tutarak kapitalizmin ihtiyaç duyduğu sermaye aktarımı süreçlerini gerçekleştirme, tekelleşme eğilimini destekleme ve uluslar arası alanda firmalarını koruma yetkinliğine de kavuşmuş olur.

Toplumsal gelirin vergilendirme yoluyla düzenli bir şekilde devlette toplanması ve ardından büyük sermayeye aktarılması, tekelleşme eğilimini destekleyecek düzenlemelerin gerçekleştirilmesi ancak devletin fiilen uygulanan yasal kararlar alabilmesi yani güçlü olması ile mümkündür. Diğer taraftan bir

devletin kendi firmalarının çıkarlarını korumak üzere diğer devletler üzerinde etkin olabilme kapasitesi söz konusu devletin gücü ile doğru orantılıdır.

3.5. Belirsiz ve Kaygan Bir Ekonomik Zemin

Sermaye yoğunluğunu arttırmaya devam edemeyen kişi, firma, küresel şirket her halükarda yıkımla karşı karşıya demektir. Bu nedenle her biri sürekli olarak sermayesini daha da arttırma yolları arayacaktır. Burada işin içine pek çok faktör girmektedir. Sermaye yoğunluğu çeşitli şekillerde arttırılabilir, sömürgecilik, teknolojik gelişme, enerji kaynakları üzerinde kontrol, dünyanın daha ucuz bölgelerinde üretim yapma bunlar arasında sayılabilir. Tüm bunlar gerek ulus devletlerin siyasi politikaları, gerek bireysel girişim gücü, gerek aktörler arasındaki rekabet ve işbirliği, gerekse bilimsel araştırmaların ekonomik alanda verimli hale getirilmesi gibi hem mikro hem makro düzeyde pek çok faktörün ekonomik yaşam dahilinde ele alınması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Kapitalizm bir kere ortaya çıktıktan sonra gerçek hedef, geliri sermayenin elde edebileceği en yüksek düzeyde tutmak ve hem sermaye hem de geliri mümkün olan en yüksek düzeyde arttırmaktır (Smith, 2002, 45). Dolayısıyla hedef biriktirmek değil, birikimi hızlandırmaktır. Mümkün olan en yüksek hıza ulaşma düsturuna dayalı bir ekonomik sistemin en önemli özelliği hızlı bir değişme olacak bu da beraberinde belirsizliği getirecektir. Schumpeter'e göre kapitalizm doğası gereği ekonomik bir değişim metodu ya da tipidir ve hiçbir zaman durgun bir karakter gösteremez (Schumpeter, 2007, 102).

Smith için kapitalizmin böyle bir durumu söz konusu değildir. O oldukça iyimser bir bakış açısına sahiptir. Eğer herkes kendi öz çıkarının gerçekten ne olduğunu anlar ve ona göre hareket ederse zenginleşme kendiliğinden ortaya çıkacak ve bu çıkar doğrultusunda hareket edildiği sürece de girişimci açısından herhangi bir tehlike söz konusu olmayacaktır. Ancak yine de Smith bile sermaye arttıkça kârların kaçınılmaz olarak düşmesi nedeniyle bir sermayenin işletilmesi için kârlı bir yolun bulunmasının giderek zorlaşacağını ve sermayeler arası ciddi bir rekabet doğacağını da ifade etmektedir (Smith, 2002, 289). Ricardo'ya gelindiğinde ise bu iyimser bakış açısının kaybolduğunu ve kapitalizmin belirsizlik ve risklerinin öneminin kavrandığını görmekteyiz, Marx'a geldiğimizde bu belirsizliğin ve krizlerin

kapitalizmin doğasının bir parçası olarak bizzat kapitalistin eli ile onu yok olmaya sürüklediğini görürüz.

3.5.1. Ricardo: Kar Oranlarının Dengesini Sağlayan Kararsızlık

Ricardo'ya göre kapitalizm, genel bir denge durumuna doğrultusunda değil teknik gelişmelerin toprağın gücü ile sınırlanacağı sürekli bir büyüme zorunluluğu doğrultusunda işlemektedir. Bunu sağlayan ise doğal olarak her insanın sermayesini en avantajlı yerde kullanma isteği ile herkesin sermayesini dilediği yerde kullanmakta özgür olmasıdır. Sermaye kullananlar sürekli olarak daha az kârlı olan alandan daha çok kârlı olan alanlara geçme konusunda oldukça sabırsızdırlar. Bu arayış doğal fiyat ile piyasa fiyatı arasındaki dengeyi kuran mekanizma olmasına rağmen genel anlamda kapitalizmin kaygan ve belirsiz zeminine de işaret eder. (Ricardo, 2007, 82).

Denge, kapitalist ekonomik sistemin kendisinde değil kâr oranlarında kurulmak üzere işleyen belirsiz ve kaygan bir ekonomik zemininde ortaya çıkar. Başka bir ifade ile denge durumu, ekonomik sistemin kendisi için değil kâr oranları için geçerlidir.¹⁷ Ve kaygan ve belirsiz ekonomik zemin üzerinde kâr arayışını devam ettiren kapitalistlerin arayışları neticesinde kurulur.

Sermayenin kârı, birikim dürtüsünü ortadan kaldıracak kadar azalmadığı sürece sermaye birikiminin sınırı yoktur diyen Ricardo, bunu, gıda dışında insan arzularının ve ihtiyaçlarının sınırı olamayacağına dayandırır. Her üretim kendi talebini yaratır şeklinde ifade edilebilecek olan Say yasasının geçerliliğinin kâr oranlarının devamını garanti altına aldığı düşüncesinde hareketle, temel gereksinimler olarak adlandırdığı ve insan midesinin sınırları tarafından belirlenmiş ihtiyaçlar dışındaki meta üretiminin bir sınırı olamayacağını belirtir (Ricardo, 2007, 252-255).

İşte bu nedenle kâr dürtüsü ve sermaye birikimi bir başka ifade ile büyüme ve sonsuz ihtiyaçlar üzerine kurulu olan kapitalist ekonomik sistem, ürünleri sürekli olarak çeşitlendirmek ve daha bol üretmek üzere sermayenin sürekli bir hareket içinde olduğu, gerek ürünlerde gerekse üretim sürecinde yenilikleri zorlayan bir ekonomik sistem olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla fiyatlar ve kâr

¹⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ricardo, 2007, Bölüm 4

oranlarında dengelenme aslında ekonomik sistemin büyüme ve yeniliğe dayalı dinamizmi temelinde ortaya çıkmaktadır. Ricardo'ya göre dengeyi bozan faktör ekonomik sistemin dinamizmi değil dışsal koşullardır.

Örneğin, Ricardo, içinde yaşadığı dönemde yaşanan kâr oranları ve sermaye akışındaki dengesizliğin savaşın bozduğu dengenin yeniden kurulamamasından kaynaklandığını belirtir (2007, 83). Ancak bu durumun bir istinası söz konusudur ki bu istisna ekonomik sistemin geleceği açısından hayati bir önemi haizdir: O da sınırsız ihtiyaçları karşılayacak olan metalleri üreten işçilere bakabilme gücünün sınırlı olmasıdır (Ricardo, 2007, 255). Ricardo, bu nedenle büyüme ve zenginleşmenin sınırları üzerinde durmakta ve bu sınırın, teknik gelişmeler ve makineleşme ile genişletilebileceğini ancak bu genişlemenin sonsuza kadar devam edemeyeceğini savunmaktadır.

Smith'de olduğu gibi Ricardo'da da zenginleşen ülke kapitalist ülke anlamına gelmektedir. Ona göre, bir ülkenin zenginleşmesi onun nüfusunun artmasına yol açacak, nüfusun artışı bu nüfusun geçiminin ülke kaynakları ile giderek daha zor şekilde sağlanmasına ve emeğin değerinin artmasına yol açacaktır. Rant teorisi ile bu durumu ayrıntıları ile açıklayan Ricardo şöyle söylemektedir. “Rantın yükselmesi, daima, ülkedeki zenginliğin artmasının ve o ülkenin artan nüfusu için gıda sağlanmasında zorluklarla karşılaşmasının sonucudur” (Ricardo, 2007, 69).

Bu durum Ricardo'nun değer teorisi ile birlikte alındığında zenginleşen yani kapitalist bir ülkede sermaye birikimi giderek artar, bu artış ile birlikte giderek daha fazla sermaye özellikle hammadde ve gıda alanında daha az verimli topraklara yatırılır. Verimsiz topraklarda verimli topraklarda yapılan üretimle aynı miktarda ürün elde etmek için daha fazla emeğin işe koşulması gerekir. Bu ise gıda üretimine harcanan emeğin miktarının dolayısıyla değerinin artması demektir. Emek gücünün değerini ise esas olarak tükettiği gıda miktarı belirler. Gıdanın değerinin artması emeğin değerinin artması yani ücretlerin fiyatının artmasıdır. Bu nedenle emeğin değerinin yükselmesi kâr oranının düşmesini beraberinde getirir.

İşte bu nedenle zenginleşen bir ülkede kâr oranları her zaman giderek azalma eğilimi taşımaktadır. Bunu engellemek üzere kapitalist imalatçı giderek daha fazla emekten tasarruf etmek üzere makinelerle başvurmaktadır. Makinelerde meydana gelen her gelişme emekten tasarruf ve kârların devamlılığını sağlamakta dolayısıyla

teknik gelişme kapitalizmin devamının en önemli koşulu haline gelmektedir. Aslında bir anlamda zenginleşme yani kapitalizm, zenginleşme ile birlikte zenginleşme hızının düşmesine karşı büyük bir mücadelenin sürdürülmesi anlamına gelmektedir. Bu mücadele aynı zamanda değişim ve belirsizliği de beraberinde getirmektedir.

Ricardo'da kapitalizm, kâr oranlarındaki azalma eğiliminin ortaya çıkardığı belirsizlikle savaşılan kapitalistin temel ekonomik aktör olarak yerini aldığı bir sistemdir. Bu durumun temelinde ise sermaye birikimi yatmaktadır. Daha önce de belirtildiği üzere Ricardo'ya göre malların değerindeki artma ya da yükselme kâr oranlarında herhangi bir değişmeye yol açmaz. Kârın az ya da çok olması emeğe ödenen ücrete bağlı olarak gerçekleşir.¹⁸

Sermaye miktarı sabit olduğu zaman emeğin piyasa fiyatı doğal fiyatına yani değerine eşit olacaktır. Ücretlerdeki herhangi bir yükselme emeğin arzının artmasına dolayısıyla ücretlerin yeniden düşmesine neden olacaktır. Ancak eğer sermaye artışı hem tedrici hem de devamlıysa emeğe olan talep de sürekli artacağından, emeğin arzı artsa da ücretlerde bir düşme eğilimi ortaya çıkmayacaktır (Ricardo,2007,87).

Böylece emeğin doğal fiyatı sürekli bir artma eğilimi içerisine girer ve kâr oranlarındaki azalma eğilimini de sürekli hale getirir. Yani denge uzun bir dönem için bozulmuş olur. Bu durumda kâr oranlarını devam ettirmek üzere ekonomik faaliyetlerini gerçekleştiren kapitalistler harekete geçer. Emeğin değerini azaltmak üzere sermayelerini tarımda yeni gelişmeler sağlamak, yeni pazarlar bulmak, gıda maddelerini ithal etmek ve en önemlisi emekten tasarruf etmek üzere giderek daha fazla emeğin yerini alan ve gelişmiş makineleri üretime koşturmak gibi önlemlere başvururlar. Tüm bu önlemler ise giderek artan bir değişimin yani belirsizliğin ortaya çıkışına yol açarlar.¹⁹

Ricardo'ya göre, üretim güçlerinin nüfustan daha büyük oranda artış gösterdiği koşullar altında –ki bu koşullar ve nedenleri yukarıdaki paragrafta belirtilmeye çalışılmıştır- nüfusta meydana gelen artış, o nüfusu geçindirmek üzere gerekli olan fonlardaki artıştan daha hızlı olacaktır. Bunun tek çözümü ise ya nüfusun azalması –ki bu durumda mevcut sermaye ile emeğe olan talep de artacaktır- ya da sermayenin daha hızlı büyümesidir. Ancak verimli topraklarının tamamını

¹⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ricardo, 2007, 99-113

¹⁹ Bkz. Ricardo, 2007, 50, 51, 85, 86

kullanan zengin ülkelerde sermayenin daha da büyümesi tüm sınıfların yoksullaşmasına neden olacaktır. Yani bir ülkede sermayenin birikiminin devam etmesinin bir sınırı olacaktır ve bu da mevcut verimli topraklar tarafından belirlenecektir (Ricardo, 2007, 90).

Sonuç olarak kapitalizmin, gerek mevcut gerekse gelecekteki durumu belirsizliğin kollarındadır Ricardo açısından. Ricardo'nun yerçekimi kuvvetine benzettiği kâr oranlarındaki düşme eğilimi zaman zaman tarımdaki buluşlar ve makinelerdeki gelişme ile sekteye uğratılsa da tamamen durdurulması mümkün olmadığından birikim bir noktada duracaktır (2007, 108,109).

3.5.2. Marx: Artı Değer Üretme Zorunluluğunun Yol Açtığı Kaygan ve Belirsiz Ekonomik Zemin

Marx, kapitalist üretim sürecinin ya da kapitalist meta üretiminin bir artı değer yaratma süreci olarak tanımlamaktadır. Kapitalizmin giderek artan bir değişme ile bu değişmenin getirdiği belirsiz ve kaygan ekonomik zeminle karakterize olmasının nedenleri ve niteliklerini Marx'ın artı değer çözümlemesinde bulmak mümkündür. Ona göre artı değer üretme zorunluluğu kapitalist üretim sürecini sürekli bir devinime zorlayan temel faktördür.

Bir metaın değeri, onu üretmek için kullanılan emek zamanı ile ölçülür. Eğer bir meta kendisini üretmek için gerekli olan emek zamanından daha fazla bir değer üretebiliyorsa bu fazlalık artı değer olarak tanımlanır. Kapitalist üretim sürecinde artı değer üretme zorunlu bir koşul olduğu için kapitalist sadece değer yaratan değil aynı zamanda artı değer yaratan özel bir metayı pazardan satın alır ki bu niteliği haiz tek meta emek gücüdür (Marx, 2004, 104).

Bir günlük çalışma süreci içerisinde emek iki farklı değer üretir. Bunlardan ilki emeğin kendini yeniden üretmesi için gerekli olan değeri ürettiği zorunlu emek, ikincisi ise artı değerdir. Zorunlu emek, emekçinin emek gücünü harcayabilmesi için ihtiyaç duyduğu metalara harcanan emek zamanı ile ölçülür. Marx, emeği 24 saat canlı tutmak için gerekli emek zamanının bir tam günlük çalışma zamanından az olmasının artı değeri ürettiğini söyler.

Marx, yukarıda açıklanan görüşlerinden hareketle daha fazla artı değer üretmenin iki koşulu olduğunu belirtir: Ya işgününün süresi uzatılmalıdır ya da

zorunlu emeğin süresi kısaltılmalıdır. Bir işgününün uzunluğunu A ve C gibi iki nokta arasındaki uzaklıkla, zorun emek zamanının uzunluğunu da A ve B gibi iki nokta arasındaki uzaklıkla ifade edersek, artı değerin büyüklüğü B ve C noktaları arasındaki uzaklığa göre değişecektir (A-----B-----C). İş gününün süresi uzatıldığında bu C noktası C' noktasına doğru hareket edecektir (A----B----C----C'). Bu durumda BC' uzaklığı BC uzaklığından daha büyük olacağından aradaki fark kadar fazladan artı değer üretmek mümkün olacaktır. Diğer taraftan B noktasını A'ya yaklaştırdığımızda yani zorunlu emek süresini kısalttığımızda da aynı sonucu elde ederiz. B noktası B' gibi bir noktaya kaydırıldığında (A---B'---B-----C), B'C uzunluğu BC uzunluğundan fazla olacaktır ve bu fazlalık oranında artı değere çoğalacaktır (Marx, 2004, 131-138).

Diğer taraftan kapitalist üretime içkin yasalar, zorlayıcı rekabet yasaları olarak öne çıkarak kapitalisti sürekli daha fazla artı değer üretmeye zorlar (Marx, 2004, 135). Bu nedenle kapitalist sürekli olarak işgününi uzatmanın ya da zorunlu emek zamanını kısaltmanın yollarını arayacaktır. Bir işgünü, çalışma zamanı arttırılarak ya da vardiya sistemi ile en fazla 24 saate uzatılabilir. Yani bir sınırı vardır. Ancak sermaye birikiminin yani artı değerin sınırı olmadığından kapitalist ürününün değerini azaltsa da ikinci yola başvurmak yani zorunlu emek zamanın kısaltmak zorundadır. Bu ise ancak emeğin üretkenliğini arttırarak mümkündür.

Marx'a göre bir metanın değeri, bu değeri yaratan emeğin niceliği ile ölçülür. Emeğin niceliği de süresi ile ölçülür (Marx, 2004, 35). Ancak bu süre bir metanın üretiminde fiilen kullanılan emek zamanı ile değil, o günün toplumsal koşullarında söz konusu metanın üretimi için gerekli toplumsal emek zamanı ile belirlenir. Marx, toplumsal olarak zorunlu emek zamanını ise şöyle tanımlar: "bir malı normal üretim koşullarında ve o koşullardaki ortalama beceri ve yoğunluk düzeyi ile üretmek için gerekli zaman" (2004, 36).

Bu durumda, bir metanın üretimi için gerekli olan toplumsal emekle, onun üretimi sırasında fiilen kullanılmış olan emek arasında, Marx, bir ayrım yapmaktadır. Bir metanın değerini toplumsal emek zamanı belirler, bu nedenle de toplumsal emek zamanından daha kısa sürede üretilen metalden daha fazla kâr daha uzun zamanda üretilen metalden ise daha az kâr edileceğini söylemek mümkündür.

Örneğin, verili bir zamanda verili bir metaı üretmek üzere kullanılan emek zamanı 5 birim zaman olsun. O toplumda genelin sahip olduğu teknolojiden daha yüksek bir teknoloji ile üretim yapan kişi söz konusu metaı üretmek için 5 birim zamandan daha az bir sürede o metaı üretecektir. Bu durumda elde edeceği kâr da daha yüksek olacaktır. Diyelim ki meta 4 birim zamanda üretilirse geriye kalan bir birim zaman o kişinin kârına eklenecektir. Benzer şekilde genelin sahip olduğu teknolojiden daha düşük bir teknoloji ile üretim yapan kişi söz konusu metaı üretmek için daha fazla emek zamanı kullanacaktır. Bu durumda o kişinin kârı da harcadığı emek zamanının uzaması oranında azalacaktır. Diyelim ki meta 6 birim zamanda üretildi geriye kalan bir birim zaman kârı da bir birim azaltacaktır.

Durum fiilen kâr oranının artması olarak görülse de aslında gerçekleşen şey işgünün daha büyük bir kısmının artı değere ayrılmasıdır. Çünkü üretkenliği arttırılan emek yoğunlaşmış emek olarak iş görür ve ortalama toplumsal emeğin yarattığından daha fazla değer yaratır ancak aldığı ücret aynıdır (Marx, 2004, 137).

Artı değer yaratma süreci, değer üretme sürecinin belirli bir noktanın ötesine devamından başka bir şey olmadığından (Marx, 2004, 106), kapitalist üretim süreci de artı değer yaratma süreci olduğundan, kapitalist ekonomik sistemde artı değeri arttıran üç mekanizma işlemek zorundadır. Bunlar, işgününün süresinin uzatılması, emeğin yeniden üretimi için zorunlu emek zamanının kısaltılması ve metaların üretimi için gerekli emek zamanının kısaltılmasıdır. Birincisi, daha önce belirtildiği üzere zorunlu olarak 24 saatle sınırlıdır. Ancak diğer ikisinin sınırını emeğin üretkenliğindeki artış belirler. Bu nedenle kapitalizm sürekli olarak emeğin üretkenliğinde artış sağlayacak yeniliklere ve değişimlere gebedir.

Marx'a göre, emeğin üretkenliğini etkileyen koşullar ise şöyle sıralanabilir: çalışanların ortalama beceri düzeyi, bilimin durumu ve pratik uygulanma düzeyi, üretimin toplumsal örgütlenmesi, fiziksel koşullar, üretim araçlarının kapsamı ve yeterliliği (2004, 37). Dolayısıyla bu koşullarda, gerek metaların gerekse emeğin üretimi için zorunlu emek zamanını kısaltmak üzere meydana gelecek her değişme, artı değeri bir başka ifade ile kâr oranlarını da etkileyecektir. Sermaye birikimi ve kâr odaklı bir ekonomik sistem içinde hedef kar/artı değer olacağından bir metaı üretmek için kullanılan fiili emek zamanını –bu tüm metalar için geçerlidir emek dahil- kısaltmak bu hedefe ulaşmanın tek koşulu da olacaktır. Netice ise yukarıda sayılan

koşulların emek zamanını kısaltmak üzere değişmesidir. Bir başka ifade ile değişim ve yeniliktir.

Bir metanın üretiminde emek zamanını kısaltmak için bir yol bulunduğunda ise herkes bu yolu kullanmak üzere harekete geçecek ve zaman içinde söz konusu metanın üretiminde kullanılan toplumsal emek zamanı da kısalacak dolayısıyla metanın değeri de değişecektir. Böylece bir süre için ürettiği maldan diğerlerine oranla daha fazla kâr eden kapitalistin genelin kârına eşitlenecektir.

Marx'a göre emeğin üretkenliğindeki her artış bir malın üretimi için gerekli emek zamanını kısaltacaktır (2004, 37). “Kapitalistin amaçladığı şey, yalnızca bitip tükenmeyen, durup dinmeyen kâr etme sürecidir” (Marx, 2004, 73-75). Bu nedenle her kapitalist daha fazla kâr elde etmek üzere harekete geçirdiği emeğin üretkenliğini arttırmanın yollarını arayacaktır ki bu da yukarıda saydığımız koşulların değişmesi anlamına geleceğinden kapitalistin kâr oranını her arttırma çabası değişim ve yenilik döngüsünü yeniden başlatacaktır. Netice itibarı ile kâr üzerine kurulu bir ekonomik sistem olan kapitalizmin temel niteliklerinden biri kâr hedefine ulaşmak üzere sürekli bir değişim ve yenilenme ihtiyacı ve bu ihtiyacın getirdiği kaygan ve belirsiz ekonomik zemin olacaktır.

Klasik iktisatçılar, kapitalist sistemin ekonomik yasalarını ortaya koyarken mekân ve zaman dışı genel geçer açıklamalara ulaşmaya çalışmışlardır. Bu süreçte fiili olarak yaşanan krizleri arızı durumlar olarak kabul etmişlerdir. Marx için ise daha önce de belirtildiği gibi bunun tersi bir durum söz konusudur. Ona göre her tarihsel dönemin kendine özgü ekonomik yasaları mevcuttur ve bunun temelinde de maddi toplumsal ilişkiler yatar. Ve krizler belirli bir tarihsel döneme özgü bir sistem olan kapitalizmin yok olma yolundaki taşlarını döşeyen, kapitalizmin doğasında var olan olgulardır.

Schumpeter'e ((2007, 56-57) göre, Marx kapitalizmin krizlerini açık bir şekilde ve yerinde gören ilk iktisatçıdır. 1823 ya da 1847 yıllarındaki krizlerden bahsederken kriz deyimini herkesin anladığı anlamda kullansa da Marx için kapitalizmin krizlerinin farklı bir anlamı vardır. Buna göre krizler kapitalizmin sonunu getirecek amansız hastalığının giderek ağırlaşan belirtileridir. Zira kapitalist gelişme bir gün gelip mutlaka kapitalist toplumun organik çerçevesini yıkacaktır. Bu nedenle Marx'ın ekonomik kriz teorisi özel bir anlam taşımaktadır.

Krizler kapitalizmin doğasında vardır. Çünkü, kapitalizm ihtiyaçların giderilmesi için üretim yapmaya değil, artı değer elde ederek sermayenin çoğaltılmasına dayalı bir ekonomik sistemdir. Bu nedenle de aşırı üretim ya da eksik tüketimin yol açtığı krizler kaçınılmazdır. “İnsanların kendileri için ürettikleri bir durumda gerçekten hiçbir kriz olmaz fakat kapitalist üretim de olmaz” (Marx, 2004, 189).

Kriz, yeniden üretim sürecinin bozulma ve kesintiye uğrama sürecidir (Marx, 2004, 190). Dolayısıyla üretilen meta paraya dönüştürülemediği takdirde paranın metaya dönüşmesi başka bir deyişle üretim süreci kesintiye uğramış olur. İşte bu nedenledir ki krizlerin kaynağı bizzat kapitalist üretim sisteminin meta döngüsü yani $P-M-P'$ (Burada P, parayı; M, metayı; $P'=P+\text{artı değeri}$ ifade etmektedir) dolaşımıdır.

Geçimlik bir ekonomide bir mübadele değeri elde etmek üzere gerçekleştirilen $M-P-M$ döngüsü göz önüne alındığında, üretilen her meta başka bir metanın satın alınması içindir. Bu durumda satma ve satın alma eylemi birbiriyle bağlantılı olarak gerçekleştiğinden; herkes bir metayı satın almak üzere üretim yaptığından üretim sürecinde herhangi bir bozulma ya da kesintiye uğrama gerçekleşmez. Ancak kapitalist bir ekonomide meta dolaşımında alınan metadan daha fazlasını üreterek satmak temel amaçtır. Burada önemli olan üretilen metayı paraya dönüştürebilmektir. Yani döngünün ikinci kısmıdır. Bu gerçekleştiği takdirde döngünün ilk kısmında herhangi bir güçlüğün ortaya çıkması söz konusu değildir. Söz konusu sürecin devamlılığı göz önünde bulundurulduğunda sürekli olarak daha fazla üretimin gerçekleşeceğini söylemek mümkündür.

Sürekli genişleme zorunluluğu ile karşı karşıya olan sermaye, üretim güçlerini geliştirmek yoluyla, emeğin üretkenliğini yükseltmeye çalışır. Emek üretkenliğinin de artmasıyla giderek daha fazla meta daha ucuza piyasaya sürülecektir. Bunun anlamı ise aşırı üretim ve kâr oranlarında azalmadır. Krizler bu durumun bir sonucu olmakla birlikte onun çözümünü de içerir. Krizler bir taraftan eski üretim tekniklerini ortadan kaldırıp yenilerin hayata geçirilmesine böylece kâr oranının ve emeğin üretkenliğinin arttığı bir süreci de başlatır (Öztürk, 2005, 30-31).

Ancak Kapitalizmin gelişme sürecinde her yeni kriz daha ağır koşullarda ortaya çıkacak ve kapitalizmin kaygan ve belirsiz ekonomik zemininde var olmak

giderek daha da zorlaşacaktır. “Kapitalizmin bekasına yönelik en büyük tehdit ... işsizlik ve bunalıma olan eğilimidir” (Galbraith,2004,130). Sonuç olarak, Marx’a göre, kapitalizmin temel niteliklerinden birinin kaygan ve belirsiz bir ekonomik zemin olmasının kaynağında iki olgu bulunmaktadır. Bunlardan ilki, meta üretiminde zorunlu emek zamanını kısaltma çabaları neticesinde ortaya çıkan yenilikler ve hızlı değişim; diğeri ise kapitalizmin doğasında içkin olarak var olan ve onu yok olmaya sürükleyen ekonomik krizlerdir.

3.5.3. Sombart: “Tedirgin Bir Çırpını” Olarak Kapitalizm

Sombart, her türlü ekonomik etkinliğin başlangıç noktasının insani ve doğal maddi gereksinimler olduğunu ifade eder. Kapitalizm öncesi toplumu insanların toplumsal konumlarının göreceli olarak sabit olduğu, ekonomik etkinliğe kaynaklık eden doğal ve maddi gereksinimlerin keyfi olarak değil bu toplumsal konum tarafından belirlendiği bir toplum olarak tasvir eder (2008, 22). Bu toplumda ekonomik yaşamın ritmini gelenekçilik yani mevcut olandan yararlanmak, öğrenilmiş olanı uygulamak, alışık olanı yapmak belirler (2008, 29). Kapitalizme ruhunu veren zihniyet ise bunun tam tersi bir dünya görüşüne sahiptir. Kapitalizmle birlikte ekonomi, insanın doğal ve maddi ihtiyaçları doğrultusunda değil; para tutkusu, serüven aşkı, yaratıcılık doğrultusunda şekillenmektedir (2008, 31).

Bu ise değişim demektir; gerek insanların toplumsal konumlarında gerekse doğal ve maddi ihtiyaçlarında. Kapitalizmin hızlı değişimden kaynaklanan kaygan ve belirsiz ekonomik zemini, kapitalizm öncesi toplumların “hiçbir şeyin gelip bozamayacağı bir dinlenme hali”nin kapitalizmin “tedirgin çırpını”na dönüştüğü “bütünüyle dinamik bir toplum”da karakterize olur (Sombart, 2008, 31). Bu nedenle kapitalizm ortaya çıktığı ilk andan itibaren hızlı bir toplumsal ve ekonomik değişim sürecini de beraberinde getirmiştir.

Sombart’a göre, tekil bir tarihsel durum olarak 16. yüzyıldan itibaren karakteristik özellikleri gelişmeye başlayan kapitalizm, insanlık tarihinin kendine özgü nitelikleri olan tikel bir olgusudur (1929, 15). Aslında para kazanmanın ekonomik yaşamla önemli bir ilişkisi yoktur. Bir avuç adamın para kazanma tutkusuna kapılması milyonlarca insanın varlığını ve insan kültürünü yeniden yaratmıştır. Devrimci değişimler, bu değişimin kültürel merkezi olan İngiltere’den

Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'ya olağanüstü bir hızla yayılmıştır. Kapitalizm bu kalelerden dünyanın geri kalanını kullanmak üzere harekete geçmiştir (Mitchel, 1929, 305).

Sombart, bizatihi kendisi hızlı bir değişimle karakterize olan ve içinde geliştiği toplumu da hızlı bir değişme sürükleyen kapitalizmi, üç aşama üzerinden analiz etmiştir. Bunlar; erken kapitalizm, yüksek kapitalizm ve geç kapitalizm olmak üzere üç tanedir. Söz konusu aşamalar, kapitalizmi ortaya çıkaran ve şekillendiren dış faktörler (toplumsal durum ve olaylar) ve toplumsal aktörler ile sistemin unsurları olan zihniyet, örgütlenme biçimi ve teknik arasında iç içe geçmiş etkileşim süreçleri çerçevesinde ortaya çıkmaktadır. Sombart'ın kapitalizmin temel niteliklerinden birini oluşturan kaygan ve belirsiz ekonomik zemine ilişkin görüşleri bu aşamalar üzerinden açıklanmaya çalışılacaktır.

Kapitalizmin ilk aşaması olan erken kapitalizm, tam olarak 15. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkmış, İngiltere'de 17. yüzyılın ortasına, tüm Avrupa'da ise 18. yüzyılın ortasına kadar devam etmiştir. Erken kapitalizmin ortaya çıkışını tetikleyen faktörler arasında Orta Avrupa'da altın ve gümüş madenlerinin keşfi, Amerika ve Hindistan deniz yolunun keşfi, dini eziyetler sonucu ortaya çıkan Yahudi ve Protestan göçleri, feodal monarşilerin gelişimini tamamlanması, modern ordunun ortaya çıkması, sanayi tekniğinde ilerlemeler sayılabilir (Usher, 1922, 528).

Tüm bu gelişmeler, muazzam bir zenginleşme ve onun doğurduğu yeni zengin sınıfın Avrupa'nın feodal soyluluğu ile kaynaşması sonucunda hızla genişleyen yeni bir toplumsal tabakayı da ortaya çıkarmıştır. Bu tabakanın üyelerini esas olarak toplumsal hiyerarşide yukarılarda yer almanın savaşını veren yeni zenginler oluşturmaktadır.

Erken kapitalist çağ boyunca hızlı bir şekilde genişleyen büyük kentleri "kusursuz bir anlamda tüketici kentleri" olarak tasvir eden Sombart (1998, 38), bu dönemde ne ticaretin ne de sanayinin büyük kent kuracak güce sahip olmadığını örneklerle ortaya koyar.²⁰ Dönemin büyük kentlerinin tamamı sömürgelerden gelen gelirlere el koyan çeşitli kesimlerin tüketime dayalı bir yaşam tarzını ürettikleri merkezler olarak hızla büyümektedir.

²⁰ Bu örnekler için bkz. Sombart, 1998, 39-54

Sombart'a göre, erken kapitalizm dönemi, savaş, ticaret ve korsanlığın bölünmez bir üçlü oluşturduğu bir aşamayı ifade eder. Kazanç tutkusuyla yapılan ticaret 18. yüzyıla kadar bir taraftan özgür iradeye dayalı sözleşme ve antlaşmaları içerirken diğer taraftan zorlama ve savaşların iç içe geçtiği bir olgu niteliği taşımaktadır. 16. yüzyıldan itibaren sıklaşan bir tür korsanlık hareketi olan keşif yolculuklarının bir sonucu olarak ortaya çıkan büyük ticaret kumpanyaları dönemin en önemli ekonomik girişimleri arasındadır. Bunlar kraliyet tarafından verilmiş haklara ve politik güce sahip fetih şirketleri olarak örgütlenmişlerdir ve hiçbir zaman sadece ticaret yapmamışlardır. Yerliler ve Avrupalılar arasında yapılan her türlü değiş tokuş silah zoruyla dayatılmış bir ticaretten başka bir şey değildir. (Sombart, 2008, 84-87). Dolayısıyla erken kapitalizm dönemi, keşifler, toplumsal değişimler, büyüyen kentler ve yeni ekonomik aktörlerle ortaya çıkan hızlı bir değişim süreci olarak ekonomik alanda da kayganlık ve belirsizliğin kol gezdiği bir aşamayı ifade eder.

Kapitalizmin ikinci aşaması olan yüksek kapitalizm ise, kapitalist ekonomik sistemin gelişmek için ihtiyaç duyduğu sermaye, emek ve pazar alanlarında optimal koşullara kavuştuğu, en yetkin halini aldığı bir dönemi ifade eder (Mitchel, 1929, 305-306). Yüksek kapitalizm, 19. yüzyıl boyunca doğa ve insan kaynağının, sermayesini çoğaltmak üzere kâr güdüsü ile hareket eden ve bu yolda hiçbir engel tanımayan girişimciler tarafından en verimli şekilde kullanıldığı dönemi ifade eder. Bu dönem aynı zamanda dünya tarihinde görülmemiş bir değişimin yaşandığı bir dönemdir.

Bu değişimin temel aktörü, eylemleri mülklerinin limitleri ile sınırlı olmayan ve esas olarak diğerlerinin mülkleri de onun kullanımı için ayrılmış olan girişimci ve sahibi olduğu kapitalist girişimdir. O selefleri gibi geleneğe ya da dine saygı tarafından engellenmez. Kâr arzusu ve güç isteğiyle durup dinlenmeden bir hareket içindedir (Mitchel, 1929, 307). Kapitalist girişim, bu güdülerle toplumsal yaşamı ve teknolojik gelişmeleri kendi ihtiyaçları doğrultusunda hızlı bir şekilde dönüştürmüştür.

Kapitalist girişimin engel tanımayan doğası onu doğanın geçmiş birikimlerini ve yeni alanları sömürmeye yöneltmiştir. Bu nedenle kapitalizm hızla Avrupa'dan doğuya doğru Rusya ve Asya'ya, batıya doğru Atlantik'ten Amerika'ya, güneye

doğru Avustralya ve Afrika'ya dünyanın önemli bir bölümünün ekonomik kaynaklarını kendi ihtiyaçları doğrultusunda harekete geçirmiştir. Bunu önce liberal ardından neo-merkantilist politikalar uygulayan güçlü merkezi devletin yardımları ile gerçekleştirmiştir (Mitchel, 1929, 312). Bu hareket, dünyanın önemli bir kısmının hızlı bir değişime konu edilmesinden başka bir anlam ifade etmemektedir.

Kapitalist girişim aynı zamanda ihtiyaç duyduğu insan kaynağını üretmek üzere de hızlı bir değişmeye kaynaklık etmiştir. Geleneksel üretim biçimleri çözülmüş, işgücü kırdan kente taşınmış, kapitalizm, tarihin gördüğü en büyük göç hareketini başlatmıştır. Kapitalizmle birlikte ortaya çıkan bilimsel ve teknik gelişmeler ile artan üretim hızlı bir nüfus artışını beraberinde getirmiştir. Bu nüfusun zihniyet dünyası ve yaşam biçimi, kapitalizmin ihtiyaçları doğrultusunda bir yüzyıl içinde baştan aşağıya yeniden şekillendirilmiştir.²¹

Ancak her şeyden önce kapitalist girişim, sermayesini çoğaltmak üzere verili kaynakları en verimli şekilde kullanmak üzere hızlı bir bilimsel ve teknik gelişmeyi tetiklemiştir. Sermaye birikimi ve kapitalist girişimin kâr güdüsü üzerine kurulu olan kapitalizm aynı zamanda teknik ilerlemenin itici gücü haline getirmiştir. Yüksek kapitalizm, kapitalizm öncesi ve erken kapitalizmde görülen yeni icatlar ve bunların kullanılmasına yönelik düşmanlığı ortadan kaldırmakla kalmamış aynı zamanda her türlü teknik yeniliği destekleyen kurumsal mekanizmaların da ortaya çıkmasını sağlamıştır. Dolayısıyla kapitalizm aynı zamanda teknolojinin giderek artan bir hızla ilerlemesini ve bu teknolojilerin ekonomik faaliyetlerde kullanılmasını beraberinde getirmiştir (Mitchel, 1929, 313) .

Sombart göre, yüksek kapitalizm döneminde araştırma laboratuvarları ve teknik okullar hızla çoğalmış, buluş yapma; buluşlara patent ödenerek, para yardımları yapılarak ve ödüllerle sübvansede edilmiştir. Ayrıca büyük anonim şirketleri bizzat kendileri araştırma büroları kurarak teknolojik yeniliklerin üretilmesine çalışmışlardır (Mitchel, 1929, 309). Ancak Sombart, 1914'e gelindiğinde yüksek kapitalizm çağının sona erdiğini ve yerini geç kapitalizme bıraktığını söyler.

Aralarında kok kömürü ile demir işlemenin sonuca ulaştırıcı bir rolünün olduğu bir dizi buluş bu çağı getirmiştir. Onun yaklaşan sonunun işaretleri ise

²¹ Bkz. Sayfa 113-128

1914'ten önce ortaya çıkar. Standart fikirlerin iş pratiğine davetsiz girişi, (Mitchel, 1929, 309) arayışının ekonomik eylemin tek yol göstericisi olmaktan çıkışı, sanayi örgütlenmesinin standardizasyonu, esnekliğin azalması, rekabetin yerini alan sözleşmeler. Kapitalizm yaşanmaktadır (Mitchel, 1929, 305).

Kapitalizmin yaşanmasının en önemli belirtisi de yukarıdaki ifadelerden de anlaşıldığı üzere değişme ve esnekliğin yerini katılığın almasıdır. Yani kapitalizmin sonu yaklaşmaktadır. Ancak gerek Sombart'ın gerekse ondan önce Marx ve Ricardo'nun ve ondan sonra Schumpeter'in kapitalizme ilişkin öngörülerini gerçekleştirmemiş tam tersine kapitalizm giderek daha hızlı bir değişim, giderek daha kaygan ve belirsiz ekonomik zemin üzerinde varlığını devam ettirmiştir. Onların göz önünde bulundurmadığı şey ise insanoğlunun oluşturduğu etkileşiminin örüntülerinin başka bir deyişle sosyal olanın yaratıcılığıdır. Sosyal bilimlerin inceleme alanını oluşturan sosyal gerçekliği üreten insan etkileşimi o derece yaratıcı bir süreçtir ki bu muazzam yaratıcı güç, her türlü bilimsel çalışma ve teorik açıklamaların öngörüsünü boşa çıkarmak üzere işlemektedir sanki.

3.5.4. Schumpeter: Kapitalizm ve Yaratıcı Yıkım

Schumpeter'e göre kapitalizmin en önemli niteliklerinden biri, başarısı sadece para ile ölçülen yeni bir sosyal sınıfı ortaya çıkarmış olmasıdır ki bu kapitalist girişimci sınıfı ya da burjuvazi olarak adlandırılır. Kapitalist ekonomik sistemin iş hayatını bir poker oyununa benzeten Schumpeter bu oyunda kabiliyetler kadar şans faktörünün de işin içine girdiğini ve burjuvazinin her an iflas tehlikesi ile karşı karşıya olduğunu belirtir. Kapitalizm, herkese oyuna dahil olma fırsatı ya da vaadini ödül ve cezalandırma mekanizması dahilinde sunmakta ve onları tehlike ve belirsizliklerle dolu bir yaşam mücadelesine sürüklemektedir. Bireylerin ve ailelerinin hangi sosyal tabakaya dahil olacağı bu poker oyunundaki başarıya bağlıdır ve bu durumun kapitalizmin maddi ödül ve cezaları dışında hiçbir kanuna bağlı olmaması belirsizliği daha arttırmaktadır (Schumpeter, 2007, 92-93).

“Kapitalist ortamda belli bir mevkie girmek ve aynı mevkide başarıya ulaşmak aynı anlamı taşır” diyen Schumpeter (2007, 93), bu sözleri ile kapitalist sistemde var olmanın hiçbir garantisinin olmadığına da işaret etmektedir. Söz konusu belirsizliğin kaynağında ise sosyal başarının ölçütünün sosyal hizmet esasına değil,

daha fazla para kazanmak esasına dayalı olmasını görür. Dolayısıyla kapitalizmin kâr hedefine dayalı bir sistem olması onun temel niteliklerinden biri olarak belirlenen belirsiz ve kaygan ekonomik zemininin temelinde yatan olgudur.

Kâr arayışı, başarının en önemli ölçütü olarak her an yok olma tehlikesini ve sosyal başarıyı yakalama fırsatlarını bir arada sunulduğu ve kapitalist girişimcinin içinde hareket ettiği belirsiz ve kaygan ekonomik zemini yaratmaktadır. Çünkü ekonominin temel aktörleri, elindeki sermayeyi sürekli daha kârlı alanlara yatırma arayışı hatta zorunluluğu ile hareket eden girişimcilerdir. Schumpeter'in "yaratıcı yıkım" olarak adlandırdığı ve kapitalizmin sürekli bir değişme ve gelişme süreci ile karakterize olmasına yol açan durumun kaynağında bu arayış yatmaktadır.

Schumpeter'e göre yaratıcı yıkım süreci, kapitalist girişimcilerin inisiyatifi ile yeni tüketim maddelerinin, yeni pazarların, yeni endüstriyel örgütlenmelerin ortaya çıktığı bir süreçtir. Zira kapitalizm, doğası nedeniyle ekonomik bir değişime yol açar ve asla durgun bir karakter göstermez. Değişme ise bizzat kapitalizmin temel aktörleri olan girişimcilerin eli ile gerçekleşir. Yaratıcı yıkım kapitalizmin gelişiminin esas temelidir ve kapitalist girişimci bir taraftan bu süreci yaratırken bir taraftan ona uyum sağlamak zorundadır (Schumpeter, 2007, 102-104).

Kapitalist sistemde rekabet firmaların varlıklarına ve temellerine hücum eden kaygan ve belirsiz ekonomik zemin üzerinde gerçekleşir. Bu nedenle, işadamları kendi alanlarında rakipsiz olsalar bile bu rekabetin baskısını üzerlerinde hissetmekte ve pozisyonlarını ona göre ayarlamaktadırlar (Schumpeter, 2007, 105-106). Bu baskı kapitalist girişimcinin mevcut "tüketim maddeleri, üretim metotları, ulaşım yolları, pazarlar, ve endüstriyel örgütlenme tipleri" (Schumpeter, 2007, 103)'ni yıkarak yerlerine yenilerini koymalarına yol açar. Böylece kapitalist girişimci yaratıcı yıkım sürecini gerçekleştirmiş olur.

Schumpeter'e göre kapitalist ekonomik gelişme, kapitalizmin kendi içinden doğan bir takım kuvvetlerin etkisi ile kararlı bir denge durumundan bir diğer denge durumuna geçişle gerçekleşir. Mevcut dengeyi alt üst eden ve yeni bir dengenin kurulmasına ön ayak olan temel aktör kapitalist girişimcidir (Ülgener, 2006, 168-169). Dolayısıyla kapitalist sistem sürekli olarak bir denge durumunun bozulup diğerinin kurulmasına yol açan devresel değişim süreçleri bir başka ifade ile kaygan ve belirsiz bir ekonomik zemin içinde gelişir.

Yenilik tabanlı bir refah dönemi yerini durgunluğa bırakır. Bu durgunluk dönemini bir bunalım dönemi izler. Ardından kapitalist girişimcinin yenilik yaratma çabaları neticesini verir ve bunalım dönemi yeni bir canlanma döneminin doğması ile sona erer (Aydoğuş ve diğerleri, 2009,14). Kapitalizmde ilerleme aralıksız düzgün bir karaktere sahip değildir, dalgalı ve dönemsel; yaratıcı yıkımın ve uzun dönemli bir ilerlemenin parçasıdır (Sievers, 2001, 271).

Dolayısıyla Schumpeter'e göre de, tıpkı Marx gibi, kapitalizm kendi doğasından kaynaklanan krizlerle karakterize olur. Ancak Marx zaman içinde krizlerin giderek daha da ağırlaşacağını ve kapitalizmi ortadan kaldıracağını düşünürken, Schumpeter kapitalizmin yok olmasına neden olan sürecin ekonomik krizler olmayacağı tam tersine kriz ve canlanma süreçlerinin yani kapitalist girişimcinin ürettiği yaratıcı yıkım sürecinin ortadan kalkmasının kapitalizmin sonunu hazırlayacağı düşüncesini savunmaktadır.

Schumpeter'e göre, kapitalizm, toplumun kapitalizm öncesi yapılanmasının tamamını ortadan kaldırarak, kendisinin ortaya çıkışında ve gelişmesine destek veren koruyucu sınıfları yok etmiştir. Bu sınıflar arasında aristokratlar, zanaatkarlar, köylüler sayılabilir. Kendisine iç ve dış politika ve kurumsal reformlarla teşvik eden siyasi yapılanmaları ortadan kaldırmış, köylüleri liberalizmin insafına bırakmış ve loncalarla birlikte el sanatlarını da yıkıma uğratmıştır. Başak bir deyişle kendisine hizmet etmiş olan ve gelecekte de hizmet edecek insan kaynağını kendi elleri ile ortadan kaldırmıştır. Kapitalist gelişme aynı zamanda kendi kurumsal çerçevesini de yıkmaktadır. Büyüyen ve bürokratikleşen büyük işletmelerde mülkiyetin niteliği değişmekte ve kapitalizmin en önemli kurumu olan özel mülkiyet ortadan kalkmaktadır. Hepsinden önemlisi, kapitalizmin ilerlemesi ile birlikte, yenilikler bir anlamda alışkanlık haline gelecek, ekonomik ilerlemeler şahıslara bağlı olmaktan çıkıp otomatikleşecektir. Bu durum, girişimcinin sosyal fonksiyonunu da ortadan kaldıracaktır. Böylece kapitalizm kendi kendini yok edecektir (Schumpeter, 2007, 159-177).

3.6. Kapitalizmin İhtiyaç Duyduğu İnsan kaynağı

Kapitalizmin ortaya çıkışı ve yayılması ile birlikte ekonomi kurumunun toplumsal hayatın her alanına nüfuz edişi, ekonomik yaşamın temel aktörü olarak

girişimci dediğimiz bir sosyal aktörün ve girişimcilerden oluşan yeni bir sınıfın da ortaya çıkışını beraberinde getirmiştir. Genellikle üretim faktörlerini (emek, toprak ve sermaye) bir araya getirerek üretime koşan kişi olarak tanımlanan girişimcinin değişmeyen iki ana özelliği; kar peşinde koşma ve risk alabilme olarak kabul edilmektedir.

Ancak bu tek başına yeterli değildir, girişimcinin ekonomik faaliyetleri için üretime koşacağı insan kaynağının varlığını da zorunlu kılmaktadır. Sürekli kaygan ve belirsiz bir ekonomik zeminde hareket etmek, bu zemine uygun nitelikte insan kaynağını ekonomik faaliyetlerde kullanmak ile mümkündür. Bu evde üretim yapan hane halkı, büyük fabrikalarda üretim aşamalarının en basit adımlarını yürüten vasıfsız işçi, onları yöneten teknik elemanlar, yeni teknoloji ve farklı ürünler geliştiren uzmanlar vb. çeşitli niteliklere sahip kişilerden oluşur. Bu bölümde kapitalizmin ihtiyaç duyduğu insan kaynağının nitelikleri ve ortaya çıkışında etkili olan faktörler üzerine görüşler ele alınacaktır.

3.6.1. Marx: Kapitalist ve Özgür Emek Gücü

Marx’a göre, sermayenin kapitalizmi diğer üretim biçimlerinden ayıran olgu olduğu daha önce belirtilmişti. Ancak Marx aynı zamanda şunu da savunmaktadır: Sermayenin var oluşunun tarihsel koşulu sadece para ve meta dolaşımı değildir. Bu dolaşım biçimleri tarihin çeşitli dönemlerinde farklı üretim biçimlerinde de var olmuşlardır. Sermayenin var oluşu ancak üretim ve geçim araçlarının sahibi kendi emek gücünü satan özgür emekçiyle karşılaştığı zaman mümkündür (Marx, 2004, 80). Zira, tüm değerlerin –dolayısıyla da artı değerin- yaratıcısı olan emeğin sermayenin emrine girebilmesi ancak onun bir metaya dönüşmesi ile mümkündür (Köse; Öncü, 2000,47).

Buradan belirli nitelikleri haiz insan kaynağının varlığının kapitalizmin zorunlu koşulu olduğu ortaya çıkmaktadır. Bunlar, temel amacı “bitip tükenmeyen, durup dinmeyen kâr etme süreci” (Marx, 2004, 74) olan kapitalist ile emeğini bir meta olarak pazarda satan özgür emekçi yani işçidir. Marx, iki farklı insan kaynağının niteliklerini sermayeyi ortaya çıkaran P-M-P dolaşımı ile ilişkili olarak açıklar.

P-M-P dolaşımı kendi başına bir amaçtır. Çünkü değerin gelişmesi yani sermayenin kendini çoğaltması ancak bu sürekli yenilenen hareket ile mümkündür. Bu hareketin bilinçli temsilcisi ise para sahibi yani kapitalisttir. Kapitalistin amacı sermayesini sürekli çoğaltması yani değerin genişlemesidir. Kapitalist sürekli olarak daha fazla soyut serveti kendine mal etmeye çalışır. Kapitalistin hedefi kârdır evet ancak bu hedefin gayesi kullanım değeri elde etmek değil, parasını tekrar tekrar dolaşıma sokarak sınırsız bir birikim elde etmektir (Marx, 2004, 72-74).

Daha önce belirtildiği üzere sermayenin kendisini üretme süreci P-M-P dolaşımında gerçekleşir. Bu dolaşımın sonunda, her seferinde başlangıçtan daha fazla değerin elde edilmesi zorunludur zira aksi taktirde bu dolaşımın hiçbir anlamı olmayacaktır. Bu değer ise ancak paranın satın aldığı metada üretilebilir, paranın kendisinde üretilemez ya da paranın aldığı metada çünkü paranın kendisi donmuş ve katılaşmış bir değerdir ve kendiliğinden değer üretmez. Dolayısıyla değer metada üretilmek durumdadır. Değer üreten meta ise bizzat emek gücünün kendisidir ve kapitalist bir ekonomide emek gücü bir meta olarak pazarda bulunmalıdır (Marx, 2004, 76-77). Yani kapitalist parası ile mübadele değerinden daha fazla bir değer üreten bir metayı yani emek gücünü satın alarak parasını çoğaltır yani ona sermaye niteliğini kazandırır.

Kapitalist bu hedef doğrultusunda yani parasını çoğaltıp ona sermaye niteliğini kazandırmak üzere, bir kullanım değeri olan emek sürecini, onun faktörlerini yani hammadde, iş aletlerini ve emek gücünü satın alarak harekete geçirir. Böylece kullanım değerlerinin üretilmesini mümkün kılar ancak amacı kullanım değeri üreterek ihtiyaçların karşılanması değildir. Şöyle söyler Marx:

“Kapitalistimizin göz önüne aldığı iki hedef vardır: İlk önce mübadelede bir değeri bulunan bir kullanım değeri, yani satılacak bir mal, meta üretmek ister; ikincisi, değerin üretiminde kullanılan metaların, yani açık pazarda temiz parasıyla satın aldığı üretim araçlarının ve emek gücünün değerlerinin toplamından daha büyük olacak bir meta üretmeyi arzular. Amacı sadece kullanım değeri üretmek değil bir meta da, sadece kullanım değeri değil değer de, sadece değer değil aynı zamanda artı değer de üretmektir” (Marx, 2004, 96).

Bunun için emekçinin değil emek gücünün pazardan satın alınması hayati önem taşımaktadır zira kapitalistin artı değere sahip olması ancak bu koşullarda mümkündür. Nedenine gelince, emek gücünün bir günlük üretiminin değeri genellikle onun harcadığı bir günlük emek gücünden daha azdır. Aradaki bu fark artı

değer olarak kapitaliste aktarılır.²² Ve Marx’a göre (2004, 107), kapitalist üretim süreci ya da kapitalist meta üretimi emek sürecinin artı değer yaratma süreci ile birlikteliğinden başka bir şey değildir.

Kapitalist, bu amaçla harekete geçirdiği emek sürecini “keskin bir uzman gözüyle” (Marx, 2004, 95) denetler. İşin usulüne uygun yapılmasını, üretim araçlarının akıllıca kullanılmasını, gereksiz hammadde israfının ve gereç yıpranmasının olmamasını sağlar (Marx, 2004, 95). Zira bir kapitalist üretimde verili toplumsal koşullarda zorunlu olandan daha fazla zaman harcamamak son derece önemlidir (Marx, 2004, 100). Üretim sürecinde kullanılan emek gücü, alet ve hammaddenin her birinin değerinin onları üretecek zorunlu emek zamanı ile ölçüldüğü hatırlanırsa bu durum daha iyi anlaşılacaktır. Aynı şekilde bir metanın üretiminde zorunlu emek zamanının daha fazlasının kullanılmaması için, uygun nitelikte hammadde, ortalama verimlilikte bir emek gücü ve emek gücünün ortalama yoğunlukta uygulanması yani iş gücünün boş kalmaması da bütünüyle kapitaliste bağlıdır (Marx, 2004, 107).

Kapitalist kendi denetimi altındaki emek süreci sonunda ortaya çıkan ürünün sahibi olarak bu ürünü belli bir kâr karşılığında pazarda satar. Emek süreci, hammadde ve emek gücünün tüketilerek yeni kullanım değerlerinin üretildiği üretken bir tüketim sürecidir. Dolayısıyla kapitalist bir ekonomik sistemde kapitalist, bu üretken tüketimi, kendi mülkiyeti ve denetimi altında gerçekleştiren kişidir.

Marx’a göre, kapitalist bir ekonomik sistem için zorunlu koşulu olan ikinci tür insan kaynağı olan emekçinin yani işçinin taşınması gereken nitelikler ise şu şekilde açıklanabilir: Her şeyden önce emekçinin, emek gücünü bir meta olarak piyasaya sunabilmesi için emeğin tüm tasarruf hakkının emeğin sahibi olan emekçiye ait olması, yani özgür olması gerekir. Para sahibi ile emek sahibinin pazarda mübadele ilişkisi içinde olabilmeleri için ise her ikisinin de mübadele ilişkisi bakımından yasal olarak eşit haklara sahip olması bir diğer gerekliliktir. Emekçi emek gücünü tamamen değil ancak belli bir süre için satmalıdır. Toptan ya da süresiz sattığı takdirde emek gücünü değil kendisini meta olarak pazara getirmiş olacaktır ki bu durumda sermaye birikiminin temel koşulu olan emek gücünün meta olarak

²² bkz. Marx, 2004, 97-108

pazarda bulunması imkansız hale gelir. Emekçi aynı zamanda mülksüz olmalıdır. Mülksüz olmakla kast edilen emekçinin emek gücü dışında pazarda mübadele edebileceği herhangi bir metaya sahip olabilecek her türlü şeyden yoksun olmasıdır. Aksi taktirde emekçi emeğinin gücünü piyasaya sunmayacaktır (Marx, 2004, 77-79).

Diğer taraftan emek gücünün aynı zamanda sanayinin verili bir dalında beceri ve ustalık kazanmak üzere eğitilmeleri ve özel bir emek gücü haline de gelmeleri gerekir. Zira herhangi bir ürünün en iyi şekilde üretilmesi için bu ürünün üretiminde kullanılan emek gücünün o üretime ustalık ve beceri olarak uygun olması zorunludur (Marx, 2004, 82,99). Dolayısıyla emek gücünün tek başına pazarda varlığı yeterli değildir. Aynı zamanda verili bir zamanda ülke ekonomisinin üretim alanlarının ihtiyaç duyduğu nitelikleri kazanmak üzere yetiştirilmeleri de gereklidir. Emekçi üretimin en verimli şekilde gerçekleşmesini sağlamak üzere çaba gösteren kapitalistin denetiminde çalışır ve ürettiği ürünün sahibi değildir (Marx, 2004, 95).

3.6.2. Sombart: Kapitalist Zihniyetin Taşıyıcıları

Sombart’a göre belli bir ekonomik sisteme karakterini veren olgu o sisteme egemen olan ekonomik zihniyettir. Bu ekonomik zihniyetin taşıyıcıları ise söz konusu ekonomik sistemin ihtiyaç duyduğu insan kaynağını verir. Sombart’a göre kapitalizmin güncel ve geleceğe yönelik düşünce yapısını en iyi temsil eden kişi “burjuva”dır (Sombart, 2008, 15). Sombart, tarihsel süreç içinde devlet memurları, spekülâtörler, tüccarlar, zanaatkarlar gibi farklı girişimci tiplerinin üzerinde durmuştur ama onun için kapitalist girişimci kendisini esas olarak burjuvada gösterir.

Sombart, burjuvayı kentli toplumsal bir sınıf olarak değil, belli bir yaşam tarzı ve ahlak anlayışına sahip, kapitalizmle koşut olarak ortaya çıkmış bir insan tipi olarak kabul eder. Burjuva, kapitalist ruh ve kazanç aşkının yanı sıra bir takım psikolojik nitelikleri de taşımaktadır ki Sombart bunlara “burjuva erdemleri” adını verir. Tüccar ve zanaatkâr girişimci tipleri aynı zamanda burjuva erdemlerine de sahiptir ve bunlar arasında Yahudiler de yer alır. Burjuva erdemlerini de ekonominin iç örgütlenmesine ve dış örgütlenmesine ait olanlar olarak ikiye ayırır. Birinciye ait özellikleri “düzenin kutsal ruhu”, ikinciye ait olanları ise “iş ahlakı” olarak adlandırır.

Düzenin kutsal ruhu iyi bir ekonomi için ekonomik davranışın akılcı hale getirilmesini gerektirir. Burjuva gelirini ve giderini hesaplar, zorunluluktan değil gönüllü olarak tasarruf eder, etkinliklerini ve zamanını yararlı ve akılcı şekilde kullanır. Böylece daha öncesinde zengin insanlar için zorunlu olan harcama yapma mahkûm edilen bir davranış olurken, tasarruf, zenginler için önemli bir değer haline gelir. Çalışma kutsanır, aylaklık lanetlenir. Burjuva, kapitalizm öncesi dönemin zengini olan senyörden çok farklı bir zengin tipi olarak ortaya çıkar. Senyörün yaşamı, tüketmek ve gelirlerinden çok harcama yapmak üzerine kuruludur. Yeni zengin tipi olan burjuvanın yaşamı ise tersine, tasarruf ve gelir elde etme hedefi doğrultusunda hareket etmeyi gerektirir (Sombart, 2008, 114-127).

İş ahlakı, ticarete dürüstlük ve hesap kitap yapma üzerine kuruludur. Bu dürüstlük ahlakı sözleşme ve anlaşmalara sadık olmayla ilgilidir. Dürüst bir burjuvanın ticari ilişkilerini sağlıklı bir şekilde sürdürmesi için her türlü ticari etkinliğini sayılarla ifade etmesi de bir önemli bir gerekliliktir. Bu kişisel burjuva erdemleri zaman içinde kapitalizm geliştikçe yerleşik ilkeler haline gelmiştir. Kişisellikten çıkıp karşılıklı ilişkiler üzerine oturan bir ekonomik sistem içinde kökleri burjuva zihniyetinde bulunan ticari sözleşme ve anlaşmalara uymak bir zorunluluk olarak kendini dayatmıştır. Diğer taraftan kapitalist düzende her türlü ticari işlemin başlangıcında ve sonunda belli bir miktar para vardır. Bu nedenle hesap kitap işlerin yürütülebilmesi için vazgeçilmez bir araçtır. Her türlü etkinliği sayılarla ifade etme eğilimi ve alışkanlığı ile gelir ve giderleri karmaşık bir sistem aracılığıyla ifade etme yeteneği olarak tanımlanabilecek hesap, burjuva insan tipinin bir ürünüdür (Sombart, 2008, 133-136).

Sombart, kapitalizmin hikâyesinde iş organizatörlüğüne öncü bir rol atfeder. İtici gücü sağlayan iş organizatörüdür ve yalnızca odur. Esasen bir sanayi kaptanı, tüccar ve finansör olan iş lideri tüm diğer ikincil işlevleri diğerlerine verir. Alışılmış zekayı alır, tıpkı bir saat ustası gibi girişimin/şirketin içine yerleştirir. Onun operasyonları-eylemleri mülklerinin limitleri ile sınırlı değildir, esas olarak diğerlerinin mülkleri de onun kullanımı içindir. O selefleri gibi geleneğe ya da dine saygı tarafından engellenmez. Kar arzusu ve güç isteğiyle durup dinlenmeden bir hareket içindedir. Bu dinamik itkiler-güdüler yüce bir ekonomik akılcılık tarafından disipline edilirler (Mitchel, 1929, 307).

Ancak organizatörün harekete geçirdiği kapitalist girişimin sermayesini arttırma zorunluluğu onu üretim yapmak üzere sürekli olarak daha fazla emeği kullanmaya iter. Dolayısıyla Sombart açısından kapitalizmin ihtiyaç duyduğu vazgeçilmez bir diğer insan kaynağı emek gücüdür. Mitchel, kapitalizme ihtiyaç duyduğu emeği sağlayan kaynakları Sombart'a göre, şöyle açıklar:

Kapitalistler vahşileri çalmış ve onları köle olarak çalıştırmıştır. Fakat bu azalan bir kaynak olmuştur. Bu nedenle erken kapitalist çağda halen varlığını sürdürmeye devam eden ve Avrupa nüfusunun büyük bir parçasının istihdam edildiği tarım ve zanaat örgütlenmesinin çözülmesi işgücü için çok daha önemli bir kaynak oluşturmuştur. Bu örgütlenmeler rasyonel tekniğin ve onun yönetim ve kanunlar üzerindeki nüfuzunun getirdiği doğrudan rekabete dayanamamışlardır. Eski (geçim metotlarını)- işlerini kaybeden köylü ve zanaatkârların önemli bir bölümü kapitalist istihdam içinde yer aramak zorunda kalmışlardır. Fakat en zengin emek kaynağı kendiliğinden gerçekleşen nüfus artışı olmuştur.

Kapitalizm bir anlamda bu nüfus artışını sağlayarak ihtiyaç duyduğu emek gücünü kendisi üretmiştir. Hijyen ve ilaçlar gelişme göstermiş, geçim araçlarında ve kazançlarda meydana gelen artış nüfusun artmasına da olanak sağlamıştır. Ancak tek başına emek gücünün varlığı sadece ham bir kaynaktır ve kapitalizmin ihtiyacını karşılamaktan uzaktır. Öncelikle bu emek gücünün kapitalist girişimin mallarını işlediği alanlara çekmek gerekmiştir. Bu eski üretim biçimlerinin çözülmesi ile gerçekleşmiştir. Ancak kapitalizmin emek gücü açısından karşılaştığı en önemli sorun çalışanların kapitalist üretimin teknik gereklerine uyum sorunu olmuştur.

Sombart'a göre kapitalist girişimci itaatsiz, düzensiz çalışmaya alışmış ve ihtiyacı olandan fazlası için çalışmak konusunda oldukça dirençli olan geleneksel zihniyete sahip işgücünü işe koşmakta oldukça zorlanmıştır. Öncelikle bulunan çözüm düşük ücret olmuştur. Buna göre insanlar ya kapitalist girişimin istediği şekilde ve oranda çalışmak ya da aç kalmak arasında bir tercihe zorlanmışlardır (Mitchel, 2010, 313).

Düşük ücret tek başına direncin kırılmasını sağlayamamıştır ama zamanla kapitalizm emek gücüne kendi tasavvuruna göre bir biçim vermeyi başarmıştır. Buna göre öncelikle üretim sürecini ard arda gelen sayısız aşamaya bölerek hemen hiç eğitim gerektirmeyen, ortalamanın limitleri içerisinde kalan bir beceri ve zeka

kapasitesine sahip vasıfsız emeği işe koşmuştur. Ardından ihtiyaç duyduğu emek gücünü teknik gelişmelerle azaltarak emeği kendi arasında bir rekabete sokmuştur. Teknik gelişmeler gerek işten atmaları mümkün kılarak işçileri kapitalizmin ihtiyaçlarına uymaya zorlamış, gerekse fiziksel verimin büyük ölçüde artmasına imkan sağlamıştır.

3.6.3. Weber: Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu

Weber, "Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu" adlı büyük ses getiren eserinde Batı'ya özgü özel bir kapitalizmin varlığından ve özelliklerinden hareketle söz konusu özel kapitalizmi doğuran zihniyet yapısını ve yaşam tarzını ele almıştır. Ona göre Batı'da ortaya çıkmış ve ona özgü olan kapitalizm, sanayi kapitalizmidir. Sanayi kapitalizmine ruhunu, temel karakteristiklerini veren ve ortaya çıkışını sağlayan temel faktör de Protestan ahlakıdır. Her şeyden önce bu ahlak, Batı kapitalizmine özgü zihniyet yapısını ve yaşam biçimini doğurmuştur, ikinci olarak ona ihtiyaç duyduğu insan kaynağını sağlamıştır ve son olarak sanayi üretimi için gerekli sermaye birikimine kaynaklık etmiştir.

Weber'in ortaya koyduğu analiz kısaca şu şekilde özetlenebilir: Protestan ahlakı, dini dogmaların harekete geçirdiği psikolojik güdülerle rasyonel bir yaşam biçimini doğurmuş, bu yaşam biçimi de rasyonel olarak örgütlenmiş kapitalist işletmenin ortaya çıkışını mümkün kılmıştır. Rasyonel kapitalist işletmenin varlığı ve sürekliliği ise geleneksel ekonomik zihniyetin ortadan kalkmasına bağlıdır. Protestan ahlakının yaygınlaşması kapitalizmin ihtiyaç duyduğu zihniyet yapısına ve yaşam tarzına sahip, kâr peşinde koşan girişimcilerin ve geleneğin prangalarını kırmış bir emek gücünün ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu insanlar, bilimsel bilginin sanayi üretiminde teknik kullanımına imkân veren bir bakış açısına sahiptir çünkü mesleklerini en iyi şekilde yerine getirmeyi dini bir görev olarak kabul etmişlerdir. Kazanç uğraşısını sadece tanrının inayetini kazanmak için bir yol olarak gören katı Protestan girişimciler sürekli kâr peşinde koşarak ve tüketimden uzak durarak kapitalizmin gelişmesini sağlayan sermaye birikimini gerçekleştirmişlerdir.

Böylece Protestan ahlakı kapitalizmin gelişimi için gerekli insan kaynağı ve sermaye birikiminin doğuşunda temel bir faktör olmuş ve onun önündeki engelleri yıkmıştır. Ancak kapitalizm bir kere egemenliğini ilan ettikten sonra bu dini güdü

ortadan kalkmış ve yerini kapitalizme bugünkü özelliğini veren yararcılığa bırakmıştır.

Batı, Yeniçağ'da dünyanın hiçbir yerinde gelişmemiş olan tamamen farklı bir tür kapitalizmi tanımıştır Weber'e (2002, 19) göre: Biçimsel özgür emeğin kapitalist işletme olarak örgütlenişi. Bu işletmenin temel özellikleri özgür emek, ev ve işyerinin birbirinden ayrılması ve buna bağlı olarak ussal defter tutmadır.

Söz konusu üç özellik, teknik olarak hesaplanabilme olasılığı ile bu hesaplamanın gerçekten yapılma ölçüsü olan biçimsel ussallığın (Weber, 1995, 131) en yüksek derecesi olan Batıya özgü ussallığın bir sonucudur. Biçimsel ussallığın en yüksek derecesi kesin bir hesabı gerektirir. Bir işletmede kesin hesapların yapılabilmesi ise her şeyden önce ussal defter tutma, özgür emek ve hukuksal anlamda kişisel mülkiyet ile işletme mülkiyetinin birbirinden ayrılması ile mümkündür.

Kapitalizmin ruhu kavramına bir tanım vermenin zorluğunu belirten Weber, kavramın ortaya koyarken başlangıç noktası olarak bireyi ele alır. Başka bir deyişle kapitalizmin ruhu ortada dolaşan bir bulut olmadığına göre onu gözleyebileceğimiz yer, bizatihi bu ruhun taşıyıcısı; kapitalizmin ruhunun ait olduğu nesne olarak tarihi bireydir.

Weber, aynı zamanda kapitalizmi ortaya çıkaran bireyin bir homo economicus olduğunu da reddeder. Homo-economicus olarak insanı "pratik ussallık" kavramı ile açıklar. Pratik ussallığı ise tek tek benlerin bilinçli olarak, kendi çıkarları açısından görülen ve yargılanan yaşam biçimi olarak isteme özgürlüğü olan insanların bir özelliği şeklinde tanımlar (Weber,2002:62). Ona göre, bu özellik bugün Batı kapitalizmi içinde var olan bireylerin temel özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Yani, kendi çıkarları peşinde akılcı hareket eden yararcı birey tarihseldir. Kapitalizm öncesinde, "pis ve değersiz" (Weber, 2002, 58) olarak kabul edilen böyle bir insan tipinden söz etmek mümkün değildir. Bugün bu insan tipinin var olmasının nedeni ise Batı kapitalizminin koşullarının söz konusu insan tipinin özelliklerini zorunlu kılmasıdır. Dolayısıyla ona göre, kapitalizminin ruhunu ortaya çıkaran birey kendi çıkarı peşinde koşan rasyonel birey olamaz.

Weber (2002, 39-42)'e göre, Benjamin Franklin, aşağıda aktarılan sözlerinde öyle bir ahlak ortaya koymaktadır ki, burada kapitalizmin ruhunun kökenini saptamak mümkündür.

“Unutma ki zaman paradır; her gün çalışıp emeğinin karşılığı olarak on şilin kazanabilen ve yarım gün gezintiye çıkan ya da odasında yan gelip yatan biri, kendi zevki için sadece altı pens harcasa bile, yalnız bunları hesap etmemelidir; bunun yanında beş şilin daha harcamıştır ya da daha fazlasını sokağa atmıştır.

Unutma ki kredi paradır.

...Unutma ki para, üretimi güçlendirici ve verimli bir yapıya sahiptir. Para parayı üretir ve ondan elde edilen daha fazlasını ve daha fazlasını üretebilir...

Şu atasözünü unutma, iyi bir ödeyici, herkesin cüzdanının efendisidir. Aldığını söz verilen zamanda ödemesiyle tanınan biri, arkadaşlarının o anda ihtiyacı olmayan parayı her zaman ödünç alabilir.

...

Kişi kredisini etkileyen en önemsiz eylemleri dikkate almak zorundadır. Sana inanların sabahları 5'te ya da akşamları saat 8'de çekicinin vuruşlarını duymaları onları altı ay mutlu kılar; fakat eğer işinin başında olman gerekirken bilardo masasının başında görülürsen ya a sesin meyhaneden gelirse, o zaman ertesi sabah sana yekunu hatırlatırlar ve sen daha parayı kullanamadan geri isterler.

Bunun dışında bu şunu gösterir; Borçlarına sadıksan, bu durum senin şerefli bir insan olduğun gibi sorumlu biri olduğunu da gösterir: bu da senin kredini artırır.

Sahip olduklarını kendi mülkiyetinde tutmaya ve ona göre yaşamaya dikkat et... gelir ve giderlerini tam olarak hesapla. Bir kez ufak şeyleri de hesaba katma zahmetine katlanırsan, şu iyi sonuç ortaya çıkar: Küçük giderlerin büyük yekunlara ulaştığını fark edersin ve neyin tasarruf edilebilmiş olacağını, gelecekte neyin tasarruf edilebileceğini görürsün” (Weber, 2002, 40-41).

Bu sözlerin yüzeysel bir değerlendirmesi yararcılık gibi görünse de; derinlemesine bir inceleme Franklin'in ahlakının temelinde dini duyguların ve mesleğin kutsallığının yattığını gösterir. ABD'nin kurucu babalarından sayılan ve bir bilim ve işadamı olan Benjamin Franklin'in yararcı gibi görünen ahlakının en üstün iyisi daha fazla para kazanmadır. Bu, Protestanlığın asketizmi (doğal bütün zevklerden kaçınma) ile birleştiğinde, bu ahlakın-ruhun kendi içinde bir amaç olarak bireyin yararı ya da mutluluğu ile hiç bir alakası bulunmadığı görülür. Tam tersine Franklin için "para kazanmak, insan yaşamının amacıdır, yoksa maddi yaşam gereksinimlerini karşılayacak araç değildir" (Weber, 2002, 44). Kapitalizmin mutlak temel ilkesi de aslında bundan başka bir şey değildir: Para kazanmanın yaşamın amacı olması.

Weber, Franklin'de kendi çıkarları peşinde koşan yararcı insanı değil, kapitalizmin ihtiyaç duyduğu, onu var eden; kendisini mesleğine tam bir tevazu içinde adanmış meslek adamını görür. Mesleğe adanmışlık ise eudaimonist (en üstün iyyinin insanın mutluluğu olduğu görüşü) ekonomik çıkar açısından akıl dışı bir durumdur. Ancak ona göre (2002, 62) bu akıl dışı öge, Protestan ahlakı ile birlikte tamamen rasyonel bir nitelik kazanmıştır.

Nitekim Weber'e göre Kapitalizme ruhunu veren ahlaki meşruiyeti bulunan bir amaç olarak para kazanma olduğunda bu ruhun karşısındaki en büyük engel de geleneksel zihniyet ve davranış olacaktır. Zira geleneksellik bu zihniyeti her zaman mahkum etmiş ve para kazanmaya karşı kayıtsız kalmıştır. Şöyle der Weber:

“İnsan doğal olarak para ve daha fazla para kazanmaya alışkın değildir, tersine sadece yaşamaya, alıştığı biçimde yaşamaya bunun için gerekeni kazanmaya alışkıdır. Çağdaş kapitalizm insan emeğinin üretkenliğini ve yoğunluğunu arttırarak, işe girdiği her yerde, kapitalizm öncesi ekonomik emeğin yönlendirici eğiliminin sonsuz derecede inatçı karşı koyması ile karşılaşmıştır" (2002, 49).

İşte Protestan ahlakı söz konusu direncin kırılmasını sağlayan insan kaynağını vermiştir. Bu nedenle Protestanlığın yayılmasının ardından kapitalizm ortaya çıkmıştır. Protestan ahlakı yüksek düzeyde sorumluluk duygusu ve işini meslek olarak benimsemiş işgücü ve girişimciyi vermiştir kapitalizmin emrine (Weber, 2002, 23). Öyleyse sadece zihniyet değildir söz konusu olan aynı zamanda somut kaynaklardır da. Bu somut kaynağın varlığı ise ancak bir zihniyet dönüşümü ve yeni zihniyetin kitlelere yayılması ile mümkündür.

Weber, ilk olarak, Kapitalizmin en fazla geliştiği Hollanda, İngiltere, Fransa gibi kültür düzeyi yüksek ülkelerde 16. ve 17. yüzyıllarda büyük siyasal ve kültürel savaşimler veren Kalvinizmi ele alır. Ona göre, Kalvinizmin o dönemde özgün sayılan ve genelde bugün de geçerli olan temel dogması ilahi takdir öğretisidir (Weber, 2002, 78).

Söz konusu temel dogmanın Kalvinist bireyin psikolojik güdüsü açısından üç temel sonucu vardır. Tek tek bireylerin taktir edilmeyen bir iç yalnızlığı, zira hiçbir eylem kurtuluşu sağlayamaz. Bu yalnızlık içinde sadece tanrıya ve kişinin seçilmişliğine duyduğu güven; -ki bu güdü sonsuz bir kendine güven duygusunu da beraberinde getirmektedir- ezelde kutsanmış olan seçilmiş kişinin zayıflık ve günah

²³ Weber'e göre iş ancak mutlak bir amaç haline geldiğinde meslek olur bkz. Weber, 2002, 50.

içindeki diğerlerine karşı yönelik acıma ve yardımseverlik duygularının yok olması; Son olarak, seçilmişliğin göstergesi olan, tanrının şanını arttırmak üzere dünyevi yaşamın hizmetine sunulmuş meslek uğraşısı.

İlahi taktir öğretisine duyulan inancın ortaya çıkardığı psikolojik güdülerin Kalvinist bireyin ekonomik eylemi açısından beraberinde getirdiği sonuçlar ise şöyle sıralanabilir:

Ruhun kurtuluşu açısından gerçekte büyük bir tehlike olan zenginliğin, dünyevi zevkleri, her türlü lüksü reddeden, kendini kontrol eden bir insan için mesleki yeteneğinin ve çalışmasının, dolayısıyla dünyevi ödevi yerine getirdiğinin yani seçilmişliğinin bir göstergesi olarak meşrulaştırılması.

Zenginliği elde etmek üzere sürekli kar peşinde koşmanın meşrulaştırılması. Bir mesleğin, tanrının hoşuna gitmesi için iki ölçüt söz konusudur: Ahlâki kurallara uygunluk; üretilen malların bütün içindeki önem ve değeri. Buradan çıkan sonuç ekonomik kârlılıktır. Tanrı, seçilmiş olana kazanma şansı verir.

Zenginlik ve kâr hedeflerine ulaşmak üzere bireyin tüm zamanını rasyonel şekilde planlayarak kullanması. Böylece dünyadaki yaşamın kâr hedefi doğrultusunda çalışmak üzere planlanmasının meşrulaştırılması.

Weber'e göre, ilahi taktir öğretisi bir başka asketik eğilimin de çıkış noktası olmuştur: Pietizm. Pietizm kurtuluşa ermiş olmanın garantisi olarak tanrının istemesine göre düzenlenmiş bir yaşam biçimini görmektedir. Ancak, Pietizmin temel özelliği bu yaşam biçiminin aynı zamanda bu dünyada da mutluluğu sağlıyor olmasıdır. Bu nedenle Pietistin hedefi tüm dünyevi zevklerden uzak durarak asketik bir savaş vermek değil, bu dünyada iş yaşamı içinde mutluluğu güvence altına almaktır (Weber, 2002, 103-105).

Pietizmde, bireyin taktir edilmeyen bir iç yalnızlığı söz konusu değildir ve birey her zaman günahlarının affedilmesi lüksüne sahiptir. Bu nedenle bir Pietistin yaşamını sürekli olarak ussallaştırma çabası içinde olması ve gerekmez. Alçak gönüllülük ve özveri içinde mesleğini en iyi şekilde yerine getirmeye çalışmak onun için yeterlidir. Dolayısıyla bu öğreti, yukarıda bahsedilen her türlü dünya nimetinden uzak kalarak sürekli kâr peşinde koşan kapitalist girişimciyi doğuracak psikolojik güdülere kaynaklık etmekten uzaktır. Bu nedenle Pietizmin erdemleri, kapitalizmin ihtiyaç duyduğu bir başka insan tipini doğurmuştur daha çok. "İşine sadık ve

mesleğini ussal güdülerle yerine getiren görevli, memur, işçi ve küçük imalatçılar” (Weber, 2002, 109).

Ancak zamanla kapitalizmin bir sistem olarak sosyoekonomik hayatın tüm veçhelerine hâkim olması ile birlikte kapitalizmin ruhu, onu ortaya çıkaran dini psikolojik güdülerden kurtulmuştur. Bu nedenle artık kapitalizmin ruhunu Protestan ahlakına sahip birey değil, dünyevi bir yararcılıkla mesleğini icra eden birey yani ekonomik insan taşımaktadır.

Dolayısıyla Weber'e göre kapitalist sistemin ideolojisi olarak yararcılık dini köklerini kaybeden Protestan ahlakının bir ürünüdür. Bu anlamda işbölümü ve düşük ücret kuramları giderek dünyevileşen Protestan ahlakından önemli ölçüde beslenmiştir. Yine çağdaş ekonomi kuramlarının temelinde yer alan insan varsayımı homo economicus'un temelinde de o vardır (Weber, 2002, 135).

Kapitalizmin ihtiyaç duyduğu insan kaynağının nitelikleri konusunda Weber'in görüşleri bu çalışma için özel bir anlam taşımaktadır. Weber'in “Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu”nda ortaya koyduğu görüşleri dindar Anadolu girişimcisine uyarlayarak ve Anadolu'daki girişimciler “Kalvinist İslamcılar” olarak nitelendirmek, bir dönem, neredeyse bir moda halini almıştır. Bu akımın başlangıç noktasını ise ESI'nin Kayseri'de gerçekleştirdiği “İslami Kalvinistler: Orta Anadolu'da Değişim ve Muhafazakarlık” isimli bir araştırma teşkil etmiştir. Bu çalışmanın ardından Anadolu sermayesinin ekonomik başarısının kökeninde İslam dininin Protestan bir yorumunun yattığı şeklinde bir tez sıklıkla dile getirilmeye başlanmıştır. Bu nedenle bu kısımda Weber'in görüşlerine ayrıntılı bir şekilde yer verme gereği duyulmuştur.

3.6.4. Braudel: Kapitalistler ve İlişkileri

Braudel ise Weber'in kapitalist zihniyetle Protestan ahlakı arasında kurduğu bu ilişkinin yanlış olduğunu iddia eder. Ona göre Protestan Kuzey Avrupa kapitalizmin hiçbir aracını keşfetmiş değildir ve buna akılcılık da dahildir. Ancak Braudel, 17. yüzyılda kapitalizmin ağırlık merkezinin Protestan Kuzey'e kaydığı gerçeğini de kabul eder ve bu durumu din savaşlarının neticesinde ortaya çıkan dayanışma ağları ile bağlantılandırır (Braudel, 1993, Cilt II, 507-509).

Protestanlığın kapitalizmin yayılmasında oynadığı rol inkâr edilemezse de bu sadece bütünün bir parçasını ifade eder. Protestan girişimci kapitalizmin hayat bulduğu uluslar arası ticaretin temel aktörü olan tüccar sınıfının yalnızca bir bölümünü oluşturur. Başka bir ifade ile kapitalizmin ana aktörü Protestan girişimci değil kapitalist tüccardır. Protestan girişimci onun bir bölümünü temsil eder.

Uluslar arası ticaret, sermayenin kapalı bir devrede çoğalarak hareket ettiği bir mübadele ağı üzerine kuruludur. Yani uluslar arası ticarete kapitalist sermaye bir noktadan dolaşıma girer çeşitli kavşaklara uğrayarak ve mübadele ile çoğalarak tekrar başladığı noktaya geri döner. Uluslar arası ticaret çeşitli kavşaklarda düğümlenen bir ticari ağ çerçevesinde yürütülür.

“Bu ticari ağ, belli sayıda kişiyi, bir firmaya bağlı olan ya da olmayan bir akım ya da akım demetinin birçok noktasında yer alan acenteleri birbirine bağlamaktadır. Ticaret bu menziller, bu işbirliği ve bağlantılar sayesinde yaşamakta ve bunlar ilgilinin artan başarısıyla adeta kendiliğindenmiş gibi çoğalmaktadırlar” (Braudel, 1993, 125).

Başarı yüksek kâr oranlarına, yüksek kâr oranları da bu bağlantılara sahip olmakla yani sermayenin uğradığı kavşaklara hâkim olmakla mümkündür. Her tüccar bu kavşaklardan birinde yerini almakta ve diğer kavşaklardaki tüccarlarla kurduğu ilişki ağının yardımıyla piyasaya hâkim olmaktadır. Buradaki kilit noktayı ise bilgi oluşturmaktadır.

Daha önce de belirtildiği üzere, Braudel’e göre, kapitalizm eşitsiz mübadeleye dayalı bir ekonomik alana tekabül etmektedir. Kapitalizm, fiyatların ve kâr oranlarının üretici ve tüketici tarafından bilindiği saydam bir mübadele alanı olan piyasa ekonomisinin tam karşısında yer alır. Yani piyasanın bilgisinin üretici ve tüketiciden gizlendiği, bu bilgiye ikisi arasındaki bağlantıyı kuran aracının sahip olduğu bir ekonomik alana ihtiyaç duyar. Uluslar arası ticaret ya da ekonomik faaliyetlerde bu bilgiye sahip olmak yüksek kâr oranı için hayati bir öneme sahiptir.

Bu nedenle uluslar arası ticari faaliyetleri yürütebilmek için eğitimli olmak önemlidir, ama haberli olmak çok daha önemlidir Braudel’e göre. Postada gerçekleşecek bir gecikme tüccar için kaçırılmış bir fırsat demektir. Siyasal haberler, askeri haberler, hasatlar hakkındaki haberler, beklenen mallara ilişkin haberler son derece önemlidir. Tüccar piyasadaki mal fiyatları, nakit ve kredi dalgalanmalarını bilmek zorunda ve ona göre hareket etmek zorundadır. Şöyle söyler Braudel: “Topu

sıçrarken yakalamak gerekir. Ve bunun ilk koşulu çok sayıda mektup yazmak ve almak, iyi işleri haber veren bir haberleşme ağına katılmak ve bu işi uygun zamanda yapmak” (Braudel, 1993, 361). Diğer taraftan kuralsızlığın hâkim olduğu kapitalist alanda her türlü sahtekârlık ve dalavere, yerle kural ve yetkililerle alay etme geçer akçedir. Bu nedenle ticari anlaşma ve işbirliği sadakat, kişisel güven gerektirmektedir ve bunun sonucu da tüccarlar arasındaki dayanışma ağları içinde katı bir ticari ahlakın ortaya çıkmasıdır (Braudel, 1993, 361).

Bu iki faktör yani piyasanın bilgisine en uygun zamanda sahip olma zorunluluğu ile sadakat ve güven ihtiyacı yabancı azınlıklara mensup kişilerin uluslar arası ticaretin yani kapitalist alanın hâkimleri olmasında önemli bir rol oynamaktadır. Fransa ve İspanya’da İtalyanlar; farklı inançları ile Yahudiler, Ermeniler, Banyanlar, Parsiler; Rusya’da Raskolnikler veya Müslüman Mısırdaki Kıptiler uluslar arası ticarete hâkimdirler ve hepsi de yabancıdırlar. Aynı durum Protestanlar için de geçerlidir. Zira azınlıkların birbirine sarılmaya ve iç yardımlaşmaya, kendini savunmaya yönelik doğal bir eğilimleri vardır. Bu nedenle bütünsel ve kimliğine sıkıca bağlı guruplar oluşturmaktadırlar. Böylece azınlık, kapitalizmin ihtiyaç duyduğu önceden inşa edilmiş sağlam bir şebeke gibi işlemektedir (Braudel, 1993, 139-141).

Ve bu şebekeler içinde faaliyet göstermek başarı ile eş anlamlı hale gelmektedir neredeyse. Ancak kapitalizmin alanı olan uluslar arası ticarete azınlıklar yalnız değildir. Feodalizmin altını oyarak giderek toplumsal hiyerarşide üst basamaklara yükselen Burjuvazi kapitalizmin bir diğer önemli aktörüdür. Bu nedenle kapitalizmin ihtiyaç duyduğu insan kaynağı açısından Protestanlar, büyük resmin sadece bir parçasını oluştururlar.

Braudel’e göre burjuvazi kentin ayrıcalıklı hemşerisidir ve kentin saygın adamlarını oluştururlar. Ve bunlar arasında özellikle toptancı büyük tüccarlar önemli bir yere sahiptir. Burjuvazinin bir üyesi olmak için aynı zamanda belli bir zenginliğe ulaşmak ve kent çevresinde bir miktar toprağa sahip olmak gereklidir. Her ekonomik gelişme burjuvazinin toplumsal hiyerarşide yükselmesine her gerileme ise bu başarının önüne engel konulmasına neden olmaktadır. Bu nedenle burjuvazinin gelişmesi yavaştır ancak aynı zamanda sürekli ve karmaşıktır (Braudel, 1993, 231-235).

Burjuvazi özellikle Avrupa’da kapitalist süreci sırtlanan toplumsal tabakayı oluşturmıştır. Onun yüzyıllar içindeki yavaş, karmaşık ve sürekli yükselişi belli ailelerin elinde büyük servetlerin birikmesine imkân vermiş ve böylece kapitalizmin devamlı hızlanan yayılmasını sağlamıştır. Kapitalizm bayrağının taşıyıcısı bu nedenle Avrupa olmuştur. Onun araçlarının önemli bir kısmını her ne kadar başka toplumlar geliştirmiş olsa da. Zira Avrupa dışındaki toplumlarda her kapitalist birikim kapitalist bir dünya ekonomisi yaratacak düzeye ulaşmadan özellikle devlet tarafından ortadan kaldırılmıştır. Oysa Burjuvazinin yüzyıllar süren ilerleyişi ve Avrupa’nın toplumsal şartları bunun tersine işlemiş ve kapitalist bir dünya ekonomisi yaratacak bir düzeyde sermaye birikiminin oluşmasına imkan vermiştir. Böylece kapitalizm özellikle 16. yüzyıldan itibaren Avrupa’da hızla yayılarak kök salma imkanına sahip olmuştur.²⁴

3.6.5. Schumpeter: Kapitalizmi Sürükleyen Güç Girişimci

Schumpeter, kapitalizmden bahsedildiğinde aynı zamanda bir gelişme sürecinden de bahsedildiğini belirtmektedir. Ona göre kapitalizme temel karakterini veren olgu onun iç dinamiklerinden kaynaklanan ve periyodik olarak gerçekleşen yenilenme durumudur. Bu süreçte sürekli olarak eski faktörler yok edilir ve yerine yenileri konulur. Schumpeter’in ‘yaratıcı yıkım’ olarak adlandırdığı bu sürecin temel aktörü ise girişimcidir. Kapitalist gelişmenin esas temeli olan ‘yaratıcı yıkım’ sürecine er geç her kapitalist girişimci uyum sağlamak zorundadır. Girişimciyi kapitalist gelişmenin temel dinamiği olarak gören Schumpeter, onun bu rolü üstlenmesinde etkili olan sosyal temeller üzerinde durur (Schumpeter, 2007, 102-104).

Yaratıcı yıkım ile karakterize olan kapitalizm, aynı zamanda hızlı bir toplumsal değişmeyi de beraberinde getirmekte, bu durum özellikle burjuvazinin diğer bir deyişle kapitalist girişimcinin sosyal konumunu sürekli olarak tehlikeye sokmaktadır. Durağan bir ekonomik sistem ve toplumsal yapı içinde servet sahiplerinin konumları sağlam bir zemine sahiptir. Ancak kaygan ve belirsiz kapitalist ekonomik zeminde böyle bir durumda bahsetmek mümkün değildir. Kapitalist ekonomi içinde girişimcilerin gerek geçimlerini gerekse toplumsal konumlarını garantiye almaları

²⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Braudel, 1991, 67-74;1993,411-440

ancak ve ancak sürekli olarak kârlarını arttırmaları ve büyüme hedefi doğrultusunda hareket etmeleri ile mümkündür.

Girişimciyi yeni bir ürünü ya da mevcut bir ürünü yeni bir yol ya da teknoloji kullanarak üreten kişi olarak tanımlayan Schumpeter'e göre, kapitalist sistemi harekete geçiren en önemli güç toplumsal hiyerarşinin en tepesine yerleşen müteşebbisler ya da girişimci sınıftır. Schumpeter'in sosyoekonomik gelişmenin merkezinde yer alan yaratıcı gücün ta kendisi olarak kabul ettiği girişimci sınıfın özellikleri ve onu ortaya çıkaran toplumsal şartlar çerçevesinde şöyle sıralanabilir:

1. Bu sınıfın üyeleri kendilerini ekonomik başarıları ile tanımlamaktadır. Başka bir deyişle bu sınıfa kimliğini veren temel unsur, ekonomik başarıdır.
2. Bu sınıfın iniş ve çıkışları maddi kazançlarla ölçülmektedir.
3. Büyük kazançlar bir azınlık tarafından paylaşılmakta, geriye kalan işadamları ise daima büyük kazançların peşinde koşmaktan yine de vazgeçmemektedir. Çünkü pokere benzeyen iş hayatında her kesin başarı kazanma umudu geçerliliğini korumaktadır.
4. Zayıf olan cezalandırılır ve ne kadar iyi olursanız olun her zaman iflas tehdidi ile karşı karşıyasınızdır.
5. Müteşebbis sınıfına katılabilen ve bu sınıf içinde yükselebilen kimse, kendi kabiliyetleri sayesinde başarı elde edebilen birisidir ve şansı bu kabiliyet sınırları içerisinde kendisine yardımcıdır. Bu gerçek girişimci sınıfın sistemin itici gücünü oluşturmasının ardında yatan nedeni oluşturur.
6. Müteşebbis ve ailesinin sosyal konumu da yine bu kaygan zemine bağlıdır. Başka bir deyişle müteşebbis ve ailesinin içinde bulunduğu sosyal tabaka da ekonomik alandaki başarılarla tabidir ve her an toplumsal hiyerarşi içinde aşağı ya da yukarı hareketler olabilir.
7. Kapitalist sistemin harekete geçirici gücü olan girişimci sınıfın eylemi sosyal hizmet esasına ya da genel refah düzeyine değil, daha fazla para kazanma temeline dayanır (Schumpeter, 2007, 93-94).

İşte bu sosyoekonomik şartlar altında faaliyet gösteren girişimci sıradan bir kapitalist değil, "çeşitli dönüşümlere yol açan devrimlerin ilk adımlarını atan;

üretime yönelik işyerlerinde yenilikleri ortaya çıkaran; ister teknolojik icatlardan ister çevresindeki başka faktörlerden kaynaklanmış olsun, yeni yatırımlara yönelik her çeşit imkânı hemen kavrayan” (Sievers, 2001,270) bir toplumsal sınıfın temsilcisidir.

Yine kapitalizmin sunduğu sosyoekonomik koşullar, servet sahibi olmasa da normalin üzerinde bir enerji, metanet, kabiliyet ve iş duyarlılığına sahip bir kişiyi, rekabet içinde bulunan diğer kapitalistlerin hiç de hoş karşılanmayan bir üyesi haline gelebilmesine imkan vermektedir. Böylece kapitalizmin sosyal temeli olan bu sınıfa toplumun alt tabakalarından yeni neferler katılmaktadır. Bunlardan başarılı olanlar kapitalist girişimciye dönüşmekte başarısız olanlar ise çalışan ya da yönetici olarak (Eliot,1980,49) kapitalizmin beşeri sermayesinin bir diğer alanında iş görmektedir.

Dolayısıyla Schumpeter, girişimciyi sadece yeni durumları fark edip bu durumlara karşılık veren bir taklitçi olarak görmez. O, kapitalizmin sosyoekonomik süreçleri dahilinde kapitalist gelişmenin ve yeniliğin yaratıcısıdır. Ürettiği yeniliğin ya da aldığı riskin ödülü ise kârdır. Bu nedenle girişimci yeni bir ürün üretmek ya da mevcut bir ürünü yeni bir yolla üretmek üzere bir girişimi kuran ve örgütleyen kişidir

Sonuç olarak, kapitalist sistemde yalnızca kâr hadleri üzerine girilen bir rekabet söz konusu değildir. Kapitalizm sürekli olarak firmaların varlıklarına ve temellerine hücum etmektedir. Bu nedenle kapitalist gelişme onun ayaklar altında kayan, süreli değişen ve şekil değiştiren bir zemini üzerine tutunma cabası içindeki bu girişimcilerin eseridir (Schumpeter, 2007, 105). Girişimcinin temel fonksiyonu, bu zorluklara başa çıkmak ve yaratıcı yıkımı gerçekleştirmek ve ona uyum sağlamak üzere, yenilik yapmak ve yeni kombinasyonlar geliştirmektir (Özkul, 2007, 351). Böylece girişimci, yeni tüketim maddeleri, yeni üretim metotları, yeni ulaşım yolları, yeni pazarlar, yeni endüstriyel örgütlenme tipleri ve çeşitleri kullanarak varlığını ve gelişmesini devam ettiren koşulların yaratıcısı olarak hareket etmektedir (Schumpeter, 2007, 103).

4. KAYSERİLİ İŞADAMLARININ GÖZÜNDEN KAPİTALİZM MODELİ

Bu bölümde ve takip eden dördüncü bölümde Kayserili işadamları ile yapılan derinlemesine görüşmeler temelinde geliştirilmiş olan kavramlar ve aralarındaki ilişkiler ortaya konulmaya çalışılmıştır. İlk olarak kapitalizmin temel nitelikleri çerçevesinde sahadan elde edilen veriler çözümlenerek Kayserili işadamlarının kapitalizm algısını modeller halinde somutlaştıracak kavramsal bir çerçeveler oluşturulmuş ve bu kavramsal çerçevelere dayalı olarak işadamlarının kapitalizm algısı açıklanmaya çalışılmıştır. Beşinci bölümde ise kapitalizme ilişkin söz konusu kavramsal çerçevelere dayalı olarak Kayseri ekonomisinin ve işadamlarının kapitalizme uyum mekanizmaları açıklayan kavramsal çerçeveler geliştirilmeye çalışılmıştır.

Burada vurgulanması gereken geliştirilen modeller çerçevesinde yapılan kavramsal açıklamaların nicel yöntemle yapılacak araştırmalarla sınanmak üzere hipotezlere dönüştürülecek önermeler üzerine kurulu olduğu ve bir kesinlik taşımadığıdır. Bu durum araştırmanın amacı ile doğrudan ilişkilidir. Zira daha önce belirtildiği üzere bu çalışma Kayseri ekonomisini onu yaşayan ve yaşatan en önemli sosyal aktörler olan Kayserili işadamları üzerinden mevcut kuramsal açıklamaların dışında sahadan elde edilen verilere dayalı, özgün bir kuramsal çerçeve geliştirme amacı gütmektedir. Her kuramsal çerçeve ve özellikle yeni geliştirilen bir kuramsal

açıklama çerçevesi ise doğal olarak her zaman yeni araştırmalarla sınanmaya ve geliştirilmeye muhtaçtır.

4.1. Kapitalizm ve Sermaye

4.1.1. Sermayenin Anlamı

Kayserili işadamları ekonomik sistemin temel olgusu olarak parayı görmekte ve sermayeyi de, ilk olarak, para ile özdeşleştirmektedirler. Ancak bu paranın sermaye olarak adlandırılabilmesi için, belli nitelikleri haiz olması gerekmektedir. Söz konusu nitelikleri üzerinde taşıyarak sermaye niteliği kazanan para ise ekonomik sisteme karakteristiğini veren bir olgudur. Bir iş adamı “neticede ekonomi paradır... paranın getirisi neredeyse insanlar oradadır” derken bir diğeri “ekonomik açıdan dünyada güç parası olanın elinde; parası olmayanın gücü yok” bir başkası “kazanacağınız para sermayeyle işçi sayısı ile doğru orantılıdır” demektedir. Bu örnekleri çoğaltmak da mümkündür; temel olarak çoğaltılmak üzere kullanılan para sermaye olarak anlam kazanmaktadır ve ekonomik hayatın merkezinde konumlanmış olduğu gözlenmektedir.

EK sermayeyi kendini üreten bir olgu olarak tanımlamaktadır. Ona göre

“Sermaye bir kanaldır. O kanaldan suyu geçirip suyu kullanır vaziyete getirmektir. Sermaye önce o suyu taşıyacak kadar olur ama ondan sonra kendi kendisinin sermayesi olmaya başlar... Bu kendini üreten bir sermaye. Ana sermaye ayrı bir şeydir küçük bir şeydir ama ondan sonraki sermaye akıl ve erdemle büyür. Onu çoğaltır ve işletirsiniz, fırsatlar varsa kullanırsınız” (EK, Tekstil Sektörü, 17.07.2010 tarihli görüşme)

Dolayısıyla sermaye ontolojik olarak ekonomik faaliyetler yoluyla kendi kendisini devamlı surette üretmek zorunluluğu ile karşı karşıya olan bir olgudur. Sermaye ihtiyaçların giderilmesi için kullanılacak bir kaynağa değil, kazanç hedefi doğrultusundaki ekonomik faaliyetlere koşulmak üzere ayrılan bir kaynağa işaret etmektedir.

“Sermaye dediğim gibi yani, para kazandılar, harcamadılar, tutumlu davrandılar birikti. Temelinde özünde bu vardır yani Kayseri’nin adamı israf etmez, müsrif değildir. Zaten organizedeki işletmelerin, çoğu fabrikaya bakın hepsi de büyük babadan dededen şuradan buradan kalmaz yani sıfırdan bir adam memleketten gelip de iki tane ineği satıyım da şuraya bir şey kurayım dememiştir” (Çİ, Gıda Sektörü, 10.07.2010 tarihli görüşme)

Çİ'nin bu sözleri sermayenin kazanç, tasarruf ve birikim niteliklerini içinde barındıran bir olgu olduğunu çok net bir şekilde ifade etmektedir. Bu sözlerde birikimin sermayenin ayrılmaz bir parçası olduğunu görmek mümkündür. Kazanç ve tasarruf yoluyla elde edilen birikim yeniden kazanç hedefi doğrultusunda kullanıldığında sermaye olarak ekonomik yaşamı harekete geçiren bir güç haline gelmektedir.

Böylece sermaye, kapitalist ekonomik sistemin sürekli büyüme hedefi doğrultusunda işleminin hem nedeni hem de sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Belirli bir sermaye birikimi kâr hedefi doğrultusunda girişilecek teşebbüslerin harekete geçirici gücüdür. Diğer taraftan kâr hedefi doğrultusunda girişilen teşebbüsler sermayenin kendini üreterek birikimini sağlamakta yani mevcut bir ekonomik kaynağa sermaye niteliğini vermektedir. Bu durum ekonomik girişim ve sermaye arasında karşılıklı bir zorunluluk ilişkisinin varlığına işaret etmektedir.

Sermayenin varlığı, kapitalist ekonomik sistemde faaliyet gösteren ekonomik aktörler için bir zorunluluktur. Kayserili işadamlarına göre sermayenin bulunmadığı bir yerde ekonomik başarıdan bahsetmek mümkün değildir. Şöyle söylemektedir MEC:

“Sermaye tabii önemlidir. Büyükler için daha önemlidir ama bizim gibi böyle orta ölçekli firmalar için sermaye çok önemli neden? Alış bellidir, satış bellidir her şeyiniz sermayeye bağlı... Yani sermayesiz de bir şey olmuyor. O zaman da sermayenin önemi nasıl azalır onu da kafamda canlandıramıyorum” (MEC, 23.07.2010, Mobilya Sektörü)

Ekonomik başarı açısından sermayenin varlığı iki açıdan bir zorunluluktur. Bunlardan ilki ekonomik hayata girmek diğeri ise ekonomik sistem içinde ayakta kalmaktır. ÖN sermaye olmadan sahip olunan yetenek, bilgi ve becerinin ekonomik hayata giriş için yeterli olamayacağını şu sözlerle ifade etmektedir:

“Sermaye ile üretimi ayıramayız. Onlar etle kemik gibi. Sermaye yok ama işi biliyoruz. Birçok arkadaşlarım var makina üreticisi ama sermayesi yok. Başka arkadaşlarım var az da olsa bir sermayeleri var bir yere geldiler. Öbür makinacıdan daha zeki, daha iyi diyemem. Dolayısıyla ekonomide sermaye olmadan da olmuyor” (ÖN, Reklam Sektörü, 06.08.2010 tarihli görüşme)

Dolayısıyla belli bir sermayeye sahip olmadan kapitalist anlamda bir girişimi gerçekleştirmek mümkün değildir. Sermaye kapitalist üretime geçebilmenin önkoşulu olarak karşımıza çıkmaktadır.

“Bu sadece makine yatırımı, otomasyon vs. için de geçerli değil. Tanıtım da çok ciddi bir masraf teşkil ediyor. Tanıtım satışta çok ciddi bir proses... çok ciddi bir yatırım istiyor. Paranız yoksa bunu da yapamazsınız. Üretim de yetmiyor” (RF, Kağıt Sektörü, 21.09.2011 tarihli görüşme)

“Pazarlamanın olmadığı yani fikirlerin serbest bir şekilde müşteri ile buluşma imkânına sahip olmadığı yapılarda fikirlerin biliyorsunuz çok fazla kat edecekleri önlerinde mesafe yok. Ha fikirler belki bir takım şeylerin ortaya çıkması anlamında çok büyük değer addediyor ama işte bugün iphone konuşuyoz sözgelimi Apple’in şeyi. Apple’in global gücü olmasa iphone belki tek başına hiçbir anlamı olmayan bir şey. Global güç ile birleşince fikirlerin bir anlamı var... Netice de bugün biliyorsunuz ki piyasada mallardan çok algılar rekabet ediyor. Algıyı meydana getirebilmek içinse sizin yapacağınız şey algıyla medyayı kullanarak, diğer şeyleri kullanarak yoğun bir şekilde katkıda bulunacak her türlü iletişim aracını kullanmak ve insanların tabiri caizse kafasına o algıyı kazımak” (TP, Mobilya Sektörü, 19.04.2011 tarihli görüşme)

Kâr elde etmek üzere belli bir malı üretip piyasa sunmak anlamında kapitalist bir girişimi hayata geçirebilmek için iki temel süreç söz konusudur. Bunlardan ilki bir malı üretmek üzere hammadde, makine ve insan gücünün en uygun koşullarda harekete geçirilmesi ikincisi ise söz konusu malı piyasa ile buluşturulmasıdır. Ve her ikisi de ancak sermaye ile mümkündür. Üretim için gerekli hammadde, makine ve insan gücüne en uygun koşullarda sahip olmak başka bir ifade bir malı kâr elde edilebilecek bir üretim maliyeti ile üretebilmek ciddi bir yatırımı gerektirmektedir.

Ancak bu yeterli değildir, aynı zamanda ürünün tanıtımını gerçekleştirmek ve onu piyasada kabul ettirmek üzere çeşitli faaliyetlerin de yürütülmesi oldukça önemli bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun için gerek yerel gerekse uluslar arası düzeyde piyasaları takip etmek ve ekonomik ilişkilere girmek gerekmektedir. Söz konusu faaliyetleri yürütmek üzere yeterli bilgi ve deneyime sahip bir kadro oluşturmak, onların bu faaliyetlerini gerçekleştirmek üzere ihtiyaç duydukları maddi donanımı sağlamak, gerek yurt içi gerek yurtdışı seyahatlerini karşılamak vb. ancak belli düzeyde bir sermaye ile mümkündür.

Bunun da ötesinde TP’nin de ifade ettiği gibi üretilen bir ürün üzerine toplumsal bir algı oluşturulması yani markalaşmak piyasada var olabilmenin temel koşullarından biri haline gelmiştir. Bu süreçte mümkün tüm iletişim kanallarını kullanabilmek ve bu iletişim kanallarına sunulacak malzemeyi oluşturabilmek çok daha büyük bir sermaye gücüne ihtiyaç duymaktadır.

“Yaratıcı fikirleri maalesef sermaye olmadan hayata geçirmek çok zor. Karşılığında illaki bir şey, bir teminatının olması lazım sermayenizin olabilmesi için.

Şöyle olabilir: Bir miktar sermayeniz birikmiştir kenarda, yaratıcı fikirleriniz de vardır. Bunun bir kısmını o fikirleri hayata geçirmeye aktarabilirsiniz ama işte sermaye olmadan en ufak bir krizde, en ufak bir sallantıda olanı da elinizden uçup gidiyor” (RF, Kağıt Sektörü, 21.09.2011 tarihli görüşme)

Sermaye aynı zamanda kapitalizmin kaygan ve belirsiz ekonomik zemininde ayakta kalabilmek için de bir zorunluluktur. Başka bir ifade ile sermaye, kaygan ve belirsiz ekonomik zemin üzerinde hareket etmek zorunda olan kapitalist girişimin bu zemindeki temeli olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir binanın temeli ne kadar güçlü ise o bina sarsıntılara karşı o kadar dayanıklı olacağından sermayesi güçlü olan bir kapitalist girişim de ekonomik hayatın sarsıntılarına karşı sermayesinin gücü oranında daha dayanıklı olacaktır. Zira kaygan ve belirsiz ekonomik zemin üzerinde ayakta kalabilmenin koşulları olan yeni fikirleri ve teknolojileri hayata geçirebilmek, yeni markalar üretebilmek, yeni pazarlara ulaşabilmek böylece büyümeyi sürdürebilmek sermayenin gücü oranında mümkündür.

Sermaye, kâr hedefi doğrultusunda gerçekleştirilecek herhangi bir ekonomik girişimin gerek şartı ve itici gücüdür. Ancak aynı zamanda herhangi bir ekonomik kaynağın sermaye olabilmesi için gerek şart kâr hedefi doğrultusunda ekonomik bir girişimde kullanılmasıdır.

“Onu çoğaltır ve işletirsiniz, fırsatlar varsa kullanırsınız. Mesela atıyorum, ülkede iletişim teknolojisi diye bir şey var...Sermaye hakkı var. Sermayenin bir hakkı var, burayı yapmak, kurmak, çalıştırmak onun bir hakkı var. Onun da verimli olması onun hakkıdır” (EK, Tekstil Sektörü, 17.07.2010 tarihli görüşme).

“Efendim sermayesiz iş olur mu olmaz. Ama tabi aklını kullanacan. Şimdi sermaye birazda şöyle babam tarif ederdi. Bir mangal köz ateşi para. Bunun üstüne oturan. Sağın solun yanmadan derdi. Bu ne demek? Onu iyi kullanacaksın. Sonra para güvercin gibidir. Bugün benim başıma konar. Yarın senin başına konar” (BD, Yapı Malzemeleri Sektörü, 12.09.2011 tarihli görüşme)

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere herhangi bir ekonomik kaynağın sermaye niteliğini kazanması kendisini çoğaltmak üzere bir ekonomik girişimde kullanılması neticesinde gerçekleşmektedir. EK bu durumu sermayenin hakkı sözleri ile ifade etmektedir. Sermaye, kâr hedefi doğrultusunda kapitalist bir girişime konu olmadığı takdirde sermaye niteliğini kaybedecektir. BD’nin de ifade ettiği üzere sermaye olmadan kapitalist girişim mümkün değildir. Ancak kapitalist bir girişimde akıllıca kullanılıp çoğaltılmadığında bir ekonomik kaynağın ya da paranın sermaye olması mümkün değildir.

Sermaye konusunda sorulan sorulara verilen cevapların niteliğine bakıldığında işadamlarının ekonomik başarı için zorunlu bir koşul olarak gördükleri sermaye birikiminin işleyişi konusunda çok da uzun uzadıya bir çözümlemeye girişmedikleri görülmektedir. Örneğin ÖN, “Nasıl sağlanır? Babam sağ olsun ya da kobilere destek ya da sektörel destekler ya da kalkınma ajansları, ya da ülkenin desteği, teşvikler parayı nereden bulduğun önemli değil ki. Bul” diyerek sermaye konusundaki düşüncelerini dile getirmiştir. Dolayısıyla işadamları sermaye olgusunun ekonomik sistemin merkezi olma niteliğinin farkındadır; ancak onlar için önemli olan sermaye olgusunun bu merkezi konumunun nereden kaynaklandığı değil, kâr ve sürekli büyüme hedefine ulaşmak, kaygan ve belirsiz ekonomik zeminin üzerinde ayakta kalma stratejilerini geliştirmek olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Sonuç olarak sermaye, sürekli olarak arttırılmak üzere kâr hedefi güden ekonomik teşebbüslere yatırılan kaynaklar olarak tanımlanabilir. Ona karakteristiğini veren özellikleri kazanç ve tasarruf yoluyla birikime konu olması ve kâr hedefi doğrultusunda gerçekleştirilen ekonomik faaliyetlerde kullanılmasıdır. Sermaye birikimi, kâr hedefi doğrultusunda işleyen kapitalist ekonomik sistemin hem harekete geçirici gücü hem de bu sistemin bir sonucudur. Başka bir deyişle tek tek ekonomik girişimler için bir zorunluluk olan sermaye bir ekonomik sistemin gelişmesi açısından da bir zorunluluk taşımaktadır.

4.1.2. Sermaye Birikiminin Sürekliliği: Sektörel Akışkanlık ve Sektörel Sıçrama

Araştırma konusu üzerine temellendirilmiş bir kuram oluşturmayı hedefleyen bu çalışmada sahadan elde edilen bulgular, sermaye birikiminin sürekliliğini sağlamaya yönelik olarak işleyen iki süreci açıklamak üzere sektörel akışkanlık ve sektörel sıçrama kavramlarının oluşturulmasına imkân sağlamıştır. Literatüre katkı niteliği taşıyan bu kavramların oluşturulmasını sağlayan saha verilerinden bazı çarpıcı örnekler aşağıdadır.

“yılında 50 metrekare atölye olarak başladı babam. Sonradan periyodik zamanlar içersinde şekerçiler sitesinde faaliyete geçti orda 150 metrekareye çıktı, sonradan 500 metrekareye çıktı en sonda da 1000 metrekareye çıktı işletme. İşletme 1000 metrekareye çıkınca ürün portföyü genişledi. Helva, reçelden ziyade plastik enjeksiyonmuş, dondurulmuş meyveymiş, paketlemeymiş onlar çıktı. Ondan sonra

da şirket olduk organizeye taşındık. Aynı sektörler, aynı kalem türlerinde devam ediyoruz” (Çİ, Gıda Sektörü, 10.17.2010 tarihli görüşme)

“Yani şirketi 1994 yılında açtım ben. Önce şehir merkezinde bir pazarlama üzerine açtık... 2006 yılında yine Kayseri’de ilk defa uygulanan bir sistem ... geliştirdik... öncelikle biz fason kurduk bu tesisi... Biz sonra dedik ki ya bu iş, bu tesisi de kurduk, ciddi de bir yatırım yaptık, madem öyle kendimiz yavaş yavaş çelik kapı üretimine geçelim, kendi ürettiğimiz bu sistemini de kendi ürettiğimiz ürünlerde kullanmaya başlayalım dedik” (EF, Çelik Kapı Sektörü, 13.04.2011 tarihli görüşme)

“Eski sanayide. Başlangıçta, babam ve ortağı işin başında kendileri durarak 20 yıl bu işi devam ettirmişler. Daha sonra tekstil çok hızlı makine değiştirince, teknoloji değiştirince... bizim de teknoloji değiştirmemiz gerekmiş falan ona ayak uydurmamışız. Bundan sonraki süreçte de mobilyaya yönelmişiz” (MEC, Mobilya Sektörü, 23.07.2010 tarihli görüşme)

“LPG oto tankı imalatı için kurduk şirketi esasen. Daha sonra işte bu tüp işine, oto gaz işine zam geldi bu şeylerden, vergi getirdiler. Oto gazı zamladılar. Daha sonrasında boya tesisleri başladık. Zaten kendi boyahanemizi kendimiz kurmuştuk. Öyle olunca ufak çaplı işte Kayseri’deki firmalara yaparak başladık bu işlere” (OK, Kimya Sektörü, 11.07..2010 tarihli görüşme)

Yukarıda birkaç örneği verilen, iş hayatındaki serüvenleri genellikle kapalı çarşıda bir dükkânda ya da eski sanayide küçük bir atölyede başlayan firma hikâyelerine bakıldığında, eski ya da yeni hemen her firmanın en az bir sektörden diğerine geçtiği görülmektedir. Bu, ticaretten üretime olduğu gibi, bir üretim sektöründen diğerine de gerçekleşebilmektedir. Farklı sektörler'e yönelme eğilimi ise genellikle ekonomik yaşamda karşılaşılan belirsizlikler ve uyum zorluklarından kaynaklanmaktadır. Bunlar bazen bir ekonomik kriz, bazen kâr oranlarında herhangi bir nedenle meydana gelen azalma bazen de faaliyet gösterilen sektörde ortaya çıkan bir değişim olabilmektedir.

Şirket hikâyelerinde karşılaşılan bu durum, herhangi bir belirsizlikle karşılaşıldığında sermaye birikiminin sürekliliğini sağlamak üzere eldeki ekonomik imkânları farklı alanlara kaydırmayı ifade eden ‘sektörel akışkanlık’ kavramı ile terminolojik ifadesini bulmaktadır. ÖS’nin aşağıda verilen sözleri sermayeyi gelişen şartlara göre akışkan tutma arayışını dile getirmekte ve sektörel akışkanlık kavramı için tipik bir örneğini oluşturmaktadır.

“Tekstil o zaman revaçtaydı, tekstil parçaları yaptık, ondan önce çamaşır makinesi dinamosu kuru temizlemecilere yapıyorduk, tekstil yavaşlayınca dönüşüm yaptık hemen otomotiv sanayiye geçtik, o yavaşlayınca bu hidrolik prese geçtik. O yüzden piyasada olan şeyi araştırıp hemen o konuda uzmanlaşmak lazım” (ÖS, Makine Sektörü, 18.08.2010 tarihli görüşme)

Örnekleri verilen şirket hikâyelerinden ve yukarıdaki ifadelerden anlaşılacağı üzere sektörel akışkanlığın temelinde kapitalist ekonomik sistemin kaygan ve belirsiz zemini ve sermayeyi sürekli üretken tutma gereği yatmaktadır. Sermaye sektörel akışkanlık yoluyla daha kârlı alanlara doğru hareket ettirilmekte ve böylece sermaye birikiminin sürekliliği sağlanmaktadır. Sektörel akışkanlık, firmaların geleceğini tehdit edebilecek belirsizliklerle karşılaşma durumunda ortaya çıkmaktadır.

Belirsizliklerle karşılaşmak işadamlarını firmalarının bekasını sağlamak üzere yeni arayışlara girmesine yol açmakta, işadamları daha kârlı bir alana geçmek üzere fırsat kollamaya başlamaktadır. Tesadüfen ortaya çıkan yeni bir tanışıklık, alınan bir iş ya da ortaklık teklifi, gidilen bir fuar, oturmalarda ortaya çıkan bir fikir gibi durumların sunduğu fırsatlar hemen değerlendirilmekte ve sermaye daha kârlı olma potansiyeline sahip olduğu düşünülen alana kaydırılmaktadır. Sektörel akışkanlık; ya tamamen yeni bir sektöre yatırım yapmayı ifade eden dış sektörel akışkanlık ya da içinde bulunan sektöre yakın bir sektörde faaliyet göstermek üzere mevcut yapıyı dönüştürmeyi ifade eden iç sektörel akışkanlık olarak iki şekilde gerçekleşmektedir.

“...genelde sistemi kurarken başlangıçta atölye vardır. Zaman içerisinde o, mesela diyelim ki adam manifatura yapıyormuş, bundan demiş ki işte yatak yorgan yapabilir miyim? Ondan sonra diyelim ki atölyesi biraz genişse komşusu gelmiş demiş ki ya bırak bu işi daha güzel iş var, nedir? İşte soba yaparsak daha iyi para kazanırız” (ÇK, Tekstil Sektörü, 14.07.2010 tarihli görüşme)

Yukarıdaki örnekte görüldüğü gibi bir işadamı iyi tanıdığı bir başka işadamlarının teklifi ile kendisine tamamen yabancı olan bir alanda faaliyet göstermek üzere yeni bir yatırım sürecine girebilmektedir. Burada iki önemli faktör ön plana çıkmaktadır: Teklifin geldiği kişiye ve/veya sosyal ilişki ağına duyulan güven ile yeni girilecek sektörde başarılı örneklerin varlığı. Bu şartların yerine geldiğini gören arayış içindeki işadamı sermayesini çoğaltmak üzere yepyeni bir sektöre el atma konusunda hemen harekete geçmektedir. Şöyle söylemektedir ÖH:

“Yani akşam oturması olur, ailecek görüşür, çok rahat bir firmaya ziyarete gidebilir, bir tesisin işletmesini gezebilir. Diyelim ki o adam mobilya imal ediyor ve mobilyadan durumunun iyi olduğunu yakinen gördü bir iki sonra muhakkak girmiştir o işe yani kendisinin sarraf olması, tuhafiyeci olması falan fark etmez” (ÖH, Boya ve Kimya Sektörü, 10.08.2010 tarihli görüşme)

Belli bir sektörün kârlılığının ortadan kalkması ile yepyeni bir sektöre geçişin bir başka örneğini RF vermektedir.

“Biz ... ürettiyorduk daha önce... O yıllarda ürettiğimiz ürünleri Rusya’ya satıyorduk. Tam o sıralarda Çin yavaş yavaş artık globalleşmeye başladı, yurt dışına satışlarını arttırmaya başladı. Şartlar bizi zorladı yani Rusya’ya satış yapma olanağımız neredeyse imkânsız hale geldi o fiyatlarla rekabetçi olamıyorduk. İkincisi o zaman bir pazarlama yönümüzde yurt içinde biraz zayıf kaldı. Ve marka olan firmaların da karşısında zorlandık. Yeterince pazarlamamızı reklamımızı yapamadığımız için birazda böyle istemeyerek de olsa çekilmek zorunda kaldık ... işinden... sonra ... sektörüne geçtik.” (SG, 20.10.2011 tarihli görüşme)

Sektörel akışkanlık yoluyla sermaye hareketinin gerçekleştirilmesinin ikinci yolu olan içinde bulunulan sektöre yakın bir sektörde faaliyet göstermek üzere firmayı dönüştürmede etkili olan faktörler ise şöyle sıralanabilir: Sahip olunan iş tecrübesi ve bilgiyi kullanabilme imkânının varlığı, az bir yatırımla mevcut altyapıyı dönüştürebilme kapasitesi, sektörün pazar olanaklarının genişliği ve kârlılık oranının yüksekliği.

“2008 sonu 2009’da krizi yaşadık. Bir anda siparişler kesildi... Böyle olunca otomatikman kendi sektörünüze yakın olan sektörlerde işler yapmaya yöneliyorsunuz. Yani metal imalathanesini tekstile çeviremiyorsunuz kâğıda çeviremiyorsunuz ama metalle alakalı olan kendi yapmadığınız ya da yapılabilir; yurtdışına ya da farklı sektörlerle yapılabilir piyasası devam eden imalat yönüne gidiyorsunuz” (MEC, Mobilya Sektörü, 23.07.2010 tarihli görüşme)

“Bu firma soba, katı yakıt sobası üreterek üretime başlamış bir firma. Katı yakıt sobasını gerçekten iyi bir noktaya getirmiş... Soba üreterek çok iyi bir noktaya gelmiş, o boşluğu ciddi oranda doldurmuş. Şimdi de sobanın pazarı daralınca kendisine beyaz eşya pazarında yeni bir yer bulmuş ve burada kendi imkânlarıyla pişirici cihazlar üretebileceğini düşünmüş, bu şekilde küçük fırınlarla denemeler yapmış, pazarda başarılı olacağını görünce bu yelpazeyi genişletmiş” (ÖNU, Yönetici, 13.01.2011 tarihli görüşme)

Yukarıdaki örneklerde sektörel akışkanlık, belli bir üretim alanındaki kârlılığın azalması ya da sona ermesi ile birlikte bu alanda elde edilen birikimin yakın bir başka sektöre aktarılması şeklinde gerçekleştirilmiştir. Söz konusu üretim alanında elde edilen birikimle kast edilen ise sermaye, bilgi ve üretim altyapısıdır.

Bir sektörde elde edilen birikimin yakın bir başka sektöre aktarılması yani iç sektörel akışkanlık, daha önce gerçekleştirilen üretimin belli bir parçasında uzmanlaşmak şeklinde de gerçekleştirilebilmektedir. Örneğin, EF, LPG tankı üretmek üzere kurduğu firmasında bu tankları boyamak için kullandığı tesisleri genişletme yoluna gitmiştir. Böylece gelişmiş bir metal sektörüne sahip olan Kayseri’deki metal boyama konusundaki ihtiyacına yönelik bir üretim gerçekleştirerek karlılığını arttırmış ve pazarını genişletmiştir.

Yukarıda “Sermayenin Anlamı” başlığı altında ele alındığı üzere Kayseri ekonomisinin içinde bulunduğu kapitalist ekonomik sistemde sermayenin merkezi bir konumda olması, mevcut ekonomik kaynakların sermaye niteliğini devam ettirebilmesi için ise sürekli olarak çoğalmasının ontolojik bir zorunluluk taşıması Kayserili işadamlarını sermayelerini kârlı alanlara hareket ettirmelerine yol açmaktadır. Sermayenin kârlı alanlara geçişi ise sektörel akışkanlık olarak bu bölümde ortaya konmaya çalışılan olgu çerçevesinde gerçekleştirilmektedir. Yani sektörel akışkanlık, sermaye birikiminin sürekliliğini sağlayan bir olgu olarak kabul edilebilir.

Sektörel akışkanlık firmalara ilişkin bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak bu olgunun, Kayseri ekonomisinin yapısına etkileri bağlamında ele alındığında daha soyut bir çerçevede kavramsallaştırılması gereken sonuçları olduğu tespit edilmiştir. ‘Sektörel sıçrama’ ismi altında kavramsallaştırılan bu durum aşağıda açıklanmaya çalışılmıştır.

Sektörel sıçrama, ekonomideki belirsizlikler ve kâr oranlarının azalma eğilimi karşısında geliştirilen stratejiler sonucunda bir sektörde yeniden büyüme ivmesinin yakalandığı süreç ve bu süreçte kullanılan stratejiler olarak tanımlanabilir. Bu stratejiler de yeni teknolojilerin kullanılması, yeni bir teknoloji üreterek verimliliğin artırılması, ucuz emek gücünün bulunduğu yerlere taşınmak, yeni ürünler çıkarmak, markalaşmak, yeni bir teknoloji geliştirerek bunu piyasaya sunmak şeklinde açıklanabilir. Kayseri ekonomisinin bu güne değin gerçekleştirdiği sektörel sıçramaları KŞ’nin aşağıdaki sözlerinden takip etmek mümkündür.

“...şartlar insanı intibak etmeye zorluyor. Ben o zaman ...’da çalışıyordum. Biz beş ton on ton ...’yı İstanbul’dan getirir burada ... yapardık bir sürü arabada burada dizilirdi parasını yatırıp. Çıkan arabanın üzerine yükler gönderirdik. Müşteri kapıdaydı. 80’den sonra bu durum değişti. Müşteri kapıda falan değil, gümrükler indi. İsteyen yurtdışından getirmeye başladı. Kaliteli ürünler yapabilenler burada satılmaya başladı. Ondan sonra bir ölçek ekonomisi çıktı yani az üretimle fazla iş yapılamayacağı gerçeği ortaya çıktı... Hem Kayseri hem Türkiye’de ihracat fikri gelişti...sanayideki usta kafası ile yapılan üretimleri mühendisliği de işin içine alacak şekilde yeni ürünlere doğru kaydıldılar. Birçok arkadaşımızı görüyorum. Babasından aldığı işle devam edemedi zaten. Yenilemek zorunda kaldı ya da silindi gitti. Yani ayak uyduramadıysa, kendini yenileyemediyse silindi gitti” (KŞ, Çelik Kablo Sektörü, 11.02.2011 tarihli görüşme)

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere Kayseri’de sektörel sıçramalar atölyeden, daha yüksek teknoloji makine kullanımına geçiş başka bir deyişle, atölye

mantığından fabrika mantığı ile çalışan bir üretim örgütlenmesine geçme, bu geçişle birlikte ölçek ekonomisi olarak adlandırılan büyük miktarlarda üretimi yüksek verimlilikle gerçekleştirme, ardından çevresinde bu üretimi destekleyecek yan sanayilerin gelişmesi şeklinde ortaya çıkmıştır. Bu çerçevede Kayseri'nin sektörel sıçrama gerçekleştirdiği temel alanlar tekstil, elektrikli ev aletleri, ardından mobilya ve çelik kapı sektörü olmuştur. Bu dört sektörün dış ticarete konu olan büyük ölçekte üretim gerçekleştiren ve yeni girişimciler için yan sanayi alanları açan sektörler olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Bu şartlar altında piyasanın kurallarına göre hareket etmek bu çerçevede sermayelerini kârlı alanlara kaydırmak zorunda olan Kayserili işadamları, başarının koşulları olarak sistemin kendilerine sunduğu fırsatları kollama arayışı içindedirler. Bu arayışın sonuçları ise firmalar düzeyinde sektörel akışkanlık ve kent ekonomisi düzeyinde sektörel sıçrama olarak yukarıda ortaya konmaya çalışılan olgular olmaktadır.

Sermaye birikiminin sürekliliğini sağlama arayışında onların en büyük yardımcısı ileriki bölümlerde ayrıntılı olarak incelenen küreselleşme algılarıdır. Küreselleşme ve onun sunduğu fırsatlara karşı sahip oldukları olumlu bakış açısı onların bu fırsatları görmelerini ve bu fırsatlardan yararlanmak üzere stratejiler geliştirmelerini kolaylaştırmaktadır. Bu stratejilerden en önemlileri yine daha sonraki bölümlerde ele alınan hızlı ve etkin bir şekilde örgütlenme, devletle ilişkiler kurma ve 'oturmalar'dır.

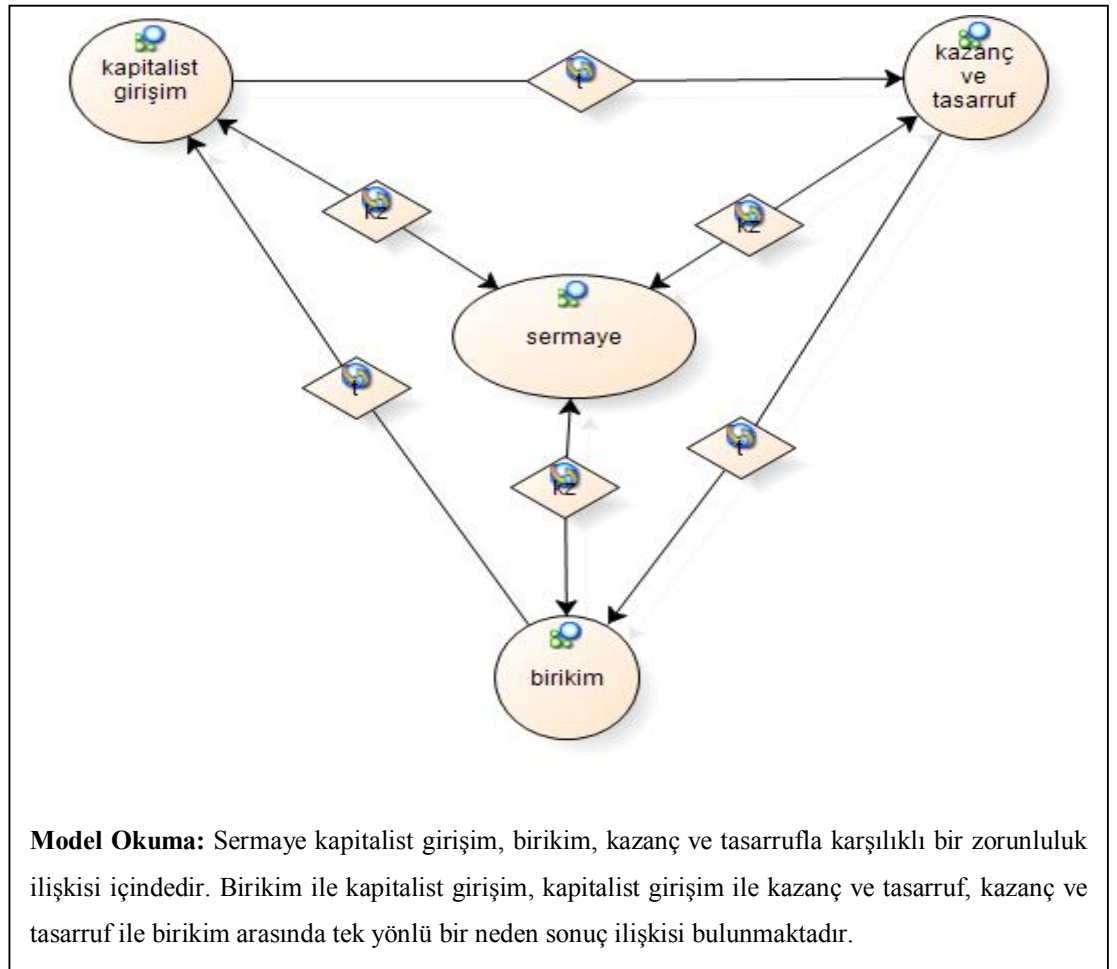
4.1.3. Temellendirilmiş Kuram Oluşturma Sürecinde Sermayenin Kavramsal Değerlendirmesi

Temellendirilmiş kuram çerçevesinde Kayserili işadamlarının görüşlerine dayalı olarak sermaye olgusunun beş temel niteliğe sahip olduğu görülmektedir.

1. Ontolojik olarak kendisini üretmek yani çoğaltmak zorundadır. Bir ekonomik kaynağın sermaye olarak nitelendirilebilmesi için bir birikime konu olması gereklidir.
2. Bu birikimin gerçekleşmesi kazanç ve tasarruf ile bu kazanç ve tasarrufun yeniden kazanç elde etmek üzere yatırılması ile mümkündür.

3. Belli bir sermaye birikimi kapitalist ekonomik işleyişi harekete geçiren güçtür.
4. Sermaye kâr hedefi doğrultusunda kullanılan bir araçtır. Sermayenin hakkı, onun kapitalist bir girişimde yani kar ve büyüme hedefi güden bir girişimde kullanılmasıdır.
5. Sermaye ile kapitalist girişim arasında karşılıklı bir zorunluluk ilişkisi mevcuttur. Sermaye kapitalist girişimin varlığı için zorunlu bir koşuldur. Aynı zamanda kapitalist girişim de bir ekonomik kaynağa sermaye niteliğini veren zorunlu koşuldur.

Model 2: Sermayenin Anlamı



Sahadan elde edilen veriler, kapitalist ekonomik sistemin temel karakteristiklerinden birini oluşturan belirsiz ve kaygan zeminde hareket etme zorunluluğunun getirdiği hızlı değişme karşısında sermayenin kendini ekonomik girişim kanalı ile çoğaltmasının, sektörel akışkanlık ve sektörel sıçrama yolu ile gerçekleştiğini göstermektedir. Sektörel akışkanlık bir firmanın geleceğini tehdit etme potansiyeli taşıyan şartlar ortaya çıktığında firmanın ekonomik imkânlarının kâr potansiyeli daha yüksek farklı ve yeni alanlara kaydırılması olarak tanımlanabilir. Sektörel akışkanlık, faaliyet gösterilen sektörün tamamen dışında yeni bir sektöre geçişi ifade eden dış sektörel akışkanlık ve faaliyet gösterilen sektöre yakın bir sektöre geçişi ifade eden iç sektörel akışkanlık olmak üzere iki şekilde gerçekleştirilmektedir. Dış sektörel akışkanlık genellikle iki faktörün varlığı ile mümkün olmaktadır.

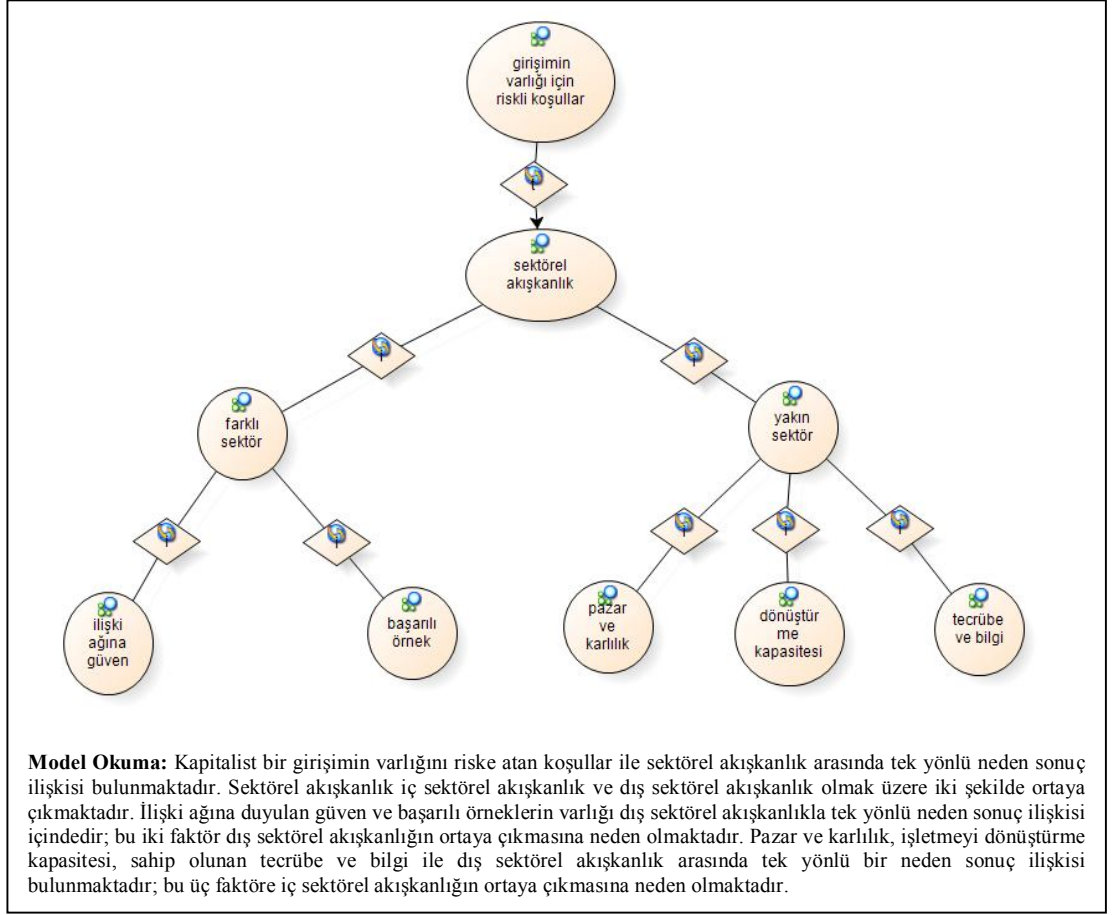
- İçinde bulunulan sosyal ve ekonomik ilişkiler ağına duyulan güven
- Söz konusu yeni sektörde başarılı örneklerin varlığı

İç sektörel akışkanlığın ortaya çıkışında etkili olan faktörler ise şöyle sıralanabilir:

- Mevcut tecrübe ve bilgiyi kullanma imkânının varlığı
- Mevcut yapıyı dönüştürme kapasitesi
- Pazar olanakları ile karlılık oranı

Sektörel sıçrama ise sektörel akışkanlığın Kayseri ekonomisinin genel yapısına etkileri bağlamında aldığı biçimdir. Buna göre sektörel sıçrama, ekonomideki belirsizlikler ve kâr oranlarında azalma eğilimi karşısında geliştirilen stratejiler sonucunda bir sektörde yeniden büyüme ivmesinin yakalanmasını ifade eder. Söz konusu stratejiler: Yeni teknolojilerin kullanılması ve/veya geliştirilmesi, ucuz emek gücüne ulaşma yollarının kullanılması, yeni ürün geliştirme ya da başka piyasalarda var olan ancak Kayseri’de bulunmayan ürünler üretme ve markalaşma olarak sıralanabilir.

Model 3: Sektörel Akışkanlık



4.1.4. Kapitalist Ekonomik Sistemde Sermaye Üzerine Karşılaştırma: Kayserili İşadamları ve Teori

Kapitalizm teorisyenlerinin görüşleri ile Kayserili işadamlarının tecrübelerinin sermayenin ontolojik olarak ekonomik faaliyetler yoluyla kendi kendisini devamlı surette üretmek zorunluluğu ile karşı karşıya olan bir olgu hususunda örtüştüğü görülmektedir. Ricardo'ya göre, bir ekonomik kaynağa sermaye niteliğini kazandıran şey söz konusu ekonomik kaynağın tüketmek üzere değil üretmek üzere kullanılıyor olmasıdır. Marx, sermayeyi sermaye yapan olgunun onun sürekli genişleme zorunluluğu olduğu üzerinde durmakta ve bunu P-M-P dolaşımı ile açıklamaktadır. Sombart, sermayenin varlığını bir işin kurulması, genişletilmesi ve büyütülmesi için kullanıldığı sürece sürdürebildiği görüşünü savunmaktadır. Benzer şekilde, Kayserili işadamları açısından sermaye, ihtiyaçların giderilmesi için kullanılacak bir kaynağa değil, kazanç hedefi doğrultusundaki ekonomik faaliyetlere koşulmak üzere ayrılan bir kaynağa işaret etmektedir.

Kayserili işadamları sermayenin kâr hedefi doğrultusunda girişilecek teşebbüsler bir başka ifade ile kapitalist bir işletme için zorunlu bir koşul olarak kabul etseler de, sermayenin kendisini üretebilmesinin ancak kapitalist işletme ile mümkün olduğunu düşünmektedirler. Yani kapitalist ekonomik girişim olmadığı taktirde sermaye birikimi de mümkün değildir. Kayserili iş adamlarının bu görüşlerine benzer bir bakış açısının Sombart ve Weber’de de bulunduğunu söylemek mümkündür. Sombart, sermayenin varlığını bir işin kurulması, genişletilmesi ve büyütülmesi için kullanıldığı sürece sürdürebildiği görüşünü savunmaktadır. Weber’de benzer şekilde kapitalist anlamda sermaye birikiminin özgür emeğin kapitalist bir işletme olarak örgütlenişi ile mümkün olduğunu kabul etmektedir (2002, 19).

Belirli bir sermaye birikiminin kapitalist ekonomik girişimin varlığı için zorunlu bir koşul olduğu hususunu tüm kapitalizm teorisyenleri kabul etmektedir. Tüm Kayserili işadamlarının da bu noktayı vurgulamış olmaları dikkat çekicidir. Smith ve Ricardo sermaye birikiminin kaynağının üretim olduğunu belirtmektedirler. Benzer şekilde, her ne kadar Batı’nın ekonomik gelişme düzeyinin yüksekliğini dünyanın belirli bölgelerinin onlar tarafından geçmişte sömürülmesinden kaynaklandığını düşünen işadamları bulunsa da, işadamlarının tümü Kayseri ekonomisinin sermaye birikiminin kaynağını kendilerinin üretim yapma becerisini göstermelerine bağlamaktadır²⁵.

Smith’e göre, zengin ülkelerle fakirler bir başka deyişle kapitalist olanlarla olmayanlar arasındaki fark, sermayenin çok daha fazla olmasından kaynaklanır. Bir ulusun sermayesinin çoğalması ise ancak bu sermayenin üretimde verimli bir şekilde kullanılmasına bağlıdır. Ricardo’ya göre de sermaye birikimi ile üretimdeki verimlilik birbiri ile doğru orantılıdır. Sermaye biriktikçe değer üreten ve değer ürettikçe biriken bir olgudur. Ve değer de ancak insan emeğinin kullanılması ile yani üretimle mümkündür. Kayserili işadamları, ekonomik kaynakların sermayeye dönüştürülmesinin ticaretle ancak bir ölçüye kadar mümkün olabileceğini, üretime geçilmediği taktirde ekonomik kaynakların tüketmek üzere kullanılacağını düşünmektedir. Yani onlara göre sermaye birikimi ve üretim arasında karşılıklı bir

²⁵ İşadamlarının üretim üzerine düşünceleri için bkz. s. 218-220

zorunluluk ilişkisi mevcuttur. Buradan hareketle Kayserili işadamlarının üretime atfettiği anlamın 18. yüzyılda Smith'in ve 19. yüzyılda Ricardo'nun dile getirdiği görüşler ile örtüştüğünü söylemek mümkündür.

Smith'in üretim ve zenginleşme arasında kurduğu bağa benzer bir bağ Kayserili işadamları üretim ve kapitalist ekonomiye sahip olmak arasında kurmuş olmaları da dikkat çekici bir husustur. Kapitalist bir ekonomiye sahip olmak kapitalizmin temel nitelikleri ile işleyen bir ekonomiye sahip olmayı ifade etmektedir. Özellikle Smith'in yaşadığı dönemin ticari kapitalizmden sanayi kapitalizme geçişin gerçekleştiği bir dönem olması ve Kayseri ekonomisinin temel niteliklerinden birinin de ticari sermayenin üretime aktarılması olduğu göz önünde bulundurulduğunda bu husus daha da büyük bir önem kazanmaktadır.

Kayserili işadamlarına göre, üretim olmadan sermaye birikimini sürdürmek mümkün değildir. Onlar sermaye birikiminin kaynağında ne Marx gibi sermaye sahiplerinin işçilerin emeğinin ürettiği değere el koymasını ne de Braudel ve Wallerstein gibi tekelleşmeyi görmektedir. Sermaye birikimini sağlayan kâr, girişimcinin sermayesini ekonomik kaynakları üretken bir biçimde kullanıma sokmak üzere değerlendirmesinin bir karşılığıdır. Dolayısıyla Kayserili işadamlarının üretim ve sermaye birikimi arasındaki ilişki konusunda deneyimlerinden çıkardıkları sonuçlar Smith ve Ricardo'nun görüşlerine paralel bir nitelik arz etmektedir.

Kayserili girişimciler için sermaye birikiminin zorunlu koşulu olan kâr, girişimcinin ekonomik faaliyetlerinin meşru karşılığıdır. Bu nedenle, Weber'in "ticari atılımın bir sonucu olarak ne iyi ne kötü olan bir eğilim" (Weber, 2002, 42) olan para kazanma güdüsünü dini bir görev olarak meşrulaştırarak kapitalist ruhun ortaya çıkmasında etkili olduğu şeklinde özetlenebilecek görüşünün Kayserili işadamları açısından bir geçerliliği olmadığını söylemek mümkündür. Çünkü Kayserili girişimciler para kazanma güdülerini meşrulaştıracak bir temel aramamaktadırlar.

Ancak yine de kendilerinin kazanç girişimlerinin genelin iyiliği ile sonuçlandığı hususunu vurgulamayı da ihmal etmemektedirler. Burada girişimcinin kâr hedefi peşinde koşmasının genelin iyiliği ile sonuçlanması konusunda Kayserili işadamlarının düşünceleri ile Smith'in görünmez eli ile bir paralellik varmış gibi görünse de bu ancak yüzeysel bir bakış olacaktır. Zira Kayserili işadamları kendileri

kâr peşinde koşarken her zaman bilinçli bir şekilde genelin iyiliğini de göz önünde bulundurduklarına inanmaktadırlar.²⁶

4.2. Pazar Arayışı

Daha önce de belirtildiği üzere kapitalizmin temel niteliklerinden birisi kâr arttırma ve büyüme zorunluluğunun beraberinde getirdiği pazar arayışıdır. Kapitalizm ekonomideki tüm aktörlerin daha geniş ve yeni pazarlar peşinde olduğu yoğun bir rekabet ortamı içinde işlemektedir. Pazar arayışına kâr arttırma ve büyüme zorunluluğunun sonucunda ortaya çıkan çeşitli faktörler kaynaklık etmektedir. Söz konusu kaynaklar şöyle sıralanabilir: Büyüme ile birlikte ekonomik yaşama dâhil olan firmaların sayısında ve büyüklüklerinde meydana gelen artış; teknolojik gelişme, üretim organizasyonu gibi faktörlerle artan verimlilik neticesinde üretimin çoğalması; ekonomik krizlerin yol açtığı talep düşüşleri; yeni ürünlerin üretilmesi ve değişen yaşam tarzı ile birlikte mevcut ürünlere olan talebin azalması.

4.2.1. Pazar Arayışının Nedenleri

Ekonomik büyüme ile birlikte firma büyüklükleri ve sayısında meydana gelen artış mevcut pazarda faaliyet gösteren firmaların pazar payını azaltmaktadır. Bu durum sürekli büyüme zorunluluğu ile karşı karşıya olan bu firmaların azalan pazar paylarını genişletmek üzere yeni pazarlar bulma arayışına girmelerini de beraberinde getirmektedir. Kayseri’deki en büyük reklâm firmalarından birinin sahibi olan ÖN bu durumu şöyle örneklendirmektedir:

“Kayseri’desin güçlü bir firmasın, ilk üçe giriyorsun Kayseri’deki pazar payının %1’ini alıyorsun. Ne kadar saçma. Hâlbuki bu cesametle, bu kaliteyle Kayseri’deki pazar payında almamız gereken %15. Yani böyle olmaz mı? ... Demek ki pazar payı denen, pasta denen hazır şeye gözümüzü dikmiyoruz. Kendi pazar paylarımızı kendi işimizi dışarılardan arayıp bulup çıkarıyoruz” (ÖN, Reklam Sektörü, 18.08.2010 tarihli görüşme)

Bu örnek, Kayseri’de reklâm alanında çalışan çok sayıda firmanın varlığına işaret etmekte, çok sayıda firmanın rekabetinde sadece mevcut pazarla yetinmeyerek yeni pazarlar bulma çabasının büyümede önemli bir rolü olduğunu göstermektedir.

²⁶ Bkz. s. 231-233, 271-273

Kâr arttırma ve büyüme zorunluluğu nedeniyle firmaların verimliliklerini arttırma yönündeki çabalarının doğurduğu üretim artışı da mevcut pazarla yetinmeyi imkânsız kılan bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır.

“Yani önce imal ettiğinizi ülkenize satmaya başlıyorsunuz haliyle ülkeyi doyuruyorsunuz imalatın önde gittiği belli yani onu söylemek için söylüyorum bunu. Daha sonra yurtdışına yani ben bundan on bin ürün üretiyorum beş binini Türkiye’ye satıyorum mesela şu anda %50’sini napcam. Mecbur bir Pazar arıyorum kendime. Yurt dışına açılmak zorundasınız yani yoksa o kadar ürün Türkiye’de satılmıyor veya ben satamıyorum. Durum bu yani yurtdışına açılma esasında sanayinin gelişmesi ile beraber olan bir şey” (ÖH, Boya ve Kimya Sektörü, 10.08.2010 tarihli görüşme)

Bu sözlerden de anlaşılacağı üzere artan üretimle birlikte yeni pazar arayışına girmek iş adamları için bir mecburiyet olarak kendisini göstermektedir. Bu arayış ve üretimde verimliliğin artışı işadamlarını sadece ülke içindeki pazarlarla yetinmeyip uluslar arası ekonomik faaliyetlere dâhil olmaya da zorlamaktadır.

Ekonomik krizlerle ortaya çıkan talep azalması yeni pazar arayışına girmenin bir diğer kaynağıdır. Örneğin Türkiye’de Amerika ve Avrupa’da ortaya çıkan krizler bu kıtalardaki ülkelere yapılan ihracata olan talebi önemli ölçüde azalttığından tüm firmalar başka ülkelerle ekonomik ilişkiler kurarak yeni pazarlar bulma zorunluluğu ile karşı karşıya kalmışlardır. Dolayısıyla ekonomik ve siyasi krizler kârlarını arttırmak ve büyümek hedefi doğrultusunda hareket eden firmaları yeni pazarlar bulmaya iten önemli saiklerden biridir.

Yeni ürünlerin ortaya çıkması ve değişen yaşam tarzı ile mevcut ürünlere talebin azalması hususu gıda sektöründen bir örnekle açıklanabilir. Şöyle söylemektedir Çİ:

“Önceden mesela meyveli yoğurt diye bir şey yoktu cips denen bir şey yoktu. Çocuklar napıyordu? Bildiğimiz somuruk şekerleri ile idare ediyordu. Şimdi çocuğun eline para geçince cipse gidiyor, meyveli yoğurda gidiyor ne bileyim bu tür şeylere gidiyor para. Onun için bizim sektör biraz sıkıntı içerisinde yani tüketici yaş ortalaması çocuktan otuz-otuz beş yaşlarına yükseldi. Çocuk tüketmiyor artık” (Çİ, Gıda Sektörü, 10.07.2011 tarihli görüşme)

Dolayısıyla yeni ürünlerin ortaya çıkması ve değişen yaşam tarzı sonucunda ortaya çıkan değişimler bazı ürünlerin pazarlarını ortadan kaldırmakta ve bu sektörlerde üretim yapan firmaları yeni arayışlara girmeye zorlamaktadır.

4.2.2. Pazar Arayışının İki Biçimi

“Tabii. Şimdi insanlar içinde bulunduğu şartlara göre şekil alıyor. Çünkü pazar payınız daralıyorsa üründe farklılaşmaya gitmek zorundasınız. Yeni pazarlar bulmak zorundasınız. Çünkü sadece fiyat ve maliyet bazlı bir rekabete girerseniz, bu hem sizi bitirir hem de karşınızdakini bitirir. Çünkü fiyatın dibi yoktur... Şimdi kriz bize Afrika pazarlarını öğretti. Nasıl öğretti, Avrupa kapıları kapandı. Elinizde mal var nasıl satacaksınız o zaman oturup düşünmeye başlıyorsunuz. Dünya haritasını önünüze alıyorsunuz. Gerçekten Afrika ülkelerinde çok ciddi pazarlar var” (SN, Otomotiv Sektörü, 23.03.2011 tarihli görüşme)

“Dışarıdan size sürekli bir saldırı var. Bu saldırılara nasıl karşı koyabilirsiniz? Ya pazarda kendinize çok daha sağlam bir yer edirsiniz. Kalitenizi arttırırsınız. Üretim maliyetlerinizi düşürüp bunu fiyata yansıtırsınız daha kalıcı olursunuz ya da batarsınız” (RF, Kağıt Sektörü, 21.09.2011 tarihli görüşme)

Yukarıda sayılan nedenlerle ortaya çıkan pazar arayışı ise genel olarak iki şekilde gerçekleşmektedir. Bunlardan ilki daha gelişmiş, daha kaliteli, özgün tasarımlar taşıyan ya da tamamen yeni ürünler üretmek yani ürün niteliğine dayalı olarak pazarlar yaratmak, diğeri ise daha geniş bölgelerde ekonomik faaliyetlere girişmektir. Firmalar bu yollardan herhangi birini ya da ikisini birden izlemektedirler.

İlk yol daha ileri teknoloji ve daha vasıflı işgücü kullanarak ürünün kalitesi ve maliyetini düşürmek olmaktadır. Ancak bu tek başına kârlılığın sürekliliğini garanti etmemektedir. SN’nin de söylediği gibi “fiyatın dibi” bulunmamaktadır. Bu durum iş adamlarını yeni ürünler, özgün tasarımlar geliştirme yollarını arayarak ürünlerinin niteliği üzerinden pazar bulmaya zorlamaktadır. Diğer taraftan kriz ve rekabet mevcut pazarların kapanmasına neden olduğunda coğrafi anlamda yeni pazarları keşfetmek üzere bir arayış da ortaya çıkmakta ve bu coğrafi anlamda genişlemeyi zorunlu kılmaktadır.

İlk yolun gerçekleştirilmesinde sermaye, kalifiye insan kaynağı, yurt dışına açılma olanaklarının varlığı bazen de tesadüfler etkili olmaktadır. İkinci yol ise daha ziyade yeni ekonomik ilişkilere girebilme yeteneğine bağlıdır. Bu anlamda işadamlarının sahip olduğu ilişki ağları önemli bir rol oynamaktadır. Devlet, sivil toplum kuruluşları ve enformel örgütlenmeler içinde bulunan işadamları bu konuda daha başarılı olma imkânına kavuşmaktadırlar.

Yeni pazar arayışında başarıya ulaşmanın şartı firmalar arası yoğun bir rekabetin yaşandığı kapitalist ekonomide rekabet avantajları elde etmektir. Bu durumun hem yerel hem de uluslar arası ekonomik faaliyetler için geçerli olduğunu söylemek mümkündür. Ancak, gerek ürün niteliğine gerekse coğrafi yayılmaya

dayalı pazar arayışı büyük ölçüde uluslar arası ekonomik ilişkilere girmeyi de gerektirmektedir. Ayrıca rekabet avantajları hususu işadamları tarafından özellikle uluslar arası ekonomik faaliyetler üzerine yaptıkları yorumlarda ele alındığından temellendirilmiş kuram stratejisinin bir gereği olarak bu konunun ayrıntılı olarak analizi uluslararası ekonomik ilişkilerin incelendiği bir sonraki alt bölüme bırakılmıştır.

4.2.3. Temellendirilmiş Kuram Oluşturma Sürecinde Pazar Arayışının Kavramsal Değerlendirmesi

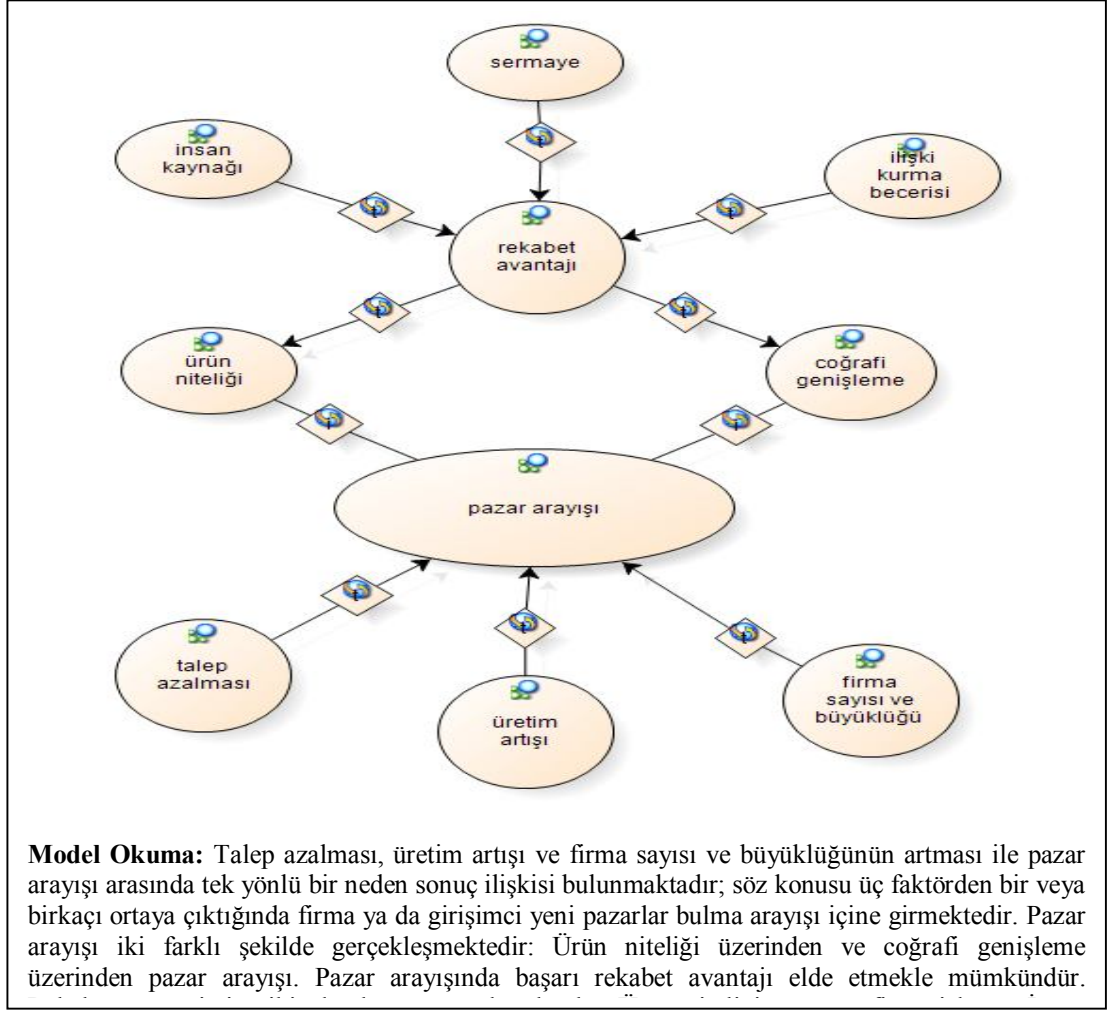
Kapitalist ekonomide bilindiği üzere kâr ve büyüme hedefi doğrultusunda faaliyetlerini sürdüren firmalar için yeni pazar arayışlarına girme bir zorunluluk olarak ortaya çıkmaktadır. Pazar arayışı bir firmanın kapitalist ekonomik sistemin şartları nedeniyle yeni pazarlar bulma yönünde harekete geçmesi olarak tanımlanabilir. Pazar arayışı ürünleri ya da ürünlerin niteliklerini değiştirmek ya da ürünlerin satıldığı alanları genişletmek olmak üzere iki şekilde gerçekleştirilmektedir. Kapitalist bir ekonomide pazar arayışı genellikle firmaları ekonomik faaliyetlerini yerel değil uluslar arası boyutta yürütmeye zorlayan bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Pazar arayışını ortaya çıkaran saikler şu şekilde sıralanabilir:

- Firma büyüklüğü ve sayısındaki artışın mevcut bir pazarda faaliyet gösteren firmaların pazar payını azaltması
- Verimliliği arttırma çabasının getirdiği üretim artışı
- Ekonomik krizler, yeni ürünler ve yaşam tarzının değişmesi ile ortaya çıkan talep azalmaları

Pazar arayışında başarı elde edilebilmesinin koşulu ise diğer firmalar karşısında rekabet avantajları elde etmektir. Rekabet avantajı ise temel olarak sermaye birikimi, ürün niteliği, insan kaynağı ve ekonomik ilişki kurma becerisi olmak üzere üç alanda gerçekleştirilebilmektedir. Pazar arayışını zorunlu kılan saikler, pazar arayışının iki biçimi ve rekabet avantajı arasındaki ilişkiler aşağıdaki modellerle somutlaştırılmaya çalışılmıştır.

Model 4: Pazar Arayışı



4.3. Uluslararası Ekonomik İlişkiler

4.3.1. Ülkeler Hiyerarşisi

“Güçlünün daha yukarı bir basamağa çıkmak için bir alt basamaktakinin omuzlarına basarak yükselme ihtiyacı. Bugün bakın Afrika’ya... şimdi bu ülkelerin temsilcilerine baktığınızda, bu ülkelere baktığınızda aslında bu ülkelerin hepsinin kaynak bakımından çok zengin olduğunu görüyorsunuz. Yani Afrika’daki bugün nereye gidersen gidin insanlar ya yer üstü zenginliği açısından ya da yer altı zenginliği açısından çok zengin ülkeler. Ama daha zengin olmak isteyen ve şu an daha zengin olan Batılılar bu ülkelere gittiler sadece o ülkelerin yer üstüyse yer üstü, yer altıysa yer altı kaynaklarını kendi konumlarını daha yukarı basamaklara çıkartmak için sömürdüler... Kaynaklar orda bittiğinde de o insanları makûs talihleri ile karşı karşıya bıraktılar ve geri döndüler. Dolayısıyla mevcut sistem dedim ya kurgusu bir kere yanlış mevcut sistemin. Bu böyle devam ettiği sürece ben bunun çok farklı olacağını zannetmiyorum yani zengin ile fakir ülkeler arasındaki gelir dağılımındaki adaletsizlik bu sistem... siz de bu sistemin içerisinde var olacaksınız ya sisteme uyacaksınız, ya da sistem dışı kalacaksınız” (TP, Mobilya Sektörü, 19.04.2011 tarihli görüşme)

“Yani işte Avrupa Avrupa diyoruz. Mesela Almanya. Diyorlar ki Almanya da bir saatte dört birim üretilirken, Türkiye’de bir saatte bir birim üretiliyor. Neden bu durumdayız? Çünkü o seviyeye yani o parasal ekonomik seviyeye daha gelememişiz demek ki” (RF, Kağıt Sektörü, 21.09.2011 tarihli görüşme)

“Valla biz her şeyi geriden takip ediyoruz. Bugün Amerika bilgi çağında, biz daha yeni sanayi toplumuna geçtik. Hatta sanayi ile tarım arasında bir yerdeyiz. Onların yirmi otuz sene önce yaptıkları şimdi bize geçti, bir yirmi otuz sene sonra belki de biz artık yazılımlar üretmeye başlayacağız. Üretimi biz artık Pakistan’a Hindistan’a kaydırırız ama şuan biz yeni sanayi toplumuna geçiyoruz, o yüzden de bu işin ekmeğini kaymağını onlar yiyor yani. Mesela burada yurtdışına mal satanların pazarı %90 üçüncü dünya ülkelerinden oluşuyor” (HG, Metal Sektörü, 15.04.2011 tarihli görüşme).

Kapitalizm uluslar arası ekonomik ilişkiler bakımından bir ülkeler hiyerarşisinin oluşumunu da beraberinde getirdiği hususunda görüşülen tüm işadamları bir fikir birliği içindedirler. Alandan elde edilen veriler ülkeler hiyerarşisinin ortaya çıkışının kapitalist ekonomik sisteme ‘sahip olmak’ ile kapitalist ekonomiye ‘konu olmak’ ifadeleriyle kavramsallaştırılabilecek bir durumun varlığına işaret etmektedir. Kapitalist bir ekonomik sisteme sahip olmak daha önce ortaya konulmuş olan ve bu çalışmanın temel ayaklarından birini oluşturan kapitalizmin temel nitelikleri çerçevesinde işleyen bir ekonomik sisteme sahip olmayı ifade ederken; kapitalizme konu olmak, kapitalist ekonomik sisteme sahip olan ekonomilerin pazarı olmayı ifade etmektedir.

TP, “siz de bu sistemin içerisinde var olacaksınız ya sisteme uyacaksınız, ya da sistem dışı kalacaksınız” derken sisteme uymak kapitalizme sahip olmaya, sistem dışında kalmak ise ona konu olmaya işaret etmektedir. Yapılan derinlemesine görüşmelerde tüm işadamları ülkeler arasındaki bu farklılığın ekonomik kaynakların doğru veya yanlış kullanımına bağlamaktadır. Ve açık ya da örtük olarak bu durumun kapitalizmin temel niteliklerine uygun hareket etme ve etmemeye dayalı olarak ortaya çıktığını belirtmişlerdir.

“Siyasiler ileriye dönük yatırımlar yapmadılar... Ne sanayide atılım oldu. Ne Avrupa örnek alınıp efendim teknoloji gelsin diye çalışılmadı. 1984 yılında ben işyerime telefon bağlatmak için opel arabam vardı da onu sattım da aldım. Özal’dan sonra çıktı hep bu telefon mefeton. Özal döneminden sonra Türkiye açıldı. O zamana kadar kapalı kutu, benim vatandaşım şöyle benim vatandaşım şöyle uyutulduk yani” (ÖS, Makine Sektörü, 10.08.2010 tarihli görüşme)

“Türkiye kalkınmaya başladı neden? Yeni bir petrol mu bulduk, doğal gaz mı bulduk? Hiç birşey bulmadık. Kendi kaynaklarımız. Demek ki Türkiye’nin kaynakları Türkiye’ye yetiyor. Ama iyi yönetilmediği için, ne oldu da yani Türkiye yıllardır bin doları konuşurken onbin dolara geldi. Demek ki kötü yönetilmiş

yıllarca. İsrafa dayalı bir yönetim. Kalkınmaya değil. Türkiye'nin ufku ve kaderi merhum Özal'la birlikte değişti. Ben ticarete çok yanlışlar gördüm ülkemde. Cebinizde yüz dolarla yakalansanız hapishaneye gidiyordunuz. Merkez bankası kurları on lirayken serbest piyasada dolar yirmi liraydı. Ama birçok insanlara yatırım teşviki altında kur garantisi ile on liradan dolar veriliyordu. Yani belli bir yerde toplandı para. Halka gitmedi, ülkeye gitmedi” (ÇK, Tekstil Sektörü, 14.07.2010 tarihli görüşme)

Kapitalist ekonomiye konu olan ekonomik sistemler, üretim imkânları zayıf olan, bu nedenle de ellerindeki kaynakları ihtiyaçlarını gidermek üzere kullanan başka bir ifade ile mamul ürünlerin satın alınmasına harcayan ülkelerdir. Kapitalist ekonomiye sahip olan ülkeler ise üretim imkânlarına ve ürettikleri ürünlerin pazarına sahip olan, sürekli büyüme zorunluluğu nedeniyle üretim imkânlarını ve pazarlarını geliştirme arayışı içinde olan ülkelerdir. Dolayısıyla söz konusu ülkelerden ilki kaynaklarını üretken olmayan yani büyüme ve zenginleşmeye yönelik değil tüketmeye yönelik bir ekonomik işleyişe sahip olurken diğeri kaynaklarını üretken yani büyümeye yönelik olarak kullanan ülkeler olarak karşımıza çıkmaktadır.

“Ben Türkiye’yi ortanın daha daha üstünde görüyorum Türkiye’yi. En üste değil de ortanın üzerinde görüyorum. Hele şu on yılda çok daha iyi geliyoruz, emin adımlarla geliyoruz. Hayali gelişmeler bitti artık. Ben çok iyi hatırlıyorum, bundan onbeş yirmi sene önce bir araba alıyorduk sıraya giriyorduk. Arabayı alıyorduk on liraya, üç sene beş sene biniyorduk sonra satıyorduk yirmi liraya. Dünyanın hiçbir yerinde yoktur bu. Alırsın on liraya binersin üç sene beş sene sekiz liraya satarsın, yedi liraya satarsın. Bunun bir kullanım bedeli olur. Evde de aynı olmalı bazı yatırımlar farklı alma bu tür kullanımların bir bedeli olması lazım” (KH, Mobilya Sektörü, 31.03.2011 tarihli görüşme)

Dolayısıyla kapitalizmin yol açtığı ülkeler hiyerarşisi bir ülkenin kaynaklarının üretken ve üretken olmayan şekilde kullanılmasına bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Kapitalist ekonominin temel nitelikleri çerçevesinde işleyen bir ekonomik sisteme geçişi başarabilen ülkeler, ülkeler hiyerarşisinde yükselirken, kapitalist ekonomiye konu olan ülkeler hiyerarşinin daha alt basamaklarına düşmektedir.

4.3.2. Ülkeler Hiyerarşisinde Eşitlenme Eğilimi

Kâr oranlarındaki azalma eğilimi, nasıl büyüme zorunluluğu olan bir ekonomik sistemde büyümenin önünde bir engel teşkil ederek sektörel sıçramalara yol açıyorsa benzer bir durum ülkelerin ekonomik gelişme süreçlerinde de söz konusudur. İşadamlarına göre belli bir büyüme sınırına dayanan ülkeler bu tür bir

sıçramayı gerçekleştiremedikleri taktirde büyüme ivmeleri giderek yavaşlamakta ve diğer ülkelerle aralarındaki mesafe kısaltmaya başlamaktadır. Kayserili iş adamları her ne kadar Wallerstein'ın uluslar arası ekonomik sistemde rekabetin esas olarak merkez, yarı çevre ve çevre ülkeler arasında gerçekleştiği yönündeki tezlerini doğrulayan açıklamalar yapsalar da merkez, yarı çevre ve çevre ülkeler arasındaki mesafenin de kapanma yönünde bir eğilim taşıdığı görüşünü özellikle vurgulamaktadırlar. Örneğin ÖNU bu konu ile ilgili olarak şunları söylemektedir:

“Ekonomik krizden sonra İtalya’da birçok firma iflas etti, battı, kapandı veya üretimini azalttı. Bunların hepsi dünyada Türkiye için pozitif bir açık oluşturdu. Her ne kadar toplam tüketim azalsa da toplam üretim daha fazla azaldığı için Türkiye bu şansı pozitif olarak kullandı kullanmaya devam ediyor. Bir onbeş yıl daha belki bu şansını devam ettirecek, tabii bu şansı nasıl değerlendirebildiğine de bağlı. Bu anlamda rekabet dünyanı her yanında özellikle globalleşme ile birlikte ön plana çıkmaya başladı. Bu şu demek: Eskiden Çin’de 50 dolarken işçilik şimdi bu 350-400 dolara çıkmaya başladı. Bu çıkmaya devam edecek bunun tam tersi işte gayri safi milli hasılası daha büyük ülkelerde de durum tersine çalışmaya başladı. Oralarda da bir azalma olmaya başladı” (ÖNU, Beyaz Eşya Sektörü, 13.01.2011 tarihli görüşme)

Bu görüşlerin ortaya çıkmasındaki en önemli faktör ise 2008’de Amerika merkezli olarak gelişen ve bugün Avrupa için ciddi bir tehlike oluşturan ekonomik krizdir. İş adamlarının bu görüşlerinin doğru olup olmadığı hakkında kesin bir yargıya varmak için henüz erken olmasına rağmen bu görüşleri göz ardı etmek de mümkün görünmemektedir. Örneğin “Herkesin hedefi büyümek olduğu için bence bunlar zamanla Türkiye gelişmiş ülke olacak, az gelişmiş ülkeler gelişmekte olan ülke olacak. Bu böyle dönecek” diyen MEC, “peki gelişmiş ülkeler ne olacak?” sorusuna “onlar da bize yaklaşacaklar o zaten bu krizde oldu” cevabını vermiştir.

Gelişmiş ve gelişmemiş ülkeler arasındaki mesafenin azalmasına yol açan faktörler konusunda da MEC şunları ifade etmektedir :

"Gelişmiş ülkelerde büyük firmaların krizleri atlatması biraz daha zor oluyor. Küçük firmalar sermayeleri de küçük olduğu için bir şekilde kaynak bulup bu krizleri atlatabiliyor. Gelişmiş ülkeler hep bu yüzden büyük firmaları olduğu için büyük sıkıntılar çekti. İş gücü maliyetleri çok yüksek olduğu için belki ben burada işçi çıkarmadan altı ay idare ettim ama o bir ay idare edemedi. Onlar bize doğru biraz daha yaklaştılar tabi yani. Parasal olarak da iş anlamında da." (MEC, Mobilya Sektörü, 23.07.2010 tarihli görüşme)

Buradan ülkeler hiyerarşisindeki mesafenin kapanmasında etkili olan ilk faktör karşımıza çıkıyor: gelişmiş ülkelerin ekonomik gücünün taşıyıcısı olan büyük firmaların krizlere karşı daha dayanıksız olması. Şöyle devam ediyor MEC

"Dünya belli bir süre sonra ne olacak? Yani aynen Türkiye'nin bazı illeri gibi. Belli illerde belli bir gelir dağılımı farklılığı vardır gün geçtikçe kapanıyor bu fark. Dünyada globalleştikçe maaşlar kapanıyor. Her şeyin fiyatı aynı yani. Televizyonun, bilgisayarın, mobilyanın fiyatları dünyada bir birine çok yakın. Eskisi gibi değil" (MEC, Mobilya Sektörü, 23.07.2010 tarihli görüşme)

Bu sözler de ülkeler arası gelişmiş düzeylerinin kapanmasındaki ikinci faktöre işaret etmektedir: Küreselleşme süreci ile birlikte gelişmiş ülkelerin sermaye, bilgi ve teknoloji avantajlarını koruma imkânlarının yavaş yavaş azalması. KŞ'nin Türkiye ekonomisini 1980 öncesi ve sonrasını değerlendirirken ifade ettiği şu sözler bu konunun özeti olma niteliğini taşımaktadır. Şöyle demektedir KŞ: "eskiden üretmek zor satmak kolaydı. Bugün ise üretmek kolay satmak zor".

4.3.3. Uluslararası Rekabet

Uluslar arası ekonomik ilişkilerde rekabet avantajı sağlayan belli alanların varlığı göze çarpmaktadır. Bu alanlar insan kaynağı, ürün niteliği ve satış sonrası hizmet olarak ortaya çıkmaktadır. Kapitalist ekonomik sistemin kuralları ile işleyen bir ekonomide firmalar bu alanlardan bir ya da birkaçında öne çıkmak durumundadırlar. Rekabet avantajı sağlayan alanlar ise ülkeler hiyerarşisindeki konum çerçevesinde belirlenmektedir. Bu konuda özellikle sermaye birikimi etkili bir faktördür.

İnsan kaynağı açısından ülkeler hiyerarşisinde alt basamaklarda yer alan ülkelerin rekabet avantajı sağladığı en önemli alan ucuz emek gücüdür. Ancak ülkeler hiyerarşisinde üst basamaklara çıkıldıkça belli nitelikleri haiz uzmanlaşmış kalifiye elemanlara sahip olmak rekabet avantajı sağlamaktadır. Bu durum ürün niteliği ve satış sonrası hizmet alanları ile de doğrudan ilişkilidir.

Ürün niteliği açısından bakıldığında ülkeler hiyerarşisinde alt basamaklarda yer alan ülkelerin ürünlerinin değerini hammaddenin ucuz emek gücü ile işlenmesi ile kazanan emek yoğun malların üretiminin ön plana çıktığını görüyoruz. Ülkeler hiyerarşisinde üst basamaklarda yer alan ülkelerin ise değerini içerdiği bilgidan alan bilgi yoğun malların üretiminde rekabet avantajına sahip olduklarını söylemek mümkündür.

"Mesela adam bir çanta mal satıyor ama biz bir konteynır mal satıyoruz aynı değerde gibi. Mesela şu hepimizin elinde olan şu cep telefonu, ben şimdi buradan bir konteynır mal yüklüyorum, bir çanta cep telefonu ile aynı bedelde. Ya da bir Microsoft bir yazılımı bize bir dünya paraya satıyor. Ama ben Türkiye'nin o

seviyelerde olduğuna inanmıyorum. İnşallah olacak ama” (MEC, Mobilya Sektörü, 23.07.2010 tarihli görüşme)

MEC’nin bu sözleri ülkeler hiyerarşisinde ürün niteliği açısından orta çıkan farklılaşmayı dile getirmektedir. Bu farklılaşmanın ortaya çıkışı sermaye birikimi ile doğrudan ilişkili olduğunu söylemek mümkündür. Zira bilgi yoğun malların üretimi Ar-ge çalışmalarının yoğunluğuna bağlıdır. Ar-ge faaliyetlerine yapılacak yatırım ise belli bir sermayenin gelecekte elde edilmesi umulan daha büyük kârlar için riske atılmasını gerektirmektedir. EK bilgi yoğun malları şöyle ifade etmektedir:

“İsveç bir marka ülkedir. Niye öyledir Ar-Ge’si çok müthiştir. Durmadan ar-ge yapar. Ben gitmedim ama duyduklarımın anlatıyorum: katma değeri en yüksek olan ülkelere birisi. Nüfusu da çok az ama o nüfusa göre o ülkede yapılan Ar-Ge çalışmaları Türkiye’nin nüfusunu da düşündüğünüzde on katından fazladır. İşte ülkede bu ar-gelerden yenilikler çıkıyor, teknoloji çıkıyor, buluşlar çıkıyor. Onlar böylece dünyada bir yer işgal ediyor” (EK, Tekstil Sektörü, 17.07.2010 tarihli görüşme)

MEC ve EK’nin sözlerinden hareketle bilgi yoğun malları, Ar-Ge faaliyetleri sonucunda ortaya çıkan yenilik, buluş ve teknolojileri içeren mallar olarak tanımlamak mümkündür. Söz konusu mallar içerdikleri bilgi nedeniyle daha yüksek bir kâr oranı ve büyümeye müsait bir pazar potansiyeli ile ekonomik hayata dahil olmaktadır. Dolayısı ile bilgi yoğun malları üretebilme becerisine sahip olmak aynı zamanda önemli bir rekabet avantajı ile görece yüksek bir sermaye birikim hızına sahip olmak anlamına gelmektedir.

Diğer taraftan gelişen ekonomilerde ortaya çıkan işçi maliyetlerindeki yükselme eğilimi ülkeler hiyerarşisinde üst basamaklara doğru hareket eden ülkelerin ucuz emek gücüne dayalı rekabet avantajlarını ortadan kaldırmaktadır. Bu nedenle ekonomik gelişme sürecinde ucuz emek gücünü kaybeden ülkeler için emek yoğun malların üretimine devam etmek imkânsızlaşmaktadır. Artan maliyetler nedeniyle emek yoğun malların üretimi ülkeler hiyerarşisinin yüksek basamaklarında yer alan ülkeler için giderek pahalılaşmaktadır. Bu durum onların ucuz işgücüne sahip ülkeler karşısında rekabet etme imkânlarını ortadan kaldırarak mevcut pazarlarını kaybetmelerine neden olmaktadır. Dolayısıyla bu ülkelerin söz konusu malların üretimini ucuz işgücüne sahip başka ülkelere kaydırmaları ve/veya mevcut sermayelerini bilgi yoğun malları üretmek üzere kullanmaları bir zorunluluk haline gelmektedir.

Ülkeler hiyerarşisinde alt basamaklardan üst basamaklara doğru gidildikçe ürün niteliğinde ortaya çıkan farklılaşmayı şu şekilde sınıflandırabiliriz: Ucuz ürün, kaliteli ürün, ucuz kaliteli ürün, bilgi yoğun ürün, ucuz bilgi yoğun ürün, kaliteli bilgi yoğun ürün. Bugün için Kayseri ekonomisinin ürün niteliği bakımından sahip oldukları avantaj alanının ise ucuz kaliteli ürün olduğunu söylemek mümkündür.

“Eğer bir yerde başarı varsa kalite ve randıman. Bizim sanayide bu hesabı başarılı olanlar yapmışlar. Kaliteyi nasıl yapalım...Sen ürün alırken neye bakarsın? Kalitesine ve fiyatına. Ee şimdi sanayici bunu görmüş. En iyi malı en ucuza nasıl üretebilirim? E tüketici de bunu istiyor. En iyi malı en ucuza nasıl tüketebilirim? Dolayısıyla Türkiye'nin avantajı bu. Kaliteyi ucuza üretmeyi öğrenmiş” (ÇK, Tekstil Sektörü, 14.07.2010 tarihli görüşme)

Bu ifadeden de anlaşılacağı üzere Kayseri emek yoğun ürünler arasında optimum kalite ve fiyat dengesine sahip malların üretimini gerçekleştirerek bir rekabet avantajı elde etmektedir. Kayseri ekonomisi bilgi yoğun ürünlere doğru bir sektörel sıçrama gerçekleştirme konusunda potansiyel oluşturmakta ise geç kalmaktadır. Kayserili işadamlarının bilgi yoğun malların üretiminin getireceği katkının farkında olmakla birlikte bu ürünlerin üretimine geçiş için arayış içinde olmadıkları görülmektedir. Bunun en önemli nedenleri arasında Kayseri ekonomisinin ucuz kaliteli ürünlerin üretiminin avantajlarını kullanmaya devam etmesi ve yeterli sermaye birikiminin sağlanamamış olması sayılabilir. Ancak bu durum, Kayserili işadamlarının temkinli girişimciliği²⁷ olarak kavramlaştırılabileceğimiz durumla da bağlantılı görünmektedir. Zira bilgi yoğun mallar daha yüksek bir teknoloji, dolayısıyla daha hacimli bir sermaye gerektirmektedir. Sermayelerinin hacmi henüz bu yatırımlara yetmeyen temkinli girişimciler bilgi yoğun malların üretimine yönelmekten uzak durmayı tercih etmektedirler. Kayseri ekonomisi aynı zamanda ucuz emek gücünün getirdiği avantajlardan da sınırlarını zorlayarak da olsa yararlanmaya devam etmektedir.

Rekabet avantajı sağlayan alanlar olarak insan kaynağı ve ürün niteliği arasında çok sıkı bir ilişkinin varlığı da gözden kaçmamaktadır. Emek yoğun malların üretimi düşük ücretle çalışan vasıfsız işgücüne, bilgi yoğun malların üretimi ise uzmanlaşmış, kalifiye ve dolayısıyla yüksek ücret talep eden bir işgücüne ihtiyaç duymaktadır. Ucuz ve kaliteli ürünlere yönelik işleyen Kayseri ekonomisi ise,

²⁷ Bkz. sayfa. 245-251

ekonomi literatüründe ara eleman olarak adlandırılan teknik beceri sahibi işgücüne ihtiyaç duyulmaktadır. Hatta işadamları bu elemanları üretimdeki pratik becerileri nedeniyle mühendislerden daha yüksek ücretlerle istihdam etmektedirler.

Uluslar arası rekabet avantajı sağlayan bir diğer faktör ise uluslar arası ekonomik ilişkiler kurma becerisidir. Uluslar arası ilişkiler kurma becerisinin unsurları ise şöyle sıralanabilir: Yeni ilişkiler kurabilme, mevcut ilişkileri geliştirme, karşılaşılan engelleri aşma ve yaşanan sorunları çözme. Bu konuda devletin, sivil toplum kuruluşlarının ve bireylerin üstlendiği işlevler bulunmaktadır. Devlet kurumsal düzeyde, sivil toplum kuruluşları organizasyon düzeyinde, bireyler ise girimcilik yetenekleri çerçevesinde bireysel düzeyde uluslar arası ekonomik ilişkiler kurma becerisine katkı sağlamaktadır.

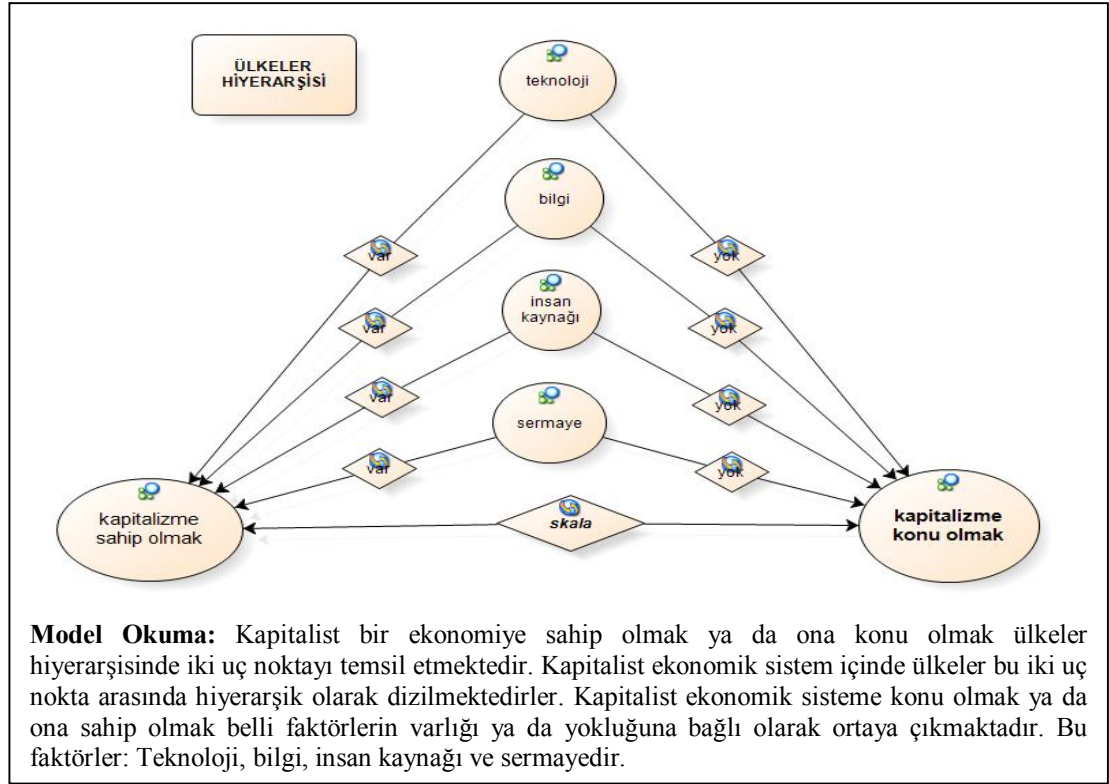
4.3.4. Temellendirilmiş Kuram Oluşturma Sürecinde Uluslararası Ekonomik İlişkilerin Değerlendirilmesi

Kapitalist ekonominin temel niteliklerinden biri de onun uluslararası işleyen bir sistem olmasıdır. Belli bir sermaye birikiminin ardından ortaya çıkan sürekli kâr arttırma ve büyüme zorunluluğu ekonomik faaliyetlerin sürekli genişletilerek sürdürülmesi anlamına geldiğinden içe kapalı bir ekonominin bu sistemin işlediği bir dünyada ayakta kalması oldukça zor görünmektedir. Bu bağlamda kapitalizm uluslar arası düzeyde bir rekabete, bu rekabet içinde öne çıkan ülkelerle geride kalan ülkeler arasında hiyerarşik bir konumlanmaya yol açmaktadır. Diğer taraftan özellikle günümüzde bu hiyerarşik sıralanmada bir eşitlenme eğilimin ortaya çıkmaya başladığı şeklindeki görüş de Kayserili işadamları arasında yaygınlaşmaktadır.

Ülkeler hiyerarşisi kapitalist ekonomik sisteme sahip olmak ile kapitalist sisteme konu olmak bakımından iki uç noktada ülkelerin bir skala içinde konumlanması dahilinde ortaya çıkmaktadır. Kapitalist sisteme sahip olmak, kapitalizmin temel nitelikleri çerçevesinde işleyen bir ekonomik sisteme sahip olmaktır. Buna göre kapitalist sisteme sahip olmak; üretim bilgisi, sermaye, teknoloji ve insan kaynağından oluşan üretim imkânlarına sahip olarak ekonomik kaynakları sermaye birikimini arttırmak üzere verimli bir şekilde kullanmak olarak tanımlanabilir. Kapitalist sisteme konu olmak ise üretim bilgisi, sermaye, teknoloji ve insan kaynağından oluşan üretim imkânlarına sahip olmadıklarından ekonomik

kaynakları ihtiyaçları karşılamak üzere tüketime seferber etmek olarak tanımlanabilir.

Model 5: Ülkeler Hiyerarşisi



Bugün işadamları, ülkeler arasında tarihsel süreç boyunca oluşmuş olan hiyerarşide bir eşitleme eğiliminin varlığından da bahsetmektedirler. Bu eşitleme eğilimini ortaya çıkaran iki faktörden söz edilebilir:

- Hiyerarşide üst basamaklarda yer alan ülkelerin ekonomilerinin temel taşıyıcıları olan büyük firmaların krizler karşısındaki dayanıksızlığı
- Hiyerarşide üst basamaklarda yer alan ülkelerin küreselleşme süreci ile sermaye, bilgi ve teknoloji avantajlarını koruyamamaları

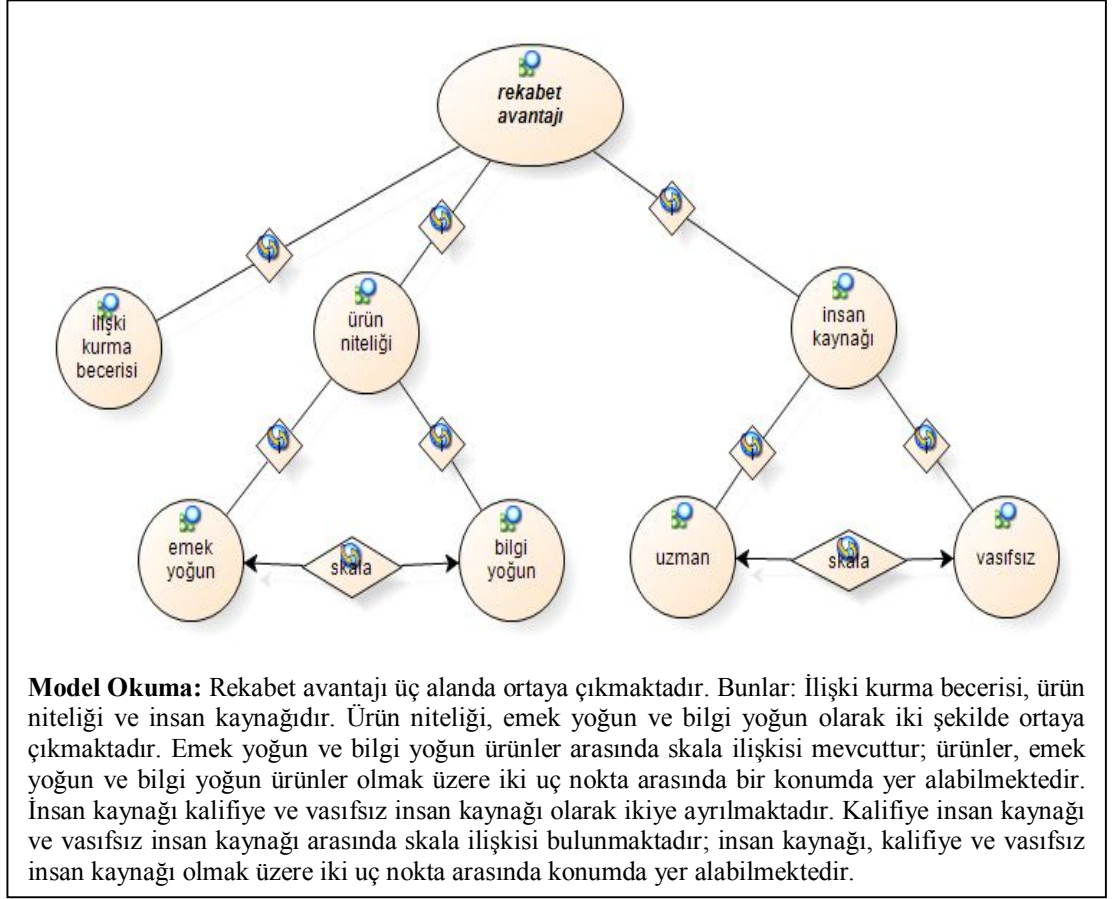
Uluslar arası rekabete karakteristiğini veren ürün niteliği, insan kaynağı ve ekonomik ilişkiler kurma becerisi alanlarında sahip olunan avantajlardır. Bu durum “rekabet avantajı” ismi altında ele alınmıştır. Yapılan derinlemesine görüşmelerden elde edilen bilgiler analiz edildiğinde, rekabet avantajının temel olarak üç alanda ortaya çıktığı görülmektedir.

1. Ürün niteliği: Ürün niteliği değerini içerdiği hammaddenin işlenmesi için harcanan emeğe dayalı olarak kazanan ürünler ile değerini içerdiği bilginin

yoğunluğuna dayalı olarak kazanan ürünler olmak üzere iki uç noktada yer alan ürünler skalasında ürünün sahip olduğu konumu ifade etmektedir. Bu bağlamda ürünler ucuz ürünler, kaliteli ürünler, kaliteli ucuz ürünler, ucuz bilgi yoğun ürünler, kaliteli bilgi yoğun ürünler olarak sınıflandırılabilir. Ülkeler hiyerarşisinde her bir ülke bu ürün sınıflamalarında sahip oldukları rekabet avantajı çerçevesinde yerlerini almaktadır.

2. İnsan kaynağı: Bir ürünün üretilmesi için gerekli beceriye sahip beşeri kaynak olarak tanımlanabilir. Bu bağlamda ucuz emek gücüne, yüksek teknolojiye sahip ürünler üretebilecek uzmanlara, özgün tasarımlar yapabilecek yaratıcılığa sahip elemanlara sahip olmak rekabet avantajı sağlayan bir alan olarak ortaya çıkmaktadır. Bunlardan ilkinde sahip olanlar genelde ülkeler hiyerarşisinde alt sıralarda yer alan ülkeler, diğer ikisine sahip olanlar ise üst sıralarda yer alan ülkelerdir.
3. Ekonomik ilişkiler kurma becerisi: Yeni ilişkiler kurabilme, mevcut ilişkileri geliştirebilme, ilişkilerin kurulmasında karşılaşılan engelleri aşabilme ve sorunları çözebilme kapasitesini ifade eder. Bu kapasitenin oluşturulması ve geliştirilmesinde girişimci, formel ve enformel örgütlenmeler ve devlet etkilidir.

Model 6: Rekabet Avantajı



4.3.5. Kapitalist Ekonomide Uluslar Arası Ekonomik İlişkiler Üzerine Karşılaştırma: Kayserili İşadamları ve Teori

Kayserili işadamlarının kapitalizmin sürekli büyümeye dayalı karakterinin uluslar arası ekonomik ilişkileri zorunlu kıldığı hususundaki düşüncelerinin kapitalizm teorisyenlerinin ortaya koydukları tezlerle örtüştüğü söylenebilir. Onlara göre Kayseri'nin kapitalist nitelikte bir ekonomik işleyişe sahip olmasının temelinde 1980 sonrası ekonomide dışa açılma politikaların uygulanması neticesinde uluslar arası ekonomik faaliyetlere katılma imkânlarının ortaya çıkışı yatmaktadır.

Smith ve Ricardo, uluslar arası ekonomik ticarete serbestleşmenin üzerinde önemle durmaktadır. Benzer bir vurguyu Kayserili işadamlarının ifadelerinde de görmek mümkündür. Ancak işadamları, uluslar arası ticarete serbestleşmenin önemini vurgulamakla birlikte bu durumu en gelişmiş ifadesini Ricardo'da bulan mukayeseli üstünlüklere bağlamamaktadırlar. Ricardo'ya göre uluslar arası serbest ticaret, her ülkenin sermaye ve emeğini en yararlı şekilde kullanabilmesini

sağlamaktadır. Bu ise her ülkenin uzmanı olduğu alanlarda üretim yapması ve ihtiyaç duyduğu diğer malları serbestçe diğer ülkelerden karşılamasına bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla Ricardo uluslar arası ekonomik ilişkilerde serbestliğin temel olarak rekabete değil karşılıklı bir işbirliğine dayalı olarak gerçekleşmesi gerektiği düşüncesini savunmaktadır.

Kayserili işadamlarına göre ise uluslar arası ekonomide serbestleşme tam tersi bir mekanizma ile işlemektedir. Burada asıl olan işbirliği değil rekabettir. Her ülkenin zenginleşmesi ise bu rekabette sağladığı başarıya dayalıdır. Bu nedenle her ülkenin mukayeseli olarak üstün olduğu alanda üretimini sürdürmesinin değil, üstünlük kurabileceği alanları keşfetmesi ve yeri geldiğinde diğer ülkelerin aleyhine bu durumu gerçekleştirmesinin gerektiğini düşünmektedirler. Onlara göre uluslar arası ekonomik ilişkiler bir rekabet alanıdır ve bu alanda üstünlük kurma becerisini gösteren her firma ya da ülke bir diğerine karşı avantajlı konuma geçecektir.

Bu durumu Kayserili işadamlarının uluslar arası ekonominin serbestleşmesi olarak kabul ettikleri küreselleşmeye ilişkin düşüncelerinde gözlemek mümkündür.²⁸ İşadamları, küreselleşmenin onlara dünyadaki gelişmeleri görmenin ve bu gelişmeleri uygulama kapasitesine sahip olmanın kapılarını açtığını düşünmektedirler. Bu durumda küreselleşme aynı zamanda işadamları için bir öğrenme süreci olma niteliği de taşımaktadır. Ancak her firma ya da ülke bu süreci kendi lehlerine ve diğerlerinin aleyhine olacak şekilde işletmenin yollarını arama çabası ile hareket etmektedir. Dolayısıyla kapitalist bir ekonomik sistemde uluslar arası ilişkiler her ülkenin bir diğerine karşı üstünlük kurmaya çalıştığı bir rekabet süreci dahilinde işlemektedir.

Söz konusu rekabet, kapitalist bir sisteme sahip olmak ya da ona konu olmak bakımından bir ülkeler hiyerarşisinin oluşmasına da kaynaklık etmektedir. Kayserili işadamlarının uluslar arası ekonomik ilişkilerde ortaya çıkan bu hiyerarşi konusundaki görüşleri ve eylemleri Braudel ve Wallerstein'in teorileri ile bazı temel noktalarda uyum göstermekle beraber önemli farklılıklar da arz etmektedir. Braudel kapitalist ekonomide ortaya çıkan ülkeler hiyerarşisinin kaynağında uluslar arası ekonomik ilişkilerin rekabete değil, tekelleşmeye imkân veren bir nitelik taşımasının

²⁸ İşadamlarının küreselleşme konusundaki düşünceleri için bkz. s. 255-258

bulunduğu görüşünü vurgulamaktadır. Ona göre, kapitalizm güç kazandıkça ve piyasa üzerindeki kontrolünü arttırdıkça dünyayı kapitalist olanlarla olmayanlar arasında bölmekte, bu bölünmenin yayılması ise kapitalizmin güçlenmesine vesile olmaktadır. Dolayısı ile kapitalizm uluslar arası ekonomik ilişkiler ve hiyerarşi bakımından giderek artan bir tekelleşmeye yol açmaktadır.

Kayserili işadamları, sermaye ve teknoloji alanlarında sahip olunan gücün tekelleşme eğilimine yol açtığını kabul etmekle beraber ulaşım ve iletişim teknolojisinde meydana gelen gelişmelerin bu tekelleşme eğiliminin aleyhine işlediğini düşünmektedirler. Bu nedenle onlara göre uluslar arası ekonomik ilişkilerin beraberinde getirdiği ülkeler hiyerarşisinde üst basamaklara yükselmenin yolu tekelleşme gücüne sahip olmaktan değil rekabet gücü kazanmaktan geçmektedir. Bu durumun Kayseri ekonomisinin uluslar arası ölçekte bir tekel oluşturabilecek sermaye ve teknoloji birikimine sahip olmamaları ilişkili olabileceğini söylemek mümkündür.

Kayserili işadamlarına göre ülkeler hiyerarşisi kapitalist ekonomik sisteme sahip olmak ile kapitalist sisteme konu olmak bakımından ortaya çıkmaktadır. Kapitalist bir sisteme sahip olmak ya da ona konu olmak üretim bilgisi, sermaye, teknoloji ve insan kaynağından oluşan üretim imkânlarına sahip olmak ya da olmamak anlamına gelmektedir. Uluslar arası ekonomik hiyerarşide ülkeler bu iki uç nokta arasında sıralanmaktadırlar. İşadamları söz konusu dizilimde ülkelerin temel olarak gelişmiş ülkeler –ki bunlar Batı Avrupa ülkeleri ve Amerika’dır- Türkiye gibi üretim imkânlarına sahip olmuş ama gelişmiş ülkelere oranla sermaye birikimi ve üretim teknolojileri bakımından daha zayıf olan gelişmekte olan ülkeler ve üretim imkanlarına sahip olmayan ülkeler olarak üç grubun bulunduğuna işaret etmektedirler.

Söz konusu üç ülke gurubu ürettikleri ürünlerin niteliği bakımından farklılaşmaktadır. İlki yüksek kâr oranlarına sahip bilgi yoğun malları üretmekte, üçüncüsü çok düşük kâr oranlarına sahip emek yoğun malları üretmekte, ikincisi ise kâr oranları, bu iki uç nokta arasında yer alan kaliteli ucuz ürünler ve ucuz bilgi yoğun ürünleri üretmektedirler. Kâr oranları arasındaki farklılık sermayenin bir ülke grubundan diğerine aktarılmasına neden olmaktadır.

Kayserili işadamlarının deneyimlerinden hareketle vardıkları bu sonuçların Wallerstein'ın görüşleri ile uyum içinde olduğunu söylemek mümkündür. Ona göre, Kapitalist dünya-ekonomisi içindeki çok sayıda egemen devlet eşitsiz mübadeleye dayalı bir işbölümü çerçevesinde hiyerarşik bir dizilim sergiler. Bu hiyerarşi temel olarak üç basamaktan oluşur. Wallerstein bunları merkez, yarı çevre ve çevre ülkeler olarak ifade eder. Kapitalist yani sınırsız sermaye birikimine dayalı üretim süreci merkeze özgü üretim süreçleri ve çevresel üretim süreçleri olarak bu ülkeler arasında paylaşılmıştır. Üretim sürecini merkeze özgü ya da çevresel kılan ise tikel süreçlerin ne derece nispeten tekelleştiği ya da nispeten serbest pazarda gerçekleştiğidir. Tekelleşme düzeyi yüksek olan üretim süreçleri aynı zamanda kar oranı da yüksek olan üretim süreçleridir. Bunlar merkeze özgü üretim süreçlerini oluşturur. Nispeten serbest pazarda gerçekleşen üretim süreçleri ise kar oranı daha düşük olan üretim süreçleridir (Wallerstein,2004,37-38).

Üretilen ürünlerin kâr oranları bakımından ülkeler arasında bir ekonomik gelişmişlik farkı oluşturduğu ve bu farkın ürünlerin bilgi yoğun ve emek yoğun ürünlere dayalı olarak gerçekleştiği hususunda Wallerstein'ın ortaya koyduğu tezlerin Kayserili işadamlarının görüşlerinde bir karşılığı olduğunu söylemek mümkündür. Kayserili işadamları zımni olarak bilgi yoğun malların tekelleşme eğilimi daha fazla olan mallar olduğunu kabul etmektedirler. Ancak Wallerstein üretilen ürünlerin paylaşımında kuralların tamamen merkez ülkeler tarafından belirlendiğini düşünürken, Kayserili işadamları küreselleşme ile birlikte bu durumun nispeten ortadan kalkmakta olduğunu düşünmektedir. Başka bir ifade ile Wallerstein'a göre kapitalizm geliştikçe ülkeler arasındaki hiyerarşi daha da derinleşecektir. Oysa Kayserili iş adamları bunun tam tersi bir durumun ortaya çıkacağını düşünmektedir.

Kayserili işadamlarına göre, uluslar arası ülkeler hiyerarşisinde üst basamaklarda yer olan ülkelerin ekonomilerinin temel aktörü olan büyük firmaların krizler karşısındaki dayanıksızlığı ve küreselleşme ile birlikte bu ülkelerin sermaye, bilgi ve teknoloji avantajlarını korumakta zorlanmaları nedeniyle ülkeler hiyerarşisinde bir eşitleme eğilimi doğmaktadır. Wallerstein, rekabetin daima merkez ülkelerle merkez ülkeler, çevre ülkelerle çevre ülkeler ve yarı çevre ülkelerle yarı çevre ülkeler arasında sürüp gideceğini savunmaktadır. Kayserili işadamları ise

yukarıdaki faktörlerin etkisi ile her ülkenin bir diğer gruptaki ülke ile rekabet etme imkanına sahip olabileceği hususunu dile getirmektedir. Dolayısıyla onlara göre - Wallerstein'ın aksine- bir gün merkez ülkeler yarı çevre ülkeler konumuna düşebilmesi, çevre ülkelerin de merkez ülke konumunu yükselebilmesi mümkün olacaktır.

4.4. Kapitalist Ekonomide Devletin Rolü

Kapitalizmin genel istikameti sürekli zenginleşme ve büyümedir. Ekonomik faaliyetlerin bu hedef doğrultusunda gerçekleştirilebilmesi açısından devlet, merkezi ve zorunlu bir unsur oluşturmaktadır. Ancak diğer taraftan devlet, kapitalizmin kuralları ile işleyen bir ekonomide sistemin doğasına aykırı hareket etme yeteneğine sahip yegâne güçtür.

Buradaki temel nokta zenginleşme ve büyümenin devlet eliyle değil devlet desteği ile mümkün olduğu olgusudur. Devlet eliyle zenginleşme hedefi kapitalist bir ekonomik sistemin oluşturulmasında engel oluştururken, devlet desteği ve özel sektör eliyle zenginleşme kapitalist bir ekonomiyi oluşturma ve yürütme açısından zorunlu bir koşuldur. Ancak sistemin doğası açısından bu destek kişisel değil kurumsal şekilde verilmelidir. Aksi taktirde devlet desteği kapitalist ekonomik sisteme sahip olma değil ona konu olma yönünde bir işlev üstlenecektir.

“Bence Türkiye gibi bir ülkede devletle işadamları iç içe olmalı. İlk beş yüz açıklandı mesela, en çok vergi verenler, en çok ihracat yapanlar açıklanıyor. Devlet işadamları ile beraber olmazsa, kol kola olmazsa olmuyor” (MEC, Mobilya Sektörü, 23.07.2010 tarihli görüşme)

“Yani varsayalım adamlar maaşsız çalışıyor Çin’de. Yüzde on bir fark eder ürünün fiyatı Çin’de öyle değil Yani ben diyor senin nakliyenin ücretsiz ben gönderiyim yeter ki diyor ihracat yap diyor. Bunu nereye kadar devam ettirecek devlet. Devam ettiremeyecek yani.” (ÖH, Boya ve Kimya Sektörü, 10.08.2010 tarihli görüşme)

“... devlet vermeli insanlar rahat etmeli. Yok öyle bir şey ya... Devlet insanların önünü açmalı, ufkunu açmalı” (ÇK, Tekstil Sektörü, 14.07.2010 tarihli görüşme)

İşadamlarının yukarıdaki ifadelerinden de anlaşılacağı üzere devlet kapitalizmin işleyişinde olmazsa olmaz bir rol üstlenmektedir. Ancak bu rolün belli sınırları vardır. Tamamen devlete dayalı bir zenginleşme sürdürülebilir değildir. Bu nedenle devletin ekonomide oynaması gereken rol ekonomideki aktörlerin önündeki engelleri kaldırmak ve işleyişi kolaylaştırmaktır. Bu bölümde devletin kapitalizmin

işleyişinde uyguladığı politikalarla yukarıda ifade edilen rolü nasıl gerçekleştirdiği yine alandan elde edilen verilerle incelenmeye çalışılacaktır.

4.4.1. Devletin Üretim Faaliyetlerindeki Rolü

Devletin kapitalist ekonomik sistem içinde üretim faaliyetlerine ilişkin rolünü iki ana başlık altında incelemek mümkündür. Bunlardan ilki devletin rekabet avantajı sağlayan alanlar oluşturma ve bu alanları koruma yönelik düzenlemeleri, ikincisi ise devlet yatırımlarının ekonomik yapıya etkisidir.

Rekabet avantajı sağlayan alanlar oluşturma ve bu alanları koruma konusunda devletin uygulamaya koyabileceği iki ana stratejiden bahsedilebilir. Bunlardan ilki devletin doğrudan teşvik yöntemleri uygulaması diğeri ise yatırımı kolaylaştıracak esnek ve düşük standartlı kurallar çerçevesinde ekonomik yaşamın düzenlenmesidir. Devletin doğrudan teşvik yöntemleri arasında düşük faizli krediler, KOSGEB gibi kuruluşların proje destekleri, ucuz enerji, alt yapısı hazırlanmış üretim alanları oluşturma, vergi muafiyetleri, sosyal hakların temini konusunda destekler vb. uygulamalar sayılabilir. Özellikle orta ölçekli, mevcut koşullarda büyüme imkânları azalmış ve sektörel sıçrama konusunda bir umudu olmayan işadamlarının vergi muafiyetleri ve sosyal hakların devletçe karşılanması gibi doğrudan teşvik yöntemlerinin uygulanması hususunda ısrarcı oldukları gözlemlenmektedir.

Örneğin kâr oranı giderek düşen ve ucuz işgücü bulmakta zorlanan tekstil sektöründe artan işgücü maliyetleri nedeniyle özellikle sosyal hakların devlet tarafından karşılanması hususunu bir ihtiyaç olarak vurgulanmaktadır. Enerji maliyetleri yüksek olan metal sektöründe enerji kaynakları açısından fakir olan Türkiye koşullarında ucuz enerji talep edilmemekle birlikte bu talebi karşılama imkânına sahip olan Çin, Rusya gibi ülkeler karşısında rekabet avantajı kazanmak üzere vergilerin düşürülmesine yönelik bir talebin öne çıktığı görülmektedir.

“Ben maaşını vereceğim, devlet benden aldığı SSK’yı kendi ödeyecek yani. Diyecek ki sen maaşını veriyorsun eline sağlık ben de onun SSK primlerini kendi adıma kaydediyorum. Diyecek ki sen benim vatandaşına iş veriyorsun, aş veriyorsun ama onun sosyal haklarını da ben vereceğim. Hastalandığı zaman ben bakacağım, doktorunu ben temin edeceğim. Bu maliyetleri de SSK primi ödeyerek biz karşılıyoruz. E maliyet böyle şiştiği zaman da rekabet edemiyorsunuz yani” (EK, Tekstil Sektörü, 17.07.2010 tarihli görüşme)

Söz konusu taleplerin mevcut koşullarda büyüme sınırlarına dayanmış ve kâr oranlarında ciddi bir azalma ile karşı karşıya kalmış işadamları tarafından dile getiriliyor olması dikkat çekici bir olgu olarak değerlendirilmelidir. Bu tür taleplerin yoğunluğunun kapitalist ekonominin bir gereği olan üretim, teknoloji ve ekonomik örgütlenme alanlarında yenilikler geliştirme konusunda sistemik bir soruna işaret ettiğini söylemek mümkündür. Bu tür taleplerdeki artış, büyüme sınırlarına dayandıkları halde sektörel sıçrama gerçekleştirme potansiyeli üretemeyen firmaların sayısının artışının dolayısıyla kapitalist sisteme uyum mekanizmalarının işleyişinde bir sorunun göstergesi olma riski taşımaktadır. Her ne kadar nicel bir çalışma ile doğrulanma ihtiyacı bulunsa da bugün için Kayseri ekonomisinde söz konusu firmaların sayısının tehlikeli bir düzeyde olmadığını söylemek mümkündür.

İşadamları doğrudan teşvik talebini devlet desteğinin türü ve miktarı hususunda çekinceleri ile birlikte dile getirmektedirler. Örneğin,

“Kaliteyle uğraşmıyor. Hızlı üretim çoluk çocuk hepsi çalışıyor. Evine gitmiyor adam işyerinden çıkarırlar beni diye. Sosyal haklar hiç yok zaten. Bizde vergi var, elektrik enerji pahalı. Onlarda elektrik enerji hiç vergi yok. Hiç bir şey yoksa bizde %18 katma değer var. İmalatçının elini tutmuyorlar. Biz istemiyoruz yani maddi yardım falan, ürettiğimiz malı satabilmemiz için destek olmasını bekliyoruz devletin” (ÖS, Makine Sektörü, 18.08.2010 tarihli görüşme)

Diyen ÖS’nin sözlerinde devlete yapılan bir sitemin yanı sıra, onun yapabileceklerinin de farkında olduğu, rekabet gücünü koruyabilmeleri için küçük bir desteğin kendileri için yeterli olacağı düşüncesinin varlığı kendisini hissettirmektedir.

“Şimdi KOSGEB aracılığıyla ben duyuyorum hatta bizim müracaatlarımız da var ben duyuyorum, destek veriyorlar. Şimdi bunların gelişmesi demek, bugün istikbale fason yapan bir mobilyacının yarın kendi modelini çıkarıp kendi işini yapması demektir. Ve onun da bir alttaki kısımlara iş vermesi demektir” (KH, Mobilya Sektörü, 31.03.2011 tarihli görüşme)

“Devlet bazı teşvikler veriyor, yenilik geliştirmek için. Çok iyi rakamlarla teşvikler, yardımlar alan firmalar var. Bunlardan herkes tam olarak yararlanamıyor, biz yararlanamıyoruz mesela. Ama çok faydalı” (ÖNU, Beyaz Eşya Sektörü, 13.01.2011 tarihli görüşme)

Düşük faizli krediler, KOSGEB gibi kuruluşların proje destekleri vb. doğrudan teşvik yöntemlerinin ürün niteliği ve yenilik üretme alanlarında rekabet avantajı elde etmede oldukça faydalı olabileceği görüşü hemen hemen tüm

işadamları tarafından kabul edilmektedir. Bu tür desteklerin özellikle sektörel sıçrama yönünde sağlayabileceği avantajlar üzerinde durulmaktadır.

Daha önce de belirtildiği üzere, kapitalist bir ekonomide sürekli büyüme, sistemin kaygan ve belirsiz ekonomik zemininde hızlı hareket etme zorunluluğu belli bir kapasiteye ulaştıktan sonra sektörel sıçrama gerçekleştirme gereğini beraberinde getirmektedir. Sektörel sıçrama için sermaye ve yenilik üretebilme kapasitesinin taşıdığı önem de göz önünde bulundurulduğunda devletin ucuz kredi ve proje desteklerinin firma bazında sektörel akışkanlığı sağlama ve bunun neticesinde sektörel sıçramanın gerçekleştirilmesinde sağlayabileceği ivmeyi inkâr etmek mümkün değildir. Bu teşvikler belli bir büyüklüğe ulaşmış hâkim firmaların²⁹ faaliyetlerini mevcut sınırlarının ötesine taşıma imkânı vermektedir. Bu teşvikler diğer taraftan çok sayıda küçük firma arasından büyüme potansiyeli taşıyan firmalara bu potansiyellerini hayata geçirme imkânı sağlamakta ve sektörel sıçramayı tabandan da desteklemektedir.

Ekonomik girişimde bulunmayı ve ekonomik girişimin büyümesini kolaylaştırıcı nitelik taşıyan, gerektiğinde esnetilebilecek, standartların düşük tutulduğu kurallar çerçevesinde ekonomik yaşamın düzenlemesi rekabet avantajı konusundaki devlet düzenlemelerinden bir diğerini teşkil etmektedir. Ancak burada dikkat edilmesi gereken durum bu düzenlemelerin diğer ülkelerle rekabet alanında bir avantaj sağlarken ülke içi rekabette bir eşitsizliğe yol açmamasıdır.

Gelişmiş ülkeler karşısında düşük sermaye birikimine sahip olan gelişmekte olan ülkeler söz konusu nitelikleri haiz kurallar daha az bir sermaye ile ekonomik girişimleri mümkün kılmaktadır.

“Şu anda Almanya’da benim işimi yapmaya kalksak beş milyon Euro sermaye ister. Neden? Çünkü onların istediği şartlarda fabrika çevreyi kirletmeyeceksin, ona göre servis olacak, işçi hakları olacak. Ne üretecekseniz hepsinin projesi olacak vs. vs. çok sıkıyor. Ama Türkiye bunu gevşek bırakmakla bir avantaj elde etti. Yani bugün çok cüzi bir parayla pek de bir şey bilmeyen insanlar, çok rahat imalat kurabiliyorlar” (ÖH, Boya ve Kimya Sektörü, 10.08.2010 tarihli görüşme)

Sermaye birikimin görece düşük olduğu bir ülkede kâr hedefi doğrultusunda kurulacak işletmeler açısından önemli bir avantaj sağlayan bu tür düzenlemelerin kapitalist ekonomik sistemin nitelikleri çerçevesinde işleyen bir ekonomik sistemi

²⁹ Hakim firma kavramı için bkz. sayfa. 186-190

yürürlüğe koymak açısından bir zorunluluk olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Aksi taktirde ekonomik kaynaklar kâr hedefi güden işletmelerin kuruluşu ve sermaye birikimi yerine ihtiyaçların karşılanmasında kullanılacaktır. Çünkü sıkı kurallar, daha büyük bir sermaye ile işe başlamayı gerektirmektedir.

Kâr hedefi doğrultusunda girişilecek teşebbüsler belirli bir sermaye miktarını zorunlu kılmakla birlikte ekonomik girişim için gerekli sermaye miktarını yükselmesine yol açacak düzenlemelerin varlığı kaynakların üretken bir şekilde kullanılması imkânını ortadan kaldıracaktır. Başka bir deyişle yüksek standartlı ve katı kurallarla işleyen ekonomik düzenlemeler sermayeyi çoğaltmak üzere yatırımların gerçekleştirilmesini engelleyecek şekilde işleyeceğinden ekonomik kaynakların ihtiyaçların karşılanmasına yönelik harcanmasını daha makul hale getirecektir.

1980 sonrasında uygulanmaya başlayan yatırımı kolaylaştırıcı, düşük standartlı esnek kurallar daha düşük bir sermaye ile kâr hedefi doğrultusundaki ekonomik faaliyetlerin gerçekleştirilmesine imkân sağlayarak kapitalist nitelikli bir ekonomik sistemi oluşturma doğrultusunda işlemiştir. Bu durumu ÖH şöyle ifade etmektedir:

“Yani hiçbirşeyimiz yoktu yani devlet beni çok sıkıydı, çok kassaydı ne alacaktı. Devlete hiçbir zaman vergi veremeyecektim yani. Ama bizim toparlamamıza vesile oldu o da göz yumarak. Yani burada işte vergi kaçırıyor da deniyor sanayiciler için, sigortasız adam çalıştırılıyor deniyor vs. vs. bir sürü bir şey. Ama ona iki üç yıl beş yıl neyse bilerek bilmeyerek göz yummasının verdiği bir avantaj oldu. Firmalar bu arada büyüdü. Şimdi adam işini gücünü tutturmuş gidiyor. Siz bu adamla her türlü işçilerin sosyal haklarını, şununu bununu ne talep ederseniz yapabilecek durumda. Önceden Anadolu insanında öyle bir para yoktu. Küçük küçük paralarla bir noktaya geldi insanlar” (ÖH, Boya ve Kimya Sektörü, 10.08.2010 tarihli görüşme)

Dolayısıyla kapitalizmin temel nitelikleri çerçevesinde işleyen bir dünya ekonomisinde gelişmiş yani ülkeler hiyerarşisinde üst basamaklarda yer alan ülkelerle rekabet edecek düzeyde sermaye birikimine sahip olmayan bir ekonomide düşük standartlı esnek kuralların varlığı söz konusu ekonomi için önemli bir rekabet avantajını beraberinde getirmektedir. Bu suretle kapitalist ekonomik sisteme geçiş konusunda bir engel aşılmış olmaktadır. Kapitalist nitelikte bir ekonomiye geçiş sağlandığında ise mevcut ekonomik sistem söz konusu düzenlemelerin daha yüksek standartlar çerçevesinde işlemesini kendiliğinden getirecektir. Bu kurallar aynı

zamanda daha temiz ve yüksek teknolojik ürünler için yatırımları da teşvik edecektir. Ekonomik düzenlemelerin niteliğinin sermaye birikiminin düzeyine bağlı olarak şekillenmesi ise sermaye birikiminin kapitalizmin işleyişindeki merkezi rolünü göstermesi bakımından vurgulanması gereken bir noktadır.

Diğer taraftan bazı firmaların devletin getirdiği düzenlemeler ile bu düzenlemelerin esneklik paylarının dışına çıkmasına izin verilmesi ülke içindeki firmaların rekabetinde eşitsizliğe yol açarak kurallar çerçevesinde işletilen firmaların rekabet alanlarını daraltıcı etkisine dikkat etmek ve aradaki dengeyi iyi kurmak Kayserili işadamlarının önemle vurguladığı bir husustur.

“Biz her şeyimizi kanuna göre yapıyoruz burada. Neden devlet bize demiş ki böyle yapacaksınız. Şimdi buna bir maliyet yüklüyor. Ama diğer rakiplerim bunu yapmazsa ben onlara çok çabuk yenilebiliyorum. Eğer birileri beyanlarını tam yapmazsa devlet de bunu sıkı bir şekilde kontrol etmezse, sektörde benim gibi işini düzgün yapan, dünyaya mal satmaya çalışan bir firma otomatikman gerilemiş oluyor. Biz devletten kontrolü düzgün yapın rekabet dengeli olsun istiyoruz” (MEC, Mobilya Sektörü, 23.07.2010 tarihli görüşme)

Diğer MEC bu hususa dikkati çekmektedir. Kuralların dengeli ve eşit şekilde uygulanmaması Kapitalist ekonominin standartları çerçevesinde dünya ekonomisi ile eklemlenmeyi başarmış firmalar için bir risk taşımaktadır.

Alandan elde edilen veriler, 1926 da Kayseri Teyyare Fabrikası adı altında kurulan Hava İkmal Merkezi, 1935’te faaliyete geçen Sümerbank Bez Fabrikası ve 1956’da kurulan Ana Tamir Fabrikası olmak üzere üç devlet yatırımının varlığının kapitalist ekonomiye geçiş açısından ikili bir role sahip olduğunu göstermektedir. Devlet yatırımları bazı kentlerde bu yatırımlara bağımlı bir ekonomik yapının ortaya çıkmasına neden olurken Kayseri’de devlet yatırımı destekli bir ekonomik yapının teşkil etmesine yol açmıştır. Devlet yatırımlarına bağımlı ve devlet yatırımı destekli ekonomik yapı ayrımı üç unsur açısından analiz edilebilir. Bunlar, devlet yatırımının zihniyet etkisi, yetişmiş eleman etkisi ve sektörel gelişme etkisidir. Devlet yatırımına bağımlı kentler ekonomik faaliyetlerin önemli bir kısmının devletin kurduğu işletmeler çerçevesinde işlediği bir yapıya işaret ederken, devlet yatırımı destekli kent ekonomileri, devletin kurduğu işletmelerin sunduğu imkânlardan faydalanmakla birlikte ekonomik faaliyetlerini esas olarak bu işletmelerden bağımsız olarak yürüten bir ekonomik işleyişe sahiptirler.

Zihniyet etkisi devlet yatırımlarının söz konusu bölge insanının ekonomik faaliyetlere ilişkin anlam kodlarını nasıl etkilediğini ifade eden bir olgudur. Zihniyet etkisini Çİ'nin aşağıdaki ifadeleri en yalın haliyle bize göstermektedir.

“Diğer şehirlerle tartışıyoruz. Diyorlar ki belki de kamu yatırımlarının çok fazla olmaması, sizin için bir avantajdı, yani devlet vermeli ben yemeliyim varya, devlet üretmeli ben tüketmeliyim. Mesela devletin yatırımının çok olduğu birçok kentte -şimdi isim vermiyorum- insan başka da bir şansı olmadığı için kendim buraya nasıl girebilirim, bir yakınımı buraya nasıl sokabilirim, damadımı nasıl aldırabilirim tek düşünce bu. O yüzden de çok fazla kalkınmadık diyor... Eğer Kayseri de on tane daha kamu kuruluşu olsaydı, herhalde herkes, mesela benim babam bir kamu kuruluşunda çalışıyor olsaydı. Beni de herhalde o kamu kuruluşuna yerleştirmek için uğraşır. Ama benim babam dedem ticaretle uğraştığı için beni ticarete yetiştirmiş. En büyük avantajlarımızdan biri bu diye düşünüyorum” (Çİ, Tekstil Sektörü, 10.07.2010 tarihli görüşme)

Devlet yatırımına bağımlı bir ekonomide her şeyi devletten bekleme düşüncesinin hâkim olduğu bu nedenle ekonomik başarının devlet kuruluşlarından birine girmekle ölçüldüğü bir zihniyet gelişmektedir. Devlet yatırımı destekli bir ekonomide ise devlet yatırımlarının kazandırdığı tecrübe ile daha yüksek kazançlı işletmeler kurma yönünde girişimci bir zihniyetin geliştiği görülmektedir. Bu iki farklı zihniyet dünyası iki farklı ekonomik yapının ortaya çıkışındaki temel faktörü oluşturmaktadır.

Devlet yatırımlarının yetişmiş eleman etkisi yine bu zihniyet doğrultusunda işlemektedir. Devlet yatırımı destekli bir ekonomik yapıda devlet işletmeleri eleman yetiştiren birer okul işlevi görmektedir. Mevcut devlet işletmesinde çalışan kişilerin bir kısmı söz konusu sektörde edindikleri bilgi ve deneyim ile diğer imkânlarını birleştirerek kendi firmalarını kurmaktadır. Geriye kalanlar ise bu firmaların ihtiyaç duyduğu yetişmiş insan gücünü oluşturmaktadır. Böylece söz konusu sektör ve bu sektörle ilişkili diğer sektörlerde ciddi bir gelişme kaydedilmekte, bu yolla elde edilen birikim kapitalist nitelikte bir ekonomik sistemin geliştirilmesinde itici bir güç olma işlevi görmektedir. Kayseri’de özellikle tekstil, metal ve mobilya sektörünün gelişmesi Ana Tamir, Hava İkmal ile Sümerbank bez fabrikalarında yetişen insan kaynağının özel sektöre aktarılması ile mümkün olmuştur. Bu husus “Devlet Yatırımlarının Kayseri Ekonomisi Üzerine Etkileri” başlığı altında ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

4.4.2. Devletin Uluslar Arası Ekonomik Rekabetteki Rolü

Devletin kapitalist ekonominin temel niteliklerinden biri olan uluslar arası ekonomik faaliyetler konusunda da merkezi ve zorunlu bir rolü söz konusudur. Uluslar arası ekonomik faaliyetlerde devletin üç temel işlevi bulunmaktadır: Bunlardan ilki uluslar arası ekonomik ilişkilerin kurulmasında bir köprü oluşturma işlevi; ikincisi yabancı ülkelerdeki ekonomik faaliyetlerin yürütülmesi sırasında karşılaşılan engelleri kaldırma ve sorun çözme işlevi; üçüncüsü ise yeni pazarlar üretme ya da bulma işlevi olarak sıralanabilir. Söz konusu işlevler aynı zamanda uluslar arası ekonomik ilişkiler kurma becerisinin üç unsuru olan yeni ilişkiler kurma, mevcut ilişkileri geliştirme ile karşılaşılan engelleri aşma ve yaşanan sorunları çözme yeteneklerini geliştiren bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Devletin uluslar arası ekonomik faaliyetlere ilişkin işlevleri ile uluslar arası ilişkiler kurma becerisi arasındaki doğrudan ve sıkı ilişki aşağıdaki analizlerde açıkça kendini göstermektedir.

Devletin dış ülkelerle kurulacak ekonomik ilişkiler için köprü kurma işlevi özellikle cumhurbaşkanı, başbakan, bakan gibi üst düzey siyasetçilerin yurtdışı gezilerinde işadamlarını da beraberine almaları vasıtasıyla gerçekleşmektedir. Devlet yetkilileri ile birlikte yapılan ziyaretler, işadamlarının tek başlarına ya kendi aralarında kurdukları örgütlenmelerle gerçekleştiremeyecekleri organizasyonlara katılabilmelerini ve ulaşamayacakları kişi ve bilgilere ulaşmalarını mümkün hale getirmektedir. Böylece işadamlarının yurt dışındaki iş hayatına daha yakından tanımları için yeni fırsatlar doğmakta ve daha verimli ve geniş çaplı iş ilişkileri kurma imkânı doğmaktadır.

Diğer taraftan bu tür geziler daha önce herhangi bir ekonomik ilişkinin kurulmadığı farklı devletlere giriş açısından iş adamları için ilk adımı oluşturarak yeni faaliyet alanları açılmasına vesile olmaktadır. Bu durumun bir örneğini EK şöyle anlatmaktadır:

“Ben bundan dört yıl önce Mali’ye gittim. Mali, Cezayir’in altında bir Afrika ülkesi, benimle de hiç alakası yok. Orada Afrika cumhuriyetleri işadamları toplantısına gitmiştik... Fransızlar orada, Belçikalılar orada, son olarak da Çinliler orada. Ülkenin %95’i Müslüman... Ama Fransa ve Belçika sömürmüş, soymuş. Altınını yemiş, ziraatını götürmüş, yılda sekiz yüz bin ton pamuk üretiyorlar, onu götürmüş memleketine ama bir tek yatırım yapmamış. Yol yapmamış, yolu yok

adamin. Ve bizi orada karşıladıklarında başbakan seviyesinde, cumhurbaşkanı seviyesinde lütfen gelin, yüz bin konut yapın bize diyorlardı” (EK, Tekstil Sektörü, 17.07.2010 tarihli görüşme)

EK’nin sözleri ekonomik ilişkilerin kurulmasında kültürel yakınlıkların taşıdığı önemi de vurgulamaktadır. Devlet düzeyinde yabancı bir ülkeyle kurulacak siyasi ve kültürel ilişkilerin yoğunlaşması aynı zamanda bir ekonomik potansiyeli de beraberinde getirmektedir. Devletin kuracağı bu tür köprüler firmalara söz konusu ülkelerde faaliyet gösteren diğer ülke firmaları karşısında bir rekabet avantajı da sağlamaktadır.

Devletin uluslar arası ekonomik faaliyetlerdeki rolü işadamlarının kuracağı ilişkilere bir köprü olması ile sınırlı değildir, devlet aynı zamanda yeni pazarlar bulma bakımından da oldukça etkili bir role sahiptir.

“Dış politikanın ana amacı da ülke ekonomisine katkı sağlamak. Şimdi bir Senegal’e gitseniz dışişleri bakanı ben mallarımı nasıl satabilirim, dışarıdan nasıl sermaye getirebilirim bütün derdi bu. Şimdi bizim ülkemiz de yurtdışına mal satmadan nasıl kalkınacak yani” (MEC, Mobilya Sektörü, 23.07.2010 tarihli görüşme)

Kapitalist kuralların işlediği bir dünya ekonomisinde her ülkenin temel hedefi sermaye birikimini arttırmaktır. Bu nedenle her ülke ihracatını arttırmak üzere ekonomik politikalar yürütme zorunluluğu ile karşı karşıyadır. Kapitalizme konu olan ülkeler kaynaklarını bu yönde harcayamazken, kapitalist sisteme sahip olan ülkelerde sadece işadamları değil devlet de bu amaca ulaşmak üzere hareket etmek durumundadır. Dolayısıyla devletin izlediği dış politikanın en önemli hedeflerinden biri de o ülkenin işadamlarının ihracat yapabilecekleri pazarlar bulmaktır.

Bazen devlet adamlarının bambaşka saiklerle söyledikleri sözler bile o ülke için yeni pazarlar açılmasına vesile olmaktadır. Bunun tipik bir örneğini yakın zamanda Türkiye’nin yaşadığını söylemektedir Kayserili işadamları.

“Tayyip Erdoğan’ın “one minute” demesi aslında bir anlamda bize pazar olarak geri döndü... Çünkü biz Cezayir’de mesela devletle alakalı birçok randevu taleplerimiz oldu. Orada hiç bizle görüşmediler. Görüşmüyorlardı adamlar faxına telefonuna bir şeye cevap vermiyorlardı kesinlikle. Bu one minute den sonra adam iki yıl önce faks çekmiş adam bize geri dönüyor. Size diyor şu tarihte randevu verdik diyor. Bir dünya mal sattık oraya. Belki bir milyon euro satışımız var. Yani burada bir anda patlaması kesinlikle ondan oldu. Bu aşkar yani” (ÖH, Boya ve Kimya Sektörü, 10.08.2010 tarihli görüşme)

Bu sözler dış politikadaki gelişmelerin ve ülkelerle kurulan siyasi ilişkilerin ihracat ve yeni pazarlara ulaşma açısından ne kadar önemli olabileceğini çok etkili bir şekilde göstermektedir. Yapılan görüşmeler sırasında her iş adamına sorulan “one minute” olayının pazar açısından ne gibi sonuçlar doğurduğu sorusuna ME ile paralel cevaplar verilmesi dış politika ve pazar arasında ne kadar yakın bir ilişkinin bulunduğu bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

“Devletin rolü burada girişimcileri desteklemek. Sanayi kuruluşlarını, ticaret kuruluşlarını desteklemektir. Destek ne şekilde olabilir. Bu pazar araştırmalarını onlara sunarak olabilir. Devlet imkânları ile yapacağı pazar araştırmalarını, küçüklerin imkânı yetmeyebilir buna. Devletin bir sürü değişik ülkelerde ticaret ataşelikleri var. Bunlar o ülkenin imkânlarını tespit edip zamanında tespit edip küçük işletmelere, potansiyeli olan firmalara, şehirlere bunları ilettiği zaman girişimcinin önünü açmış olabilecek, ufkunu açmış olacak. Oralarda neyin satıldığı, neyin ihtiyaç olduğu bilinirse ona göre üretim yapılabilir. Ve pazarlar kazanılabilir” (NB, Yönetici, 13.09.2011 tarihli görüşme)

İşadamlarının uluslar arası pazarlara ulaşma konusunda yaşadıkları en önemli sorunlardan birinin yabancı ülkelerin pazar potansiyeli ve bu potansiyele dayalı olarak hangi imkânlarla sahip olabilecekleri yönündeki bilgi eksikliğini gördükleri anlaşılmaktadır. NB yukarıdaki ifadeleri ile bu konudaki devletin oynayabileceği role işaret etmektedir.

“Devlet işadamları ile beraber olmazsa, kol kola olmazsa olmuyor. Çünkü bir gün geliyor devlete ihtiyaç duyuyorsunuz. Çünkü başka bir ülkeyle çalışmaya çalışıyorsunuz, ya da aşamadığınız problemler var. Bunu bir firma olarak ya da firmanın bağlı olduğu bir dernek olarak, oda olarak aşamıyorsunuz. Bakanlık seviyesinde aşmanız gerekiyor. Devlet bu konularda el ayak olmazsa tıkanmış oluyorsunuz. Türkiye gibi sanayi ülkesi olan ülkelerde bence devletin en önde olması lazım... Devletle beraber giderken problemlerinizi de iletiyorsunuz, buna çözüm üretmelerini istiyorsunuz. Sizin o ülkede böyle bir sıkıntıyı gidermeniz, oranın bakanında randevu almanız vs. çok zor” (MEC, Mobilya Sektörü, 23.07.2010 tarihli görüşme)

Uluslar arası ekonomik faaliyetleri yürütürken iş adamlarının karşı karşıya kaldıkları engelleri aşmak ve yaşadıkları sorunları çözmek devletin kapitalist ekonomik sistemde sahip olduğu role ilişkin bir diğer noktayı oluşturmaktadır. Her ülkenin farklı ekonomik politikalar uygulaması, farklı yasalara ve standartlara sahip olması iş adamları için ciddi sorunlara ve engellemelere yol açma potansiyeline sahiptir. Farklı bürokratik işlemlere sahip ülkeler arasında kurulan ekonomik ilişkilerde devlet en etkili sorun çözücü olarak karşımıza çıkmaktadır.

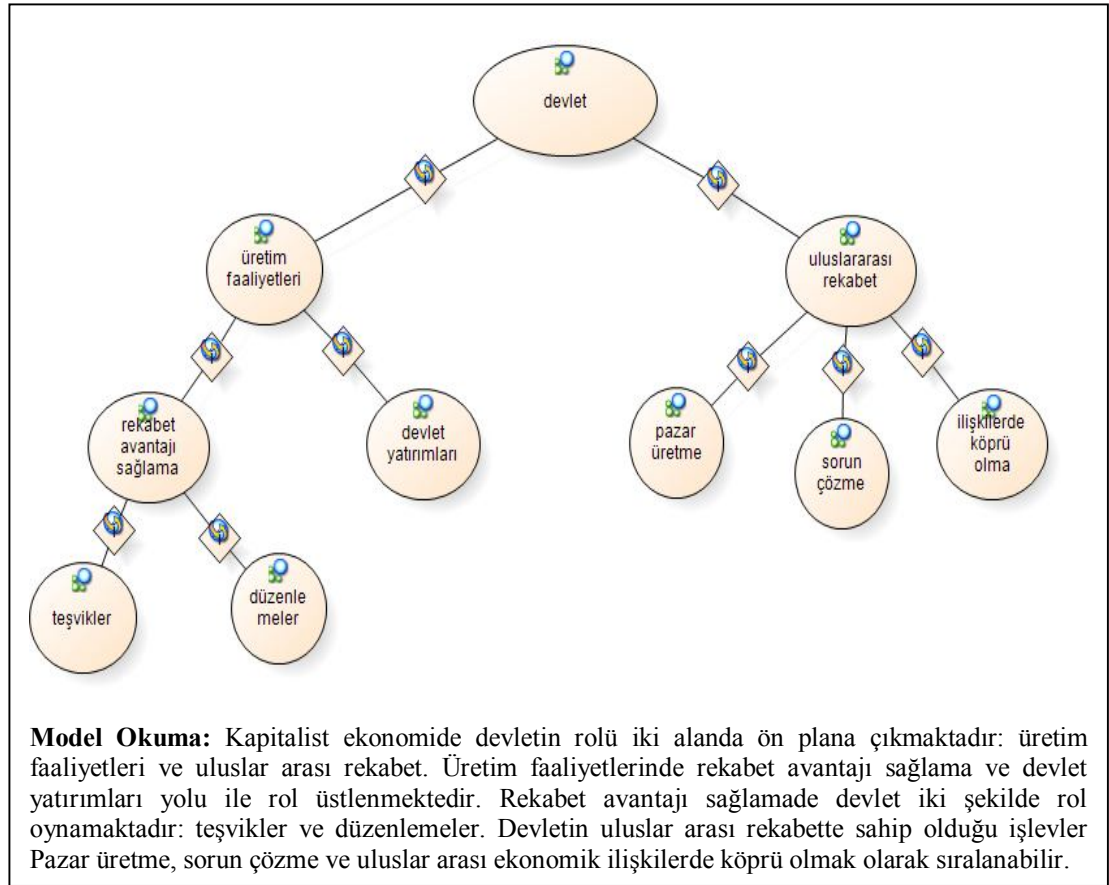
Bu türden herhangi bir sorunla karşılaştıklarında işadamlarının bireysel ya da örgütlü olarak ulaşamadıkları devlet yetkililerine ancak sorun yaşayan iş adamlarının vatandaşı olduğu aynı düzeydeki devlet yetkililerinin ulaşması sık yaşanan bir durumdur. İşadamları bu tür durumlarda devlete ihtiyaç duymakta ve sorunlarını ancak devletler düzeyinde çözebilmektedirler.

4.4.3. Temellendirilmiş Kuram Oluşturma Sürecinde Kapitalist Ekonomide Devletin Rolünün Değerlendirilmesi

Güçlü bir devlet kapitalizmin temel niteliklerinden birini teşkil etmektedir. Devletin kapitalist ekonomik sistemdeki rolü ise “devlet desteği ile zenginleşme” ifadesi ortaya konmaya çalışılmıştır. Devlet desteği ile zenginleşme devletin desteği ancak özel sektör eliyle zenginleşmeyi ifade etmektedir. Bu bağlamda devlet temel olarak üretim faaliyetleri ve uluslar arası rekabet olmak üzere iki alanda rol oynamaktadır.

Devletin üretim faaliyetlerindeki rolü iki şekilde gerçekleşmektedir. Bunlardan ilki rekabet avantajı sağlayan alanlar oluşturma ve koruma, ikincisi ise devletin doğrudan kendisinin ekonomik faaliyetlere girişmesi yani devlet yatırımlarıdır. Rekabet avantajı oluşturma ve koruma sırasında devlet firmalara doğrudan teşvikler ve üretimi düzenleyici kurallarla üretime müdahale eder. Üretimi düzenleyen kurallar esnek ve düşük standartlı kurallardan tavizsiz yüksek standartları kurallara doğru değişen bir skalada kendini gösterir. Rekabet avantajını özellikle kuralların niteliğinin sermaye birikiminin yoğunluğuna bağlı olarak düzenlenmesi sağlar. Uluslar arası rekabet açısından devlet, uluslar arası ekonomik ilişkilerde köprü olma, ortaya çıkabilecek sorunları çözme ve pazar üretme işlevi üstlenir.

Model 7: Kapitalist Ekonomide Devletin Rolü



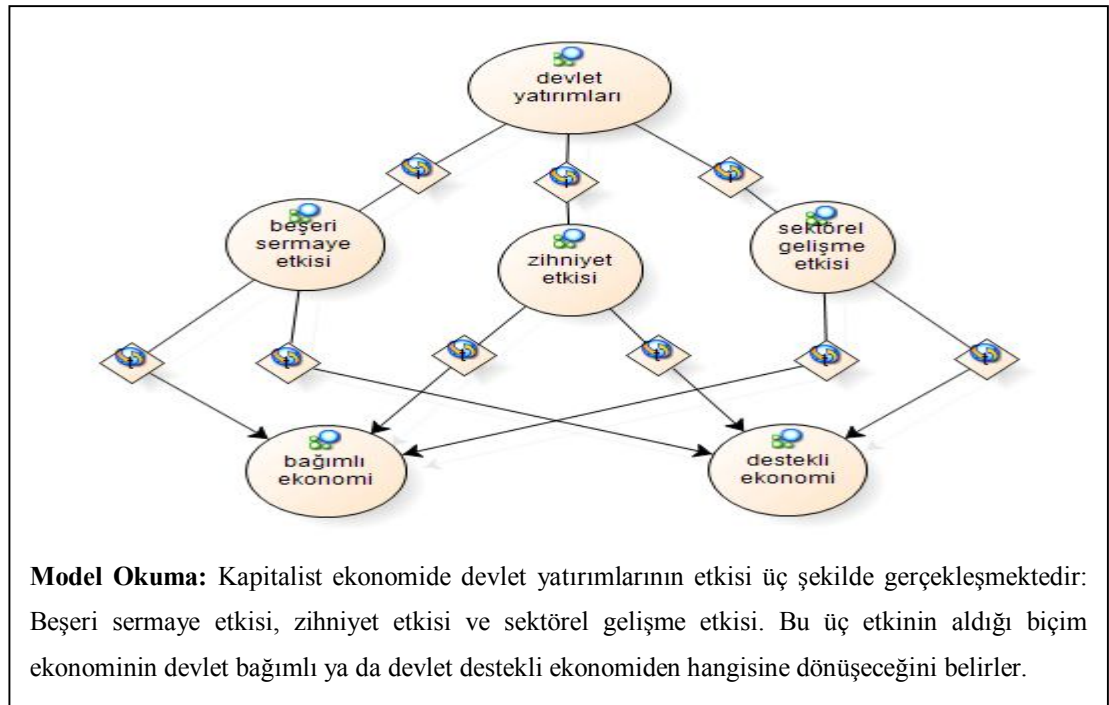
Bir ülkede devlet yatırımları devlet yatırımına bağımlı ve devlet yatırımı destekli olmak üzere iki ekonomik yapının ortaya çıkmasına neden olur. Devlet yatırımlarına bağımlı ekonomi esas olarak devletin kurduğu işletmelere dayalı bir ekonomik yapının varlığına işaret eder. Devlet destekli ekonomi ise devlet yatırımlarının sunduğu imkânlardan faydalanmakla birlikte ekonominin işleyişinde başat rolü özel sektörün üstlendiği bir ekonomik yapıdır. Bu iki ekonomik yapının özellikleri ise üç faktör üzerinden açıklanabilir.

1. Devletin zihniyet etkisi: Devlet yatırımına bağımlı bir ekonomide devlet yatırımının zihniyet etkisi geçim kaynağını devletten bekleme ve ekonomik başarıyı devlet işletmelerinde çalışmakla ölçme şeklinde ortaya çıkar. Devlet destekli ekonomik yapıda ise devlet yatırımlarının zihniyet etkisi, devlet yatırımlarının kazandırdığı tecrübeleri kazanç hedefi doğrultusunda yeni işletmeler kurma ve ekonomik başarıyı bu işletmelerin başarısı ile ölçme eğilimi ile kendini gösterir.

2. Beşeri sermaye etkisi: Devlet yatırımına bağımlı ekonomilerde kâr hedefi doğrultusunda değil mevcut mesleki konumlarını koruma hedefi güden beşeri sermaye oluşur. Devlet destekli ekonomilerde ise devlet işletmeleri özel sektöre aktarılacak üzere eleman yetiştiren bir okul işlevi görürler.

3. Sektörel gelişme etkisi: Devlet destekli ekonomilerde devlet işletmelerinin temel hedefi kâr ve büyüme olmayacağından sektörel gelişme de görülmez. Ancak devlet destekli ekonomilerde kâr ve büyüme hedefi sektörel akışkanlık ve sektörel sıçrama potansiyelini de ortaya çıkarır.

Model 8: Devlet Yatırımlarının Kapitalist Ekonomiye Etkisi



4.4.4. Kapitalist Ekonomik Sistemde Devletin Rolü Üzerine Karşılaştırma: Kayserili İşadamları ve Teori

Kayserili işadamlarına göre kapitalist anlamda bir ekonomik sistemde devletin desteği zorunlu bir koşul olarak karşımıza çıkmaktadır. Onlara göre işadamları ve devlet her zaman yakın bir işbirliği içinde olmalıdır. Söz konusu işbirliği temel olarak üretim faaliyetleri ve uluslar arası rekabet olmak üzere iki alanda gerçekleşmektedir. Kayserili işadamlarının bu görüşlerinin teorideki karşılığını Sombart, Braudel ve Wallerstein’da bulmak mümkündür. Sombart’a göre devlet kapitalizmin ortaya çıkışı ve yayılmasında merkezi bir rol üstlenmiştir. Bu

süreçte devlet ve onunla doğrudan bağlantılı olan sömürgecilik, lüks tüketimi ve savaşlar; kapitalist örgütlenme, teknik ve ruhun gelişmesini de beraberinde getirmiştir. Braudel, modern devletle kapitalizm arasındaki ilişkiyi büyük sermaye, yüksek kâr oranlarını mümkün kılan tekelleşme eğilimi üzerinden açıklar. Wallerstein devletin kapitalizm içindeki etkinliğinin üç alanda ortaya çıktığını ifade eder. Bunlardan ilki sermayenin belli ellerde toplanması, ikincisi tekelleşme eğilimi ve üçüncüsü de uluslar arası ekonomik faaliyetlerdir. Ona göre devletin her üç alandaki etkinliği kapitalizmin temel yasası olarak ifade ettiği sınırsız sermaye birikiminin sürdürülmesine yöneliktir.

Her ne kadar olguya bambaşka zaviyelerden baksalar da – Sombart ve Braudel tarihsel süreçte devletin kapitalist ekonomide oynadığı rolü ele almakta, Wallerstein kapitalizmin açıklanmasında kullandığı analiz birimi olan dünya sistemleri içinde devletin rolü üzerinde durmakta, Kayserili işadamları ise pratik anlamda devletin kendi ekonomik faaliyetlerinde ne gibi bir rol üstlenebileceği hususunu göz önünde bulundurmaktadır- gerek Kayserili işadamları gerekse Sombart, Braudel ve Wallerstein'ın kapitalist ekonomide devletin rolüne ilişkin benzer sonuçlara ulaştıklarını söylemek mümkün görünmektedir. Her şeyden önce hem söz konusu teorisyenlerin analizleri hem de Kayserili işadamlarının görüş ve tecrübeleri kapitalist anlamda bir ekonominin ancak devlet desteği ile gerçekleşebileceği konusunda örtüşmektedir.

Sombart da ilk kapitalist girişimlerden olarak kabul ettiği devlet ve ordunun kapitalist anlamda bir zihniyetin doğuşuna kaynaklık ettiğini düşünmektedir. Sombart'ın bu düşüncesi ile Kayserili işadamlarının devletin Kayseri ekonomisinde oynadığı rol hususunda deneyimlerinden hareketle ortaya koydukları görüşler arasında bir paralellik kurmak mümkün görünmektedir. Kayserili işadamları, devlet yatırımlarının Kayseri'de ticaretten gelen kâr hedefine dayalı zihniyetin gelişmesine önemli ölçüde katkıda bulunduğunu düşünmektedirler. Buna göre, Sümerbank Bez Fabrikası, Ana Tamir ve bir ordu kuruluşu olan Hava İkmal gibi devlet yatırımlarının kazandırdığı tecrübe Kayseri'de ticari faaliyetlerin dışında daha yüksek kazançlı işletmeler kurma yönünde girişimci bir zihniyetin gelişmesine önemli ölçüde katkı sağlamıştır.

Yukarıdaki duruma benzer şekilde, bir teorisyen olarak Sombart'ın yirminci yüzyılın başlarında, Kayseri ekonomisinin aktörleri olarak Kayserili işadamlarının yirmibirinci yüzyılda, devletin pazar oluşturma gücüne yaptıkları vurgu da devletin kapitalist sistemde oynadığı rol açısından oldukça dikkat çekici bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kayserili işadamlarının işadamları ile devletin yakın bir işbirliği içinde olmasının zorunluluğuna yaptıkları vurgu ile devletin ekonomik yaşamı düzenlerken işadamlarının kollaması gerektiği yönünde serdettikleri görüşler Braudel'in analizleri ile paralellik arz etmektedir. Zira Braudel'e göre de kapitalist ekonomik sistemin nefes almasını sağlayan en önemli faktörlerden biri kapitalist sermaye ve devlet arasındaki karşılıklı işbirliği ve bu işbirliğinin her ikisinin de çıkarına işliyor olmasıdır. Kayserili işadamları devletle kendileri arasında kurulacak işbirliğini genelin çıkarı ile uyumlaştırırken, Braudel, bunu, devletin görevlerini yerine getirebilmek için büyük sermayeye ihtiyaç duymasına, büyük sermayenin ise kâr maksimizasyonunu devam ettirebilmek için devlete ihtiyaç duymasına bağlamaktadır. Başka bir ifade ile devlet ve kapitalist sermaye arasındaki işbirliğinin nedeni konusunda Kayserili iş adamlarının deneyimlerinden hareketle vardıkları sonuçlar Braudel'in görüşlerinden farklılaşmaktadır.

Diğer taraftan Braudel, kapitalizmin gelişmesinin devletin sermaye sahiplerine gösterdiği lütufkârlığın derecesine bağlı olduğunu söylemektedir. Bu durumun pratik karşılığını Kayserili işadamlarının görüşlerinde bulmak mümkündür. Onlara göre, ekonomik gelişmenin gerçekleşebilmesi için devlet girişimcinin yanında olmalı ve onun önündeki engelleri kaldırmalıdır.

Kayserili işadamlarına göre devletin üretim faaliyetlerinde oynadığı en önemli rol, teşvik ve ekonomideki yasal düzenlemelerle sağladığı rekabet avantajıdır. Kapitalist girişimleri destekleyen düşük standartlı ve esnek yasal düzenlemeler, sermaye birikiminin görece düşük olduğu Türkiye gibi ülkeler için önemli bir rekabet avantajı oluşturmaktadır. Bu durum, Wallerstein'in devletin yasal tekelinin kapitalist bir ekonomide sermayenin belli ellerde toplanması ve sınırsız sermaye birikiminin temel koşulu olarak gördüğü tekelleşmenin sağlanmasında oynadığı rol üzerine yaptığı açıklamalarla uyum göstermektedir.

Düşük standartlı ve esnek kurallar ile devlet teşvikleri sermaye birikimini çoğaltmak üzere gerçekleştirilecek yatırımların önünü açmaktadır Kayserili işadamlarına göre. Benzer şekilde Wallerstein da hükümetlerin özellikle vergi politikaları yoluyla sermaye birikimini desteklediği görüşünü dile getirmektedir. Ancak Wallerstein konuyu devletin tekelleşme eğilimini desteklemesi üzerinden ele alırken Kayserili işadamları rekabet avantajı üzerinden değerlendirmektedir. Wallerstein'a göre devlet, vergilendirme süreci yoluyla büyük miktarda sermaye toplayıp bunları sübvansiyonlar aracılığıyla ellerinde büyük sermaye bulunan kişilere aktarmakta ve böylece büyük sermayenin tekelleşme eğilimini desteklemektedir. Kayserili işadamlarına göre ise devlet teşvikleri sayıda küçük firma arasından büyüme potansiyeli taşıyan firmalara bu potansiyellerini hayata geçirme imkânı sağlamakta ve sektörel gelişmeyi desteklemektedir.

Wallerstein kapitalist ekonomik sistemde devletin uluslar arası ekonomik ilişkilerde oynadığı merkezi rol üzerinde durmaktadır. Ona göre, uluslar arası pazarlarda kapitalizm devletle işbirliği içindedir. Uluslar arası ekonomik faaliyetler göstermek zorunda olan kapitalist firmalar gittikleri her ülkede yerel siyaset arenasında söz konusu ülkenin kendi firmaları karşısında dezavantajlı bir konumdadır. Devletlerarası güç rekabeti içinde her devlet bir başka devletin sınırları içinde faaliyet gösteren kendi firmalarının ihtiyaç ve taleplerinin karşılanması yönünde hareket eder (Wallerstein,2004,82). Bunu yaparken baskı kurmak ya da işbirliğine gitmek ya da karşılıklı çıkar ilişkisine girmek gibi yollara başvurur. Başka bir ifade ile her devlet bir diğeri karşısında kendi firmalarının hamisi konumundadır. Kayserili işadamlarının deneyimleri de benzer bir duruma işaret etmektedir. Kayserili işadamlarına göre, uluslar arası ekonomik faaliyetlerde devletin üç temel işlevi bulunmaktadır: Bunlardan ilki uluslar arası ekonomik ilişkilerin kurulmasında bir köprü oluşturma işlevi; ikincisi yabancı ülkelerdeki ekonomik faaliyetlerin yürütülmesi sırasında karşılaşılan engelleri kaldırma ve sorun çözme işlevi; üçüncüsü ise yeni pazarlar üretme ya da bulma işlevi olarak sıralanabilir.

4.5. Belirsiz ve Kaygan Ekonomik Zemin

“Neticede ekonomi paradır. Paranın rengi, ırkı ve dini olmaz. Efendim bu güçlü, bu zayıf, bu dindar, bu şu dinden bu bu dinden... yok böyle bir şey. Eğer ki o

insanların menfaati neredeyse, yani paranın getirisi neredeyse bu insanlar oradadır” (ÇK, Tekstil Sektörü, 14.07.2011 tarihli görüşme)

Diyor ÇK. Para üzerine kurulu bir ekonomide ise durmak para kaybetmek anlamına gelmektedir. Girişimciler güvenli bir limandan yoksundur. Paranın, ürünlerin ve bilginin serbestçe dolaşıma girdiği bu sistemde iş adamlarının sahip olduğu mevcut varlıklar dahi onlar için bir güvence oluşturmaktan uzaktır. Küresel piyasalara eklemlenip ekonomik açıdan gelişme sağlandıkça zemin daha da kayganlaşmaktadır. Küreselleşme bir taraftan girişimciler için yeni fırsatlar sunarken diğer taraftan onların güvenli limanlarını da ellerinden alarak onları sürekli hareket halinde olmaya zorlamaktadır.

Örneğin, Çİ bu nedenle 1980 sonrası ortaya çıkan ekonomideki serbestleşme ve küresel ekonomi ile bağlantılardan rahatsızdır. Enflasyonun bir anlamda ellerindeki stoklara değer kattığı dönemi özlemle anmaktadır.

"Öncesinde enflasyon vardı şimdi adam durduğu yerde mal durduğu yerde para kazanıyor. Şimdi enflasyon denen bir şey yok... O yüzden de kimse stok yapmıyor. Şu anda stok bir külfet getiriyor. Eskiden stok para kazandırıyordu. Çünkü fabrikadan on liraya alıyordun ikinci bir malın tüketilmesine bu on beş lira on altı lira oluyordu. Durduğun yerde para kazanıyordun. Ama şimdi öyle bir şey yok. Durduğun yerde zarar ediyorsun." (Çİ, Gıda Sektörü, 10.07.2010 tarihli görüşme)

4.5.1. Kâr Oranlarında Azalma Eğilimi

"Rekabet çok fazla arttı. Önceki %20-30 kârlar yok artık %8-10 kârlar var. Yani ben 2010 yılını %6,5 ile kapatmışım. Buna dikkat etmek gerekiyor. Şimdi kâr marjınız yüksek olduğu zaman hatalarınızı telafi eder. Nedir? Firenizi telefi eder, yanlış üretimlerinizi telafi eder, bataklarınızı geri dönüşü olmayan ödemelerinizi telafi eder. Ama %6,5 neyi nasıl telafi edecek? Yani hata yapma şansın çok az"(SN, Otomotiv Sektörü, 23.03.2011 tarihli görüşme)

"Dünyanın giderek hızlanan ve giderek hızlanma hızı da artan bir olgu rekabet. Biz şu anda bir yatırım yapma kararı alma arefesindeyiz. Biz bunu mutlaka yapmak zorundayız çünkü çok ciddi rekabet sıkıntısı yaşamaktayız... Rekabet ettiğimiz firmalar daha fazla teknolojiye yatırım yaptılar... Biz de bunun aynısını yapmak zorunda olduğumuzu gördük. Çok acımasız bir rekabet var. Artık sentlerle ürün satış miktarları çok değişiyor. Rekabet etme imkanı ise iki açıdan ortaya çıkıyor, işçilik tasarrufu ve verimlilik. Planlama, yani üretim yapmak için bütün prosesleri iyi planlayabilirsiniz minumun kayıpla üretiminiz yaparsınız. Rekabet maalesef acımasız bir şekilde pazarda karşılaştığımız bir gerçek... Yani sürekli kendinizi daha sık yenileme gibi bir mecburiyet var ve ne yazık ki bu sıklık da, bu frekans da artıyor. Ve siz buna ayak uydurmak zorundasınız. Ve siz bu sıklıkla senkronize olmak hatta daha hızlı olmak zorundasınız ki daha fazla arttırabilesiniz pazardaki varlığınızı" (ÖNU, Beyaz Eşya Sektörü, 13.01.2011 tarihli görüşme)

Kapitalist sistem içinde bu sistemin bir zorunluluğu olan büyüme ile birlikte kâr oranlarında bir düşme eğiliminin belirmesi paralel süreçler olarak ortaya çıkmaktadır. Bu eğilim temel olarak ekonomik büyüme ile birlikte ortaya çıkan üç gelişme tarafından beslenmektedir. Bunlar işçi ücretlerinde yükselme eğilimi, bu eğilimin beraberinde getirdiği yeni teknolojiler üretme ve kullanma zorunluluğu ile rakip firmaların sayısındaki artış olarak sıralanabilir. Bu eğilim; sektör, kent ve ülke olmak üzere üç düzeyde gerçekleşmektedir.

Kâr oranlarındaki azalma eğilimi firmaların mevcut büyümelerini devam ettirmeleri açısından bir belirsizliğe yol açarak “durmak para kaybetmektir” deyimini haklı çıkarmakta ve iş adamlarını ve/veya firmaları yeni arayışlara yöneltmektedir. Bir başka deyişle sistemin bir taraftan büyümeyi zorunlu kılması diğer taraftan da kâr oranlarında azalma eğilimi ile büyümeyi sınırlaması mevcut koşulları değiştirme mecburiyetini beraberinde getirerek ekonomik zeminin kayganlaşması ve belirsizleşmesine katkı sağlamaktadır.

Özellikle az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerde ekonomik gelişmenin asgari koşulları olan sermaye birikimi, teknoloji ve insan kaynağının teşekkül ettiği sektörlerde büyüme genellikle ucuz işgücünün getirdiği rekabet avantajı ile sağlanmaktadır. Büyüyen sektörlerde ortaya çıkan işgücü talebi ücretleri de arttırmakta, ülke ekonomisinin gelişmesi ile beraber işçilerin gerek sosyal haklar gerekse yaşam standardı açısından yeni taleplerle ortaya çıkmasına da sebep olmaktadır. Ekonomik verimlilik için bu taleplerin karşılanması da önemli bir gereklilik haline gelmektedir.

ÖH işçi ücretlerinde meydana gelen artışlar ile bu artışın büyümeyi sınırlandırmasını şöyle ifade ediyor:

“Şu anda bakıyorsunuz 350 dolar 360 dolar misal asgari ücret yani asgari ücret dolar bazında bir defa üçe katlanmış. Aynı şeyler Almanya’da da iş büyürken çok güzel. Yani alt kesimin alacağı maaşlar ne oluyor belli bir seviyeye kadar çıkıyor. Çıkıyor çıkıyor sonra alt kesim bir refaha kavuşuyor herkesin bir evi oluyor bir arabası oluyor Almanya’nın işleri gibi. Daha sonra daha çok daha çok dediğiniz zaman. Bunun bir döndüğü nokta var. Bunu döndüğü nokta tahmin ediyorum maaşların yedi yüz sekiz yüz dolar olduğu yer benim fikrim bu. Yedi yüz sekiz yüz doları eğer bir ülkede asgari ücret geçtiyse ondan sonrası kötüye gidiyor. Çünkü artık malınız pahalı kalmaya başlıyor dünyada... Bu iş elli dolarken de olmuyor çok kalitesiz ürün çıkıyor. Yani elli dolar alan bir işçiden hiçbir şey bekleyemezsiniz. Kalite bekleyemiyorsunuz üründen” (ÖH, Boya ve Kimya Sektörü, 10.08.2010 tarihli görüşme)

Özet olarak artan emek maliyeti kâr oranlarının azalmasına yol açmaktadır. Emek maliyetinin artmasının ise üç temel nedeni bulunmaktadır. Bunlar, büyüyen ekonominin artan işçi talebi, gelişen ekonomi ile beraber çalışanların yaşam standardı ve sosyal hak taleplerinde meydana gelen değişme ve belli bir kalite düzeyinin yakalanması için bu taleplerin karşılanma zorunluluğudur. Belli bir sektörün ve bu sektörde faaliyet gösteren firmaların büyümeye devam edebilmeleri ve mallarını satabilmeleri işçi maliyetlerinin belli bir düzeyden aşağıda kalması ile mümkündür.

Bu eşik gerek Türkiye’de gerekse Kayseri’de henüz aşılmış olmadığından Kayseri ekonomisi işçi maliyeti avantajını halen kullanmaya devam etmektedir. Ancak bu durum söz konusu eşığe yaklaşılmadığı ve birtakım önlemlerin alınması gerekmediği anlamına da gelmemektedir. Özellikle tekstil sektöründe eşığın aşılmak üzere olduğu söylenebilir.

Kayseri’deki tekstil sektörünün önemli temsilcilerinden EK, bu eşığın sınırlarında olduklarını belirtmektedir. İşsizliğin artmaması ve işçi maliyetinden kaynaklanan rekabet avantajının son sınırına kadar kullanılması açısından mevcut durumun bir on yıl kadar devam ettirilmesi gerektiğini düşünmektedir. Ona göre tekstil sektörü bu avantajını bir on yıl daha koruyabildiği takdirde markalaşma yönündeki çabalarının sonuç verebilmesi için süre kazanılmış olacak ve aynı zamanda üretimi daha az gelişmiş illere kaydırabilmeleri de mümkün olacaktır.

Artan işgücü maliyetinin yol açtığı kâr oranlarında azalma eğilimi firmaların ucuz emek üzerinden sağladıkları rekabet avantajını ortadan kaldırdığından firmalar/işadamları bu duruma yeni ve daha gelişmiş teknolojiler kullanarak verimliliği arttırma ya da yüksek teknolojiye dayalı katma değeri yüksek ürünler üretme yoluna giderek cevap vermektedirler. Başka bir deyişle ucuz işgücünün sağladığı rekabet avantajı yerini yüksek teknolojinin sağladığı rekabet avantajına bırakmaktadır.

“... bugün bizim uzak doğuyla Asyayla rekabet etme şansımız yok bir yerde işçilik elli dolar burada 750 dolar. E onbeş katı bir işçilikle Türkiye'nin rekabet etme şansı yok Maddi imkânlar artık emekten ziyade teknolojik makinaya dönüşmüştür” (ÇK, Tekstil Sektörü, 14.07.2011 tarihli görüşme)

ÇK’nın sözünü ettiği bu dönüşümü 2008 yılında Kayseri’nin sanayi ilçesi Hacılar üzerine yapılmış “Bir Yerel Sanayi Odağının Sosyolojik Yapısı: Kayseri

Hacılar İlçesi” isimli araştırmada belirtilen Çin’in ucuz işgücünün sağladığı rekabet avantajından duyulan korkunun yerini iş adamlarının mallarının kalitesine duydukları güvene bırakmasında da gözlemleyebiliriz. Ancak bu durumun belirsizliği ortadan kaldırmak bir yana daha da arttırdığını da söyleyebiliriz. Hızlı teknolojik gelişmelere ayak uydurma zorunluluğunun iş adamları üzerindeki tesirini ÖS’nin aşağıdaki sözleri çok etkili şekilde vermektedir.

“Sürekli bitmeyen bir yarış var ben bıktım. Önce CNC tezgahlar başladı, ondan sonra daha yeniler çıktı, ondan sonra tam otomatikler çıktı. Şimdi CNC programına giriyorsun, adını veriyorsun, istediğini alıyorsun. Hata kalmadı, işçinin oyalanıp zaman öldürmesi kalmadı. Dünya teknolojisini takip etmezsen her zaman geridesin kardeşim” (ÖS, Makine Sektörü, 18.08.2010 tarihli görüşme)

Bu sözler teknoloji üzerinden rekabet avantajı elde etme yarışının niteliklerini de bize vermektedir. Teknolojik gelişmenin giderek artan bir ivme ile hızlanması, bu gelişmeleri takip etme ve uygulama zorunluluğu, yükselen verimlilik, keskinleşen rekabet ve artan belirsizlik karşısında duyulan güvensizlik ve bıkkınlık. Her teknolojik yenilikle birlikte artan verimlilik kâr oranlarını bir süreliğine arttırsa da sonrasında söz konusu teknolojinin yaygınlaşması ile birlikte bu oranların yeniden düşüşe geçmesine ve daha gelişmiş bir teknolojinin uygulanması zorunluluğunun doğmasına yol açmaktadır. Bu durumun ülke ekonomisi ve istihdam açısından doğurduğu sonuçları ise ÖK’nin sözlerinden izlemek mümkündür:

“Yani işçilik arttıkça makinalaşıyor ülkeler. Almanya’da olduğu gibi ilk böyle başlamış sonra krize girdiler işte 96’da falan. Burada makinalaşmaya doğru gidiyor. Ben hiç unutmuyorum Almanya’da bir sandalye fabrikası satılıyor. Her şey otomatik, borusunu büküyor, kaynatıyor, suntalıyor falan. Fabrikayı niye satıyorsun şu dört ayağının altında lastik tapa var. Onu otomatik takan makine almış adam. Orda bir tane adam çalışıyor zaten tapa takıyor altına lastik parkeyi çizmesin diye. Adam onun için değiştiriyor çünkü o adamın maliyeti buna o zaman mark işte 2500 mark 3000 mark adam öyle düşünüyor. Ya 3000 mark daha az olsa yılda 36 bin eder diyor. Makine yüz bin mark mesela adamlar bunları düşünüyor. İşsizlikte böyle başlıyor zaten. Sonra ülke yavaş yavaş geldiği gibi düşüşe geçiyor rakamları adamların” (ÖK, Otomotiv Sektörü, 23.03.2011 tarihli görüşme)

Dolayısıyla daha önce de belirtildiği gibi kâr oranlarındaki azalma eğilimine firmaların verdiği tepki yeni arayışlara yönelmek olarak gerçekleşmektedir. Bu arayış sonucunda firmalar, daha ileri teknoloji kullanarak verimliliği artırma ya da daha verimli şekilde işlenmiş hammaddenin yerine üretilmiş bir teknoloji ile değer kazanan yeni ürünler üretme yoluna gitmektedirler. Ancak bunun sonucu da ülke ekonomisi açısından artan işsizlik ve ekonomik gelişmede yavaşlama olduğundan

büyüme zorunluluğuna dayalı bir ekonomik sistem içinde büyümenin önüne bir engel daha çıkmış olmaktadır. Böylece yeni belirsizliklerin de kapısı aralanmaktadır.

“Dışarıdan size sürekli bir saldırı var. Bu saldırılara nasıl karşı koyabilirsiniz? Ya pazarda kendinize çok daha sağlam bir yer edirsiniz. Kalitenizi arttırırsınız. Üretim maliyetlerinizi düşürüp bunu fiyata yansıtırsınız daha kalıcı olursunuz. Bu nasıl olur teknoloji ile olur... Özellikle kendisini yenileyemeyen şirketler rekabetin getirdiği belirsizlik yüzünden kara kara düşünmekte... Mesela Almanya. Diyorlar ki Almanya da bir saatte dört birim üretilirken, Türkiye’de bir saatte bir birim üretiliyor. Neden bu durumdayız? Onlar dört birim üretirken nasıl üretiliyor işte biz burada bir liralık makine kullanırken o dört liralığını kullanarak bunu yapabiliyor. Teknoloji olarak daha yüksek kapasitede makinalar yapabiliyor” (ÖNU, Beyaz Eşya Sektörü, 13.01.2011 tarihli görüşme)

Teknoloji üzerinden rekabet avantajı sağlamak ise iki yolla gerçekleştirilmektedir. Bunlardan ilki dünyadaki teknolojik gelişmeleri takip ederek yeni teknolojileri uygulamaya sokmak ikincisi ise yeni teknolojiler geliştirmektir. Bu yollar, mevcut ürünlerin kalitesini arttırmak ve maliyetini düşürmek ya da değerini içeriğindeki yüksek teknolojiden kazanan yeni bir ürün üretmek üzere kullanılmaktadır. Diğer bir deyişle verimliliği arttırmak ve/veya yeni ürünler üretmek üzere dünyadaki yeni teknolojilerin üretimde kullanılması ya da yeni teknolojilerin geliştirilmesi ile teknoloji üzerinden rekabet avantajı elde etme yarışı yapılmaktadır.

Diğer taraftan gelişmekte olan sektörlerin sunduğu fırsatlar ve ekonomik gelişmenin getirdiği sermaye birikimi söz konusu sektörlerle yeni firmaların da el atmasına ve firmalar arası rekabetin ortaya çıkmasına yol açarak kâr oranlarındaki azalma eğilimine yol açan bir diğer faktörü beraberinde getirmektedir.

“...biz bu işi yapan yani Kayseri’de üçüncü veya dördüncü firmayız ilk başlangıç olarak. Çok firma yok yani. Birkaç firmadan sonra biz bu işi yapak dedik yaptık. Ama şu anda nasıl diyim sana heralde bir iki yüz ikiyüz elli firma var. Öyle olunca senin piyasadaki Pazar payın düşüyor. İster istemez düşüyor. Öyle olunca da kâr marjları düştü. Yani beş yıl önceki yaptığın, sattığın fiyata şu anda mal satamıyorsun” (TS, Makine Sektörü, 23.08.2011 tarihli görüşme)

TS’nin yukarıdaki ifadelerinden de anlaşıldığı üzere belli bir sektörde faaliyet gösteren firma sayısının artması ile ortaya çıkan rekabet, fiyatların düşmesi ve pazar payının azalması ile sonuçlanmaktadır. Bu durum beraberinde kâr oranının da azalmasını getirmektedir. Kapitalist bir ekonomi aynı zamanda sürekli büyüme içinde olan bir ekonomidir. Büyüyen bir ekonomi ise belli bir sektöre yeni giriş yapan firmaların da ortaya çıkması anlamına gelmektedir. Dolayısıyla kapitalist bir sistem içinde faaliyet gösteren her firma, sektöre yeni giriş yapmakta olan firmaların

yol açtığı rekabet ve bu rekabetin bir ürünü olan kâr oranlarında azalma riski ile karşı karşıyadır. Ancak diğer taraftan firmalar arası rekabetin yol açtığı kâr oranlarında azalma eğilimi sadece firma sayısının artışına bağlı değildir.

“Şu da var 2000’den önce sermaye sıkıntısı, zaman sıkıntısı yani siparişi yetiştirememeye biraz daha fazlaydı. Bu ihtiyaçlar insanları birleştiriyordu. Şimdi herkes belli bir yatırım yaptı. Belli bir teknolojiye sahip oldu ve belli bir ölçüye ulaştı. Rekabet arttı ve kâr marjları da düştü. Öyle olunca da herkes kendi gücünü, kendi çarkını besleyecek talebi bulmak zorunda kaldı. 2000’den önce bir sektördeki sadece firma sayısı değil üretimin kalitesi ve kapasitesi de çok arttı” (SN, Otomotiv Sektörü, 23.03.2011 tarihli görüşme)

ÖK’nın da belirttiği üzere, rekabet avantajı elde etmek üzere yapılan yatırımların kullanılan teknolojinin düzeyini de yükselmekte ve üretim kapasitesi artmaktadır. Yani aynı zamanda sektörde faaliyet gösteren firmalar büyümektedir. Bu nedenle her firmanın pazar payı ve kâr oranı diğerlerinin büyümesi ve verimliliğini arttırması oranında azalmaktadır. Bu durum firmalar arası rekabetin yol açtığı belirsizliğin de artması anlamına gelmektedir. Diğer taraftan her firma sadece yurt içindeki firmaların değil yurt dışındaki firmaların rekabeti ile de karşı karşıyadır. “Biz zannediyorduk ki sadece Afrika ve Ortadoğu pazarı bize yeter. Ama onlar da kendilerini yetiştirdiler” demektedir ÖNU. Bu durum her firmanın kâr oranlarını yükseltmek üzere yeni ürünler geliştirme ve verimliliği arttırmak için yeni yatırımlar yapmaya zorlamaktadır.

“Dünyanın giderek hızlanan ve giderek hızlanma hızı da artan bir olgu rekabet. Biz şu anda bir yatırım yapma kararı alma arefesindeyiz. Bu yatırım nereden baksanız birkaç milyon Euroyu bulacak. Yatırımın aşamalarını tartışmaktayız. Fakat biz bunu mutlaka yapmak zorundayız çünkü çok ciddi rekabet sıkıntısı yaşamaktayız. Hatta bu rekabet sıkıntısı yaşamakta olduğumuz firmalardan çoğu da Türk firması. O rekabet ettiğimiz firmalar daha fazla teknolojiye yatırım yaptılar” (ÖNU, Beyaz Eşya Sektörü, 13.01.2011 tarihli görüşme)

Kâr oranlarındaki azalma eğiliminin kapitalist sisteme en önemli etkisi, büyümenin, kâr oranını optimum düzeyde tutmanın ve sermaye birikiminin bir zorunluluk olduğu ekonomik sistem içinde bu zorunlulukları yerine getirmenin önünde bir engel teşkil etmesidir. Bu durum aynı zamanda kapitalizmin Schumpeterci anlamda sürekli bir devinim ve değişim yaratma gücünü de ona vermektedir. Büyüme zorunluluğu ve büyümenin kısıtlanması gibi iki temel karakteristiğe sahip sistem içinde hareket etmek zorunda olan ekonomik aktörler sürekli olarak mevcut koşulları değiştirmek üzere, teknolojiye, ürün çeşitliliğinde ve

Üretim rgtlenmesinde yenilikler geliştirerek sistem içindeki varlıklarını devam ettirebilme savaşı vermektedirler.

4.5.2. Hâkim Firmaların Varlığı: Sınırlama ve İmkânlar

Belirsizliğe yol açan bir başka faktör de ekonominin temel aktörlerinden olan ve yine sermayelerini çoğaltmak üzere sürekli yeni stratejiler geliştirme zorunluluğunu tıpkı küçük ve orta büyüklükte işletmeler gibi hisseden ülke içinde ve dışındaki görece güçlü hâkim firmaların varlığıdır. Bu olgu piyasadaki görece güçlü firmaların varlığının ortaya çıkardığı imkânlar ile bu firmaların gerek birbirlerine gerekse piyasada var olmaya çalışan diğer firmalara kendi koşullarını dayatma yönündeki faaliyetlerini ve bu faaliyetlerin ortaya çıkardığı sonuçları içermektedir.

“Biz işte biraz önce dediğim gibi bu sistemin içinde olduğumuz için her yıl planlı programlı bir şekilde ve sürekli büyümeye yönelik bir şeyimiz var... Ve benim ekonomik ilişkilerimde veya ticari ilişkilerimde tamamen ihtiyaçlar ön planda. Yani benim şirketimin bu faaliyetlerini yürütebilmesi için ana saham olan ana faaliyetimi icra edebilmem için ihtiyaç duyduğum çeşitli hammadde ya da işte yarı mamul ya da hizmet alımlarında bizim hareket noktamız ihtiyaçlarımız” (TP, Mobilya Sektörü, 19.04.2011)

Mobilya sektöründe hâkim firma olarak nitelendirilen firmalardan ortaklarından biri olan TP’nin ifadelerinden de anlaşılacağı üzere bir hâkim firmanın temel hedefi bymektir. Ve hâkim firma, elindeki imkânları bu hedef doğrultusundaki ihtiyaçlarını en uygun koşullarda karşılamak üzere kullanmaktadır. Hâkim firmanın temel ihtiyaçları özellikle hammadde, yarı mamul ürünler ve hizmet alımı alanlarında yoğunlaşmaktadır. Her hâkim firma söz konusu ihtiyaçları için tedarikçilerini yönlendirmek ve kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmelerini sağlamak üzere stratejiler geliştirmektedir.

“...siz tedarikilerinizle birlikte büyümek zorundasınız... Mesela önümüzdeki günlerde Kayseri’deki tedarikilerimle Ürgüp’te bir toplantı yapacağım mesela. Gün boyu sürecek bir toplantımız olacak. Bilinçlendirme toplantısı bu” (TP, Mobilya Sektörü, 19.04.2011)

“...yıllardır zaten bir ahde vefa varsa yirmi yıldır siz bu tedarikçiyle çalışıyorsanız, bir kere ayağınız tkezlediğinde herkes konulunuza girer. Ama siz insanlara ahde vefa yapmıyorsanız, atıyorum bir lira ucuz verdi diye oraya geiyorsanız o insanlar da tkezlediğinizde yanınızda olmayacaktır. O yüzden de tedarikçilerle çok iyi bir iletişim kurmak gerekiyor” (SN, Otomotiv Sektörü, 23.03.2011 tarihli görüşme)

Yukarıdaki ifadeler bize bu stratejilerden birinin söz konusu alanlarda hizmet aldıkları tedarikçilerle güçlü, güvene dayalı ilişkiler kurma ve onlara büyüme yönünde destek olmak biçiminde olduğunu göstermektedir. Zira belirsiz ve kaygan bir ekonomik zeminde hareket etmek zorunda olan hâkim firma, bu belirsizlik karşısında zaman zaman tedarikçilerinin gücü ve desteğine dayanmaktadır. Diğer taraftan tedarikçilerinin verimliliği doğrudan doğruya hâkim firmanın da verimliliğine etki edeceğinden tedarikçilerin sermaye ve teknoloji bakımından güçlenmesi hâkim firmanın da çıkarına olmaktadır. Bu nedenle hâkim firma yeri geldiğinde söz konusu alanlarda tedarikçilerine destek olma yönünde hareket etmektedir.

“Kayseri ekonomisine büyük katkıları olan bir holdingin yönetiminde yer almakta ve şirketler sahibi. Ve bu şirketler Kayseri’ye yön veren şirketler durumunda. Çünkü sadece kendileri değil çevresine de iş vererek çevresindeki yatırımcılardan, küçük firmalardan da iş vererek onların kalitelerini de etkiliyor, onların çalışma sistemlerini de etkiliyor. Daha fazla iş yapmalarını sağlıyor. Önemli katma değer yaratıyor Kayseri için” (NB, Yönetici, 13.09.2011 tarihli görüşme)

Hâkim firmaların tedarikçilerine sundukları imkanlar; tedarikçilerin karşı karşıya oldukları belirsizlikleri azaltma, üretim süreçlerini geliştirme, onlara pazar yaratma olmak üzere üç başlık altında ele alınabilir. Hâkim firma, belli bir süre için, belli miktarda mal almayı ve bu malın fiyatını garanti ederek, özellikle sermaye gücünün azlığı nedeniyle belirsiz ve kaygan ekonomik zeminde daha zayıf bir konumda olan tedarikçi firmaların karşı karşıya oldukları belirsizlikleri azaltmaktadır. Örneğin KH, “organize sanayide ya da ekonomik yapıda büyüklerin varlığı küçükleri de garanti eder diyebilir miyiz?” şeklinde sorulan soruya “evet kesinlikle öyle” diyerek cevap vermiştir. Hâkim firmalar tedarikçilerine belli kalitede malları üretmek için gerekli bilgi ve donanım konularında destek olup onları eğiterek ve denetleyerek onların üretim süreçlerini geliştirmelerine yardımcı olmaktadır. Geniş piyasalara ulaşma imkânı olmayan bu firmaların pazarı mal verdikleri pazarlar olarak işlev görmektedir.

“İnşallah ileride büyük firmalardan iş alıp büyümek istiyorum. Şu anda ben günlük bir planlama bile yapamıyorum, niye, mesela adam geliyor çok acil yüz tane parça getiriyor kaplamak üzere. Öldüm bittim, bu şimdi olmazsa araba gitmez falan diyor. Müşteriniz, ister istemez bunu araya sokuyorsunuz. Ama bu bütün sistemi de bozuyor. Ama büyük firma bir ay öncesinden ne yapacağını planlıyor ben günümü

planlayamıyorum. Gün içinde 12’de gelip akşama isteyebiliyor malı. O da çok sıkıntı yaratıyor” (HG, Metal Sektörü, 15.04.2011 tarihli görüşme)

HG’nin yukarıdaki ifadeleri, hâkim firmaların sunduğu imkânların küçük firmalar için oldukça çekici olduğunu ve onların temel stratejilerini de belirlediğini bize göstermektedir. Ancak bu durum görece daha güçlü hâkim firmaların her zaman görece daha zayıf olan firmaları her zaman olumlu yönde etkilediği ve onlara yeni imkânlar sunduğu anlamına da gelmemektedir. Zira söz konusu olan hâkim firmanın kendi çıkarıdır. Nitekim, TP, “İhtiyaçlarımızı en uygun kimle karşılıyorsak biz sadece onlara odaklanırsınız” demektedir. Bu nedenle hâkim firmalar, yeri geldiğinde, görece zayıf olan firmaların faaliyetlerini belirleyerek onları sınırlamakta ve büyümelerine engel de teşkil etmektedirler.

“Büyükler her zaman için küçüklerin sermayesini kullanıyor. Bizim sermayemizi kullanıyor. Yani mal verdiğiniz zaman birebir yani her zaman ben içeriye bir ay beni içeriye alıyor. Ben almadım dediği zaman içeride benim bir aylık alacağım var. Ayın başında ben senden mal almıyorum dediği zaman bir ay içinde verdiğim mal miktarı kadar benim içeride alacağım kalıyor. Beş milyarsa beş milyar, yüz milyarsa yüz milyar sürekli beni bir ay içeride tutuyor. Yani bunu ben sana vereceğim dediği zaman bir ay geçmesi lazım bunun tekrar bana dönmesi için” (TS, Makine Sektörü, 23.08.2011 tarihli görüşme)

Hâkim firmaların yol açtığı sınırlamalardan biri TS’nin de belirttiği üzere hâkim firmanın görece daha zayıf sermaye gücü olan firmaların bu zaafılarını kullanarak tedarikçisini kendisine bağımlı hale getirmesidir. Hâkim firma sınırlamasının bir başka yolu ise hâkim firmaların sundukları imkânlardan faydalanmak isteyen küçük firmalar arasındaki rekabettir. Hâkim firmalar bu rekabetten faydalanarak onlardan tedarik ettikleri mal ve hizmetlerin fiyatlarını en düşük seviyeye indirmekte, böylece görece zayıf firmaların kâr oranlarını azaltmakta ve onların sermaye birikimlerini olumsuz yönde etkilemektedir.

"piyasada belirleyici bu büyük zincirler oluşuyor. Senin üretmiş olduğun ürünün fiyatını bu firma belirliyor. Ürettiğin ürünün kapasitesini bu firma belirliyor. Kalitesini bu firma belirliyor. Ve dolayısıyla yani şöyle bir şey yok. Ben üretim bunu istediğim fiyata da satabilirim. Böyle bir şansınız yok. Siz üreteceksiniz onların dediği fiyata da satacaksınız. Başka bir alternatifiniz yok... Şimdi ortada tek bir sistem, bir tarafta üreten bir tarafta tüketen. Tüketen mecbur bu piyasa oyuncusunun sunmuş olduğu şekilde almak zorunda. Üretende yine aynı bu piyasa oyuncusunun istediği fiyata vermek zorunda başka şansınız yok. Dünyada artık sistem buna doğru yönelmeye başladı. Tabii bu doğru bir sistem mi? Bence doğru bir sistem değil. Türkiye’de küçük ve orta boy lu esnaf işletmelerin çoğu artık kapanmakla yüz yüze. Ve şimdi diyor ki piyasadaki o büyük oyuncular ben mesela çelik kapı üretiyorum diyor ki gel bana üret sen piyasaya çıkma. Çıkamazsın çıkarsan ezerim seni. Şansın

yok. Eller yukarı mahkûmsun ona üretmek zorundasın ve istediği fiyata üretmek zorundasın" (ED, Çelik Kapı Sektörü, 16.02.2011 tarihli görüşme)

Hâkim firmalar, sermaye güçlerini kullanarak görece zayıf firmaların üretim kapasitelerini, ürünlerinin kalitesini ve fiyatını belirlemekte, onları kendi koşulları çerçevesinde hareket etmeye zorlamaktadır. Diğer taraftan bu görece zayıf firmaların mallarını satabilecekleri pazarları belirleyerek onların büyüme oranlarını kendi çıkarları doğrultusunda sınırlamaktadır.

Piyasada diğerlerine oranla görece daha güçlü bir konuma sahip firmaların güçlerini koruyabilmeleri sürekli büyümenin bir zorunluluk olduğu kapitalist sistem içinde pazar paylarını ve kâr oranlarını devamlı surette arttırmalarına bağlıdır. Bu firmaların, ekonomik sistemin bir gereği olarak söz konusu hedef doğrultusunda geliştirdikleri ve uygulamaya koydukları çeşitli stratejiler gerek birbirleri gerekse diğer firmalar üzerinde bir taraftan bir baskı oluşturmakta diğer taraftan da yeni imkânlar doğurmaktadır. Söz konusu uygulamalar neticesinde ekonomik faaliyetlerin içinde yürüdüğü yapıda değişimin devamlılığı sağlanmakta, ortaya çıkan sınırlama ve imkânlar bu değişimin hızını arttırmakta ve doğal olarak ekonomik yaşamın kaygan zeminindeki belirsizliği çoğaltan bir işlev görmektedir. Değişim ve kısıtlamalar hangi ürünün nasıl üretileceğinden hangi fiyata nereye satılacağına, üretim sürecinde ihtiyaç duyulan ara malların hangi fiyata nereden alınacağına kadar ekonomik yaşamın her alanında varlığını hissettirmektedir.

Hâkim firmalar, yeni strateji ve uygulamalar geliştirme güçleri ile bir taraftan içinde bulundukları sektörün güçlenmesini ve büyümesini sağlayarak bu sektörde faaliyet gösteren firmalar için yeni imkânlar oluştururken, diğer taraftan kendi çıkarları doğrultusunda piyasadaki diğer firmaları belirleme ve onların faaliyetlerini denetleme ve yönlendirme gücüne sahip olan firmalar olarak tanımlanabilir. Söz konusu firmaları diğerlerinden ayıran nitelikleri ise piyasaya diğerlerine göre daha erken girerek elde ettikleri görece büyük sermaye, ileri teknoloji, geniş pazar payı, güçlü ilişkiler olarak sınırlanabilir. Güçlü ilişkilerle ifade edilmek istenen diğer firma, yerel yönetim, sivil toplum kuruluşları ve merkezi devlet nezdinde kurulmuş bulunan ilişkilerdir. Hâkim firmalar bu nitelikleri ile bir taraftan sektörel gelişmeye öncülük etme diğer taraftan piyasadaki diğer aktörleri sınırlama yeteneğine sahip olmaktadır.

Hâkim firmaların yarattığı imkân ve sınırlamalara konu olan alanlar: Üretimde kullanılan teknoloji; üretim örgütlenmesi; ürünün türü, maliyeti ve kalitesi; pazar olarak sıralanabilir. Hâkim firmaların sahip oldukları güç ise yerel, ulusal ve uluslar arası olmak üzere üç düzeyde ele alınabilir. Ancak bu çalışmanın konusu Kayseri ekonomisi olduğundan söz konusu olgu burada daha çok yerel düzeyde incelenmiştir.

Bu koşullar altında Kayseri ekonomisindeki hâkim firmaların varlığı işadamları tarafından iki farklı şekilde algılanmaktadır: Bir imkân olarak büyük firmaların varlığı ve bir sınırlama olarak büyük firmaların varlığı. Hâkim firmaların varlığını bir sınırlama ya da imkân olarak algılama olasılığı ve yoğunluğu ise iş adamının içinde bulunduğu ekonomik koşullar ve sahip olduğu konuma göre değişiklik göstermektedir. Özellikle hâkim firmaların sundukları imkânlarını kullanarak büyüeyebilen firmalar hâkim firmaların varlığını olumlu değerlendirirken, hâkim firmaların sundukları imkanların dışında da büyüme hedefi güden firmalar ise hâkim firmaların varlığını olumsuz yönde değerlendirmektedir.

4.5.3. Krizler

İş adamlarına ekonomik krizler konusundaki düşünceleri sorulduğunda hemen hepsinin ekonomik krizleri sistemin doğasında olan bir olgu olarak kabul ettikleri gözlenmiştir. Hemen hiç birinin krizleri ortadan kaldırmak ya da önlemek konusunda bir fikir beyan etmemiş olmamaları bunun yerine krizlerin sonuçları, kriz karşısında verilen ve/veya verilmesi gereken tepkiler üzerinde durmaları bunun bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

EK krizi şöyle tanımlıyor:

"Bu sinüs kosinüs eğrisi gibidir. Sinüs kosinüs eğrisi nasıl dalgalanıyorsa, bu ekonomide bu şekilde dalgalanıyor... Nasıl diyeyim? Dünyada belli bir enerji var işte sermaye enerjisi vardır. Bu enerjiyi bölmüşsünüz, altın olmuş, borsa olmuş, dolar, euro olmuş bunlar birbirlerine akıyor toplamda nedir hepsi bir dünyanın suyu denizi gibidir yani bir yerden bir yere akıyor ama dünyanın suyu eksilmiyor, aynı atmosfer içinde durduğu için. Krizler de buna benzer bir şey. Bazen sular bir tarafa doluyor, orayı ağırlaştırıyor, sonra öbür taraftaki diyor ki hayır diyor bunda bir yanlışlık var diyor bu kadar su burada olmaması lazım diyor su buradan kalkıp öbür tarafa geçerken burada bir kriz oluşuyor sanki" (EK, Tekstil Sektörü, 17.07.2010 tarihli görüşme)

Görüşme yapılan işadamlarının hepsinin ifadelerinden krizleri ekonomik sistemin doğasında var olan kaçınılmaz bir olgu olarak kabul ettikleri anlaşılmaktadır. Görüşülen işadamlarının hiçbirinin krizlerin önlenmesi gerektiği ya da krizlerin yaşanmaması için neler yapılabileceği hususlarında herhangi bir görüş serdetmemeleri de bu durumu desteklemektedir. İşlerin durma noktasına geldiği, borçların ödenemediği, alacakların alınamadığı, pek çok firmanın yok olmakla karşı karşıya kaldığı krizlerin en önemli niteliği ise yıkıcılığıdır. Başka bir deyişle krizler birer doğal afet gibi algılanmaktadır. Bu doğal afeti daha da yıkıcı hale getiren ise fırsatçıların varlığıdır.

“Her kriz fırsat değildir. O rant yapan kişilerin fırsattır. Kendinin hazır parası vardır. Diğerleri sıkışmıştır. 10 liralık malı 6 liraya almaya fırsat bekleyen demektir. Niye herkes kazansın. Her kriz bir fırsattır. Ne fırsat! İş olmazsa kazanç olmazsa bunun fırsatı neresinde? O belli kişiler parası bir yerde bekleyen hareket etmeyen piyasada bir hareket sağlamayan, avcı misali pusuda bekleyip, açıkları olandan haber alıp fırsat bilendir” (TS, Makine Sektörü, 23.08.2011 tarihli görüşme)

Fırsatçılık, krizin verilen taahhütleri yerine getirmemek, fiyatları arttırmak, mevcut kanuni düzenlemelerden kaçınmak üzere bir bahane olarak kullanılması, bu yollarla krizin yıkıcı etkisine maruz kalmış firmaların durumundan faydalanılması olarak tanımlanabilir. Doğal olarak bu tür davranışlar ya da taktiklere başvuran firmaların ya da işadamlarının itibarı önemli ölçüde zedelenmektedir.

Krizlerin kaçınılması imkânsız bir doğa olayı olarak görülmesi iş adamlarının tıpkı depremle yaşamayı öğrenmek gibi krizle birlikte yaşamayı öğrenmeleri gerektiği düşüncesi ile hareket etmelerine de neden olmaktadır. Dolayısıyla krizlere atfedilen anlam işadamlarını krizleri önlemekten çok onunla birlikte yaşamının yollarını keşfetmeye ve kriz sonrası döneme hazırlık yapmaya yönlendirmektedir. Sistemin doğasında var olan bir olgu olarak krizlerin her zaman ortaya çıkabileceğini düşünerek temkinli davranmak Kayserili işadamlarının tipik bir özelliği haline gelmiştir bu nedenle.

Atlatılan krizlerin ardından gelen büyüme dönemleri ise iş adamlarının kapitalist sistem içinde bir doğa olayı gibi periyodik olarak ortaya çıkan krizleri, Schumpeterci anlamda yaratıcı yıkıma yol açan bir süreç olarak görmelerine de neden olmuştur. Onlara göre krizler esas olarak genel bir yıkım sürecidir fakat

krizlere dayanma gücüne sahip olanlar için bu yıkım yeni fırsatların filizlendiği bir alandır da aynı zamanda.

“Türkiye özellikle beyaz eşyada yani bizim sektörde Avrupa’nın da biraz parlayan bir yıldızı. Özellikle bu ekonomik kriz³⁰ sonrası İtalya dünyada bu sektörün liderliğini elinde tutmaktaydı. Ekonomik krizden sonra İtalya’da birçok firma iflas etti, battı kapandı veya üretimini azalttı. Bunların hepsi dünyada Türkiye için pozitif bir açık oluşturdu. Her ne kadar toplam tüketim azalsa da toplam üretim daha fazla azaldığı için Türkiye bu şansı pozitif olarak kullandı kullanmaya devam ediyor” (ÖNU, Beyaz Eşya Sektörü, 13.01.2011 tarihli görüşme)

“... oyunculardan bazıları krizlerde piyasalardan silindiği için mevcut yapısı sağlam olan firmalarda o boşluğu kendi imkânlarıyla dolduruyor. Yani on birim iş yaparken tabi diğer firmalar kapanıp da talep fazlası olduğu zaman o on birimi belki yarı belki yüzde yüz kapasite artırımı ile fırsata çevirebiliyor, doğru. Yani bunda yanlış bir durum yok” (RF, Kağıt Sektörü, 21.09.2011 tarihli görüşme)

Kriz dönemlerini bir fırsata dönüştüren en önemli faktör olarak krizin yıkıcı niteliği karşımıza çıkmaktadır. Kriz dönemlerinde önemli sayıda firmanın ekonomik faaliyetlerinin sona ermesinin doğurduğu boşluk bu dönemi atlatabilen firmalar için bir fırsat oluşturmanın yanı sıra yeni firmaların kuruluşuna da imkân vermektedir. Bu firmalar yeni pazarlar bulma, yeni sektörlerde faaliyet gösterebilme imkânlarını önlerinde bulmaktadırlar. Ancak krizin bir fırsata dönüştürülebilmesinin de koşulları vardır elbette. Bunlardan ilki krizlere dayanıklılık ikincisi ise kriz dönemini bir öğrenme süreci olarak değerlendirme becerisidir.

Dolayısı ile krizler bir taraftan ekonomik faaliyetlerde belirsizliklerin doruk noktasına ulaştığı, firmaların yıkıma sürüklendiği, fırsatçıların bu yıkımı daha da ağırlaştırdığı bir doğal afet iken, aynı zamanda yeni imkânların doğduğu, yeni derslerin alınarak firmaların kendilerini geliştirmelerinin sağlandığı birer fırsat dönemidir Kayserili iş adamları için.

4.5.3.1. Krizlere Karşı Dayanıklılık

İş adamlarına göre krizlere karşı dayanıklı olmak kriz dönemlerini atlatabilecek düzeyde işlerini çevirebilecek güçte olmayı ifade etmektedir. Krize karşı dayanıklı firmaların nitelikleri, belli bir sermaye gücüne sahip olması, borçlarının az olması ve imkânlarının üzerinde bir büyüme içine girmemiş olması olarak sıralanabilir. HD bu konuda şunları söylüyor.

³⁰ 2008 krizi kast ediliyor.

“Şimdi krizler oluyor beraberinde tabi birçok firmayı, insanı, kurumu batırıyor. Ayakta kalanlar kimler? Yine piyasada sistemini, düzenini oturtmuş kapitali güçlü olan insanlar. Ama böyle ekonomisi, mali yapısı çok güçlü olmayan firmaların hemen hemen hepsi sıkıntıya giriyor bu krizlerde” (HD, Çelik Kapı Sektörü, 16.02.2011 tarihli görüşme)

Özellikle büyümesini borç alarak gerçekleştiren firmaların kriz dönemleri açısından oldukça kırılgan oldukları, ekonomik büyüme dönemlerinde işleri yaver gitse de ortaya çıkacak en küçük bir ekonomik sarsıntıda yıkılma riski ile karşı karşıya oldukları söylenebilir. Dolayısıyla krizler karşısında dayanıklı firmaların bir diğer özelliğinin borçla büyümek yerine giderlerini gelirlerine göre ayarlayarak büyümeye çalışmak olduğunu düşünmektedir Kayserili işadamları. Başka bir deyişle finansal açıdan riske girmeden yavaş olsa da sağlam adımlarla hareket ederek büyümek krizlere karşı dayanıklılığı arttıran bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Krizlere açık, zayıf bir ekonomik alt yapıya sahip olan ülkelerde bu firmaların uzun süre ayakta kalmaları mümkün olmamaktadır. Kayserili firmaların krizlere dayanıklı olacak şekilde hareket etmeleri onlara özellikle 1990’lar sonrasında Türkiye’nin içine girdiği kriz sarmalından ve ülkenin yaşadığı en önemli krizlerden biri olan 2001 krizinden başarı ile çıkmalarını sağlamıştır.

4.5.3.2. Öğrenme Süreci Olarak Kriz

Kayserili işadamları her krizin gerek sektörler, gerek kişiler gerekse ülkelere öğrettiği dersler olduğunu kabul etmekte ve krizleri birer öğrenme süreci olarak görmektedirler. Yapılan derinlemesine görüşmeler, kriz dönemlerinin özellikle yenilik üretme ve belirsizliklerle başa çıkma konularında yeni tecrübelerin edinildiği dönemler görüldüğünü göstermektedir. Bu dönemler ayrıca iş adamlarına özellikle yenilik üretme ve belirsizliklerle başa çıkma konusunda tecrübe kazandırmaktadır.

“Krizlerde firmalar kendi durumunu değerlendirme fırsatı bulabiliyor. Krizin etkilerinden nasıl kurtulurum diye iç araştırma yaptığında firmasında neresinin zayıf olduğunu neresinin daha güçlü olduğunu, zayıf olanları tespit ettiği zaman bunları güçlendirmenin yollarını bulmaya çalışıyor ve kendine çeki düzen veriyor ve fırsat oluyor onun için. Eğer bir yatırım gücü varsa, nakit gücü varsa krizde düşen fiyatlardan yararlanarak yeni bir yatırıma da girişebiliyor. Bu bir fırsat oluyor onun için” (NB, Yönetici, 13.09.2011 tarihli görüşme)

Bir firma için yıkıcı sonuçları olabilecek sorunlarla karşılaşmak anlamına gelen kriz döneminde işadamları bu sorunların üstesinden gelmek üzere farklı stratejiler geliştirme arayışı içine girmektedirler. Bu stratejilerin geliştirilmesi ve

uygulanması aslında bir öğrenme sürecidir. İşadamlarının krizi atlattıkları üzere teşebbüs ettikleri her çaba aynı zamanda bir öğrenme süreci olarak işlemektedir. Gerek krizlere karşı başarı kazanan strateji ve uygulamalar gerekse başarısızlıkla sonuçlananlar bu öğrenme sürecinin birer unsurunu oluşturmaktadırlar.

2001 krizi Türkiye'de gerek firmalar gerekse ekonomi kurumları açısından kapitalist sisteme uyuma zorlayan bir süreç olarak düşünülmelidir. Bu krizin ardından kaynakların devlet tarafından belli kişilere aktararak oluşturulan bir özel sektörün ve sermayenin ülke ekonomisinin gelişmesi açısından uygun bir yol olmadığı anlaşılmış ve bunun siyasal, sosyal ve ekonomik sonuçları olmuştur. Devlet de ekonomiye müdahale ederken özel sektör kurumlarına karşı kendi çıkarını, kamu adına koruma zorunluluğu ile karşı karşıya kalmış, bir anlamda kriz devleti, özel sektörü- gerek üretim, gerek ticaret, gerekse finans sektörü- terbiye etmiştir. Kriz öğretici bir süreç olarak ekonominin gelişmesine katkıda bulunmaktadır. Dolayısıyla kriz dönemleri gerek iş adamları gerekse devlet için bir öğrenme süreci olarak işlediğini söylemek mümkündür.

Alandan elde edilen veriler, öğrenme sürecinin iş adamları ve devlet açısından farklı şekilde gerçekleştiğini göstermektedir. Krizler iş adamlarını ortaya çıkabilecek sorunlara karşı önceden tedbir almaya ve yeni arayışlara girmeye zorlamaktadır. Böylece işadamlarının kriz dönemindeki öğrenme süreçleri iki koldan gerçekleşmektedir.

Tedbirlilik, iş adamlarına potansiyel riskleri görebilme ve buna karşı önlemler alabilme yeteneği kazandırmaktadır. Bu çerçevede iş adamlarının geliştirdikleri stratejiler ise fazla borçlanmadan özsermayeye dayalı yatırımlar yapmak, borç araçlarını çeşitlendirmek, daha akılcı yatırımlar için uzmanlardan faydalanmak, mevcut pazarları ve ürünleri çeşitlendirmek olarak sıralanabilir. ÇK bu konudaki tecrübesini şöyle aktarmaktadır:

“Türkiye krizi daha çok yaşayan bir ülke olduğu için kriz yönetimini iyi öğrendi. Mesela diyelim ki firmalar borçlanıyor. Borçlanırken diyor ki ya ben biraz TL, biraz dolar, biraz euro borçlanmalıyım. Veya yatırım yapıyor veya ihracat yapıyor, diyor ki mesela şimdi benim, iç piyasayla ihraç fiyatı arasında mutlaka bir fark vardı. Yani içeride on liraya sattığımız bir ürünü dışarıya dokuz liraya gönderiyorsunuz. Diyor ki az da kazansa, hatta başı başına da gelse biraz diyor ihracata mal bağlamalıyım. Çünkü niye öbür tarafta benim döviz borcum var, riske

atmamalıyım. Krizler bize bunu öğretti. Onun için avantaja döndü” (ÇK, Tekstil Sektörü, 14.07.2010 tarihli görüşme)

Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere krizler tedbirliklik açısından iş adamlarına potansiyel riskleri görme, bu riskleri dağıtmak ve azaltmak için yeni yollar keşfetme ve bu doğrultuda daha akılcı yatırımlara yönelme gibi yetenekler kazandırmaktadır.

Diğer taraftan krizler ve krizlerin getirdiği belirsizlik işadamlarını yeni arayışlara girmeye zorlamaktadır. Krizlerin iş adamlarını yeni arayışlara zorlamasının iki temel saiki olduğu söylenebilir. Bunlardan ilki krizi atlattık üzere ayakta kalma çabasıdır. Bir şekilde işlerini çevirmek zorunda olan iş adamı firmasının bu dönemi atlatabilmesinin yollarını aramaya başlamaktadır.

MEC, son ekonomik krizi nasıl atlattıklarını şöyle ifade etmektedir:

“Bir anda siparişler kesildi. Sizin burada genel bir gideriniz var. Burada iş yapsanız da yapmasanız da sabit giderleriniz var yani. O giderleri karşılamak zorundasınız ve bunun içinde iş yapmak zorundasınız. Böyle olunca otomatikman kendi sektörünüze yakın olan sektörlerde işler yapmaya yöneliyorsunuz. Yani metal imalathanesini tekstile çeviremiyorsunuz kağıda çeviremiyorsunuz ama metalle alakalı olan kendi yapmadığınız ya da yapılabilir; yurtdışına ya da farklı sektörlerde yapılabilir piyasası devam eden imalat yönüne gidiyorsunuz. Bu işi yapmak için de biraz daha farklı makineler almak gerekiyor, biraz daha ihtisaslaşmış eleman almak gerekiyor. Biz bu krizi böyle aşmaya çalıştık, yani yine metal temelli ama farklı sektörlerde iş yaparak aşmaya çalıştık. Çok şükür atlattık belki istediğimiz kadar büyüme olmadı ama zor dönemi atlattık. Bu yurtdışı satış oldu, yurt içinde yapılmayan ürünleri yapmakla oldu. Ama çok böyle zarar görmeden bir şekilde atlattık” (MEC, Mobilya Sektörü, 23.07.2010 tarihli görüşme)

Krizin yıkıcı etkilerinden korunmak ihtiyacı iş adamlarını, sektörel akışkanlık konusunda daha aktif hale getirmekte, yeni piyasalara ulaşmaları için motive etmekte, yeni ürünler üretmek ve teknolojilerini geliştirmek üzere harekete geçmelerini sağlamakta, ve mevcut insan kaynağını daha verimli kullanmaya sevk etmektedir.

“...en güçlü iletişim yüz yüze görüşmek ve son üç yıldır ziyaretlerimiz gerçekten çok yoğun bir şekilde devam ediyor. Hem tedarikçilerle hem müşterilerle. Kriz döneminde benim öğrendiğim buydu. Sahada olmanız gerekiyor yani oturarak mal satma döneminiz bitti artık. Ve krizi fırsata çevirmenin en önemli noktası da şu: yeni pazarları bulabilmek, görebilmek. Mesela Türkiye için krizin öğrettiği en büyük şey Afrika pazarı” (SN, Otomotiv Sektörü, 23.03.2011 tarihli görüşme)

İşadamlarını yeni arayışlara zorlayan ikinci saik ise işlerin yavaşlaması ile birlikte ortaya çıkan boşluklardır. İşlerin yavaşlaması gerek işadamlarının, gerek, çalışanların ve gerekse ekipmanların boşa çıktığı alanlar bırakmakta ve bu alanları

değerlendirme ihtiyacı da iş adamını yeni arayışlara yöneltmektedir. Diğer taraftan iş adamlarının kriz dönemlerini bu şekilde değerlendirmeleri aynı zamanda onlarda gelecekte daha sağlam adımlarla ekonomik hayatta ilerlemelerini sağlayacaklarına yönelik bir inanca da yol açmaktadır.

ÖH kriz sırasında yaşadığı deneyimi şöyle aktarmaktadır:

“...boş olunca ne yapacaksınız yani harıl gürül çalışmıyorsunuz da ben acaba yani geriye çekilip düşünüyorsunuz yani n’pabilirim? İşimi daha iyi nasıl yaparım? Yeni bir pazar nasıl bulurum? Ürünümü nasıl geliştiririm? Diye. Bu da bu şekilde kriz bence bizim firmamız açısından faydalı oldu. Para kazanamadık ama ürünlerimizin yüzde yirmisini otuzunu geliştirme fırsatı oldu. Şu anda mesela hep aynı ürünleri satıyoruz. Geçen sene geliştirdiğimiz ürünleri satıyoruz. Faydası da oluyor demek ki yoksa ürün satmaya devam ettikçe hiçbir zaman o ürünü kesip de yenisini yapmayı akıl edemiyorsunuz. Yani fırsat olmuyor” (ÖH, Boya ve Kimya Sektörü, 10.08.2010 tarihli görüşme)

Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere krizler işadamları için yeni arayışlara girme zorunluluğuna yol açmaktadır. Bu zorunluluk yeni pazarlar keşfetme, yeni ürünler üretme, farklı işbirlikleri içine girme, yeni teknolojiler kullanma, Ar-Ge faaliyetleri içine girme açısından bir öğrenme sürecini de beraberinde getirmektedir.

Aslında tedbirlilik ve arayış birbiri ile bağlantılı olarak işlemektedir. Yeni arayışlar tedbirlilik yeteneğini arttırmakta, tedbirlilik yeteneği yeni arayışlara girmeye yol açmaktadır. Krizlerin bir fırsata dönüşmesi de bu etkileşim çerçevesinde gerçekleşmekte olduğundan bu durum işadamlarının kriz dönemini bir fırsat olarak değerlendirmesine temel teşkil etmektedir.

Kayserili iş adamları, kriz dönemine güçlü bir durumda girilmesi gerektiğini bu başarıldığı taktirde kriz döneminin firmasını geliştirmek üzere olanaklar sunduğunu düşünmektedir. Bu nedenle krizleri tüm yıkıcı etkilerine rağmen aynı zamanda bir fırsat olarak algılamaktadır. 2008 dünya krizinde “krizi fırsata dönüştürmek” deyiminin Kayserili işadamları tarafından sıklıkla dile getirilmesinin temelinde de bu algı yatmaktadır. 1980’lerde yaşanan hızlı büyümenin ardından 90’larla birlikte Türkiye’nin içine girdiği kriz sarmalı, Kayserili işadamlarının krizlerden özkaynakları kullanarak yavaş yavaş büyümenin büyük bir borç yüküne girip hızlı büyümekten daha avantajlı olduğu sonucuna ulaşmalarını sağlamış ve bu durum bir anlamda Kayseri ekonomisinin temel bir karakteristiği haline gelmiştir.

Kayserili iş adamı büyümeyi bir zorunluluk olarak görmekle beraber, büyürken mümkün olduğu kadar az risk almak, mevcut riskler karşısında da

enformel ilişki ağları yoluyla bir anlamda sigorta niteliği taşıyan mekanizmalar geliştirmek gibi bir yola gitmiştir. Bu ilişki ağları içerisinde en önemli olanları ise oturmalar adı verilen ilişki ağları oluşturmaktadır. Oturmalar, piyasayı daha iyi tanıma imkânı vererek, bilgi akışını ve görüş alışverişini sağlayarak ve en önemlisi karşılıklı sermaye desteklerine imkân sağlayarak Kayserili iş adamlarının firmalarını risk ve belirsizlikler karşısında daha güçlü olmalarına katkı sağlamaktadır.

“Yani BDDK demiş ki şu kadarını kredi olarak verebilirsin kaynaklarının. Tasarruf. Birçok banka kendinin olmayan parayı satmış. Bunların tabi bize getirdiği avantajlar. Bir anda olmamış tabii bugün Amerika'da birçok banka batarken bugün Türkiye'de hiçbir banka batmadı. Aksine en karlı kurum, geçtiğimiz kriz döneminde bankacılık sektörü oldu” (ÇK, Tekstil Sektörü, 14.07.2010 tarihli görüşme)

Özellikle 2001 krizi devlet açısından bir öğrenme süreci olarak değerlendirilmiştir. Bu süreçte elde edilen kazanımlar ise iki başlık altında değerlendirilebilir:

1. Özel sektöre kişisel değil kurumsal yollarla destek sağlamak
2. Reel sektörü ve finans sektörünü akılcı yatırımlar yapmaya yönlendirmek

Krizler neticesinde ortaya çıkan öğrenme süreci ve bu süreçte çıkarılan dersler ve alınan önlemler bir sonraki krizde öğrenme sürecini doğru kullanan, firma, sektör ya da ülke için yeni fırsatlar doğurmaktadır. Öğrenme sürecini doğru kullananların krizlere karşı dayanıklılığı artmakta ve bir sonraki krizde onları bu süreci doğru kullanmayanlar için daha avantajlı bir konuma getirmektedir.

4.5.4. Temellendirilmiş Kuram Oluşturma Sürecinde Belirsiz ve Kaygan Zeminin Kavramsal Değerlendirmesi

Kâr arttırma ve büyüme zorunluluğunun getirdiği çabaların yol açtığı hızlı değişimin bir sonucu olarak kapitalist ekonomi kaygan ve belirsiz bir zemin üzerinde işlemektedir. Bu sistemde büyümeyi başaramayan firmalar yok olmaya mahkûmdur. Durmak para kaybetmektir. Kaygan ve belirsiz zemin, bir taraftan sürekli büyüme zorunluluğu ile bu yöndeki faaliyetlerin yol açtığı kâr oranlarında azalma; hakim firmaların sunduğu fırsatlar ve neden olduğu sınırlamalar; ekonomik krizlerin ekonomik büyümenin önüne kurduğu engellerin etkileşimi çerçevesinde şekillenen bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır.

1. Kâr oranlarında azalma eğilimi: Ekonomik belirsizliğin en önemli unsurlarından birini oluşturmaktadır. Bu durum ekonomik büyüme ile ortaya çıkan aşağıdaki faktörler çerçevesinde ortaya çıkmaktadır:

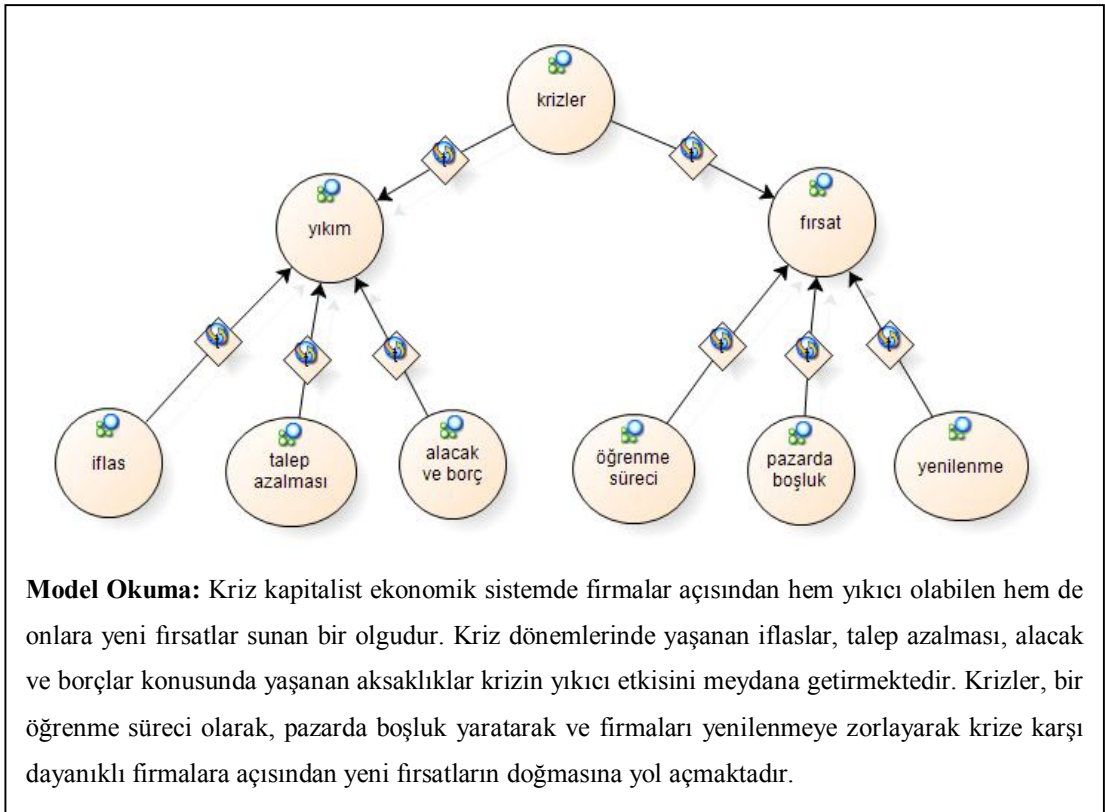
- İşçi maliyetlerinin yükselmesi: İşçi talebin artması, işçilerin ücret ve sosyal haklarının iyileştirilmesi talepleri ve kalitenin yakalanabilmesi için bu taleplerin karşılanması zorunluluğu sonucunda ortaya çıkmaktadır.
- Yeni teknolojilerle verimliliği arttırma zorunluluğu: Kapitalist ekonomik sistemde sürekli olarak büyüme zorunluluğu firmaları daha ileri teknoloji kullanarak verimliliği arttırmaya zorlamaktadır.
- Rakip firmaların artışı: Gelişmekte olan sektörlerin sunduğu fırsatlar ve ekonomik gelişmenin getirdiği sermaye birikimi, söz konusu sektörlerde yeni firmaların da el atmasına, mevcut firmaların da büyümelerine yol açmaktadır. Böylece firmalar arasındaki rekabet artmakta ve bu durum kâr oranlarında azalmaya neden olmaktadır.

2. Hâkim firmaların sınırlama ve imkânları: Piyasada diğer firmalara oranla daha güçlü bir konuma sahip firmaların ekonomik sistemin bir gereği olarak sürekli büyüme hedefi doğrultusunda geliştirdikleri ve uygulamaya koydukları stratejilerinin gerek birbirleri gerekse diğer firmalar üzerinde bir taraftan bir baskı oluştururken diğer taraftan yeni imkânlar doğurmasıdır. Hâkim firmaların varlığı sektörel gelişme ile sektörel akışkanlık ve sektörel sıçrama potansiyelini attıran bir olgu olması dolayısıyla diğer firmalara yeni fırsatlar sunmaktadır. Diğer taraftan ise kendi çıkarları doğrultusunda diğer firmaları belirleyerek, onların faaliyetlerini denetleyip yönlendirerek hareket alanlarını daraltmaktadırlar.

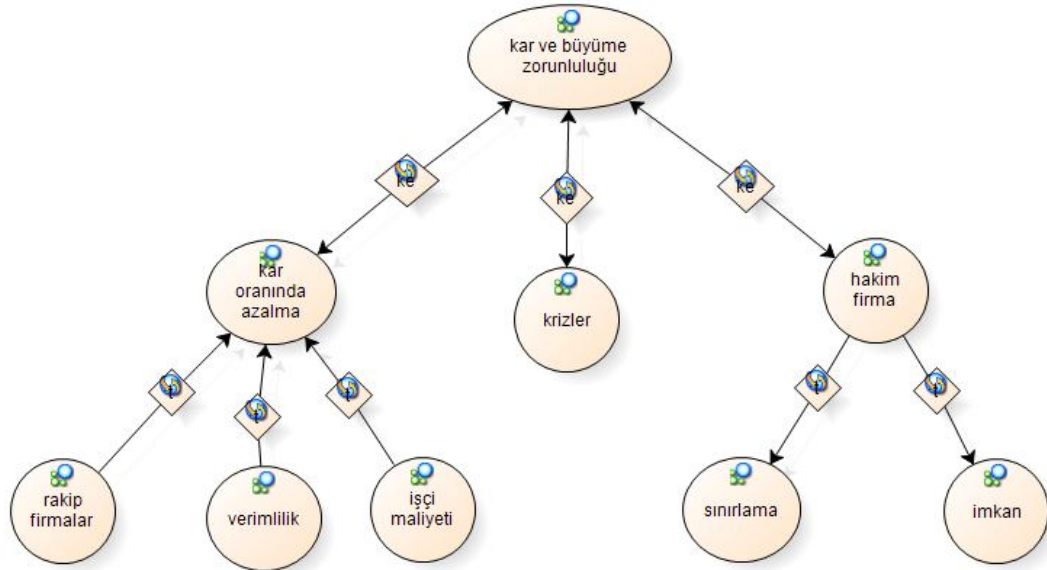
3. Ekonomik Krizler: Kapitalist sistemin doğası gereği ortaya çıkan işlerin durma noktasına geldiği, borçların ödenemediği, alacakların alınamadığı, pek çok firmanın yok olma tehlikesi ile karşı karşıya kaldığı yıkıcı bir süreçtir. Krizlerin yıkıcılığını ise, ekonomik krizlerin verilen taahhütleri yerine getirmemek, fiyatları arttırmak, mevcut kanuni düzenlemelerden kaçınmak üzere bahane olarak kullanılması olan fırsatçılığın ortaya çıkması önemli ölçüde arttırmaktadır. Krizler aynı zamanda bu sürece dayanabilen firmalar için yeni fırsatları da ortaya çıkarmaktadır. Bu fırsatlar şöyle sıralanabilir.

- Yok olan firmaların doğurduğu boşluğu doldurmak üzere yeni bir ürün yelpazesi ve pazarlara ulaşma imkânının ortaya çıkması
- Krizde ayakta kalma çabasının ve yavaşlayan işlerden dolayı atıl kalan ekipman, çalışan ve üretim alanlarını değerlendirme çabasının getirdiği yenilenme ve taze kan
- Her krizin yeni bir krize karşı dayanıklılığı arttıran bir öğrenme süreci olarak değerlendirilmesi

Model 9: Krizlerin Oluşturduğu Süreçler



Model 10: Kapitalist Ekonomik Sistemde Belirsiz ve Kaygan Ekonomik Zemin'in Temel Özellikleri



Model Okuma: Kapitalist ekonomik zeminin kaygan ve belirsiz niteliği kar ve büyüme zorunluluğundan kaynaklanmaktadır. Bu zorunlulukla kar oranlarında azalma eğilimi, krizler ve hakim firma olguları arasında karşılıklı engelleme ilişkisi mevcuttur. Başka bir ifade ile bu faktörler bir taraftan firmaların kar fırsatlarını ve büyüme oranlarını engellerken, kar ve büyüme zorunluluğu bu faktörleri ortadan kaldırma ya da etkisini en aza indirme yolunda arayışlara yol açmaktadır. Kar oranlarında azalma eğilimi, firmalar arasındaki rekabette, verimlilikte ve işçi maliyetlerinde meydana gelen artışlardan kaynaklanmaktadır. Hakim firmalar ekti alanları dahilindeki ekonomik hinterlandı bir taraftan sınırlarken diğer taraftan ona yeni imkanlar da sunmaktadır.

4.5.5. Kaygan ve Belirsiz Ekonomik Zemin Açısından Kapitalizm Teorisyenleri ile Kayserili İşadamlarının Görüşlerinin Karşılaştırılması

Kapitalizmin kaygan ve belirsiz ekonomik zemini üzerine teori ile işadamlarının görüş ve eylemlerinin önemli ölçüde örtüştüğünü söylemek yanlış olmayacaktır. Hem teori hem de Kayserili işadamlarının tecrübî bilgileri, belirsiz ve kaygan ekonomik zeminin kaynağında kapitalizmin sermaye birikimi ve kâr üzerine kurulu olmasının yattığına işaret etmektedir. Kayserili işadamlarına göre, kaygan ve belirsiz zemin, bir taraftan sürekli büyüme zorunluluğu ile bu yöndeki faaliyetlerin yol açtığı kâr oranlarında azalma; hakim firmaların sunduğu fırsatlar ve neden olduğu sınırlamalar; ekonomik krizlerin ekonomik büyümenin önüne kurduğu

engellerin etkileşimi çerçevesinde şekillenen bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kayserili işadamlarına göre kâr oranlarında azalma eğilimine yol açan en temel faktörlerden biri, ekonomik büyüme ile birlikte işçi maliyetlerinde ortaya çıkan artıştır. Bu artışın iki temel nedeni bulunmaktadır. Bunlardan ilki ekonomik büyümenin işçiye olan talebi arttırması, diğeri ise işçilerin taleplerinin artmasıdır. Ricardo için de kâr oranlarında azalma eğiliminin temel nedeni zenginleşen bir ülkede işçi ücretlerinin yükselme eğiliminde olmasıdır. Ancak ona göre bunun temel sebebi, işçiye duyulan talepteki ya işçilerin taleplerindeki artış değil, emek gücünün değerini belirleyen gıda maddelerinin değerindeki artıştır.

Ricardo'ya göre işçiye olan talebin ve işçinin taleplerinin artması kâr oranlarında genel bir azalma eğilimine yol açmaz. Bu arz-talep dengesi içinde kısa sürede telafi edilebilecek bir durumdur. Kâr oranlarında azalma eğilimine yol açan asıl faktör, zenginlikle beraber nüfusun da atmasıdır. Nüfus arttıkça, onu beslemek üzere giderek daha az verimli topraklar kullanıma sokulur. Bu aynı zamanda gıda maddeleri ve tarımsal hammaddelerin üretimi için gereken emek miktarının artması anlamına gelir. Emek gücünün değerini ise esas olarak tükettiği gıdanın değeri belirler. Gıdanın değerinin artması emeğin değerinin artması yani ücretlerin fiyatının artmasıdır. Emeğin değerinin yükselmesi kâr oranının düşmesini beraberinde getirir. İşçi maliyetlerinin yükselmesi ile birlikte ortaya çıkan kâr oranlarındaki azalma eğilimi ise, verimliliğin arttırılması başka bir ifade ile artan makineleşme ve teknolojik gelişme ile telafi edilir.

Kayserili işadamları da işgücü maliyetlerinin artmasının ancak teknolojik gelişme ve makineleşme ile telafi edildiğini belirtmektedirler. Kayserili işadamlarına göre, işgücü maliyetinin yol açtığı kâr oranlarında azalma eğilimi firmaların ucuz emek üzerinden sağladıkları rekabet avantajını ortadan kaldırdığından firmalar/işadamları bu duruma yeni ve daha gelişmiş teknolojiler kullanarak verimliliği arttırma ya da yüksek teknolojiye dayalı katma değeri yüksek ürünler üretme yoluna giderek cevap vermektedirler. Ricardo'ya göre de makinelerde meydana gelen her gelişme emekten tasarruf ve kârların devamlılığını sağlamakta dolayısıyla teknik gelişme kapitalizmin devamının en önemli koşulu haline gelmektedir. Dolayısıyla gerek 19. yüzyılda Ricardo'nun gerekse günümüzde

Kayserili işadamlarının kapitalizmin, kâr oranlarında azalma eğilimi ve bu eğilimle mücadelenin doğurduğu değişimin yol açtığı kaygan ve belirsiz bir ekonomik zemin üzerinde işlediği konusunda birleşiyor olmaları dikkat çekici görünmektedir.

Marx da kapitalizmin kaygan ve belirsiz ekonomik zemininin sürekli büyüme zorunluluğundan kaynaklandığı görüşündedir. Ona göre kapitalizm bir artı değer üretme sürecidir ve kapitalist üretime içkin yasalar, zorlayıcı rekabet yasaları olarak öne çıkarak kapitalisti sürekli daha fazla artı değer üretmeye zorlar (Marx, 2004, 135). Marx'ın rekabete yaptığı vurguyu Kayserili işadamlarının görüş ve eylemlerinde de görmek mümkündür. Kayserili işadamlarına göre kapitalizmin zorunlu koşulu olan ekonomik büyüme beraberinde firmalar arasında artan bir rekabeti de getirmekte ve durum kâr oranlarında azalmaya yol açmaktadır. Artan rekabet firmaları sürekli olarak daha verimli olmaya, daha yüksek teknolojiler kullanmaya zorlamaktadır.

Marx, artan rekabet sonucu ortaya çıkan kâr oranlarındaki azalma eğilimini ve bu eğilimin yol açtığı arayışlar neticesinde ortaya çıkan gelişmeleri artı değer kavramı ve emeğin üretkenliğini artırma çabaları üzerinden açıklar. Buna göre, artı değer üretme zorunluluğu firmaları rekabete zorlamaktadır. Bu rekabet kapitalistleri zorunlu emek zamanını kısaltmak üzere ya iş gününü uzatma ya da emeğin verimliliğini artırma çabası içine sokmaktadır. İş gününün 24 saatle sınırlı olduğundan kapitalist sürekli olarak emeğin üretkenliğini arttırmanın yollarını aramaktadır. Bu durum, hızlı bir teknolojik gelişme ve makineleşmeyi beraberinde getirmektedir.

Artı değer üretme zorunluluğu, rekabet ve makineleşme kâr oranlarında azalma eğiliminin nedenlerini oluşturmaktadır. Kapitalist sürekli olarak daha fazla artı değer üretmek üzere rekabete girmekte, bu rekabet emeğin üretkenliğini arttırmak için yeni teknolojilerin kullanıma girmesine yol açmakta ve bu teknoloji yaygınlaştıkça da kâr oranları azalmaktadır.³¹ Dolayısıyla rekabet ve onun doğurduğu kâr oranlarında azalma eğiliminin yol açtığı belirsiz ve kaygan ekonomik zemin üzerine Marx'ın yaptığı analizlerle Kayserili işadamlarının deneyimlerinden elde ettikleri sonuçlar arasında benzerlik olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

³¹ Bkz. sayfa. 101-106

Ancak bu durumun sonuçları açısından bakıldığında Kayserili işadamları bu rekabetin ekonomik gelişme ve toplumsal refaha yol açtığı şeklindeki görüşlerini elbette ki Marx'da bulmak mümkün değildir. Zira ona göre kapitalizm esas olarak emeğin giderek daha fazla sömürülmesi ile karakterize olan bir ekonomik sistemdir.

Schumpeter (2007, 92-93)'e göre kapitalizmin en önemli niteliklerinden biri, başarısı sadece para ile ölçülen yeni bir sosyal sınıfı ortaya çıkarmış olmasıdır. Kapitalizm, herkese oyuna dahil olma fırsatı ya da vaadini ödül ve cezalandırma mekanizması dahilinde sunmakta ve onları tehlike ve belirsizliklerle dolu bir yaşam mücadelesine sürüklemektedir. Bu mücadele Schumpeter'in kapitalizmin "yaratıcı yıkım" olarak adlandırdığı sürekli bir değişme ve gelişmenin kaynağında yatmaktadır. Söz konusu sınıfın birer üyesi olan Kayserili işadamları, kapitalizmin kaygan ve belirsiz ekonomik zemininde ortaya çıkan rekabet ve krizlerin kendilerini sürekli yenilenmeye zorladığını vurgulayarak Schumpeter'in savlarına bir anlamda destek vermektedirler.

Kayserili işadamlarının deneyimleri ile Marx, ve Schumpeter'in teorik analizleri ekonomik krizlerin kapitalizmin doğasında var olduğu ve yıkıcılığı noktasında örtüşmektedir. Kayserili işadamları krizlerin bir yıkım süreci olmakla beraber aynı zamanda kendileri için yeni fırsatlar sunan birer yenilenme ve öğrenme süreci olduğunu da düşünmektedirler. Hatta ekonomik krizlerin zamanla ülkeler arası gelişmişlik farklarını da yok edeceği görüşünü ileri sürmektedirler. Bu anlamda Kayserili işadamlarına göre kapitalizmin doğasında var olan ekonomik krizler bir anlamda kapitalizmin geleceği açısından umut vaat etmektedir. Kayserili işadamlarının bu görüşleri, Marx'ın analizleri ile ters düşmekte iken Schumpeter'in analizleri ile örtüşmektedir. Zira Schumpeter'e göre, her kriz ya da bunalım dönemi kapitalist girişimcilerin yenilik üretme çabaları sonucunda yeni bir canlanma dönemini de ortaya çıkaran ve ekonomik gelişmeyi teşvik eden bir sürece işaret etmektedir.

Marx krizlerin sonuçları bakımından bambaşka bir gelecek öngörüsü ile karşımıza çıkmaktadır. Ona göre kapitalizm, ihtiyaçların giderilmesi için değil artı değer sağlamak üzere üretim yapmaya dayalı bir ekonomik sistem olduğundan aşırı üretim ya da eksik tüketimin yol açtığı krizlerle karakterize olur. Krizler bir taraftan hızlı bir teknolojik gelişmenin itici gücünün oluştururken diğer taraftan kapitalizmi

yok oluŖa sŭrŭkleyen taŖları da dŖŖsemektedir. Bu nedenle her kriz kapitalizmin iŖleyiŖini daha da zorlaŖtıracak ve bir Ŗncekinden daha yıkıcı olacaktır. Giderek ağırlaŖan krizler kapitalizmin sonunu getirecektir.

Schumpeter de her ne kadar Marx'tan farklı nedenler Ŗne sŭrse de kapitalizmin geleceği konusunda ŭmitsizdir. Ona gŖre de kapitalizm kendi kendini yok etmektedir. Ancak bunun nedeni, yatırım fırsatlarını yavaŖ yavaŖ azaltan ekonomik krizler değil, kapitalist geliŖmenin onu destekleyen sosyal sınıfları yıpratması, Ŗzel mŭlkiyetin niteliğini deęiŖtirmesi ve gelecekte yeniliklerin otomatikleŖerek kapitalist giriŖimcinin sosyal fonksiyonunu ortadan kaldıracak yŖnde ilerlemesidir. Sombart ise yirminci yŭzyıl itibarı ile kapitalizmin yaŖlanmaya baŖladığını ve yok olma sŭrecine girdiğini ileri sŭrmŭŖtŭr. Oysa yapılan derinlemesine gŖrŭŖmeler, Kayserili iŖadamları ise kapitalizmin geleceği konusunda bu tŭr endiŖŖeler taŖımaktan uzak olduğunu gŖstermektedir.

4.6. BeŖeri Sermaye

Kapitalizmin kuralları ile iŖleyen bir ekonomiyi oluŖturabilmek ve onu sŭrdŭrŭlebilir kılmak için kapitalizmin koŖullarına uyum yeteneğine sahip insan kaynağına sahip olmak gereklidir. Nasıl ki kapitalizm belli bir sermaye birikimine ihtiyaç duyuyorsa, benzer Ŗekilde, bir ekonomik kaynak olarak kapitalizmin kâr ve bŭyŭme hedefini gerekleŖtirecek verimlilik potansiyeline sahip insan gŭcŭ Ŗeklinde tanımlanabilecek beŖeri sermayeye de bir o kadar ihtiyaç duymaktadır. Her ikisi de kapitalist bir ekonomi için zorunlu koŖul olmasına rağmen sermaye birikiminin sŭreklilięi beŖeri sermayeden farklı olarak kapitalizmin iŖleyiŖ kurallarına karakteristiğini vermektedir. Dolayısıyla beŖeri sermaye de sŭrekli bir kâr artıŖı ve bŭyŭme yoluyla sermaye birikiminin devamlılığını sağlamaya yŖnelik zorunlu bir unsur olarak karŖımıza çıkmaktadır.

“... ben oraya gideceğim ama kalifiye eleman var mı? YetiŖmiŖ eleman gŭcŭ siz en son model aracı gereci, iŖte makinayı getirdiniz. Ama eleman yok kime teslim edeceksin ki?” (K, Tekstil SektŖrŭ, 14.07.2010 tarihli gŖrŭŖme)

K'nın da belirttiği ŭzere ekonomik kaynakların verimli bir Ŗekilde iŖe koŖulması ancak bunu baŖaracak nitelikte insan kaynağıının mevcudiyeti ile mŭmkŭndŭr.

Bilindiği üzere kapitalizm ortaya çıkışından bu yana kendisini sürekli yenileyen bir ekonomik sistemdir. Onun temel niteliklerinden biri belirsizliklerle dolu kaygan bir ekonomik zeminde sermaye birikiminin devamlılığını sağlamak üzere sürekli bir kâr oranını arttırma ve büyüme hedefi doğrultusunda hareket etme zorunluluğudur. Söz konusu ana hedefe ulaşmak üzere gerçekleştirilen çabalar, üretim, teknoloji ve ekonomik örgütlenmede sürekli bir yenilik yaratma gereğini de beraberinde getirmektedir. Bu anlamda kapitalizmin ihtiyaç duyduğu insan kaynağını iki şekilde sınıflandırmak mümkündür.

“Zihnen de insan teşvik olur. Yani der ki işte param var ne yapabilirim, araştırır ben şu imalata gireyim. Sen girersen öbürü tamam ben de gireyim der, ben de gireyim der derken bir sinerji oluşur. Bir bakmışsınız değişik değişik işler yapılabiliyor. Kayseri bunu erken yaptı diğer çevre illere göre. Erken yaptığı için de bunun avantajını kullandı... Kayseri bu anlamda öne geçti. Öne geçtiği için göç aldı. İş gücünü çekti buraya yani şimdi bazı sektörlerde kalifiye eleman bulmak çok zor. Gerçi bizde de o kadar kolay değil ama sonuçta sektörlerin bazılarında kalifiye elemanlar artık yetişti. Yani buradan eleman ihracı bile yapılabiliyor farklı şehirlere. Kayseri o anlamda atılımını biraz erken yaptığı için öne çıktı” (RF, Kağıt Sektörü, 21.09.2011 tarihli görüşme)

Bunlardan birisi ana hedefi gerçekleştirmek üzere hareket eden girişimcidir. Girişimcinin özellikleri içinde bulunan döneme ve topluma göre bazı farklılıklar taşısı da temel olarak ekonomik kaynakları –ki buna beşeri sermaye de dahildir- kâr hedefi doğrultusunda işe koşan beşeri sermaye tipidir. RF’nin sözlerinden de anlaşılacağı üzere, girişimcinin varlığı üretimde işe koşulacak beşeri sermayenin ortaya çıkışında etkilidir. Girişimci kâr hedefi doğrultusunda yaptığı yatırımlarla iş alanı yaratarak insan kaynağını bulunduğu bölgeye çekmekte ve beşeri sermayenin oluşmasında itici bir güç olma rolünü üstlenmektedir. Bu anlamda kapitalist işletme beşeri sermayenin yetiştiği bir okul olma işlevi görmektedir. Zira girişimci dışında üretime koşulan vasıfsız işgücünün dahi belli niteliklere haiz olması gerekmektedir.

“Ben fabrikaya başladığımda insanlar saat sekiz buçukta işe geleceğini pek kavrayamıyordu. Yani buraya tam zamanında işe gelineceğini akşam da beş buçukta işten çıkılacağını kavrayamıyordu. Geç geleni almıyordum ben burada işe bir arkadaşını alıp geliyordu, bir akrabasını alıp geliyordu ya işte yarım saat geç gelse ne olur? Yani mantık buydu. Bu emin olun iki-üç sene aldı. Yani saatinde işe gelinme fikri bile burada ciddi bir süreçten geçti” (KŞ, Çelik Kablo Sektörü, 11.02.2011 tarihli görüşme)

Diğer taraftan girişimci ve kapitalist girişimin ihtiyaçlarına cevap verecek niteliğe sahip vasıfsız işgücünden oluşan beşeri sermaye tek başına yeterli değildir.

Kapitalist girişim aynı zamanda üretim, teknoloji ve ekonomik örgütlenmenin aldığı şekle göre farklı nitelikleri haiz olması gereken ve Kayserili iş adamlarının kalifiye eleman olarak adlandırdıkları beşeri sermayeye de ihtiyaç duymaktadır.

“Kalifiye eleman kim ne sektörde iş yapıyorsa, yaptığı sektörde o işi profesyonel olarak ya daha önceden öğrenmiş daha önceden bilgisi var ve yeni bir firmada bu bilgisini yeni firma ile paylaşıyor. Kalifiye eleman bu” (RF, Kağıt Sektörü, 21.09.2011 tarihli görüşme)

“Kalifiye eleman deyince, şimdi ben hep şunu söylerim, usta ile mühendisin farkı nedir? Usta gördüğünü yapar, mühendis tasarlar üretir. Şimdi usta bir nesneyi üretmek istiyorsa bunu mutlaka görmesi lazım. Ha görür, tecrübe eder ve belki de daha iyisini yapabilir. Ama mühendis olmayan bir şeyi tasarlar bunun üretim proseslerini geliştirir ve bu mamulü ortaya koyar. Aradaki fark bu. Kurumsallaşmadan kastın biraz da bu yani, Tasarıma ya da üretime gerçekten o alanda yetişmiş insanlara ihtiyaç var” (SN, Otomotiv Sektörü, 23.03.2011 tarihli görüşme)

Bunlar, teknik yeterliliğe sahip ara elemanlar, üst düzey yöneticiler, yönetim departmanlarında hizmet veren uzmanlar ve bu gün kendilerine duyulan ihtiyacın önemli ölçüde arttığı belli teknolojiler ve tasarım alanında uzmanlaşmış elemanlar olarak sınıflandırılabilir.

Kapitalist bir ekonomik sistemde beşeri sermaye açısından zenginleşmiş ülke, şehir ya da bölgeler aynı zamanda önemli bir rekabet avantajı da elde etmektedirler. Çünkü kâr arttırma ve büyüme hedefi güden firmaların bu hedeflerini gerçekleştirmeleri ancak mevcut ekonomik koşullara uyum sağlayacak donanımına sahip beşeri sermayeyi işe koşabilmeleri ile mümkündür.

“Bugün kırsallarda ya da ülkelerde yatırımın yapılmamasının altında yatan sebep nedir? Vasıflı elemanın olmayışı. Bazı arkadaşlarımız mesela İstanbul'da birçok tekstilci Afrikaya gitti. Birçoğu da geri döndü şu anda. Eğitemedi yani o kaliteyi yakalayamadı. O randımanı yakalayamadı. Yani ucuz işgücü çok da işine yaramadı yani” (EK, Tekstil Sektörü, 17.07.2010 tarihli görüşme)

Bu yorum, aynı zamanda beşeri sermayenin maddi sermayeyi sadece kâr hedefi güden firmalarda yerine getirdikleri işlerle üretmenin dışında sadece varlıkları ile bulundukları yere sermaye aktarımını sağlama potansiyeline de sahip olduklarını göstermektedir. Maddi sermaye ile beşeri sermaye arasındaki ilişki tek yönlü de değildir. Daha zengin bir beşeri sermayenin oluşmasının da maddi sermayenin büyüklüğü ile doğru orantılı olduğu söylenebilir.

Bu konunun daha iyi anlaşılması açısından beşeri sermayenin kaynakları üzerinde durmak gereklidir. Beşeri sermayenin hammaddesini doğal olarak işgücü

olarak kullanılabilecek nüfus yoğunluğu oluşturmaktadır. Elbette ki nüfus yoğunluğu tek başına yeterli değildir. Söz nüfusa ekonomik yapının ihtiyaçlarını karşılayacak vasıfları kazandıracak mekanizmaların varlığı da gereklidir. Bunlar formel eğitim kurumları, firmalar ve sosyalleşme alanları olarak üç unsurdan oluşmaktadır. Nüfusun beşeri sermayeye dönüştürülebilmesi için bu üç unsurun yeterli donanımına sahip olması ancak belli bir sermaye birikimi ile mümkündür.

Diğer taraftan formel eğitim kurumlarının, firmaların ve sosyalleşme alanlarının gerek birbirleri ile gerekse kapitalist ekonomik sistemle uyum içinde olması gereklidir. Kapitalizmin ihtiyaç duyduğu zihniyet yapısına, mesleki donanım ve beceriye sahip beşeri sermaye ancak eğitim kurumları, firmalar ve sosyalleşme alanları arasındaki uyum ile mümkün görünmektedir.

“Bir de şunu söylemek isterim, üniversiteler bence eğitim verirken daha fazla tatbikat yapması lazım. Çok büyük sıkıntı oluyor sonrasında. Bence öğrencilerin haftanın iki günü belli işyerlerinin belirlenip oralarda çalışması sağlanmalı ders olarak. Sonrasında çok büyük zaman kayıpları oluyor. Dört sene orada okuyorsunuz, eğitim alıyorsunuz ama tatbikat olmayınca her şeyin çok hızlandığı bir dönemde zaman kaybı oluyor” (MEC, Mobilya Sektörü, 23.07.2010 tarihli görüşme)

“... bir firmada çalışanların kendilerini o firmaya ait hissetmeleri, bir aidiyet duygusunun gelişmiş olması gerekiyor... İşveren olarak firmanızda çalışanın uzun yıllar kendisini orada garanti altında hissetmesini sağlamak zorundasınız. Birinci yükümlülüğünüz o, o yüzden devlete gidiyor. Daha az paraya gidip devlette çalışıyorlar çünkü niye, devlet sizi işten atmıyor. Fakat özel sektörde de şöyle bir durum vardır ki, burada elde edebileceğiniz imkânlar, maddi imkânlar sizin performansınızla paralel olur. Yani kamu sektöründe sizin elde edeceğiniz imkânları yasalar belirler, burada ise performansınız belirler. Bu yüzden de devlette çalışma imkânı varken insanlar özel sektörde çalışmak istemiyor. Çünkü performansına güvenmiyor.” (ÖNU, Beyaz Eşya Sektörü, 13.01.2011 tarihli görüşme)

Formel eğitim kurumları firmaların ihtiyaç duyduğu donanımlara sahip bireyler yetiştirmesi, firmaların formel eğitim kurumlarında yetişen bireyleri verimli şekilde istihdam etmek üzere onların talep ve çıkarlarına uygun hareket edebilme potansiyeline sahip olması, sosyalleşme alanlarının eğitim kurumları ve firmaların gerekliliklerine uygun bir kültürel çerçeveye sahip olması bu uyumun niteliklerini oluşturmaktadır. Ayrıca eğitim kurumlarının ve firmaların da birer sosyalleşme alanı olduğu da göz önünde bulundurulduğunda bunların da kapitalist ekonominin işleyişine uygun sosyalleşme alanları olarak işlev görmesi gereği de ortaya çıkmaktadır.

Bu durum, üniversitelerin sadece teorik bilgilerle değil firmaların pratik ihtiyaçları ile uyumlu bir mesleki eğitim vermesi, firmaların buralarda yetişmiş elemanları kendilerine çekmek üzere çeşitli imkânlar yaratması, başarı ve kâr hedefi güden bir sosyal ortamın varlığı şeklinde örneklendirilebilir. Karşılıklı çıkar ve/veya ihtiyaçlar ile zihniyet dünyası arasındaki uyum belli bir ülke, bölge ya da kent dahilindeki çalışabilir nüfusun beşeri sermayeye, başka bir deyişle kapitalist ekonominin ihtiyaçlarını karşılama yeteneğine sahip bir insan kaynağına dönüştürülmesini sağlayacak mekanizmaların oluşmasındaki en önemli faktörü oluşturmaktadır.

Daha somut olarak ifade etmek gerekirse üniversiteler mesleki eğitim verirken giderek hız kazanan teknolojik gelişmelere paralel bir eğitim vermediği taktirde yeni teknolojilerle üretim yapmak zorunda olan firmaların ihtiyaç duydukları insan gücüne sahip olamayacaklardır. Üniversitelerden yetişen meslek elemanlarının yıllarını enerjilerini özel firmaların faaliyet gösterdiği kaygan ve belirsiz ekonomik zemininde daha büyük başarılar elde etmek yerine devlet kuruluşlarının emniyetli kurumlarında ortalama bir çalışan olmak için iş yaşamında kendilerine fayda sağlamayacak KPSS sınavlarına harcamaları beşeri sermaye açısından büyük bir kaynak israfına yol açmaktadır. Diğer taraftan özel sektörün sunduğu imkânların yetersizliği ve verdikleri güvensizlik bu durumun en önemli nedenini oluşturmaktadır.

4.6.1. Temellendirilmiş Kuram Oluşturma Sürecinde Beşeri Sermayenin Kavramsal Değerlendirmesi

Kapitalizmin kuralları ile işleyen bir ekonomiyi oluşturabilmek ve onu sürdürülebilir kılmak için kapitalizmin koşullarına uyum yeteneğine sahip insan kaynağına sahip olmak gereklidir. Beşeri sermaye olarak ifade edilen bu kaynak temel olarak üç unsurdan oluşmaktadır.

1. Girişimci: Girişimcinin özellikleri içinde bulunan döneme ve topluma göre bazı farklılıklar taşısa da temel olarak ekonomik kaynakları –ki buna beşeri sermaye de dahildir- kâr hedefi doğrultusunda işe koştan beşeri sermaye tipidir.

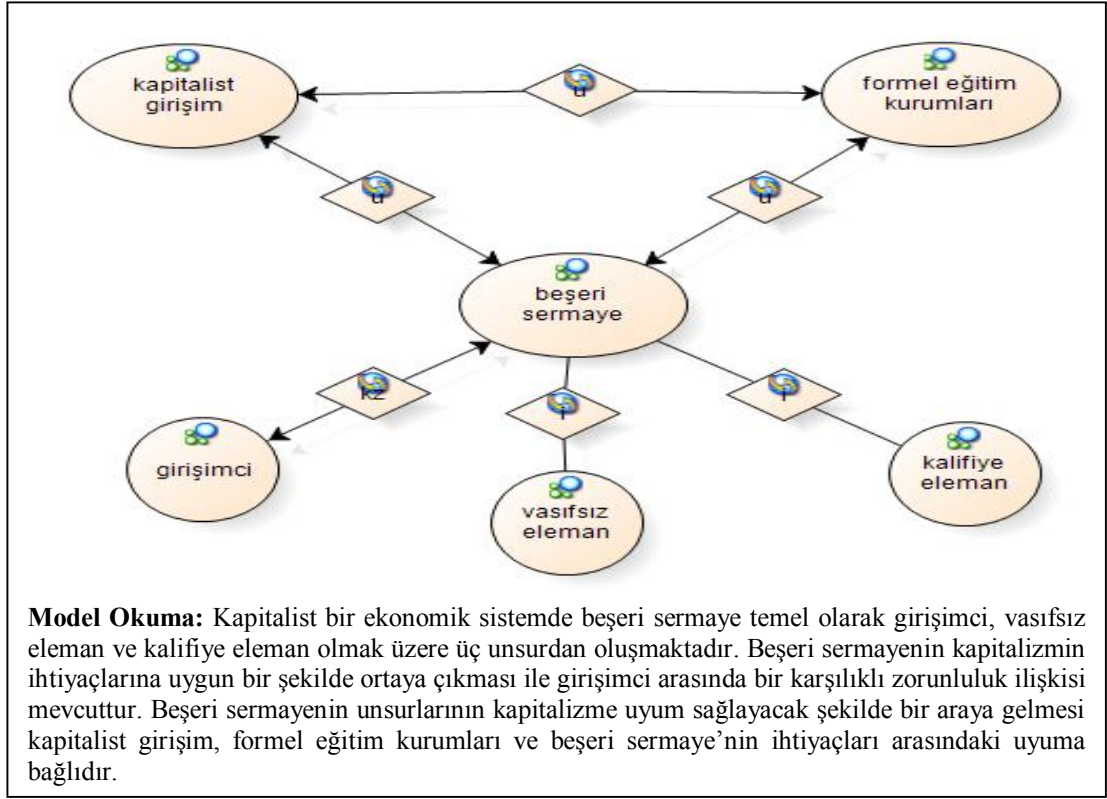
2. Vasıfsız eleman: Temel eğitim dışında belli bir bilgi düzeyine sahip olmayan üretimin en basit basamaklarına ayrılmış kısmında iş gören beşeri sermayedir.

3. Kalifiye eleman: Teknik yeterliliğe sahip ara elemanlar, üst düzey yöneticiler, yönetim departmanlarında hizmet veren uzmanlar ve bu gün kendilerine duyulan ihtiyacın önemli ölçüde arttığı belli teknolojiler ve tasarım alanında uzmanlaşmış elemanlardan oluşur.

Girişimcinin varlığı üretimde işe koşulacak beşeri sermayenin ortaya çıkışında etkilidir. Girişimci kâr hedefi doğrultusunda yaptığı yatırımlarla iş alanı yaratarak insan kaynağını bulunduğu bölgeye çekmekte ve beşeri sermayenin oluşmasında itici bir güç olma rolünü üstlenmektedir. Bu anlamda kapitalist işletme beşeri sermayenin yetiştirdiği bir okul olma işlevi görmektedir.

Ancak diğer taraftan özellikle kalifiye elemanlar açısından formel eğitim kurumlarının varlığı, burada verilen eğitimin kalitesi ve kapitalist işletmenin ihtiyaçları ile uyumu da büyük önem taşımaktadır. Beşeri sermayenin ihtiyaçları ile kapitalist girişimin ihtiyaçları arasında uyumun sağlanması bir diğer gerekliliktir. Benzer şekilde formel eğitim kurumları beşeri sermayenin ihtiyaçlarına uyumlu bir eğitim vermelidir. Uyumlu olma durumu iki unsur arasındaki etkileşimin ve bu unsurların işleyişinin birbirlerinin ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde gerçekleşmesini ifade etmektedir.

Model 11: Kapitalist Ekonomide Beşeri Sermaye ve İhtiyaçları



4.6.2. Kapitalist Ekonomide Beşeri Sermaye Üzerine Karşılaştırma: Kayserili İşadamları ve Teori

Marx, kapitalist üretim sürecinin en önemli ayırt edici özelliğinin kâr hedefi güden kapitalistle emeğini meta olarak satan özgür emekçinin pazarda karşı karşıya gelmesi olarak görür (Marx,2004,80). Weber, Batıya özgü kapitalizmi, biçimsel özgür emeğin kapitalist işletme olarak örgütlenişi olarak tanımlar. Bu örgütlenmeyi oluşturan insan kaynağı ise özgür emek ve kapitalist ruhun taşıyıcısı girişimcidir. Kapitalizmin gelişmesinde girişimciye özel bir rol atfeden Sombart'a göre, sermayesini sürekli arttırma zorunluluğu kapitalist girişimciyi sürekli olarak daha fazla emeği üretim sürecinde kullanmaya zorlar. Dolayısıyla Sombart açısından da kapitalizmin ihtiyaç duyduğu vazgeçilmez bir diğer insan kaynağı emek gücüdür. Kayserili işadamlarına göre kapitalizmin vazgeçilmez bir unsuru oluşturan beşeri sermaye girişimci ile girişimcinin üretimde işe koştugu vasıfsız ve kalifiye elemanlardan oluşur. Bu ikincisi kapitalizm teorisyenlerinin emek gücü olarak ifade ettiği insan kaynağına işaret eder.

Kayserili işadamlarına göre, işgücünün varlığı kapitalist yatırımlar için zorunlu bir koşuldur ancak diğer taraftan da işgücünün harekete geçirilmesi de ancak girişimcilerin varlığına bağlıdır. Kayserili işadamlarının bu yöndeki görüşlerinin Marx ve Weber'in yukarıda ifade edilen görüşlerinde izlemek mümkündür. Teori ve Kayserili işadamlarının görüşleri, kapitalist üretim sürecinde işgücünün belirli niteliklere sahip olması gerektiği hususunda da örtüşmektedir.

Hem Marx hem de Sombart, kapitalist üretime koşulacak iş gücünün kapitalizm öncesi üretim yapısının bozulmasına paralel olarak ortaya çıktığını belirtir. Onlara göre, bu işgücünün meziyetlerinin kapitalizmle uyum sağlaması kapitalist girişimcinin eliyle gerçekleşmiştir.

Marx, emek gücünün, sanayinin verili bir dalında beceri ve ustalık kazanmak üzere eğitilmeleri ve özel bir emek gücü haline de gelmeleri gerektiğini söylemekte ve bu konuda kapitalistin merkezi bir konumda görmektedir. Kapitalist, bir uzman gözüyle emek sürecini denetler ve işin usulüne uygun şekilde yapılmasını sağlayacak şekilde hareket eder. Bir metanın üretiminde zorunlu emek zamanının daha fazlasının kullanılmaması için, uygun nitelikte hammadde, ortalama verimlilikte bir emek gücü ve emek gücünün ortalama yoğunlukta uygulanması yani iş gücünün boş kalmaması da bütünüyle kapitaliste bağlıdır (Marx,2004,107).

Benzer şekilde Sombart da kapitalistin işgücünü eğittiğini ve bunu üç yöntemle gerçekleştirdiğini söyler. Buna göre, kapitalist girişimci, düşük ücret politikaları ile işgücünü çalışmak ya da aç kalmak arasında bir tercihe zorlamıştır, işi en basit basamaklarına ayırarak işgücünün eğitim ihtiyacını asgari düzeye indirmiştir ve son olarak ihtiyaç duyduğu emek gücünü makine kullanımı ile azaltmış ve işgücünü kendi arasında rekabet etmeye zorlamıştır.

Weber'e göre ise kapitalizm bir kere ortaya çıktıktan sonra geleneği yıkarak işgücüne kendi kurallarını dayatmıştır. Ancak kapitalizmin ilk gelişim aşamalarında emek gücünün kapitalist işletmeye uyum sağlamanın önünde gelenek önemli bir engel oluşturmuştur. Kapitalizm, geleneksel zihniyete sahip işgücünü kendi rasyonel çalışma düzeni içine dahil etme konusunda çok büyük bir dirençle karşılaşmıştır.

Bu direnç ancak kapitalizmin yerleşmesi ile yıkılabilemiştir. Böyle bir ortamda kapitalizme ihtiyaç duyduğu zihniyete sahip işgücünü Protestanlığın bir kolu olan Pietizm sağlamıştır. Her zaman günahlarının affedilmesi lüksüne sahip Pietist için,

alçak gönüllülük ve özveri içinde mesleğini en iyi şekilde yerine getirmek ona hem bu dünyada hem de diğerinde mutluluğu yakalaması için yeterli olmuştur. Böylece, Pietizmin erdemleri, kapitalizmin ihtiyaç duyduğu geleneğin dışına çıkmayı başarmış, işine sadık ve mesleğinin akılcı güdülerle yerine getiren işçiyi kapitalizmin emrine sunmuştur.

Kayserili işadamları, Marx, Sombart ve Weber'in üzerinde durduğu geleneğin direncine benzer bir durumu 1980 sonrasında tecrübe etmişler ve bu direncin kırılmasında kapitalist girişimin oynadığı rol üzerinde durmuşlardır. Onlara göre Kayseri'ye işgücünü çeken yatırımlar aynı zamanda bu işgücünün eğitildiği birer okul olma işlevi görmüşlerdir. Marx ve Sombart'ın teorilerine uygun olarak Kayserili işadamları da işgücüne kapitalizmin ihtiyaçlarına uygun vasıflar kazandırılmasında kapitalist girişim ve girişimcinin önemli bir faktör olduğunu gözlemlemişlerdir. Diğer taraftan, Kayserili işadamlarında, Weber'in söylediği anlamda dini güdülerle işgücüne kapitalizmin ihtiyaçlarına uygun nitelikler kazanması arasında ilişki olabileceği yönünde bir algı bulunmamaktadır.

Kayserili işadamlarının girişimci algılarında birbiri ile bağlantılı üç hususun ön plana çıktığı görülmektedir. Girişimcinin temel hedefi kâr ve işletmesini büyütmektir. Girişimci bu hedef doğrultusunda yatırım yapmalı, ekonomik kaynakları harekete geçirmeli ve değişen şartlara uyum sağlayacak şekilde hareket etmelidir. Bu ise piyasada kâr potansiyeli taşıyan alanları görebilme becerisini, bu alanlara yatırım yapma cesaretini gerektirmektedir.

Söz konusu üç husus da tüm kapitalizm teorisyenlerinin görüşleri ile uyum içindedir. Marx'a göre "Kapitalistin amaçladığı şey, yalnızca bitip tükenmeyen, durup dinmeyen kâr etme sürecidir" (Marx, 2004, 73-75). Bu nedenle her kapitalist daha fazla kâr elde etmek sürekli olarak arayış içinde olan, bu arayış çerçevesinde üretim sürecini şekillendiren, değişim ve yenililikler yaratan ekonomik aktördür. Sombart kapitalist girişimciyi kâr arzusu ve güç isteğiyle durup dinlenmeden bir hareket içinde olan kişi olarak tarif eder. Sermayesini sürekli arttırma zorunluluğu ile karşı karşıya kalan girişimci bir iş organizatörüdür ve onun eylemleri ne gelenek ne de mülkleri ile sınırlanabilir. Weber'e göre kapitalist girişimci, zenginlik ve kâr hedeflerine ulaşmak üzere hareket eden kişidir. Sahip olduğu ekonomik kaynaklarını kazanç elde etmek üzere yatırıma dönüştürür. Schumpeter'e göre, kapitalist sistemin

harekete geçirici gücü olan girişimci sınıfın eylemi daha fazla para kazanma temeline dayanır (Schumpeter, 2007, 107-109). Kapitalizmin kaygan ve belirsiz ekonomik zemininde ayakta kalması yatırım fırsatlarını değerlendirmesine, hatta onları yaratmasına bağlıdır.

Tüm kapitalizm teorisyenleri girişimciyi kâr hedefi doğrultusunda kendi çıkarının peşinde koşan kişi olarak tarif etmektedir. Onlar Marx'ın üzerinde durduğu şekilde yeri geldiğinde kendi çıkarları doğrultusunda her türlü sömürüyü yapmaya açıktır. Ya da Sombart'ın belirttiği üzere çok büyük riskleri göze alan kahramanlardır. Ya da Weber'in söylediği şekli ile kazanç uğraşısı içinde rasyonalitenin katı kurallarını hiçbir taviz vermeden uygulamaya hazırdırlar. Dolayısıyla Batılı anlamda girişimcinin temel özellikleri, çıkar peşinde koşma, katı bir rasyonalite, cesaretle risk alabilme olarak özetlenebilir.

Oysa Kayserili girişimcilerin görüşlerine bakıldığında girişimcinin bambaşka özelliklerle tarif edildiğini görmek mümkündür.³² Kayserili işadamları girişimciyi tarif ederken, çıkar, akıl, rekabet ve risk gibi kavramlar yerine işe bağlılık, sabır, fedakarlık, kanaatkarlık, tedbirlilik gibi kişilik özelliklerine vurgu yapmaktadırlar. Dolayısıyla Kayserili işadamlarının girişimcilik algısının kapitalizmin temel nitelikleri ile uyum gösterirken batılı anlamda girişimci tanımlamasından farklılaştığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Kayserili işadamları kapitalist anlamda girişimciliğin, Kayserilinin ruhunda bulunduğunu düşünmektedirler. Bu durumun kaynağında ise Kayseri'nin doğal ekonomik kaynaklardan mahrum bir bölge olması ve ticari geçmişten gelen kâr hedefine dayalı bir zihniyetin bulunması yatmaktadır. Doğal ekonomik kaynaklardan yoksun olma, Kayseri'de, hem bir ticari geleneğin hem de girişimcilik potansiyelinin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu yoksunluk Kayserilileri kapitalist anlamda girişimci olmaya zorlayan bir faktör olmuştur.

Kayserili işadamları kapitalist girişimcilikle dini güdüler arasında hiçbir bağlantı kurmamaktadır. Onlara göre Kayseri'deki girişimciliğin kaynağı ticari birikimleri ve doğal ekonomik kaynaklardan yoksun olmalarıdır. Kayserili işadamları kâr güdüsünü meşrulaştırmak gibi bir çaba içinde değildirler. Zira Kayseri'de kazanç

³² Kayserili işadamlarının girişimcilik hakkındaki görüşleri için bkz. s. 239-255

uğraşısı karşısında engel oluşturacak bir gelenek bulunmamaktadır. Onlara göre kâr girişimcinin doğal hakkıdır. Dolayısıyla dini güdüler onlar açısından kazanç uğraşısını meşrulaşması için bir kaynak olma niteliği taşımamaktadır.

Sombart, ekonomik davranışın akılcı hale getirilmesini, ticari ilişkilerde anlaşma ve sözleşmelere uyma zorunluluğundan kaynaklanan her türlü ticari etkinliğin sayılarla ifade edilmesini kapitalizmin yerleşik ilkeleri olarak kabul eder ve bunun kökeninde kapitalist girişimcinin esas temsilcisi olan burjuva sınıfının erdemlerinin bulunduğunu düşünmektedir.

Weber, Batıya özgü kapitalizmin en önemli özelliklerini olarak, Batıya özgü akılcılık anlayışında bulur ve buna “biçimsel ussallık” adını verir. Biçimsel ussallığın en yüksek derecesi, kesin bir hesabı gerektirir. Bir işletmede kesin hesapların yapılabilmesi ussal defter tutma ve hukuksal anlamda kişisel mülkiyet ile işletme mülkiyetinin birbirinden ayrılması ile mümkündür (Weber, 1995, 131). Bu tür bir akılcılığın kaynağında ise Protestan ahlakı yatmaktadır.

Oysa Kayserili işadamları açısından Sombart ve Weber’in ortaya koyduğu anlamda bir iktisadi rasyonalite yeni bir olgudur ve Kayserili işadamlarının kurumsallaşma algılarında görünür hale gelmektedir.³³ Onlara göre, kâr ve büyüme hedefine ulaşmak üzere yürütülen ekonomik faaliyetlerin gelenek ve alışkanlıkların dışında akılcı olarak gerçekleştirildiği kesin ölçütlere dayalı bir düzeni ifade eden kurumsallaşma daha yeni yeni bir zorunluluk haline gelmektedir. Kayserili işadamlarının görüşleri analiz edildiğinde, onlar açısından iktisadi rasyonalitenin kurumsallaşma gereği ile birlikte önem kazanmaya başladığı görülmektedir.

Kurumsallaşma, başka bir ifade ile iktisadi rasyonalite, geleneksel ilişki ağlarının desteği ile kurulan ve büyüyen firmaların bekalarını sürdürme karşılığında bu ilişkilerden vazgeçmelerini ifade etmektedir. Bu dünyanın ve insanın fani olarak kabul edildiği bekanın Allah’a mahsus bir olgu olarak görüldüğü dünya görüşüne sahip bir kültür çevresi içinde işadamlarının bu tutumu aynı zamanda kapitalizmin beraberinde getirdiği zihniyet dönüşümünün derinliğine de işaret etmektedir. Dolayısıyla iktisadi rasyonalite, Kayserili işadamlarının “girişimci ruh” olarak ifade ettiği olguya içkin bir nitelik olma özelliği taşımamaktadır.

³³ İşadamlarının kurumsallaşma hakkındaki görüşleri için bkz. s. 258-262

Başka bir ifade ile Kayserili işadamları, Sombart'ın ifade ettiği kapitalizmin yerleşik ilkelerinin ya da Weber'de olduğu gibi akılcılığın kaynağında Kayseri'ye özgü girişimci ruhu ya da İslamiyet'i görmemektedirler. Onlar, söz konusu ilkeleri ya da akılcılığı, kapitalist ekonomik sistemde varlıklarını sürdürebilmeleri için sistemin kendilerine dayattığı hususlar olarak kabul etmektedirler. Hatta ekonomik faaliyetlerini kesin hesap ve kurallarla yürütmekte zorlanmakta oldukları üzerinde durmaktadırlar ve bunun sebebinin geleneksel ilişki biçimlerine duydukları bağlılık olduğunu belirtmektedirler.

Diğer taraftan gelenek, Braudel'in söz ettiği anlamda kapitalist girişimciler arasında kurulan dayanışma ağının önemli bir unsurunu oluşturmaktadır. Braudel'e göre kapitalist bir ekonomik sistemde başarı yüksek kâr oranlarına, yüksek kâr oranları da sağlam ilişki ağlarına sahip olmakla mümkündür. Burada kilit noktayı ise bilgi oluşturmaktadır. Dayanışma ağları, içinde piyasaya ilişkin bilgilerin rekabet avantajı sağlayacak oranda büyük bir hızla paylaşılmasını sağlamaktadır.

Yine kurnalsızlığın hakim olduğu kapitalist alan her türlü sahtekârlık ve dalavere, yerle kural ve yetkililerle alay etme geçer akçedir. Bu nedenle ticari anlaşma ve işbirliği sadakat, kişisel güven gerektirmektedir ve bunun sonucu da dayanışma ağları içinde katı bir ticari ahlakın ortaya çıkmasıdır (Braudel, 1993, 361).

Braudel'in üzerinde durduğu dayanışma ağlarına benzer bir durum Kayseri'de geleneksel bir faaliyet olan oturmalarda kurulmaktadır.³⁴ Oturmalar, işadamlarının süreklilik arz eden yüz yüze ve samimi ilişkilerle bir aidiyet duygusu geliştirdiği, karşılıklılık ilkesine dayalı dayanışma ağlarının kurulduğu Kayseri'ye özgü bir sosyalleşme faaliyetidir. Bu dayanışma ağları içinde mevcut kaynaklar sermayeye dönüştürülmekte, hızlı bilgi akışı ve karar alma mekanizmaları oluşmakta, karşılıklı güvene dayalı enformel sigorta ağları kurulmaktadır. Böylece Kayserili işadamları oturmalar aracılığı ile kapitalist ekonomik sistem içinde Braudel'in söz ettiği anlamda bir rekabet avantajına sahip olmaktadır.

³⁴ Oturmalar için bkz. s. 262-271

5. UYUM MEKANİZMALARI

İşadamları ile yapılan derinlemesine görüşmeler, kentin sosyoekonomik koşulları ve işadamlarının kapitalizmi algılama biçimleri arasında bir etkileşimin olduğuna işaret etmektedir. Bu etkileşim sonucunda Kayseri’de kapitalizmin temel nitelikleri çerçevesinde işleyen bir ekonomik yapının ortaya çıkmasını sağlayan çeşitli uyum mekanizmalarının olduğu gözlenmiştir. Söz konusu uyum mekanizmaları kentte kapitalist nitelikte bir ekonomik yapının ortaya çıkışını beraberinde getirmiştir.

Bir önceki “Kayserili İşadamlarının Gözünden Kapitalizm Modeli” başlıklı bölümde alandan elde edilen veriler üzerinden Kayserili işadamlarının kapitalizmi algılama biçimlerine dayalı bir kavramsal çerçeve oluşturulmaya çalışılmıştı. Bu bölümde ise Kayserili işadamlarının kapitalizmi algılama biçimlerine ilişkin kavramsal çerçeve kullanılarak, kentin sosyoekonomik yapısı ve işadamlarının kapitalizmi algılama biçimleri arasındaki etkileşim sonucunda ortaya çıkan kapitalizme uyum mekanizmaları açıklanmaya çalışılacaktır.

5.1. Kayseri Ekonomisi ve Sermaye Birikimi

Kapitalizmi kapitalizm yapan temel olgunun sermaye birikiminin ve ekonomik büyümenin sürekliliği olduğu gerçeğinden hareketle, Kayseri’de de kapitalist nitelikte bir ekonomik işleyişin ortaya çıkması için belli bir sermaye birikiminin varlığının zorunlu koşul olduğunu söylemek mümkündür. Bu bölümde Kayseri’de kapitalist nitelikte bir ekonominin ortaya çıkışını sağlayan sermaye birikimin kaynağı ve bu sermaye birikiminin sürekliliğinin nasıl sağlandığı üzerinde durulacaktır.

5.1.1. Ticari Sermayeyi Üretime Aktarmak

Leo Velzen’in (1977), Kayseri’de ticaretten sağlanan kârlarla belirli bir sermaye birikiminin sağlandığını, ancak bu sermaye birikimin kapitalist nitelikte bir ekonomik sistemi harekete geçirecek güçte olmadığını belirttiği ifade edilmişti. Velzen ayrıca üretim kapasitesinin yetersizliği ve girişimcilerin riskten kaçınma güdöleri nedeniyle kentin kapitalist nitelikte bir büyümeye elverişli olmadığını da sözlerine eklemektedir. İşadamları ile yapılan derinlemesine görüşmelerde onlara bu bilgi verilerek Kayseri’nin nasıl olup da hızlı bir ekonomik gelişme ivmesi

yakaladığı sorusu sorulduğunda işadamlarının hepsi o dönemin koşulları göz önünde bulundurulduğunda Velzen'in haklı olduğunu, ancak Özal ile başlayan ekonomide dışa açılma politikalarının bu gidişatı tersine çevirdiğini belirtmişlerdir. Ekonomide dışa açılma politikalarının ticaretten gelen kâr oranlarının düşmesine yol açtığını ve sermayelerini koruyabilmek için üretime yönelme zorunluluğu ile karşı karşıya kaldıklarını söylemişlerdir.

“Yani o yıllar eğitim seviyesi düşük, üretim seviyesi düşük, enerji yok, bir doğal zenginlik de yok. Şimdi nasıl oldu da bugünkü noktaya geldi bir kere insanlar 80'li yıllarda dünyaya açılmanın bir faydasını gördü. Dünya görüşü değişti. 80'den sonra bir şeyler yıkıldı. Kurallar yıkıldı. İnsanlar Almanya'da üretilir Türkiye'de niye üretilemez. İtalya'da üretilir Türkiye'de niye üretilemez, diye sorgulamaya başladı. Özal'ın dönemiyle birlikte satma da zorlaştı çünkü rekabete açıldık. Ama gümrükler ne zaman ki açıldı, sıfırlandı, düşürüldü... Bizim şöyle bir endişemiz vardı. Gümrükler açılırsa bizim sanayimiz rekabete giremez batar. Ama işin öyle olmadığını gördük biz yani organize olunuyor mecburen, şartlar insanı intibak etmeye zorluyor” (KŞ, Çelik Kablo Sektörü, 11.02.2011 tarihli görüşme)

Kayseri'nin bir sanayi bölgesi olarak ortaya çıkışının temelinde de geçmişte özellikle ticaret yolu ile elde ettiği sermaye birikimi yatmaktadır. Ekonomide dışa açılma ile birlikte iç ticaretin kârlılığının azalması neticesinde Kayserili işadamları için sermayelerini korumanın yolu bu birikimi üretime aktarmak olmuştur. Böylece Kayseri'de kapitalist nitelikte bir ekonominin temelleri atılmıştır. Kayseri'nin geçmişten gelen ticari sermaye birikimi, Kayseri ekonomisinin kapitalizme konu olmasını yani kaynaklarını ihtiyaçlarını karşılamak üzere kullanmasını engellemiş bunun yerine kapitalist bir ekonomik sistem geliştirme imkânı elde etmesini sağlamıştır.

“Kayseri'de ticaretten doğan bir sermaye birikimi vardır... Yani ticaretten doğan bir sermaye birikimi olmadan bu insanlar bu yatırımı nasıl yaptılar? Kayseri'deki bütün örnekleri verebilirim hepsi böyledir. Çoğu önce ticaret yapmışlar sonra üretmeyi öğrenmişlerdir. O arada sermaye birikmiştir ve seçtikleri isabetli sektörler marifetiyle hızlı bir şekilde sermayeleri büyümüştür. Bugünkü sanayicilerin çiftlikleri yok yahut da dışarıdan getirdikleri bir mal yani bir mal derken ona benzer bir mal sınır ticareti yapmıyorlar, bilmem ne yapmıyorlar, zengin bir yer altı kaynakları yok falan filan. Nedir bunların kaynağı? Bunların kaynağı bir işte tüccar zihniyet, iki Hava İkmal ve Sümerbank marifetiyle almış oldukları teknolojik bilgi ve yatırım cesareti.” (AD, Yönetici, 05.04.2011 tarihli görüşme)

Ticaretten elde edilen sermayenin üretime aktarılması yoluyla Kayseri ekonomisinin Kapitalist ekonomik sisteme eklemlenmesi gerçekleşmiştir. Zira belli

bir noktadan sonra ticari sermaye büyümesinin sınırına geldiğinden sermaye niteliğini devam ettirebilmesi ancak onun üretime koşulması ile sağlanabilmiştir.

Kayserili iş adamı için sermayenin anlamı üzerinde daha önce durulmuştu. Bir ekonomik kaynağın sermaye niteliğini kazanmasının kendisini çoğaltmak üzere ekonomik girişime konu olması gerektiği açıklanmıştı. Sermaye birikiminin üretime aktarılması sürecinde Kayserili işadamlarının üretim olgusuna yükledikleri anlamın ve attettikleri büyük önemin de oldukça etkili olduğunu söylemek mümkündür.

“Ticaret nedir? sadece tüketen topluma hitap etmektir. Oysaki üreten insanlar tüketebilir... ülkelerin veya şehirlerin kalkınması için üretmesi şart... Kayseri bu eksikliğini görmüş. Yani sadece ticaret değil, sadece alıp satan değil üreten de olmalıyım”(ÇK, Tekstil Sektörü, 14.07.2010 tarihli görüşme)

“Taşıma su ile değirmen dönmez. Paran vardır alıyorsun. Ama bir gün gelecek alamayacak duruma geleceksin. Veya o aldığın şey sana çok pahalıya gelecek yani. Sen üretmediğin için. Ne diyorum ben ayağa hep yapan çoğaldığı zaman fiyat düştü aşağı. Ee sen burada üretmezsen sürekli dışarıdan pahalıya almaya mecbursun yani” (TS, Makine Sektörü, 23.08.2011 tarihli görüşme)

Bu iki ifade ticari sermaye birikiminin temelinde yatan algıyı ve nesnel koşulları bize vermektedir. ÇK ve TS’nin ifadelerinden de anlaşılacağı üzere, Kayserili işadamları, ekonomik kaynakların sermayeye dönüştürülmesinin ticaretle ancak bir ölçüye kadar mümkün olabileceğini, üretime geçilmediği taktirde ekonomik kaynakların tüketmek üzere kullanılacağı başka bir deyişle kapitalist sisteme konu olma olarak daha önce tanımlanan duruma yol açacağını düşünmektedirler.

Derinlemesine görüşmelerin tümünde üretim olmadığı taktirde kapitalizmin temel koşullarından biri olan ekonomik büyüme yani sermaye birikiminin de mümkün olmadığı görüşünün özellikle vurgulandığı görülmüştür. Bir başka ifade ile Kayserili işadamı için üretmek, ekonomik büyümenin zorunlu koşulu olarak karşımıza çıkmaktadır.

“Türkiye’de milli gelirin yükselmesi için, enflasyonun düşmesi için, istihdamın artması için yapılacak en doğru şeyin üretim olduğuna. Yani ancak üretirseniz istihdam yaratabilirsiniz, üretirseniz kalitenizi yükseltebilirsiniz, üretirseniz rekabeti arttırabilirsiniz” (HD Çelik Kapı Sektörü, 16.02.2011 tarihli görüşme)

“Katma değerın altta görünmeyen kısmı üretimdir, ürünün verimliliğidir, ürünü zamanında verimli bir şekilde üretmek. İyi bir ürünün ucuz üretimini yapacaksın” (EK, Tekstil Sektörü, 17.07.2010 tarihli görüşme)

“Ama dünya ölçeğinde kabul edilebilir kalitede ürün ve büyük ölçekte ürün üretmekten başka bizim bir yolumuz yok” (KŞ, Çelik Kablo Sektörü, 11.02.2011 tarihli görüşme)

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere Kayserili işadamları, üretim ve ekonomik büyüme arasında doğrudan bir ilişki kurmaktadır. Bu durum sermayenin çoğaltılması ve kârın sürekli kılınabilmesi için üretimin bir zorunluluk olduğu şeklinde bir anlam kodunun varlığına da işaret etmektedir. Diğer taraftan üretim yapmak Kayserili iş adamının girişimci kimliğinin de bir unsurunu oluşturmaktadır.

Örneğin ÇK, girişimciyi bir şey üreten ve üretimin heyecanını yaşayan kişi olarak tanımlamaktadır. Oldukça dindar bir iş adamı olan ÖS’nin aşağıdaki sözleri de üretim yapmanın işadamları için bir kimlik özelliği olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Şöyle söylemektedir ÖS:

“Müslüman zengin olursa daha çok veren olmaz mı? Yani Müslüman vergisini veriyor bir de ayrıca zekat da veriyor. Burada maaşı verirken ürettiğin üründen veriyorsun. Müslüman ne kadar zengin olursa o kadar gönlü zengin olur. O kadar çok çevresinde insanlara şevkat çoğaltır”(ÖS, Makine Sektörü, 18.08.2011 tarihli görüşme)

KH üretime verdiği önemi şu sözlerle ifade etmektedir: “Üretim olmazsa hiçbir şeyi düşünemezsiniz. Üretim olmasın biter Kayseri. Üretmek, sonra onu satmak... üretmek bir şeyi bir hale getirmek yani süper bir şey ya” KŞ, Kayserili işadamlarının en önemli sosyal faaliyetlerinden biri olan oturmaların³⁵ Kayseri’deki ekonomik gelişmesinde nasıl bir rolü olduğu sorusuna cevap verirken şu şöyle demektedir: “herhangi bir malı üretmek, üretimle ilgili bir hikâye dinlemek falan derken insanlarda bir heves oluşuyor”. Başka bir deyişle Kayserili işadamlarının düzenli olarak gerçekleştirdiği bir sosyal faaliyet olan oturmalar üretim yaparak zenginleşme hedefine yönelik bir sosyal ortam oluşturmaktadır. Tüm bunlardan da anlaşılacağı üzere Kayserili işadamlarında sosyal etkileşim örüntüsü ile de beslenen bir üretim hevesi bulunmaktadır.

Kayserili işadamlarının hemen hepsi bu üretim hevesinin temel nedenlerinden birinin şehrin verimli tarım alanları, doğal kaynaklar vb. ekonomik kaynaklar bakımından fakir olması olduğu görüşünde birleşmektedir.

“Kayseri kısır bir bölge. Tarım, iklim çok iyi değil. İşte denizi olmadığı için liman gibi şu gibi bu gibi avantajları yok. İşte turizm, yanı başımızda bir Kapadokya

³⁵ Bkz. Oturmalar bahsi

bölgesi olmasına rağmen turizm hep pas geçilmiştir Kayseri’de. Böyle bir avantajı da yok. Dolayısıyla birçok şeylerden mahrum olduğu için başka da yapacak bir şey yok Kayseri’de. Mecbur üretime yöneldi” (HD, Çelik Kapı Sektörü, 16.02.2011 tarihli görüşme)

Bu heves, üretim yapmanın ekonomik gelişme ile özdeşleştirilmesi ve üreticiliğin girişimciliğin bir kimlik özelliği olarak kabul edilmesi, Kayseri’nin doğal ekonomik kaynaklarının kısıtlılığı –coğrafi konum, yeraltı ve yer üstü kaynakları ile tarım alanlarının azlığı- ve ticari sermaye birikiminin varlığı sermaye birikiminin üretime aktarılmasını sağlamış ve böylece Kayseri’de kapitalist bir ekonomik gelişmenin önü de açılmıştır.

Ticari sermayenin üretime aktarılması olgusunu derinlemesine görüşme yapılan işadamlarının şirketlerinin kuruluş hikâyelerinde de gözlemlemek mümkündür. AD’nin da daha önce belirttiği üzere Kayseri’deki pek çok firmanın kuruluş sermayesinin ticaretten geldiği görülmektedir. Eski ya da yeni şirketlerin pek çoğunun kuruluş hikâyeleri ticaretten üretime geçişin hikâyesidir aynı zamanda.

“Babam da kapalı çarşıda ticaretle uğraşıyor... Ticaret yapıyordum. İşte artık ticareti geliştirerek kapalı perakendeden toptancılığa geçtik. Kapalı çarşıdan toptancıların semti olan Camii-Kebir'e geldik. İş büyüttük genişlettik. Alıyoruz satıyoruz. Bu arada, çeşitli illerde çeşitli ürünlerle ilgili ortaklık yapıyoruz. Ya işte artık üretmenin iyi olduğunu gördük... Aynı sektörden arkadaşlar gelmişiz, demişiz ki üretim yapalım mı yapalım. Nasıl? O arkadaşlar demiş ki o günkü şartlarda işte şu kadar yatırım yaparsak, e demişler ki başında sen olursan biz sana bu parayı veririz demişler” (ÇK, Tekstil Sektörü, (14.07.2010 tarihli görüşme)

“Yani şirketi ... yılında açtım ben. Önce şehir merkezinde bir pazarlama üzerine açtık. Açılış amacımız buydu. Sanayi türü ürünlerin pazarlaması üzerine satış yapmak için açmıştık. Aşağı yukarı bir 10 yıl kadar yine sanayi sektöründe kullanılan ... üzerine uluslar arası bir firmanın bölge distribütörlüğünü aldık. Bölge bayiliğini. Onun satışını yapmaya devam ettik... .. yılında yine Kayseri’de ilk defa uygulanan bir sistem sistem geliştirdik Türkiye’de şey Kayseri’de... Biz sonra dedik ki ya bu iş, bu tesisi de kurduk, ciddi de bir yatırım yaptık, madem öyle kendimiz yavaş yavaş çelik kapı üretimine geçelim, kendi ürettiğimiz sistemi de kendi ürettiğimiz ürünlerde kullanmaya başlayalım dedik. bu boya tesisini kurduktan sonra kendi üretimimize başladık yavaş yavaş” (HD, Çelik Kapı Sektörü, 16.02.2011 tarihli görüşme)

Ticari sermayenin üretime aktarılma süreci içinde ilk kurulan imalat fabrikalarının ürettikleri ürünün miktarından daha büyük bir pazara hitap ettiği ve kâr marjının da oldukça yüksek olduğu yapılan derinlemesine görüşmelerde tespit edilen bir diğer husus olmuştur. KŞ’nin ifadesi ile “satmanın kolay üretmenin ise zor

olduğu” bir dönem olan 70’li yıllarda üretimden elde edilen yüksek kârlar da sermaye birikiminin çoğaltılmasında etkili olmuştur.

“Eskiden on beş yirmi yıl önce herhangi bir şey imal etmeniz yeterdi. Benim çok büyük dayımdı yani büyük sanayicilerden rahmetli oldu. Dayıma dedim ki siz maliyet hesabını nasıl yapıyorsunuz falan dedim. Valla yeğenim dedi ben işe girdiğimde kaç liraya satılıyor bu raf derdim beş yüz. Beş yüz liraya biz de satalım dedik dedi. Eskiden kar marjı var. Adamın hesap yapma ihtiyacı bile olmamış. İlk başta kim ne yaptıysa ne sattıysa çok büyük para büyük derken kar marjı olarak büyük ama üretim az” (ÖH, Boya ve Kimya Sektörü, 18.08.2010 tarihli görüşme)

“O yıllarda ne üretiyorsan satılıyordu. Yani satmak kolay ama üretmek zordu. Daha sonra Özal’ın dönemiyle birlikte satma da zorlaştı çünkü rekabete açıldık. Biz beş ton on ton bakırı İstanbul’dan getirir burada kablo yapardık bir sürü arabada burada dizilirdi parasını yatırıp. Çıkan arabanın üzerine yükler gönderirdik. Müşteri kapıdaydı. 80’den sonra bu durum değişti. Müşteri kapıda falan değil, gümrükler indi. İsteyen yurtdışından getirmeye başladı. Kaliteli ürünler yapabilenler burada satılmaya başladı” (KŞ, Çelik Kablo Sektörü, 11.02.2011 tarihli görüşme)

Yukarıdaki ifadeler değerlendirildiğinde ticari sermayenin üretime aktarıldığı ilk dönemlerde üretim yapabilme imkânına sahip olan firmaların yüksek kâr oranları ile pazar sorunu yaşamadan ürünlerini satabildikleri ve bu yolla sermaye birikimi gerçekleştirme imkânına kavuştukları görülmektedir. 1980’lerle birlikte -ki bu tarihe hemen hemen tüm işadamları bir şekilde değinmiştir- ekonominin rekabete açılmasının üretim yapma imkânına sahip firmalar için yeni fırsatlar doğurduğu, diğer taraftan yeni üretim imkânlarının ortaya çıkmasını sağlayarak sermayenin üretime aktarılması sürecini hızlandırdığı görüşü işadamları tarafından dile getirilmektedir. Örneğin ÖH 1980’li yılların sanayicilerin sermaye biriktirdiği dönem olarak tanımlamakta ve şöyle söylemektedir:

“Küçük küçük paralarla bir noktaya geldi insanlar. Devletin ona göz yumması Özal devrinde başlamıştır. Daha öncesinde yoktu. Zaten ortada eskiden anlatılan biz bilmiyoruz tabi bir ürün yokluğu da vardı. Adam ekmek bulamıyoruz diyor, benzin bulamıyoruz diyor. Nerede sacı bulacaksın da o tezgahı bulacaksın da bir araya getireceksin hepsi işte anlatılanlar Özal devrinde başlamış gözüküyor. Özal devri sanayicinin sermaye biriktirdiği, para kazandığı, işi büyüüttüğü zamanlar” (ÖH, Boya ve Kimya Sektörü,)

“Hep bize bir şeyler empoze etmişler... Üretmek de senin işin değil, ben sana vereyim. Türkiye nasıl ki bu yanlış yani üretmeyerek hazır almışsa Millet olarak da biz bunu yapmışız. Ama artık Türkiye de üretmeye başlamış. Asıl bence kalkınmamız Özal dönemiyle birlikte başlamış. Yani Türkiye teşviklerle tanışmış. Dünyanın her yerinde para geçer hale gelmiş... Kaynaklar heder edilmiş niye aslında o zaman biz üretimi bilmiyorduk millet olarak” (ÇK, Tekstil Sektörü, 14.07.2010 tarihli görüşme)

Yukarıdaki ifadeler, ekonomide serbestleşmenin Kayseri’de ticari sermayenin üretime aktarılması sürecine etkilerini işadamlarının gözünden bizlere aktarmaktadır. Öncelikle, malların, sermayenin ve insanların serbest dolaşımı işadamları için üretim yapabilme imkânlarına kavuşma anlamını taşımaktadır. İş adamlarının devlet desteği ile yurtdışını tanıma ve iş ilişkilerine girme gibi olanaklar elde etmeleri sermayelerini nasıl ve hangi üretim alanlarına kaydırabilecekleri konusunda bir öğrenme sürecini de beraberinde getirmiştir. Diğer taraftan üretim yapabilmeleri için gerekli bilgi, hammadde ve sermayeye ulaşma imkânlarının artması mevcut sermayenin üretime aktarılabilmesinin maddi koşullarını onlara sağlamıştır.

Sanayi üretiminin çok az olması nedeniyle pazar sorununun yaşanmadığı ve kâr oranlarının da işadamları için çekici olacak düzeyde yüksek olduğu bir dönemde üretim yapabilmek için gerekli girişimci ve insan kaynağına sahip olan Kayseri ekonomisi için bu ortam sermayenin üretime aktarılması için önemli bir fırsat oluşturmuştur.

“Bugünkü sanayicilerin çiftlikleri yok yahut da dışarıdan getirdikleri bir mal yani bir mal derken ona benzer bir mal sınır ticareti yapmıyorlar, bilmem ne yapmıyorlar, zengin bir yer altı kaynakları yok falan filan. Nedir bunların kaynağı? Bunların kaynağı bir işte tüccar zihniyet, iki Hava İkmal ve Sümerbank marifetiyle almış oldukları teknolojik bilgi ve yatırım cesareti”(AD, Yönetici, 05.04.2011 tarihli görüşme)

Erciyes Üniversitesinin, devlet yatırımları olan Sümerbank, Ana Tamir ve Hava İkmal’in varlığı sayesinde zaten üretim alanında yetişmiş insan kaynağına, ticaretten gelen ve kâr hedefi doğrultusunda hareket eden girişimciye sahip olan Kayseri’de sermayenin üretime aktarılması ile sermaye birikiminin sürekliliğini sağlayan diğer faktörleri oluşturmuştur.

5.1.2. Sermayeyi Kayseri’ye Aktarmak

Kayseri’nin kapitalist nitelikte bir ekonomik sisteme geçişinde elindeki sermaye birikimini kentte tutmayı başarması ve çevresindeki bölgelerden Kayseri’ye sermaye aktarılmasının koşullarını oluşturma başarısını göstermiş olması da ektilidir. Yapılan derinlemesine görüşmeler, sermayenin Kayseri içinde kalmasını sağlayan en önemli hususlardan birinin Kayserili iş adamlarının hemen hepsinin kentlerine karşı duydukları sorumluluk duygusu olduğunu göstermektedir. Bu durum bir taraftan şehirde mevcut olan sermayenin dışarıya gitmesini engellemiş diğer taraftan farklı

şehirlerde faaliyet gösteren Kayserili işadamlarının kârlarının belli bir bölümünü kentlerine aktarmalarını sağlamıştır. Bir başka deyişle toplumun kendilerine yüklediği sosyal sorumlulukları yerine getirme ihtiyacı duymaları Kayseri’de sermaye birikimini desteklemiş ve kolaylaştırmıştır.

“Kayseri ekonomisinin başarısı aslında Kayserililerin memleketlerine bağlılıklarından kaynaklanıyor. Yani şehirlerini sevmelerinden kaynaklanıyor. Güzel bir şehrimiz var, yaşanabilir bir şehrimiz var. İyi bir yatırım ortamı var. Alt yapıları hazır. Yani buraya yatırım yapmayıp da niye başka bir yere gitsin? Eğer bir zorunluluk yoksa, ekonomik açıdan böyle kazanabiliyorsa niye başka yere gitsin diye bir düşünce var Kayseri’de” (NB, Yönetici, 13.09.2011 tarihli görüşme)

Kayseri, 1980’lerde başlayan ekonomide dışa açılma politikaları ile birlikte elindeki sermayeyi üretime aktararak çevresindeki illere göre erken bir dönemde kapitalist bir ekonomik işleyişe sahip olmuştur. Bu durum, kâr hedefi ile hareket eden girişimcilerin Kayseri’de faaliyet göstermelerine yol açarak, çevre illere verilen devlet teşviklerinin Kayseri’ye yönelmesine de yol açmıştır. Başka bir ifade ile devlet teşvikleri dolaylı yollarla Kayseri ekonomisine aktarılmıştır. İşadamlarından elde edilen bilgiye göre Kayseri gelişmiş ekonomisi ile devlet teşviki almayan bir il olmasına rağmen, ekonomisi kapitalist kurallarla işlemediğinden büyüme ivmesi yakalayamamış illere yapılan devlet teşviklerini kendisine illegal yollarla da kendine olsa çekebilmiştir.

“Teşvik alıyor da gerek de yok teşvike. Mesela napıyor? Burada Kayseri’ye yakın olarak Yozgat var, Kırşehir var. Kırşehir hiçbir zaman büyümmez. Ne kadar organize sanayi de olsa şu da olsa bu da olsa... Devlet de ister istemez oralara teşvik veriyor ki sanayiye buralara taşıyın diye. Onda da ne kadar başarılı oluyor onu da ben bilmiyorum. Olmuyor çünkü kanunu çıkaran bana göre 550 kişi uygulayan yetmiş milyon kişi. Her zaman bir yerinde bir açıklık vardır bu kanunun. Adam napıyor mesela. Teşviği çıkarıyor Sivas kalkınmada öncelikli iller arasında diyor Sivas’a yatırım yapanlar şöyle şöyle olacak diyor. Adam gidiyor bir arsa alıyor devlete onu gösteriyor inşaata başladım diye devletten kaynaklarını alıyor. Orda da bir tane de sigortalı adam gösteriyor. İnşaat bir kişi ile olur mu? Olmaz. Teşvik bitene kadar kendi burada parasını kazanıyor”(HD, Çelik Kapı Sektörü, 16.02.2011 tarihli görüşme)

Bu durum Kapitalist ekonomik sistemin kuralları çerçevesinde işleyen bir ekonomik alanın gerek kendi kaynaklarını gerekse çevresindeki bölgelerin ekonomik kaynaklarını sermaye olarak kendisine aktarma yeteneği kazandığının da bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

“Zamanında da burada üretim yokken yine ticaret fazlaydı. Kapalı çarşısı var. Tarih boyunca ticaret merkezi olarak biliniyor. Yani çevresindeki kentlerden

hep daha iyiymiş. Bir de burada gelişme olunca oralardan da göç almış. Adamlar oralara yatırım yapacaklarına belki burayı tercih etti. Bu saatten sonra da ben sanmıyorum artık oralara çok büyük yatırım olacağını çünkü bura bir merkez olmuş oldu” (HG, Metal Sektörü, 15.04.2011, tarihli görüşme)

Kayseri’nin başlangıçta ticaretten elde ettiği sermaye birikimi, kapitalist nitelikli bir ekonomik yapıya geçişle birlikte bir mıknaş gibi çevresindeki kaynakların da kendisinde toplanmasına yol açmıştır. Böylece Kayseri hem maddi hem de beşeri sermaye açısından giderek zenginleşme yoluna girmiştir. Yeni kurulan Mimar Sinan ve İncesu Organize Sanayi Bölgeleri ülkenin diğer bölgelerinden yatırım yani sermaye çekme hedefi gütmektedir.

Ayrıca sürekli krizlerle karşı karşıya olunan bir ortamda bankalarla güvenli bir şekilde iş yapamayan iş adamları, kendi aralarında enformel örgütlenmelerin verdiği güven ve dayanışma ilişkisi içinde sermaye ihtiyaçlarını karşılama imkânına sahip olmuşlar, krizlere bir anlamda hazırlıklı yakalanarak ayakta kalmayı başarmışlar ve daha da büyümüşlerdir. Diğer taraftan banka kredisi ile hızlı bir büyüme ivmesi yakalamaya çalışan ve enformel örgütlenmelerin desteğine sahip olmayan Kayserili işadamları, kriz dönemlerinin getirdiği sorunlarla başa çıkmakta zorlanmışlar, bunun neticesinde ya küçülmüşler ya da iflasla karşı karşıya kalmışlardır. Dolayısıyla din, hemşerilik ve geleneksel değerler çerçevesinde oluşmuş olan etkileşim örüntülerine dahil olan Kayserili işadamları bunlar sayesinde kapitalizmin en önemli özelliği olan sermaye birikimi ve büyüme yolundaki engelleri aşma imkânına kavuşmuşlardır. Bu durum oturmalar bahsinde ayrıntılı şekilde ele alınacaktır.

5.1.3. Kayseri’de Sermaye Birikiminin Temellendirilmiş Kurama Dayalı Değerlendirmesi

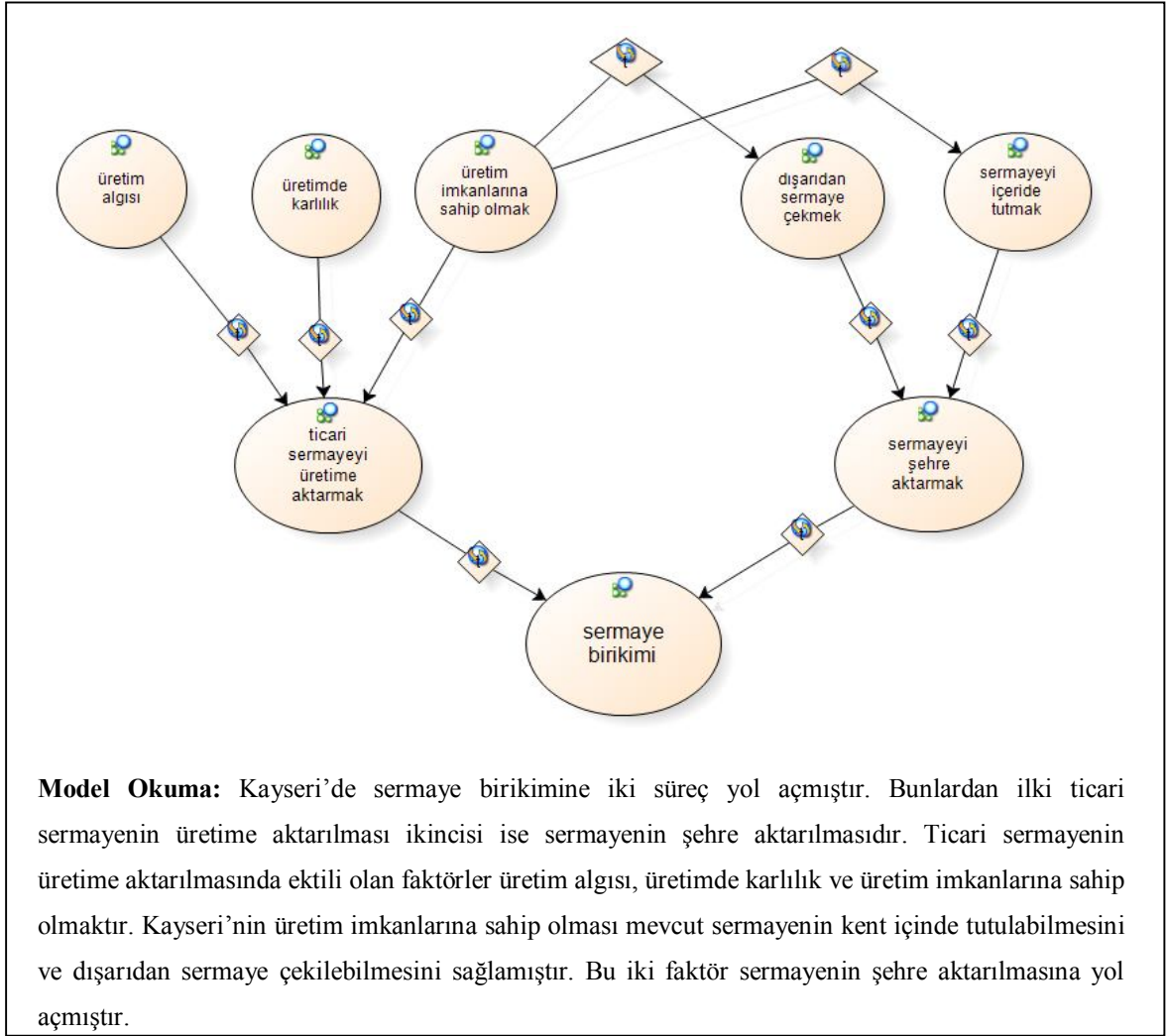
Kayseri’de sermaye birikimi temel olarak iki şekilde gerçekleşmiştir.

1. Ticari sermayenin üretime aktarılması: Kayseri tarih boyunca bir ticaret şehri olagelmıştır. Dolayısıyla Kayseri’de geçmişten gelen bir kâr düşüncesi ve belli bir sermaye birikimi mevcuttur. Şehir bu birikimi üretime aktarmak sureti ile kapitalist ekonominin gerektirdiği sermaye birikimine sahip olma imkânına kavuşmuştur. Ticari sermayenin üretime aktarılmasına etki eden faktörler ise şu şekilde sıralanabilir.

- Üretim algısı: Kayserili işadamları üretime özel bir anlam atfetmektedir. Buna göre, tek başına ticaret tüketen topluma hitap emektir. Mevcut ekonomik kaynakların sermaye dönüştürülmesi yani kârlılığın devam ettirilebilmesi ancak üretimle mümkündür. Dolayısıyla ekonomik büyüme ve üretim arasında bir özdeşlik kurulmaktadır. Ayrıca üretim hevesi Kayserili işadamları tarafından girişimciliğin bir kimlik özelliği olarak kabul edilmektedir.
- Üretimin kârlılığı: Üretmenin zor satmanın kolay olduğu üretim imkânlarına sahip olmayan kapalı bir ekonomide üretim yapabilmeyi başarmak yüksek kâr oranlarına ulaşmak anlamına gelmektedir. Bu durum ticaretten üretime doğru bir sektörel akışkanlığı beraberinde getirmiştir.
- Üretim imkânlarına sahip olma: Ticari sermayeye, insan kaynağına ve üretim bilgisine sahip olmak. Kayseri ticaret geleneği ve devlet yatırımlarının etkisi ile bu birikimi sağlamıştır.

2. Sermayeyi Kayseri'ye aktarmak: Kayserili işadamlarının şehre sahip çıkma olarak ifade ettikleri sosyal sorumluluk duygusu Kayseri'nin üretim imkânlarına sahip olması ile birleşerek bir taraftan sermayenin Kayseri dışına akmasını engellerken diğer taraftan dışarıdan sermaye akışını da beraberinde getirmiştir.

Model 12: Kayseri’de Sermaye Birikim Süreci



5.2. Kayseri’de Devlet Desteği ile Zenginleşme

“Öyle bir yanlış fikirler vermiş ki yani devlet vermeli insanlar rahat etmeli. Yok öyle bir şey ya. Yani devlet verecek de hangi kaynaktan verecek sen vermezsen ben vermezsem devletin üretme çiftlikleri yok ki”(ÇK, Tekstil Sektörü, 14.07.2010 tarihli görüşme)

Daha önce ayrıntılı olarak incelendiği üzere, Kayserili iş adamları devletin kapitalist ekonomide oynadığı hayati rolün farkında olmakla ve bunu desteklemekle beraber zenginleşmenin devlet eliyle değil, özel sektör eliyle fakat devlet desteği ile mümkün olduğunu düşünmektedirler. Bu bağlamda devletin ekonomik yatırımlarının özellikle kapitalist ekonomiye sahip olma aşamasına gelmiş bir yapıda doğrudan değil dolaylı yollarla yapılması gereği üzerinde durmaktadırlar. Kayseri

ekonomisinin devlet desteği ile zenginleşme sürecinde ise özellikle üç husus ön plana çıkmaktadır. Bunlardan ilki Kayserili işadamlarının devlet eliyle zenginleşme ile ekonomik kaynakların verimsiz şekilde kullanıldığı görüşünde birleşmeleri, ikincisi ekonomik faaliyetlerinde bireysel çıkarla genel çıkarı uyumlaştırmaları üçüncüsü ise organize sanayi bölgelerini devlet desteği ile zenginleşme hedefinin gerçekleştiği birer üretim mekânı olarak işletmeleridir. Bu bölümde söz konusu üç husus üzerine bir çözümleme geliştirilmeye çalışılacaktır. Ancak öncelikle daha önce üzerinde kısaca durulan ve ayrıntılı değerlendirilmesi bu bölüme bırakılan devlet yatırımlarının Kayseri ekonomisine etkileri ele alınacaktır.

5.2.1. Devlet Yatırımlarının Kayseri Ekonomisi Üzerine Etkisi

Kayseri'deki devlet işletmeleri, şehrin ekonomik faaliyetlerinin ana taşıyıcısı olacak ve şehir nüfusunun önemli bir kısmına istihdam sağlayacak yoğunluğa ve büyüklüğe hiçbir zaman sahip olmadığından Kayseri ekonomisi devlet yatırımlarına bağımlı bir ekonomi haline gelmemiştir. Bu nedenle Kayserililerde geçimlerini devletin sağlaması gerektiği yönünde bir beklenti oluşmamıştır. Bu durum, girişimcilik bahsinde de üzerinde durulacağı üzere Kayseri'nin ticari geçmişinden gelen kâr hedefine dayalı bir ekonomik zihniyetle birleşerek devlet yatırımlarının Kayseri'deki kapitalist ekonominin ihtiyaç duyduğu zihniyette bir beşeri sermayenin oluşmasına önemli ölçüde katkıda bulunmuştur.

“Şimdi şöyle, Cumhuriyetin başlangıcında Kayseri'ye yapılan bazı şeyler, yatırımlar devletin yapmış olduğu yatırımlar Kayseri'nin kalkınmasında önemli bir rol oynamıştır. Bunlardan birincisi tarih itibarı ile de birincisi tayyare fabrikası dediğimiz hava ikmal merkezidir. İkincisi Sümerbank bez fabrikasıdır. Üçüncüsü şeker fabrikasıdır. Ama özellikle hava ikmal merkezi-tayyare fabrikası ve Sümerbank iki şeyi yapmıştır: Bir yetişmiş insanı ortaya çıkarmıştır. İkincisi girişim zihniyetini hareketlendirmiştir” (AD, Yönetici, 05.04.2011 tarihli görüşme)

“Tabii bu arada Erciyes Üniversitesi, Ana Tamir, Hava İkmal kuruldu. Buralardan emekli olan insanlar buralarda bir takım işlerin yapıldığını görerek bir şeylerin yapılabileceğinin farkına vardılar. Yani çırak usta ilişkisi gelişti orada. Dolayısıyla sanayide bir takım değişiklikler oldu... O yıllarda ne üretiyorsan satılıyordu. Yani satmak kolay ama üretmek zordu... Anadolu'da sermaye birikimi yoktu. Bilgi de yoktu bir de o zaman. Yani bu işlerin başında iyi organize eden bilgili insanlar da yoktu. Ama şimdi geldiğimiz noktada Kayseri Orta Anadolu'nun ölçeğinde epeyce bir yere geldi. Bunun da sebebi dediğimi gibi eğitim seviyesini nispi olarak yükselmesi, işte o çırak-kalfa-usta ilişkisinden Ana Tamir'in Sümer Bez Fabrikasının, Hava İkmalin merkezinden yetişen insanların burada bir şeyler yapılabilir düşüncesinde olması, bunu görmesi sanayinin gelişimi açısından ciddi bir

katkı oldu diye düşünüyorum” (KŞ, Çelik Kablo Sektörü, 11.02.2011 tarihli görüşme)

Devlet yatırımlarının yetiştirilmiş eleman etkisi bu zihniyet doğrultusunda ortaya çıkmıştır. Devlet yatırımı destekli bir ekonomik yapıda devlet işletmeleri eleman yetiştiren birer okul işlevi görmüştür. Mevcut devlet işletmesinde çalışan kişilerin bir kısmı söz konusu sektörde edindikleri bilgi ve deneyim ile diğer imkânlarını birleştirerek kendi firmalarını kurmuşlardır. Geriye kalanlar ise bu firmaların ihtiyaç duyduğu yetiştirilmiş insan gücünü oluşturmuşlardır.

Böylece Kayseri ekonomisi kapitalist ekonomiye sahip olmanın temel koşulu olan üretim kapasitesini ortaya çıkaracak iki temel faktöre; üretim bilgisine, bu bilgiyi üretime koşturacak girişimci ile girişimcinin ihtiyaç duyduğu insan kaynağından oluşan beşeri sermayeye sahip olmuştur. Üretmenin zor satmanın ise kolay olduğu 1980 öncesindeki kapalı bir ekonomide üretim kapasitesine ulaşma imkânı elde eden ve bunu ticaretten gelen sermaye ile birleştirerek şehri yeni yatırımlar için daha cazip hale getirme başarısını gösteren Kayseri ekonomisinde, devlet yatırımlarının zihniyet ve beşeri sermaye etkisi sektörel gelişme etkisini de beraberinde getirmiştir.

“Kayseri’de Metal ve tekstilde hava İkmal’in ana tamirin, Sümerbank’ın çok büyük katkısı var... Mobilya da aynı şekilde, bir bakıma yani metal olunca adam somya yapıyor. Eskiden mobilya çelik, ağaç değildi, metalden di. Tabi metalden sonra da kendisini geliştirmiş ağaç işlerine girmiş. Tabii metal aynı zamanda mobilya’nın yan sanayi. Mesela bugün Kayseri’de neden otomotiv sektörü yok. Yan sanayi olmadığı için yok. Mobilya’nın gelişmesinde en büyük nedenlerden biri” (KŞ, Çelik Kablo Sektörü, 11.02.2011 tarihli görüşme)

Kayseri’de devlet yatırımlarının bulunduğu metal ve tekstil sektörlerinde önemli bir gelişme kaydedilmiş, bu sektörlerle bağlantılı olan ve bugün Kayseri ekonomisinin en gelişmiş sektörü haline gelen mobilya sektörü de devlet yatırımlarının sektörel gelişme etkisi dâhilinde ortaya çıkmıştır. Böylece söz konusu sektörler ve bu sektörle ilişkili diğer sektörlerde ciddi bir gelişme kaydedilmiş, bu yolla elde edilen birikim kapitalist nitelikte bir ekonomik sistemin geliştirilmesinde itici bir güç olma işlevi görmüştür.

Kayseri’de özellikle tekstil, metal ve mobilya sektörünün gelişmesi Ana Tamir, Hava İkmal ile Sümerbank Bez Fabrikası’nda yetişen insan kaynağının özel sektöre aktarılması ile mümkün olmuştur. Devlet yatırımlarının etkisi, Kayseri ekonomisinin üretim kapasitesi oluşturmaya sağladığı katkıyla ekonomik

kaynakları sermaye birikimi oluşturmak üzere yatırıma sevk edilmesinde bir başka deyişle kapitalist nitelikli bir ekonomiye sahip olmasında temel bir faktör olarak rol oynamıştır.

5.2.2. Devlet ve Ekonomik Kaynakların Kullanımı

“Türkiye'nin kaynakları Türkiye'ye yetiyor. Ama iyi yönetilmediği için, ne oldu da yani Türkiye yıllardır bin doları konuşurken onbin dolara geldi. Yeni bir petrol mü bulduk, doğal gaz mı bulduk? Hiçbir şey bulmadık. Kendi kaynaklarımız. Demek ki kötü yönetilmiş yıllarca. İsrafa dayalı bir yönetim... Belli bir iktidarlar zamanında birileri kalkınmaya başlamış. Bir kaç kişi. Her yerde o var. Sağlık sektöründe o var, inşaat sektöründe o var yani her yerde. Ama şimdi biraz dikkat ederseniz, kurumlar, her biri bir sektörde oluşmuş. Enerjide bir kurum gidiyor, bankacılıkta bir diğeri gidiyor. Türkiye'nin bir kaç kişisi vardı, her sektörde vardı. Ha bu arada Anadolu ortaya çıkmış. O büyükler Anadolu kalkınmasından rahatsız olmuş” (ÇK, Tekstil Sektörü, 14.07.2010 tarihli görüşme)

Yapılan derinlemesine görüşmelerde elde edilen bulgular, Kayserili işadamlarının devletin ekonomik politikalarının bir ülkenin kaynaklarının kapitalist ekonomiye sahip olmak ya da ona konu olmak açısından belirleyici bir rol oynadığı görüşünde birleştikleri tespit edilmiştir. Yukarıdaki ifadeler, kapitalist sistem ve devlet arasındaki ilişki üzerinden okunduğunda kişisel ilişkilere dayalı olarak devletin bir burjuvazi oluşturmak üzere yaptığı uygulamaların kapitalizmin temel niteliklerine uygun olmadığı ve bu nedenle de ülkenin ekonomik gelişmesi önünde bir engel teşkil ettiği vurgusunu görmek mümkündür.

“İstanbul'a yaptığın kadar Anadolu'ya yapacaktın bir şekilde. O teknolojiyi Bursa'ya da götürecektin, Antep'e de götürecektin, Diyarbakır'a da götürecektin” (EK, Tekstil Sektörü, 17.07.2010 tarihli görüşme)

Buna göre, devletin belli kişilere kaynak aktarma yoluyla sermayenin belli ellerde toplanmasına yönelik politikaları ülkenin kaynaklarının tüketime koşulmasına yol açmış ve bu nedenle kapitalist ekonomiye geçiş için gerekli sermaye birikiminin oluşumu da sağlanamamıştır. Kayserili işadamlarına göre ülkenin ekonomik kaynaklarının eşitsiz şekilde dağıtılması nedeniyle, Anadolu bu kaynaklardan kendisine düşen payı alamamış ve ülke ekonomisinde hak ettiği konuma gelememiştir. Özal döneminde başlayan neo-liberal politikalarla beraber, tedrici ve yavaş olsa da, devletin ekonomideki düzenleme işlevinin kişisellikten çıkarak daha kurumsal bir nitelik taşımaya başlaması ile her ne kadar kişisel düzeyde ilişkilerin mevcudiyeti devam etse de sermayenin kapitalist ekonominin nitelikleri çerçevesinde

işlemesi ve birikimi de mümkün hale gelmiş ve bu durum Anadolu sermayesinin kendisini göstermeye başlamasını da beraberinde getirmiştir.

Kayserili işadamları sermayenin belli ellere aktarılmasını ülkenin kaynaklarının verimli kullanılmadığı tek mecra olarak kabul etmemektedirler. Pek çok alanda mevcut kaynakların verimli şekilde kullanılmadığını düşünmekte ve bunlar arasında ülkenin yeraltı ve yer üstü kaynaklarının işletilememesini, yabancı sermayenin ülkeye çekilememesini, mevcut bilgi birikiminin hayata geçirilememesini, insan kaynağının verimli şekilde üretilmemesini, yurtdışı ile kurulan ilişkilerin teknoloji ve bilgi aktarımını da içerecek şekilde düzenlenmemesini de saymaktadırlar.

“Yapılan yatırımlar zaten iyi olsaydı, kişilere veriliyor, mutlaka, tabii bir teşvik verirken kişiye vereceksin, o kamuya geri dönseydi, topluma geri dönseydi, işte o faydalıydı... alınan teşviklerin ne kadarı ülkeye geri döndü? Yani bir yerde üretim olsaydı, bugüne kadar o verilen teşvikler dönseydi Türkiye'nin geldiği nokta bu mu olacaktı?” (TS, Makine Sektörü, 23.08.2011 tarihli görüşme)

“Biz konuşmalarımızda arkadaşlarımıza hep şunu söyleriz: Bugün kendinize yarın da millete çalışacaksınız. Bugün de bize, yarın da bize, bir sonraki gün de bize böyle bir şey yok kardeşim. Yani çekilmek yok ilerlemek var. Hem niye ilerlemeyeceğiz ki, niye millete çalışmayacakmışım ki ben. Ben burada bu kadar kişiyi çalıştırmam ne olacak. Kayseri’de bu gayret vardır, benim olsun değil bizim olsun gayreti vardır” (BD, Yapı Malzemeleri Sektörü, 12.09.2011 tarihli görüşme)

Rant gelirlerinin ve devlet desteğiyle bir yere gelmenin geçici olduğu düşüncesindeki Kayserili işadamları, Türkiye’nin geri kalmışlığına da bu yollardan zenginleşme hedefi ile hareket edenlerin yol açtığı görüşünü paylaşmaktadırlar. Onlara göre rant peşinde koşma, devlet eliyle zenginleşme hedefi güden ekonomik güçlerle siyasi iktidarların ortaklığı Türkiye’nin ekonomik kaynaklarının heba edilmesine yol açmış ve ülkenin gelişmesindeki en önemli engeli oluşturmuştur.

“Türkiye geliştikçe üretici de kazanıyor. Bir işletme büyüdüğü geliştği zaman daha çok insan çalıştırıyor, daha çok üretim yapıyor, piyasaya daha çok mal üretebiliyor. Bu üretim sonuçta devletin üretimi oluyor, devletin komple iç ticaret veya dış ticaret imkânını bollaştırıyor. Ya da istihdamı artırıyor. İstihdam edilen kişi sayısını arttırıyor, işsizliğe çare oluyor” (TS, Makine Sektörü, 23.08.2011 tarihli görüşme)

Kayserili işadamları merkezdeki işadamlarının devletle işbirliğinin getirdiği az gelişmişlik durumunun onların geleceği için bir tehdit oluşturduğu inancını taşımaktadırlar. Buradan hareketle, ülkenin ekonomik ve siyasi açıdan güçlenmesi ile kendi zenginleşmeleri ve güvenlikleri arasında bir kader birliği olduğu sonucuna

varmaktadırlar. Yapılan derinlemesine görüşmelerde, Kayserili işadamlarının, Kayseri'nin ekonomik çıkarları ile ülkenin uluslar arası alanda güçlenmesi arasında sıkı bir bağ kurdukları için kendi başarıları ile ülkenin dolayısıyla genelin refahının paralelliğini sürekli olarak vurguladıkları görülmüştür.

“Kayseri’de kurumlar arası bir birliktelik söz konusu. Yani birbirleri ile anlaşılan kurumlar var. Kayseri için varız düşüncesi ile hareket ederek birlikte kararlar verilebiliyor, birlikte toplantılar yapılarak varsa sorunlar birlikte çözümler üretilmeye çalışılıyor. Kopuk değil kişiler ve kurumlar birbirleri ile devamlı konuşabilen, görüşebilen bir yapıya sahip. Yani bu saydığımız gibi Organize Sanayiler, Sanayi Odası, Ticaret Odası gibi iş adamlarının birlikte olduğu yerlerin dışında, bunlar zaten bir arada da bunların dışında da mesela belediyeler ile de bu camianın bağlantıları sürekli devam ediyor. Görüşmeleri devam ediyor, ortak organizasyonları devam ediyor. Kayseri için yatırım, Kayseri’nin gelişmesi demek hepimizin topyekûn gelişmesi demek olduğu için bu amaçta birleşiliyor ve birlikte hareket ediliyor” (NB, Yönetici, 13.09.2011 tarihli görüşme)

Bu nedenle, Kayserili işadamları devletle ilişkilerini özellikle bireysel çıkarlara yönelik olarak değil de genel çıkara yönelik faaliyetler gerçekleştirerek kurma ve bu ilişkileri kendi ekonomik çıkarları ile genel çıkarları uyumlaştırma doğrultusunda kullanmayı tercih etmektedirler. Söz konusu zihniyet, Kayserili işadamlarının yerel yönetimler ve merkezi devlet kurumları ile kurdukları etkileşim örüntülerine de rengini vermektedir.

Kayserili işadamları devletle ortak hareket ederek yeni üretim mekânları geliştirmek, ihtiyaç duyulan insan kaynağını yetiştirecek eğitim kurumları kurmak gibi stratejiler oluşturmaktadırlar. Bu nedenle firmalar organize sanayi bölgesinde faaliyet göstermeyi, kendilerine ait üniversiteler kurmak yerine pek çok firmanın ortak olduğu özel üniversiteler kurmayı ya da devlet üniversitelerini destekleme yoluna gitmeyi tercih etmektedirler. Başka bir deyişle kendi özel çıkarları ile genel çıkarlar arasında bir uyum sağlayarak ekonomik faaliyetlerini yürütme yoluna gitmektedirler.

Devletin kapitalist ekonomideki konumu ve Kayseri’nin özel çıkarlarla genel çıkarlar arasında kurdukları paralelliğin ekonomik faaliyetler açısından en somut biçimini organize sanayi bölgelerinde görmek mümkündür. Aşağıda devlet eliyle değil devlet desteği ile zenginleşmenin mekânları olarak organize sanayi bölgelerinin mantığı ve işlevleri incelenmeye çalışılacaktır.

5.2.3. Devlet Desteği ile Zenginleşmenin Mekanı Olarak Organize Sanayi Bölgeleri

“Ticaret burada her zaman varmış bu bir. İkincisi Osman Kavuncu rahmetli döneminde küçük sanayi var yani eski sanayi diye tabir ettiğimiz oranın kurulması da sanayinin başlangıcı diğer illerde hiç böyle bir şey yokken yani elli yıllarda altmışlı yıllarda tarımcılıkla daha çoğu il geçinirken hiçbir imalat yokken Anadolu şehirleri doğu Anadolu bölgesi dâhil. Burada ufak çaplı bir imalat başlamış”(ÖS, Makine Sektörü, 18.08.2010 tarihli görüşme)

“Sanayi sitesinin oluşmasında Osman Kavuncu var. Sanayiye bedava adam taşımış ki oradaki insanlar kalkınsın diye...için ilk önce eski sanayi daha sonra yeni sanayi ondan sonra ağaç işleri... yani tabiri caizse işin çıraklık, kalfalık dönemi ve ustalık döneminde de organize sanayi oluşmuş. Yani çıraklığını kalfalığını yaptıktan sonra organize sanayi ustalık dönemi olmuş” (ÇK, Tekstil Sektörü, 14.07.2010 tarihli görüşme)

“Ve Kayseri belediye başkanımızda Osman Kavuncu oldu. Kayseri’nin caddelerini, sokaklarını bazı eski binalarını yıkıp çehresini değiştirdi. Bu arada hükümetten de epey bir yardımlar aldı. O bakımdan yani Kayseri’nin değişik şeyleri eski sanayi planlandı ve yapıldı. Esnafın bir kısmını oraya nakletti. Ve Kayseri büyüdü. Sanayi zaten oradan büyüdü” (BD, Yapı Malzemeleri Sektörü, 12.09.2011 tarihli görüşme)

Görüldüğü üzere Kayseri’de mevcut ekonomik potansiyeli harekete geçirmek üzere üretim mekânları oluşturma yönünde faaliyetler geçmişten bugüne devam etmektedir. Eski sanayi ile başlayan bu serüven bugün Kayseri Organize Sanayi Bölgesinin ardından İncesu ve Mimar Sinan Organize Sanayi Bölgelerinin kurulması ile devam etmiştir. Bu süreç içinde üretim mekânları kurma ve bu mekânları girişimciler için çekici hale getirme konusunda kazanılan tecrübeler, üretim mekânlarının kurulmasının giderek daha örgütlü ve profesyonelce gerçekleştirilmesini sağlamış, şehrin üretim kapasitesinin kârlı bir biçimde artmasında etkili olmuş ve kapitalizmle uyumu kolaylaştırıcı bir işlev görmüştür. Bugün Kayseri, yeni kurduğu organize sanayi bölgelerine dışarıdan yatırım çekmenin yollarını aramaktadır. Böylece Kayseri’deki organize sanayi bölgeleri devlet desteği ile zenginleşmenin tipik bir örneğini oluşturan üretim mekânları haline gelmiştir.

“Şimdi bir kamu alanları vardır bir de özel alanlar vardır. Devlete ve birçok belediyelere kamulaştırma yetkisi verildiği gibi, organize sanayi bölgelerine de kamulaştırma yetkisi verilmiş... Bizler de organize sanayide kişinin arsasını, tarlasını kamulaştırıyoruz. Parasını kişiye veriyoruz. sonra da arsayı bir başka kişiye veriyoruz. Aslında mantıksız geliyor... Sonra bir bakıyorsunuz diyorsunuz ki, kamulaştırıp da bir başkasına verirken, ülke ekonomisine katkıda bulunuyorsunuz.

Üretiyorsunuz, ihracat yapıyorsunuz, istihdam sağlıyorsunuz. Dolayısıyla, bu alanlar da kamu alanı oluyor” (ÇK, Tekstil Sektörü, 14.07.2010 tarihli görüşme)

Organize sanayi bölgeleri Kayserili işadamlarına göre kamusal alanla özel alanın özgün bir bileşimini sunmaktadır. Girişimcilerin, kâr hedefi doğrultusundaki faaliyetlerini kolaylaştırmak üzere çalışan ve “Kâr amaçlı bir kuruluş değil, hizmet amaçlı bir kuruluş” (HD) (lar) olarak organize sanayi bölgeleri Kayserili işadamlarının özel çıkarları ile genel çıkarları uyumlaştırdıkları mekânlar olarak karşımıza çıkmaktadır. İşadamlarına, göre organize sanayi bölgeleri, devletin başka bir deyişle kamunun kendilerinin özel çıkarlarının desteklerken, bu desteğin etkisi ile gerçekleştirilen yatırımlar ülke ekonomisinin gelişmesini ve istihdamın arttırılmasını sağlayarak ülkenin genel çıkarlarına hizmet etmektedir.

Bir işadamı şunu söylemektedir “Ben oğlumun maaşını her halükarda bir şekilde bulurum, ama oğlum firmayı yönetemez de batırırsa 350 kişi ortada kalır”. Firmanın bekası, kendi yaşam tarzının bekasından çok yanında çalıştırdığı kişilerin durumu açısından kendilerini önemli ölçüde ilgilendirmektedir. Zira bunu öylesine söylenmiş sözler olduğu, yeri geldiğinde herkesin işten çıkarılabildiği, işçilerin sigortasız çalıştırıldığı söylenebilir ve böyle bir yorumun fazlasıyla iyimser olduğu düşünülebilirse araştırmacının değerlendirmesi işadamlarının sözlerinde oldukça samimi oldukları yönündedir.

İşadamları hemen her fırsatta firmalarının başarısının aynı zamanda ülke ekonomisine bir katkı anlamına geldiğini ve bu firmalarda istihdam edilen kişilerin geçimlerini sağlamalarını vurgularken naif bir şekilde özel çıkarlarını meşrulaştırma amacı taşımamaktadırlar. Zira toplumsal itibarı ifade eden sosyal statü, daha çok anahtar rol olan işadamlığı rolündeki başarıya bağlıdır. Firma battığı takdirde, kendi yaşam tarzını sürdürebilse bile, piyasadaki sosyal statüsünü kaybedecektir. Şüphesiz sosyolojik bir gerçek olarak bu durum, sosyal hayat içinde doğrudan dile gelmez ve ikinci, üçüncü sebepler göz önüne serilir. İşadamları kendi çıkarları ile genel çıkar arasında bir ortaklık olduğu görüşünü benimsediklerinden bu vurguları yapmaktadırlar. Özellikle belli bir büyüklüğe gelmiş firmalar her ne kadar kâr ve büyüme hedefi doğrultusunda hareket etseler de bunu toplumun gayri vicdanı bulduğu yollardan gerçekleştirmekten imtina ettikleri görülmektedir. Dolayısıyla organize sanayi bölgeleri bir taraftan kamunun sağladığı avantajlarla desteklenen

özel sektörün mekânları olarak gelişirken bu gelişme aynı zamanda onları özel sektörün genel çıkarları gözettiği mekânlar haline gelmektedirler.

Organize sanayi bölgeleri, sağladıkları çeşitli avantajlarla işadamlarını yatırım yapmaya sevk ederek girişimcilik potansiyelini arttırırken aynı zamanda işadamlarını kapitalist ekonominin gerekleri çerçevesinde hareket edebilecekleri bir ekonomik faaliyet alanı olma niteliği taşımaktadır. Böylece bu mekânlar bir anlamda sermayenin üretime aktarılacak çoğaltılmasının araçlarından biri olarak işlemektedir.

“Yatırım bölgelerimiz organize sanayi bölgeleri yoğunlaştığı bölgeler. Bir de şimdi bir değil üç tane organize sanayi bölgesi var. Önemi burada ki üç tanesini bile kaldırabilecek durumdayız. Ve onu organizeye gittik, yerini belirledik, arsalar ortaya çıktı. Yatırımcılar da buralarda faaliyete başladılar. Bu düzenli bir şehir olmasını gösteriyor Kayseri’nin. Yatırım alanları toplanırsa belli bölgelerde, organize sanayi gibi belli bölgelerde düzenli bir gelişme sağlanır. Hem çevre açısından hem sanayinin yoğunlaştığı alanlar olması, birbirleri ile ilişkiler, arayanın bulması, adresini bulması gibi avantajları var bunların sanayici için” (NB, Yönetici, 13092011 tarihli görüşme)

Organize sanayi bölgesi sağladığı maddi olanaklar, alt yapı hizmetleri, bürokratik işlemleri kolaylaştırması ile daha önce üzerinde durulmuş olan üretim hevesini destekleyerek Kayseri’nin girişimcilik potansiyelini harekete geçirmiştir. KŞ “Üretim yapabilmek için önce mutlaka bir alana ihtiyacınız var. Daha sonra da aslında o alanın bir de altyapısı gerekli” demektedir. Organize sanayi bölgeleri alt yapısı tamamlanmış alanlar sunarak Kayseri’deki üretim hevesini teşvik etmiş ve böylece mevcut sermayenin üretime aktarılmasını kolaylaştırmıştır.

Organize sanayi bölge müdürlükleri yaşanan değil ekonomik faaliyetlerin yürütüldüğü bir şehrin belediyesi olarak hizmet vermektedir. Bir firmanın kurulması ve faaliyetlerini sürdürmesi için gerekli bütün bürokratik işlemler tek bir merkezde kısa sürede gerçekleştirilmektedir. Firmalar için gerekli doğalgaz, su ve elektrik piyasadan %20 daha ucuza sağlamaktadır. Firmaların coğrafi yakınlığı hammadde temininin kolaylaşması, nakliye giderlerinin azalması, tedarikçi firmalarla aynı mekânın paylaşılması, üretici ve müşterinin birbirini daha rahat bulması açısından önemli avantajlar sağlamaktadır.

Diğer taraftan işadamları organize sanayi bölgesinde olmanın iş zihniyetini de değiştirdiği görüşünde birleşmektedirler.

“Şimdi öyle bir şey ki çarşıda olsaydı veya başka bir yerde olsaydı tüm herkes birbirinin dükkânını gözetlerdi. Vay o kaça alıyor, kaça satıyor, kim ne

yapıyor, kim nereye mal getiriyor, kimle geliyor kimle gidiyor herkes birbirini takip eder... herkes kapısının önündedir. Organizede kapısının önüne kimse çıkmaz. Niye? Sabah adam gelir, çünkü organizeye adam çalışmak için geliyor, üretmek için geliyor” (Çİ, Gıda Sektörü, 10.07.2010 tarihi görüşme)

“Bir kere sanayicisin. İş yaptığın diğer sanayici karşında ya da öbür tarafında. Ya da biraz daha ileride ama yine de çok yakın. İkincisi sanayicinin dumanı tütüyor, komşunun da dumanı tütüyor” (ÖN, Reklam Sektörü, 06.08.2010 tarihli görüşme)

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılabacağı üzere iş adamlarına göre organize sanayi bölgesi daha çok verimlilik ve çalışma mantığı üzerine kurulu iken, geleneksel üretim mekânı olarak adlandırabileceğimiz çarşının mantığı diğerlerinin ne yaptığını öğrenmeye dayanmaktadır. Çarşılar üretimin değil, ticaretin gerçekleştirildiği alanlar olduğundan buradaki coğrafi yakınlık kimin hangi malı kaça alıp kaça sattığını takip etmeyi kolaylaştıran bir sosyal ortam doğurmaktadır. Üretim mekânları olan organize sanayi bölgelerindeki coğrafi yakınlık ise iş adamlarının hangi firmanın nasıl ve ne kadar çok ürettiğini görerek örnek aldığı bir mekân olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu da işadamlarını çalışmaya, ellerindeki imkânları ve zamanı verimliliği arttırmaya başka bir deyişle daha akılcı kullanmaya teşvik eden bir sosyal ortamın varlığını da beraberinde getirmektedir. ÖS’nin “Organize sanayide firmanın bir ciddiyeti olur. Yani bir atölye sıfatından çıkmış oluyorsun. Elemanların saati belli dakikası belli çalışma pozisyonu standartlaşıyor” şeklindeki sözleri organize sanayide olmanın mantığını özünü vermektedir.

Kayseri Organize Sanayi Bölgesi Müdürlüğü aynı zamanda, her hafta iş kanunundan kişisel gelişme kadar pek çok konuda ve işadamlarından çalışanlara kadar hemen herkese yönelik eğitim programları düzenlemektedir. Yapılan derinlemesine görüşmeler çok küçük işletmelerin dışında kalan firmaların bu programlardan önemli ölçüde yararlandığını göstermektedir. Eğitim programının konusuna göre firmalar ilgili kişileri bu eğitim programlarına katılmak üzere görevlendirmektedir. Bu programlar aynı zamanda farklı firmalardan gelen gerek işadamlarına gerekse çalışanlara birbirlerini tanıma ve ilişkilerini geliştirmeleri için gerekli zaman aralığını ve ortamı da sağlamaktadır.

Bu eğitim programlarına katılarak yapılan gözlemler sonucunda şu bulgulara ulaşılmıştır. Eğitim programlarına firmaların yoğun bir ilgisi bulunmaktadır. Her firma farklı departmanlardan ve farklı hiyerarşik pozisyonlardan çalışanlarını

göndermektedir. Verilen aralarda yapılan sohbetlerden bu kişilerin belirli aralıklarla söz konusu programlara katıldıkları ve bu programlar aracılığıyla birbirleri ile tanıştıkları ve bu tanışıklıklara dayanan ilişkiler kurdukları anlaşılmıştır. Sohbet konularının patronlarının faaliyetlerinden, işyerinde yaşanan sorunlara, aile ilişkilerinden kullanılan bilgisayar programlarına kadar geniş bir yelpazeyi kapsadığı ve gelenlerin bu tür programlara katılmaktan memnuniyet duydukları görülmüştür. Dolayısıyla organize sanayi bölgesinde gerçekleştirilen faaliyetlerin bilgi akışının gerçekleştiği bir kanal olma işlevi de gördüğü söylenebilir.

5.2.4. Temellendirilmiş Kuram Oluşturma Sürecinde Kayseri’de Devlet Desteği ile Zenginleşmenin Kavramsal Değerlendirmesi

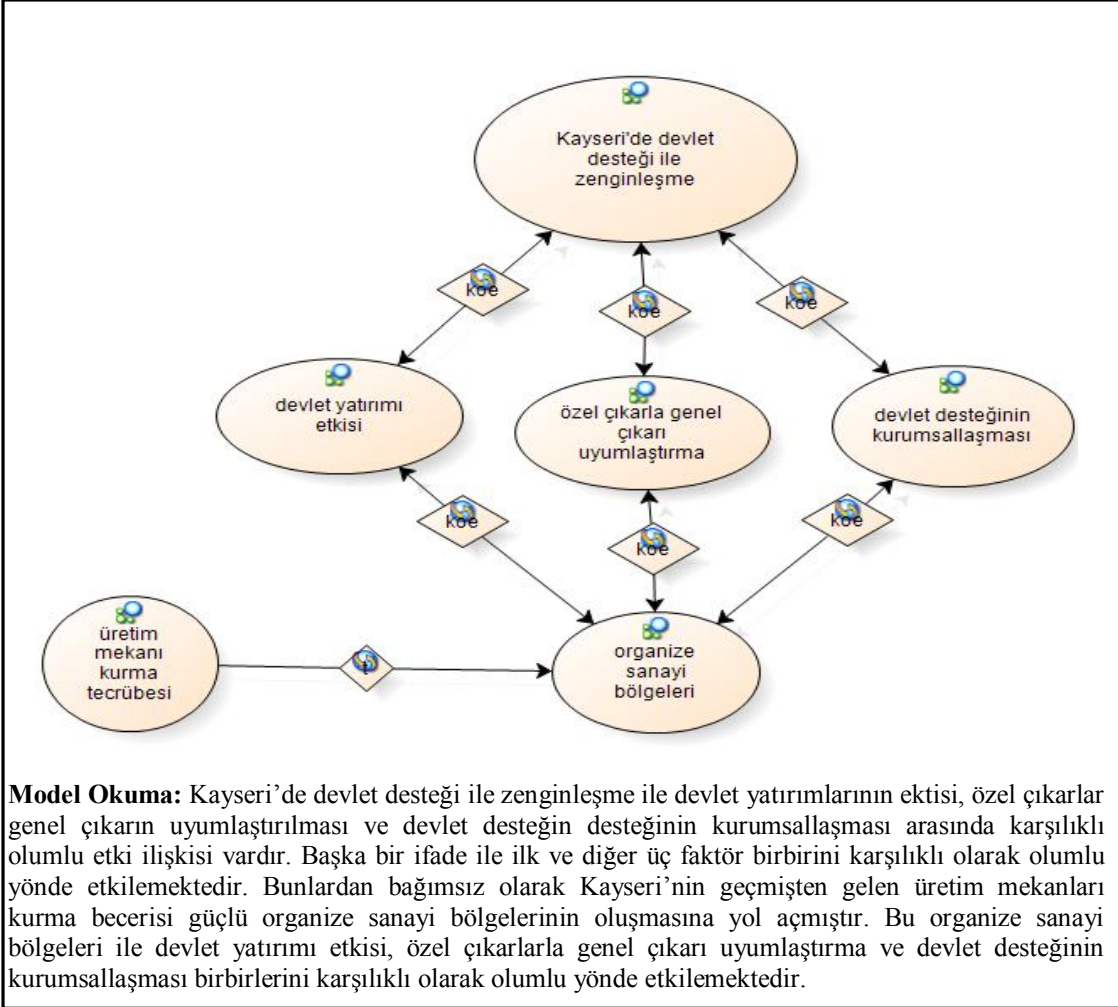
Kayseri’de devlet desteği ile zenginleşme üç süreç üzerinden açıklanabilir. Bunlardan ilki devlet yatırımlarının etkisi, ikincisi devlet desteğinin kurumsallaşması üçüncüsü ise Kayserili işadamlarının genel çıkarlar ile özel çıkarlarını uyumlaştırmasıdır.

Devlet yatırımlarının etkisi söz konusu olduğunda Kayseri’de devletin ekonomik yatırımları şehrin ekonomisini taşıyacak büyüklüğe ulaşmadığından bu yatırımların etkisi devlet destekli bir ekonominin gelişmesi yönünde gerçekleştiği görülmektedir. Buna göre zihniyet etkisi ekonomik faaliyetlerin ana aktörü olarak devleti değil girişimciyi görmek şeklinde oluşmuş. Devlet işletmelerinde çalışanların kazandığı tecrübe girişimci ve üretim bilgisine sahip beşeri sermayenin oluşmasına katkı sağlamış, bu durum belli sektörlerde gelişimi beraberinde getirmiştir.

Devlet desteğinin kurumsallaşması: Sermaye birikiminin belli ellerde toplanmasının kişisel ilişkilere dayalı politikalarla değil kurumsallaşmaya dayalı olarak gerçekleştirilmesi ile ortaya çıkmıştır. Genel çıkarla özel çıkarı uyumlaştırmak ise devletin kişisel ilişkilere dayalı olarak sermayeyi belli ellerde toplama politikasının ülkenin ekonomik gelişmesinin önünde temel bir engel olarak görüp, ülkenin zenginleşmesinin kendi zenginleşmelerinin önkoşulu olarak kabul etme anlayışı olarak tanımlanabilir. Bu durum, Kayserili işadamlarının ekonomik faaliyetlerini gerçekleştirirken genel çıkarın özel çıkarlarını destekleyeceği, özel çıkarlarının ise genel çıkarları destekleyeceği zihniyeti ile hareket etmelerine yol açmaktadır.

Bu üç sürecin bir araya gelmesi ve Kayseri'nin geçmişten gelen üretim mekânları kurma tecrübesi Kayseri'de devlet desteği ile zenginleşmenin mekânı olarak organize sanayi bölgelerini ortaya çıkarmıştır.

Model 13: Kayseri'de Devlet Desteği İle Zenginleşme



Organize sanayi bölgelerinin mantığının temel özellikleri ise şu şekilde sıralanabilir:

- Organize sanayi bölgeleri firmaların kâr hedefi doğrultusundaki faaliyetlerini kolaylaştırmak üzere çalışan hizmet amaçlı kuruluşlar olarak genel çıkarla özel çıkarın birbirini desteklediği mekânlardır.
- Organize sanayi bölgeleri her türlü kurumsal alt yapıya sahip kendi belediyesi ve yönetimi olan üretim kentleri olarak düşünülebilir.

- Organize sanayi bölgeleri işadamlarına sağladıkları avantajlarla girişimcilik potansiyelini arttıran mekânlardır. Bu mekânlar sermayenin üretime aktarılmasında bir aracı rolü üstlenirler.
- Organize sanayi bölgeleri, iş zihniyetini çalışmak, üretmek ve zamanı doğru kullanmak üzerine kurulduğu mekânlardır.
- Organize sanayi bölgeleri bu zihniyete sahip girişimci ve personelin ilişki ağları kurduğu sosyalleşme mekanları olma niteliği taşımaktadır.

5.3. Kayseri’de Girişimcilik

“Şimdi Kayseri bulunduğu coğrafi konum gereği kısır ve zor bir bölge. Denizi yok, ormanı yok, turizmi yok. Dolayısıyla tek işi tarihten gelen bir geleneği ticaret var. İşte o ticareti birazda üretime kaydırınca başka yapacak bir şeyi yok, bir şansı yok Kayseri’nin. Onun için bu anlamda müteşebbis de bir ruh var Kayseri’de. Girişimci yatırımcı. Yani ticaret geleneğini de üretime kaydırınca buradan bence bir potansiyel oluşuyor” (HD, Çelik Kapı Sektörü, 16.02.2011 tarihli görüşme)

Kayseri her çağda temel ekonomik faaliyetin ticaret olduğu bir şehir olagelmıştır. İşadamları bu durumu çoğunlukla şehrin doğal ekonomik kaynaklarının kıtlığının doğurduğu bir sonuç olarak kabul etmektedir. Kayseri tarım alanlarının darlığı nedeniyle Türkiye ekonomisinin bir tarım ekonomisi niteliği taşıdığı dönemlerde de bir ticaret şehri olarak varlığını sürdürmüştür. Onlara göre, Kayseri’de girişimciliğin kökeninde de geçmişten gelen bu ticari birikim yatmaktadır.

“Valla müteşebbislik ruhu dediğimizde her şeyden öte ortaya bir şeyler koyma mücadelesi. Yani ekonomik anlamda, ekonomik fayda temin etmek anlamında ortaya bir şeyler çıkartma ve o ortaya çıkarttığı, koyduğu çabayla da ortaya çıkan netice output dediğimiz şey de bir anlamda hem ülke içinde hem de ülke dışında ekonomik faydaya dönüştürebilme mücadelesi. Tabii ki kâr yani bu anlamda. Farklı bir şey olamaz. Netice de bizler ekonomik işletme temsilcileri yani hem profesyonel hem de patronaj olarak baktığımızda tek bir hareket saikimiz var o da kar. Başka bir şey değil” (TP, Mobilya Sektörü, 19.04.2011 tarihli görüşme)

“Ticareti takip edersek çalışanların emeğine üstüne belli bir kâr koyup satmak. Malzemenin üstüne bir miktar kar koyup, satın aldığı emeğin üstüne bir miktar kâr koyup satmak”(ÖN, Reklam Sektörü, 06.08.2010 tarihli görüşme)

Kayserili iş adamlarına göre girişimci temel hedefi ve çabası kâr olan kişidir. Girişimci kâr saiki ile harekete geçerek ekonomik anlamda fayda üretir. ÖN’nin sözleri Kayserili girişimcinin ticari temelini açıkça ortaya koymaktadır. Ona göre de

girişimci kâr elde etmek üzere üretim yapan kişidir ancak burada dikkati çeken nokta girişimci tanımının ticaretin kâr hedefi üzerinden yapılmasıdır.

“Kayseri’de İpek Yolu’ndan buraya tacirler Kayseri’ye gelip alış veriş yaparlarmış. Burada büyük bir pazar varmış. Civar vilayetlerde buraya gelir burada alış veriş yaparlarmış. Kayseri’nin halkı bu sayede alış veriş sayesinde iş adamı yetişmiş. Kayseri’nin bahçe tarlası bozkır olduğu için, pek verimli olmadığından ticaretle uğraşmışlar. Ve bundan sonra bu aşağı yukarı 1925 yıllarına tekabül ediyor. Buradaki halk bunu benimsemiş. Ve bu sayede ticaret Kayseri’ye oturmuş” (BD, Yapı Malzemeleri Sektörü, 12.09.2011 tarihli görüşme)

Ticaret temel olarak hedefi kâr olan bir ekonomik faaliyet olduğundan Kayseri’de geçimlik bir ekonomik zihniyetin yanı sıra kâr hedefine dayalı bir ekonomik zihniyet her zaman var olmuştur. Bu durum görüşme yapılan iş adamların hemen hemen tamamı tarafından zikredilmektedir. Ticari zihniyetin yerleşmiş olması Kayseri’de bir girişimci potansiyelinin de oluşmasına katkı sağlamıştır. Böylece şartlar olgunlaştığında bu potansiyel harekete geçerek pek çok Kayserilinin kolayca kapitalist bir girişimciye dönüşmesini sağlamıştır.

“Biz Anadolu’nun ortasında, bir limanımız yok, biz sınır kapımız yok. Toprağımız bereketli değil. Mesela Konya’da bizim çalıştığımız firmalar var, tamam sanayi var ama aynı zamanda bilmem kaç dönüm arazisi var ekıyor biçiyor. Oradan da gelir elde ediyor buraya aktarıyor. Ama bizim Kayserimizde öyle bir durum yok bir başka yerden alıp da buraya destek verebilecek. E tabi samimi olunuyor, işe samimi bakıldığı zaman da talep karşısında o parayı da tekrar işletmeye yatırma açısından ilerletiyorsunuz işi bence detay bu yani” (MEC, Mobilya Sektörü, 23.07.2010 tarihli görüşme)

Kayseri’nin doğal ekonomik kaynaklardan mahrum bir bölge olması ve ticari geçmişten gelen kâr hedefi Kayserili işadamlarını kapitalist anlamda bir girişimci olmaya zorlayan bir faktör olarak gördükleri anlaşılmaktadır. “samimiyet” sözcüğü burada elindeki olanakları kâr hedefi doğrultusunda yatırım yapan bir girişimciye dönüştüren arayışın temelinde yatan zorunluluğu ifade etmektedir. Kayserili iş adamları bu durumun bir sonucu olarak, girişimciliğin Kayserilinin ruhunda doğal olarak var olduğunu düşünmektedirler. Dolayısıyla girişimciliği Kayserilinin bir kimlik özelliği olarak görmektedirler. Bu algılama tarzı sadece işadamları için değil Kayserililerin genelinde bulunmaktadır. Böylece Kayseri potansiyel girişimcilerden oluşan bir nüfusa sahiptir aynı zamanda. ME “Kayseri için müteşebbis zaten doğuştan olan bir ruh yani herkes de var” derken bu duruma işaret etmektedir ve benzer bir algılama biçimi görüşülen tüm işadamları ifade etmişlerdir.

“...başka yapacak bir şeyi yok, bir şansı yok Kayseri’nin. Onun için bu anlamda müteşebbis de bir ruh var Kayseri’de. Girişimci yatırımcı. Yani ticaret geleneğini de üretime kaydırınca buradan bence bir potansiyel oluşuyor” (HD, Çelik Kapı Sektörü, 16.02.2011 tarihli görüşme)

“Benim param orda yastığın altında ömür boyu dursun lazım olduğunda ben ordan ıcık ıcık harcayım muhabbeti yok. Parayı kazanırsın belli bir seviyeye geldikten sonra buna yatırım yaparsın. Yetişmediği zaman borçlanırsın. O borcu ödersin tekrar bir yatırım daha yaparsın gibi bir zihniyet var” (TS, Makine Sektörü, 23.08.2011 tarihli görüşme)

HD ve TS’nin ifadelerinden yola çıkıldığında Kayserili işadamlarının girişimciliği yatırımla özdeşleştirdikleri görülmektedir. Yatırım yapmanın altında yatan hedef ise doğal olarak kâr elde etmektir. Dolayısıyla Kayserili girişimci ticaretten gelen kâr güdüsünü üretime kaydırarak kapitalist bir girişimciye dönüştürdüğünü hatta bu durumun bir zorunluluk olarak ortaya çıktığını söyleyebiliriz.

“Kayserili deyince girişimci insan anlaşılıyor ve girişimci olmadan bir takım varlıkların olması bir işe yaramıyor. Varlıklar orada durur, insanlar burada durur. Üretime gitmezse o varlık, üretime dönüşmezse bir yatırıma dönüşmezse hiçbir işe yaramaz ki o varlık bekler durur öyle. Onları faaliyete geçirecek bir girişimci lazım. Girişimciler lazım. O da Kayseri’de var” (NB, Yönetici, 13.09.2011 tarihli görüşme)

Kâr hedefine ulaşmak üzere yatırım yapan girişimcinin bir diğer özelliği, mevcut ekonomik kaynakları üretken hale getiren kişi olmasıdır. Bu niteliği ile girişimci bir anlamda ekonominin itici gücünü oluşturmaktadır. Zira girişimci, kâr ve büyüme hedefini gerçekleştirmek üzere sürekli bir arayış içindedir.

“Yani ne kadar, nasıl benim bir tane daha aletim, edevatım, makinam, teçhizatım fazla olsun. İşte ben elli kişi çalışırken nasıl 55 kişi olabilirim, 60 kişi olabilirim. Ben işte şu kadar ciro yaparken bu ciroyu işte %10-15 nasıl arttırabilirim. Bu sektörde mi kalmalıyım yoksa yanına bir sektör daha eklemeli miyim? Ya da farklı ürünler yapmalı mıyım? Ee işletmecinin derdi bu olunca tabii karşısına bununla ilgili birçok fırsat çıkıyor” (MEC, Mobilya Sektörü, 23.07.2010 tarihli görüşme)

Ticarette gelen kâr hedefi Kayseri’nin doğal ekonomik kaynaklardan yoksun oluşu ile birleşerek Kayserilinin kendisinde doğal olarak bulunan bir kimlik özelliği olarak kabul ettiği girişimci ruha kaynaklık etmiştir. Girişimcilik ruhu yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere bir arayış içinde bulunmayı ifade etmektedir. Bu arayış kâr fırsatlarına yönelik bir arayıştır.

İşadamlarından başarılı bir girişimciyi tarif etmeleri istendiğinde aşağıda birkaç örneğini verdiğimiz benzer cevaplar alınmıştır:

“Başarılı bir girişimci bana göre piyasadaki açığı en iyi şekilde takip eden ve o açığı bulan kişidir... hiç ortada bir şey yokken tamamen kendi girişimciliği ile düşüncesi ile veya piyasadan elde ettiği bilgilerden kendine göre bir pazar çıkarmıştır, çıkaran kişidir yani” (Çİ, Gıda Sektörü, 10.07.2010 tarihli görüşme)

“Günün şartlarına, karşıdaki takımın durumuna, havanın şartlarına göre hareket edeceksin. Başarının altında yatan mesele budur. Girişimcilik sadece akılla olmuyor. Başarı sadece akılla olmuyor. Tabi bir bilgi olacak. Tabii bir tecrübe olacak” (ÇK, Mobilya Sektörü, 14.07.2010 tarihli görüşme)

Girişimci, piyasada kâr getirme ve büyüme potansiyeli taşıyan alanları görebilme, değişen şartlara uyum sağlama, tecrübe ve bilgisini pazar üretmek üzere kullanma becerisine sahip kişidir. Tüm bu özelliklerin kapitalizmin sermaye birikimini sürekli kılmak üzere kâr ve büyüme zorunluluğu, bu hedef doğrultusunda yeni pazarlara ulaşma gereği, ekonomik yapının değişken, belirsiz ve kaygan zemininde ayakta kalabilme çabası ile doğrudan ilişkili olduğunu söylemek mümkündür. Başka bir deyişle Kayserili işadamlarının görüşlerinde hareketle oluşturulan girişimci özellikleri ile kapitalizmin temel nitelikleri arasında bir uyumun varlığı söz konusudur.

Burada dikkat çeken bir diğer husus ise hiçbir işadamlarının girişimcilik tarifinde rasyonalite veya akıl kelimelerinin vurgulanmamış, hatta ÇK’da bir örneği görüldüğü üzere pek çoğu tarafından olumsuzlanmış olmasıdır. Rekabet, yarışma gibi kelimelere de işadamlarının girişimciliğe ilişkin görüşlerini belirtirken hiçbir şekilde başvurmamış oldukları görülmektedir. Yine dikkat çeken bir diğer husus risk almakla girişimcilik arasında bir ilişkinin bu tariflerde yer almamasıdır. Risk almayı çağrıştıran cesaret kavramı sadece bir iş adamı tarafından şu şekilde dile getirilmiştir.

“Şimdi girişimci deyince bir girişimci bir kere işini sevecek, cesaretli olacak. Ama tabi bu cahil cesareti olmayacak, fizibiletisini yapacak ona göre cesaret sahibi olacak”(MEC, Mobilya Sektörü, 23.07.2010 tarihli görüşme)

Ancak bu sözler Kayserili işadamlarının en önemli niteliğini oluşturan ve daha sonra ayrıntılı olarak incelenecek olan temkinlilikle ilişkili şekilde yorumlanmalıdır. Dolayısıyla Kayserili işadamlarının girişimcilik algısının kapitalizmin temel nitelikleri ile uyum gösterirken batılı anlamda girişimci tanımlamasından farklılaştığını söylemek yanlış olmayacaktır.

İşadamlarının girişimcinin kişilik özelliklerine ilişkin sözlerine bakıldığında da benzer bir durum ortaya çıkmaktadır.

“Ümidimizi kesmeden bu işe bütün özverimizle, benliğimizle işimize sahip çıkmalıyız. Zaten bu piyasa siz bunları yaptıktan sonra sizi girişimci olarak yetiştiriyor yani” (MEC, Mobilya Sektörü, 23.07.2010 tarihli görüşme)

“Bütün bir işi yapayım paraları kazanayım da gideyim diye bir şey düşünmüyorum. Başarı kanaatten ve düzgün hesaplardan ve kalkınma eğrisinin doğru rakamından kaynaklanıyor” (ÖN, Reklam Sektörü, 06.08.2010 tarihli görüşme)

“İlk başta dürüst olmak. İşine dikkatli, hassas, disiplinli sarılmak” (ÖS, Makine Sektörü, 18.08.2010 tarihli görüşme)

“Bir şey üretmek onun heyecanını yaşamak” (ÇK, Mobilya Sektörü, 14.07.2010 tarihli görüşme).

Bu sözler Kayserili işadamlarının girişimciliğin temel özelliği olarak, akılcı ve rekabetçi bir kişilik yapısından ziyade işe bağlılık, sabırlılık ve fedakârlık, tedbirlilik, kanaatkârlık gibi kişilik özelliklerini ön plana çıkardıklarını göstermektedir.

İşadamlarının girişimci tariflerine baktığımızda birbiri ile bağlantılı üç hususun ön plana çıktığı görülmektedir. Girişimcinin temel hedefi kâr etmek ve işletmesini büyütmektir. Girişimci bu hedef doğrultusunda yatırım yapmalı, ekonomik kaynakları harekete geçirmeli ve değişen şartlara uyum sağlayacak şekilde hareket etmelidir. Bu ise piyasada kâr potansiyeli taşıyan alanları görebilme becerisini, bu alanlara yatırım yapma cesaretini gerektirmektedir. Tüm bunlar, yukarıda tarifi yapılmış olan kişilik yapısı ile birleştiğinde başarılı girişimci ortaya çıkmaktadır.

Sonuç olarak girişimciliği temelinde kâr fırsatlarına yönelik arayış yatmaktadır. Bu arayış beraberinde değişen şartlara uyum sağlama ve kâr potansiyeli taşıyan alanları görebilme becerisini de getirmektedir. Dolayısıyla girişimci sürekli olarak piyasayı kollayan, değişen şartların farkında olan, bu şartlara göre kendisini uyarlama becerisine sahip olan kişidir.

5.3.1. Yenilikçi Girişimci ve Taklitçi Girişimcilik

Kayserili girişimcileri iki guruba ayırmak mümkündür. Bunlardan ilki yenilik üretenler ikincisi ise taklit edenlerdir. Yenilik üretenleri başkalarının yapmadığı ya da yapamadığını yapmak üzere hareket eden girişimciler, taklit edenleri ise başkalarının başarılı olduğu alanlara cesaretle girenler olarak tanımlamak mümkündür.

Bu iki tip girişimcinin etkileşimi Kayseri ekonomisinin temel özelliklerini de vermektedir aynı zamanda. Yenilik üretenler yani Kayseri’de yapılmayana yapmaya çalışanlar kent ekonomisine yatırım yapılacak yeni alanlar açısından öncülük yapmakta, taklit edenler ise açılmış olan faaliyet alanlarında sektörel bir gelişim ivmesi kazandırmaktadırlar. Ancak genel olarak bakıldığında Kayserili girişimcilerin büyük çoğunluğunun ikinci tip yani taklit edenler olduğunu söylemek mümkündür. Yenilikçi girişimci yeni bir hammadde, teknoloji ya da ürün ile iş hayatında öncü bir rol oynamaktadır. Yenilikçi girişimci başarı kazandığı anda Kayserili birçok girişimci o alanda faaliyet göstermek üzere harekete geçmekte böylece söz konusu alanda faaliyet gösteren firma sayısı ve dolayısıyla rekabet hızla artmaktadır.

“Bu bileşik kaplar gibidir. Boşluk buldu mu oraya gider. Kayserilinin anteni açık olduğuna göre nereden kar olduğunu zamanında tespit ediyor demektir ve süratle oraya yatırım yapıyor. Yatırımcı sayısı fazla olduğu için orada bir yatırımcı enflasyonu hâsıl olur o sahada. Bu biraz abartılı şekilde böyle. Çünkü Kayserili uyanık. Bir saha da kar varsa, girişimci kadrosu da çok Kayseri’de” (AD, Yönetici, 05.04.2011 tarihli görüşme)

“Burada yapılan nedir? Birbirini güzel kopyalarlar, güzel taklit ederler. burada herkes birbiri ile diğer illerden farklı olarak daha samimi görüşür. Yani akşam oturması olur, ailecek görüşür, çok rahat bir firmaya ziyarete gidebilir, bir tesisin işletmesini gezebilir. Diyelim ki mobilyadan durumun iyi olduğunu yakinen gördü bir iki sonra muhakkak girmiştir o işe yani kendisinin sarraf olması, tuhafiyeci olması falan fark etmez, girişim böyle bir şey. Burada çelik kapı ve mobilyanın çok olmasının asıl sebebi de bu. Yani diğer illerde böyle toplu bir iş yapan başka bir şehir var mı? Yok.” (ÖH, Boya ve Kimya Sektörü, 10.08.2010 tarihli görüşme)

AD “anteni açık olmak” ifadesi ile kâr fırsatlarına yönelik sürekli bir arayış içinde olma durumuna işaret etmektedir. Taklitçi girişimci belli bir sektörde yüksek kâr oranlarının varlığını tespit ettiği anda o sektöre yatırım yapan girişimcidir. Kayserili girişimcilerin aralarındaki güçlü iletişim ağları söz konusu fırsatların varlığından kısa sürede haberdar olmalarını sağlamakta ve böylece söz konusu sektöre yoğun bir sermaye akışı gerçekleşmektedir. ÖH’nin sözlerinden de anlaşılacağı üzere Kayserili girişimci bu konuda oldukça cesur davranmaktadır. Bu cesareti ise çoğunlukla sahip olduğu ilişki ağına duyduğu güvenden kaynaklanmaktadır. “... mesela bir arkadaşı dedi ki gel sobada çok para var bu işe gir eğer o kişi arkadaşına güveniyorsa hiç çekinmez hemen tamam der” (ÇK). Dolayısıyla dış sektörel akışkanlık bakımından, güçlü iletişim ağları Kayserili

işadamına hem fırsatlardan haberdar olma hem de yeni bir sektöre yatırım yapma cesareti verme bakımlarından etkili bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kâr fırsatının bulunduğu bir sektöre çok sayıda girişimcinin yoğun bir sermaye aktarımı yapmasının yol açtığı rekabet işadamları açısından bazı dezavantajların ortaya çıkmasına yol açsa da Kayserinin sektörel gelişmesine önemli ölçüde katkı sağlamaktadır.

“Şimdi nedir? Bir firma çelik kapı sektörünü görüyor, başarıyı yakalıyor arkasından diğerleri giriyor. Kayseri’deki mantık bu. Bu çok yanlış bir şey. Yani hem sektörü daraltıyorsunuz, arzı arttırıyorsunuz, talep zaten belli bir seviyede, belli bir kotada kalıyor.” (SN, Otomotiv Sektörü, 23.03.2011 tarihli görüşme)

“Hem avantajı hem dezavantajı olabilir bunun tabii ki. Avantajı şu ki: o sektörde Kayseri öne çıkıyor. Pek çok yatırımcı ile o sektörün merkezi durumuna gelebiliyor eğer o sektöre girenlerin tamamı güzel iş yapmaya başarlarsa, büyürlerse demek ki Kayseri o sektörde bir merkez haline geliyor. Bu mobilyada böyle oldu, bu çelik kapıda böyle oldu. Dezavantajı diğer bir şeyler birbirlerine rakip oluyorlar. Çok küçükler ortaya çıkabiliyor. Bu küçükler haksız rekabetle çalışmaya başlamak durumunda kalabiliyorlar. Büyükler ile rekabet edebilmek için bir takım yollar arıyorlar tabi bu merdiven altı üretim şekline de girebiliyor bu iş” (NB, Yönetici, 13.09.2011 tarihli görüşme)

“Tekstil o zaman revaçtaydı, tekstil parçaları yaptık, ondan önce çamaşır makinesi dinamosu kuru temizlemecilere yapıyorduk, tekstil yavaşlayınca dönüşüm yaptık hemen otomotiv sanayiye geçtik, o yavaşlayınca bu hidrolik prese geçtik. O yüzden piyasada olan şeyi araştırıp hemen o konuda uzmanlaşmak lazım” (ÖS, Makine Sektörü, 18.08.2010 tarihli görüşme)

Yukarıdaki ifadelerde de dile getirildiği üzere işadamlarının büyük çoğunluğu, bugün Kayseri’nin mobilya ve çelik kapı sektörün sağladığı büyük gelişmenin temelinde bu durumun yattığını düşünmektedirler. Onlara göre, pek çok firmanın aynı sektörde üretim yaparak büyük bir rekabet içinde girmesi beraberinde sektörel gelişmeyi getirmektedir.

Buradaki temel nokta yoğun rekabetin getirdiği yeni arayışlardır. Rekabet, girişimcilerin giderek artan bir arayış içine girmelerine ve böylece söz konusu sektörde yeniliklerin üretilmesine ve yan sanayinin gelişmesine katkı sağlamaktadır. Kâr ve büyüme hedefi doğrultusunda sürekli olarak belli bir sektördeki pazar açıklarını ve kârlı alanları kollama arayışı içindeki girişimcinin varlığı sektörel akışkanlıkla birleştiğinde bir kere gelişme sürecine giren sektör, yan sanayisine yönelik yatırımların da artması ile giderek daha da büyümekte ve gelişmektedir. Böylece taklitçilik ve arayış bir kere bir araya geldiğinde tüm yan sanayileri ile

birlikte belli bir sektörün gelişiminin önü açılmış olmaktadır. Kayseri’de bu durum önce tekstil alanında, ardından mobilyada ve son olarak da çelik kapı sektöründe ortaya çıkmıştır.

5.3.2. Temkinli Girişimcilik

“Kayseri'nin çok tedarikli bir yapısı var. Öldüm, battım, bittim dediği gün üç sene daha tedariki vardır... Kayseri’de büyük bir tedbirlilik vardır... Kayseri çok temkinlidir. Solucan gibi girer. Bir ayağını sağlam bir yere basar sonra öbür ayağına yer arar. Onu sağlam basar sonra diğerini atar. O yüzden belli bir mesafe almak uzun sürüyor” (ÖN, Reklam Sektörü, 06.08.2010 tarihli görüşme)

“Bankaya mümkün olduğu kadar takılmamaya tefeciye zaten hiç bulaşmamaya çalışır... Hiç bir krizden aşırı etkilenmedik niye etkilenmedik. Gelirimize göre giderimiz ayarladık, ayağımızı yorganımıza göre uzattık. Olursa yedik olmazsa soğan ekmekle idare ettik” (ÖS, Makine Sektörü, 18.08.2010 tarihli görüşme)

“Başarılı olmak... bir söz vardır ayağını yorganına göre uzatmazsan başarılı olmak zordur. Uzatırsan kolaydır... Fos bir şirket olursan bir anda gidersin. Krizlerde batan şirketlerin hepsi ya banka kredisiyle uğraşan ya da fos şirketler, gösteriş şirketleridir. Yoksa diğerleri dimdik ayakta duruyor hiçbirinde bir şey yok.” (KH, Mobilya Sektörü, 31.03.2011 tarihli görüşme)

Temkinlilik mümkün olan en az riskle ekonomik faaliyetleri yürütmek ve gerektiğinde daha büyük kazançlardan feragat etmeyi ifade etmektir. Temkinli iş adamının zihniyet dünyasındaki anlam kodunu ise “ayağını yorganına göre uzatmak” deyimini ile özetlemek mümkündür. Evet, kapitalist girişimciliğin temelinde kâr ve büyüme vardır. Kayseri’deki girişimciliğe özgü olan durumun ise bu hedefe ulaşmaya çalışırken maksimum büyüme ve zenginleşme hedefinin karşısına sağlam fakat emin adımlarla zenginleşme ve büyümeyi koymak olduğunu söylemek mümkündür. Temkinli girişimcinin kâr ve büyüme konusundaki çıtasını belirleyen faktör sahip olduğu imkânlardır.

Temkinli girişimcilik olarak ifade edebileceğimiz bu olgu, Kayserili girişimcinin kapitalist ekonominin belirsiz ve kaygan zeminine verdiği tepkinin güven arayışı olması ile ilişkili olarak ortaya çıkmaktadır. Geçmişten bu yana Kayserili işadamları, ne ülkenin ekonomik büyüme ve istikrarına, ne bankalara ne de siyasi iktidara karşı bir güven duygusu geliştirememişlerdir. Bu durum Kayserili girişimcileri her zaman en kötüsüne hazırlıklı olmaya zorlamış, bir taraftan kendisini güvence altına almadan başka bir alanda riske girmekten de alıkoymuştur. Örneğin,

ÖN devletin kendilerini potansiyel suçlu olarak kabul ettiği şeklindeki görüşünü şöyle ifade etmektedir:

“Sanayici hükümet için potansiyel suçlu. Potansiyel vergi kaçakçısı, potansiyel sigortasız işçi çalıştırıcısı. Yani devletin, hükümetin, maliyenin, SGK'nın karşısında, vergi dairesini karşısında, sağlık birimlerinin karşısında sanayici potansiyel suçlu muamelesi görüyor. Belki bu antipatiden dolayı ben bunların sokaktan geçmeyeyim, verecekleri proje benden uzak dursun şeklinde oluyor sanayicinin yaklaşımı”(ÖN, Reklam Sektörü, 06.08.2010 tarihli görüşme)

Benzer şekilde ÖS şunları söylemekte:

“Hep zihniyet şu: Esnaf, serbest çalışan kişi onların gözünde hep çok para kazanan, üçkağıtçı, devletten vergi kaçıran kişi olarak görüyorlar. Memur zihniyeti bu esnafın tam zıt görüşüdür... Bunlar siyasi boyutlar neyse karıştırma bunları. Şahsi menfaatler giriyor işin içine, grupsal menfaatler giriyor, partisel menfaatler giriyor, sağcı solcu olayı giriyor. O onun adamını tutuyor, bu bunun adamını tutuyor”(ÖS, Makine Sektörü, 18.08.2010 tarihli görüşme)

ÇK ise devlete karşı duyduğu güvensizliği açıkça ifade etmektedir.

“...belli bir iktidarlar zamanında birileri kalkınmaya başlamış. Bir kaç kişi. Her yerde o var. Sağlık sektöründe o var, inşaat sektöründe o var yani her yerde. Ama şimdi biraz dikkat ederseniz, kurumlar, her biri bir sektörde oluşmuş. Enerjide bir kurum gidiyor, bankacılıkta bir diğeri gidiyor. Türkiye'nin bir kaç kişisi vardı, her sektörde vardı. Ha bu arada Anadolu ortaya çıkmış. O büyükler Anadolu kalkınmasından rahatsız olmuş. Hep bize bir şeyler empoze etmişler. Siyaset senin işin değil, sen ne yapacaksın? Boş ver. Üretmek de senin işin değil, ben sana vereyim”(ÇK, Mobilya Sektörü, 14.07.2010 tarihli görüşme)

Yukarıda verilen birkaç örnekten de anlaşılacağı üzere, Kayserili işadamı ya da girişimci ile devlet arasında bugüne değin ciddi anlamda bir güven sorununun yaşandığını söylemek yanlış olmayacaktır. Bu güvensizliğin kaynağı olarak iki unsur ön plana çıkmaktadır: Bunlardan ilki Kayserili işadamlarının devletin kendilerine güvenmediği şeklinde bir algıya sahip olmalarıdır. Diğeri ise İstanbul sermayesinin devletle yakın işbirliğinin ekonomik kaynakların verimsiz ve eşitsiz bir şekilde dağıtılmasını yol açtığı düşüncesinde olmalarıdır. Dolayısıyla, Kayserili işadamlarının gözünde devlet, gerek işadamlarına bakış açısı gerekse kurumsal işleyişi bakımından girişimcinin çıkarlarını koruyacak bir yapılanmaya sahip olmadığı gibi girişimciliği engelleyici bir tutum sergilemektedir ve işadamı/girişimci için devletin varlığı, bir güvence olma niteliği taşımamaktadır.

Kayserili işadamları benzer bir güvensizliği bankalara karşı da hissetmektedirler. Bankalara karşı duyulan güvensizliğin kaynağında ise gerek dini faktörlerin gerekse bankalarla yaşadıkları kötü tecrübelerin etkisini görmek

mümkündür. Genellikle muhafazakâr bir yapı arz eden Kayserili işadamlarının faizden kaçındıkları bir gerçektir, ancak diğer taraftan bankalardan kredi alarak büyümeye çalışan firmaların yaşadığı kötü tecrübelerin banka ve bankacılığa karşı duyulan güvensizlikte oldukça etkin olduğunu söylemek mümkündür.

“... Bankalar güneşli havada şemsiye uzatır size yağmurlu havada çeker şemsiyeyi. Şimdi bankalar yapı itibari ile hakikaten öyle. Biz geçen sene bunun örneğini yaşadık. Çok böyle en zor anında insan yanında hissetmek ister çalıştığı finans kurumunu ama zor anında yanında değil finans kurumu” (HD, Çelik Kapı Sektörü, 16.02.2011 tarihli görüşme)

“İşte bir lira para kazanıyor. Bir liralık kazandığı paranın bir lira elli kuruş kredi alarak bir lira para kazanıyor. O krediyi kapatmak mümkün değil. İşte geçmiş krizlerde böyle durumlar oldu. Kimler zarar gördü, kimler kapandı. İşte kredi borcu olanlar kapattı işlerini, ödeyemediler... Faiz biniyor sürekli. İş adamları da mümkün olduğunca tabi bankadan uzak durmaya çalışıyor” (RF, Kağıt Sektörü, 21.09.2011 tarihli görüşme)

Yapılan derinlemesine görüşmeler bankacılığa karşı duyulan güvensizlikte dini kaygıların geçmişte daha etkili olduğunu, bugün ise bankalarla çalışanların kriz dönemlerinde yaşadığı sorunların daha etkili bir faktör haline geldiğini bize göstermektedir. Yapılan görüşmelerde hemen her görüşmecinin Kayserili işadamlarının geçmiş deneyimleri anlatırken dini kaygılarla faizden uzak durma konusuna mutlaka değindikleri, ancak bugünün şartlarına ilişkin görüşlerini anlatırken bankacılık konusunda yaşadıkları olumsuz tecrübelerle atıf yaptıkları görülmüştür. Günümüz koşullarında faiz karşısındaki dini tutumları nedeniyle bankalarla çalışmaktan imtina ettiğini söyleyen sadece bir kişi bulunmaktadır. Ancak bu kişi faiz günah olduğu için bankalarla çalışmamanın bir hata da olabileceği şeklinde bir çekinceyi de belirtme ihtiyacı duymuştur.

Kayserili girişimci kapitalizmin belirsiz ve kaygan ekonomik zemini üzerinde büyüme zorunluluğunun yükünü ve baskısını yoğun bir şekilde hissetmektedir. Buna işadamlarının devlet ve bankalara karşı duyduğu güvensizlik de eklendiğinde ortaya çıkan sonuç, girişimcinin firmasını ayakta tutmak üzere sürekli olarak güvenli limanlar arama ihtiyacı içinde olması olmuştur. Kayserili girişimci, büyük risk ve fırsatların olduğu bir dünyada fırsatları değerlendirmek üzere büyük riskleri göze alabilen bir anlamda gözü kara girişimciler değildirler. Onlar “bir ayağını yere sağlam basmadan diğerini yerinden kaldırma(z)”yan temkinli girişimcilerdir. Bu

durum, Kayseri'nin ekonomik yapısını belirleyen temel faktörlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

“Sonra para güvercin gibidir. Bugün benim başıma konar. Yarın senin başına konar. Öyle yapmayacaksın. Yani o rüzgarlara kaptırmayacan kendini kolay kolay. Muvaffak olmaya çalışacaksın. O da birden bire büyüme havasında olmayacaksın. Yavaş yavaş. Mesela şimdi bir fabrika kuruyoruz. Dörde bölersin bir bölümünü yaparsın. Başladın mı çalışmaya oradan para kazanacaksın ondan sonra ikinciyi yapacaksın, ondan sonra üçüncüyü yapacaksın, sonra dördüncüyü yapacaksın. Biz böyle yetiştik” (BD, Yapı Malzemeleri Sektörü, 12.09.2011 tarihli görüşme)

“Adamın elinde yüz milyar parası var beş yüz milyarlık iş yapıyor. Döndermeye çalışıyor. Döndüğü zaman para kazanıyor ama dönmediği zaman batabiliyor yani. Biz çok büyük risklere girmek taraftarı değiliz” (TS, Makine Sektörü, 23.08.2011 tarihli görüşme)

“Mesela krizi çok yoğun yaşayan iller var Bursa gibi. O süreçte bu ille de ilişkilerim olduğu için çok rahat biliyorum. Çok daha derinden yaşadılar. Tabii ürettiği sektörle ilgili. Otomotivden kaynaklanan sıkıntılar da var ama. Diğer sektörlerde de çok büyük firmaların bankalara çok ciddi borçlarının olduğunu görüyorsunuz. Ama bu kriz sonrasında da sizin büyümenizi yavaşlatan bir unsurdur. Ama istikrar önemli güzel bir şey yani. Her yıl büyüün %10 büyüün” (SN, Otomotiv Sektörü, 23.03.2011 tarihli görüşme)

Görüldüğü üzere Kayserili işadamlarına göre hızlı büyüme çok yüksek risk anlamına gelmektedir. Bu nedenle temkinli girişimci her zaman yavaş ama istikrarlı bir büyüme hedefi güden girişimci olarak ifade edilebilir. Temkinli girişimci için belirsiz ve kaygan ekonomik zeminde ayakta kalabilmenin temel koşulu budur. Kayserili işadamları hızlı büyümenin yol açtığı risklerin sağladığı avantajlardan çok daha büyük olduğunu düşündüklerinden hızlı büyümekten imtina etmek gerektiği kanaatini paylaşmaktadır. Temkinli girişimcilik Kayserili işadamlarının özellikle kapitalizmin belirsizlikleri ve krizlerle başa çıkmalarında ve küresel ekonomik sisteme eklemlenmelerinde önemli bir avantaj oluşturmuştur. Ancak diğer taraftan bu tip girişimciliğin, Kayseri ekonomisinin büyüme kapasitesini tam olarak kullanamamasına yol açtığı, bu nedenle de Kayseri'nin ekonomik potansiyelinin gerçek anlamda açığa çıkmasını engellediği hususunda işadamları arasında bir görüş birliğinin olduğunu da söylemek gerekir.

Temkinli girişimcilik olgusunun daha iyi anlaşılması için öncelikle temkinli girişimcinin temel stratejilerini üzerinde durmak daha doğru olacaktır.

“Bütün bir işi yapayım paraları kazanayım da gideyim diye bir şey düşünmüyorum. Başarı kanaatten ve düzgün hesaplardan ve kalkınma eğrisinin

doğru rakamından kaynaklanıyor” (ÖN, Reklam Sektörü, 06.08.2010 tarihli görüşme))

“Ha sermaye, öz sermaye dediğimiz şey her zaman olmalıdır, bu özsermaye ya bir emektir ya da başlangıcında bir özsermaye vardır” (EK, Tekstil Sektörü, 17.07.2010 tarihli görüşme)

“Kayserili tabi ki tedbirlidir. Şöyle onu tarif edebiliriz. Kayserili riske girer ama öz sermayesi ile riske girer. Yani yabancı sermaye ile riske girmeyi sevmez. Bu risk almayı beceremiyor manasına gelmez. Risk alıyor ama başkasının parası ile risk almıyor. Yani kendi servetiyle risk almayı göze alır. Almasaydı bugünkü tesisler olmazdı” (AD, Yönetici, 05.04.2011 tarihli görüşme)

Yukarıdaki ifadeler temkinli girişimcinin niteliklerini bize vermektedir. Buna göre, temkinli girişimcinin faaliyetlerini elindeki imkânlar belirler. Yani onun yatırımları gelecekte elde etmeyi umduğu yüksek kâr değil, elindeki imkânlar çerçevesinde ulaşabileceği optimum kâr ve büyüme çerçevesinde gerçekleşir. Buradaki en önemli olgu ise özsermaye kavramıdır. Temkinli girişimci için özsermaye başka hiçbir kurum ya da örgütlenmeye bağlı olmayan sadece kendisinin sahip olduğu ekonomik kaynakları ifade eder. Temkinli girişimci özsermayesi ile tolore edebileceği risklere girer. Bankaya ya da diğer finans kaynaklarına ancak bu çerçeve içinde başvurur. Özsermayesi ile karşılayamayacağı hızda bir büyüme yoluna gitmekten kaçınır. Buradan hareketle temkinli girişimcinin iş hayatındaki temel stratejilerini aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür.

1. Eldeki imkanlar dahilinde hareket etmek.
2. Hızlı büyümekten kaçınmak.
3. Büyümeyi özsermaye ile gerçekleştirmek. Yavaş olsa da, çok büyük yatırımların gerekmediği sektörlerde iş yapmak. İş yaptıkları sektörlerle yakın ürünlere geçiş yapmak.
4. Çok büyük risklerden kaçınmak ve riski iş ilişkisi bulunduğu firmalarla paylaşmak.
5. Kriz dönemlerinde öz sermayenin getirdiği güvenle yeni pazar bulmak ve ürün geliştirmek.

Temkinli girişimci olarak tanımlanabilecek olan Kayserili işadamlarının güvenlik arayışı, onları küreselleşen dünyada ortaya çıkan belirsizliklerle başa çıkmak için yeni kanallar bulmaya itmiş ve Kayseri'nin bir sanayi odağı olarak gelişmesinde önemli bir faktör olmuştur. Bu güvenlik arayışı Kayserilinin kendi kaynaklarını mümkün olan en ekonomik ve kârlı biçimde kullanmasına yol açmış,

onları kendi kaynakları ile küresel ekonomi ile eklemlenmeyi sağlayacak yollar aramaya itmiştir. Belirsizliğin kol gezdiği, birkaç yılda bir ekonomik krizlerin yaşandığı Türkiye ekonomisi içerisinde büyük kâr yerine optimum kâr tutkusuyla hareket eden ve risk almaktan çekinen Kayserili iş adamı için küresel pazarlara eklemlenme yollarını aramak bir zorunluluk halini almıştır.

İletişim olanaklarının artması, küresel pazarlara ilişki kurmanın kolaylaşması ve krizlerden öğrenilenler Kayserili işadammının tedbirliliği ile birleşince küçük fakat güvenilir adımlarla büyüme hedefine ulaşmayı kolaylaştırmıştır. Temkinli işadamı öz kaynaklarını kullanarak küresel pazarlara eklemlenme fırsatlarını en iyi şekilde kullanma becerisini göstermiştir. Küresel pazarlara eklemlenmeye başlamaları ile birlikte uluslar arası standartlara uyum sağlama zorunluluğu tedbirli hareket etme gereğini pekiştirmiş, mevcut temkinlilik özelliği küresel denetleme mekanizmaları ile uyumu kolaylaştırmıştır.

Ancak temkinli girişimcilik, Kayseri'nin ekonomik potansiyelini tam olarak kullanmasını engelleyen bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır aynı zamanda.

“... siz uluslararası bir piyasadaysanız rekabet etmeniz için bir takım bankaların desteğini arkanıza almak zorundasınız. Eğer Kayseri organize sanayisi olsun ya da diğer üretim alt yapısıyla devlet desteğini, banka desteğini arkasına alıp da büyümüş olsaydı çok çok daha büyümüş olurdu bugünkü halinden. Ama tabi bunun için de haklı sebepleri yok değil esnafların...”(HD, Çelik Kapı Sektörü, 16.02.2011 tarihli görüşme)

“Kayseri'de büyük bir tedbirlilik vardır. O yüzden de Kayseri'nin öyle çok hızlı bir şekilde yükseldiğini göremiyoruz. Aslında Kayseri'nin bugün buralarda olması hakkı değil. Daha yükseklerde olmalıydı. Bu müteşebbis ruha göre. Ama Kayseri çok temkinlidir” (ÖN, Reklam Sektörü, 06.08.2010 tarihli görüşme)

Derinlemesine görüşmelerde, temkinli girişimciliğin şehrin ekonomik potansiyelini hayata geçirmesi hususunda olumsuz etkilerinin de bulunduğu şeklindeki görüşlerin işadamlarının büyük çoğunluğu tarafından paylaşıldığı görülmüştür. Kayseri'de kâr ve büyüme hedefi doğrultusunda yatırım yapma hedefi güden girişimci oldukça fazla olmasına rağmen girişimcilerin özellikle bankalara ve devlete karşı duydukları güvensizlik onların daha büyük sermayeye ulaşma kanallarını verimli bir şekilde kullanmalarının önünde bir engel teşkil etmiştir. Bu durum yüksek kâr potansiyeline sahip büyük sermaye gerektiren alanlardaki yatırımlarla daha hızlı bir büyüme ivmesinin yakalanması konusunda Kayseri'nin yeterli başarıyı gösterememesi ile sonuçlanmıştır.

Temkinli girişimcilik yukarıda sözü edilen taklitçi ve yenilikçi girişimcilik potansiyelini içerisinde barındırmaktadır. Başka bir deyişle temkinli girişimcilik yerine göre taklitçi yerine göre yenilikçi girişimci tipini üretmektedir. Ekonomik faaliyetlerini yürütürken güvence arayışını ön planda tutan temkinli girişimcilik, güvenceyi daha önce başarı gösterilmiş olan sektörlerle girerek arayan girişimciler açısından taklitçiliğe, güvenceyi yenilik ve teknoloji üretmede arayan girişimci açısından ise yenilikçiliğe yönelişi beraberinde getirmektedir. Diğer taraftan taklitçiliğin belli sektörlerde rekabeti yüksek düzeylere çekerek girişimcileri yenilikçiliğe zorladığını söylemek de mümkündür.

Büyük firmalar dünyaya açılırken ve geniş pazarlar bulurken küçük firmalar onlar için fason üretim yaparak çalışmaktadırlar. Büyük firmaların pazarı dünya, küçüklerin ise büyük firmalar olmaktadır bir anlamda. İç içe geçmiş halkalar gibi. Bunların arasından bazıları, yeni bir ürün ya da bir tesadüfle (fuar gibi) yurtdışına açılma imkânını bulduklarında da bunu değerlendirmektedirler. Yani kendilerini bu halkaların içine hapsetmemektedirler aynı zamanda. İşadamları bu halkaların arasında dışarıya çıkışı sağlayacak ara kanallar da bulduklarında bunu değerlendirmektedirler. Böylece her bir halka daha da genişlemektedir. Bu genişleme yeni ara kanalların ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Söz konusu ara kanallardan geçebilme imkânı ise temkinli işadamları açısından devlete duyulan güven paralelinde kosgeb vs. gibi kuruluşların destekleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu destekler küçük firmaların bağımlılıktan kurtularak bağımsız faaliyet yapmaları için bir aracı görevini üstlenmektedir.

5.3.3. Temellendirilmiş Kuram Oluşturma Sürecinde Girişimciliğin Kavramsal Değerlendirmesi

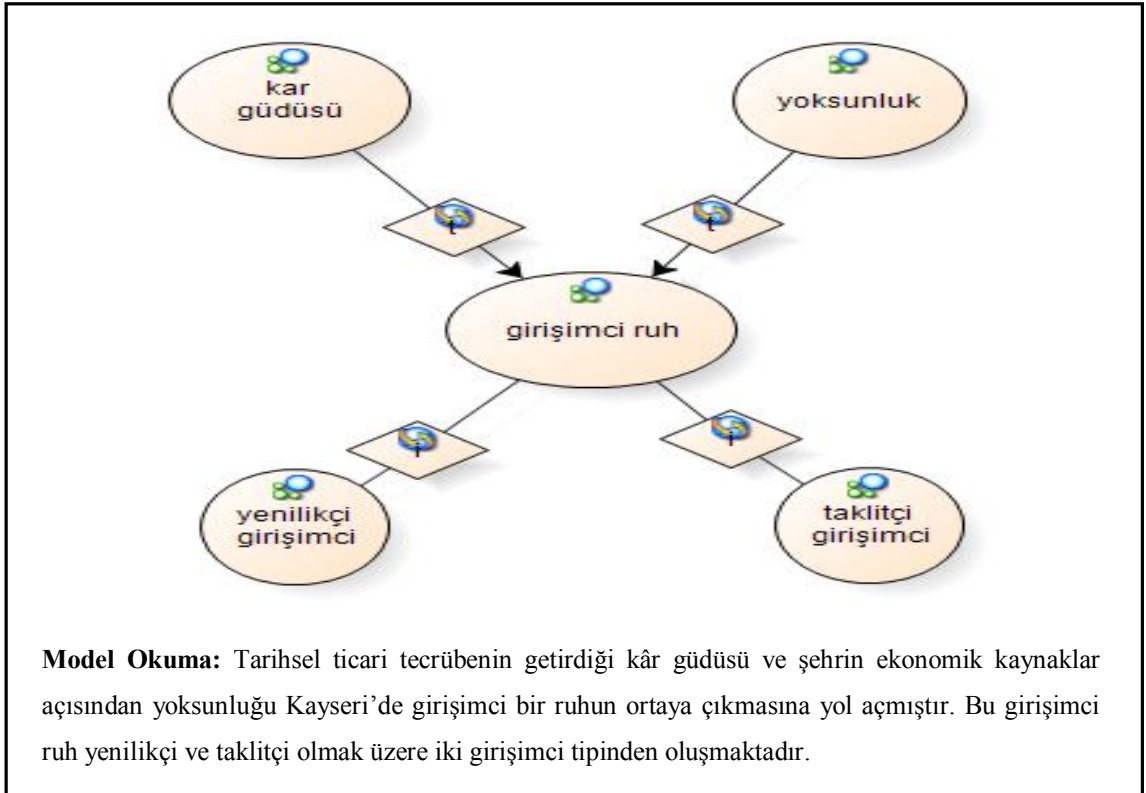
Kayserili girişimciliği kendisinde doğal olarak var olan bir kimlik özelliği olarak görmekte ve bu durumu ‘girişimci ruha sahip olmak’ olarak ifade etmektedir. Girişimci ruh, zihnin kâr fırsatlarına yönelik bir arayış içinde bulunması olarak tanımlanabilir. Girişimci ruhun Kayseri’de ortaya çıkışına etki eden iki temel faktör bulunmaktadır.

1. Yoksunluk: Kayseri’nin doğal ekonomik kaynaklar açısından fakir olması, herhangi bir liman ya da sınır kapısına uzak olmasını ifade etmektedir.

2. Kâr güdüsü: Ticari geçmişinden gelen kâr hedefine yönelik ekonomik zihniyetin varlığına işaret etmektedir.

Girişimci ruhun arayışı, yenilik üretme ve başarıyı taklit etme olmak üzere iki şekilde gerçekleşmektedir. Bu iki arayış tipi iki farklı tipte girişimciyi ortaya çıkarmaktadır: İlki başkalarının yapmadığı ya da yapamadığını yapmak üzere hareket eden girişimci tipini temsil eden yenilikçi girişimci iken diğeri başkalarının başarılı olduğu alanlara, hiçbir alt yapıları bulunmasa da sırf alandaki başarılı örneklerin varlığından hareketle cesaretle giren taklitçi girişimci tipidir.

Model 14: Kayseri’de Girişimcilik Tipleri ve Oluşumu



Sahadan elde edilen verilere dayalı olarak bir girişimcinin sahip olması gereken kişilik özellikleri ise şunlardır: İşe bağlılık, sabır, fedakârlık, tedbirlilik ve kanaatkarlık. Bu kişilik özellikleri ile donanmış kişi girişimcilik ruhunu harekete geçirdiğinde ortaya başarılı girişimci ortaya çıkar girişimcinin temel nitelikleri ise şöyle sıralanabilir.

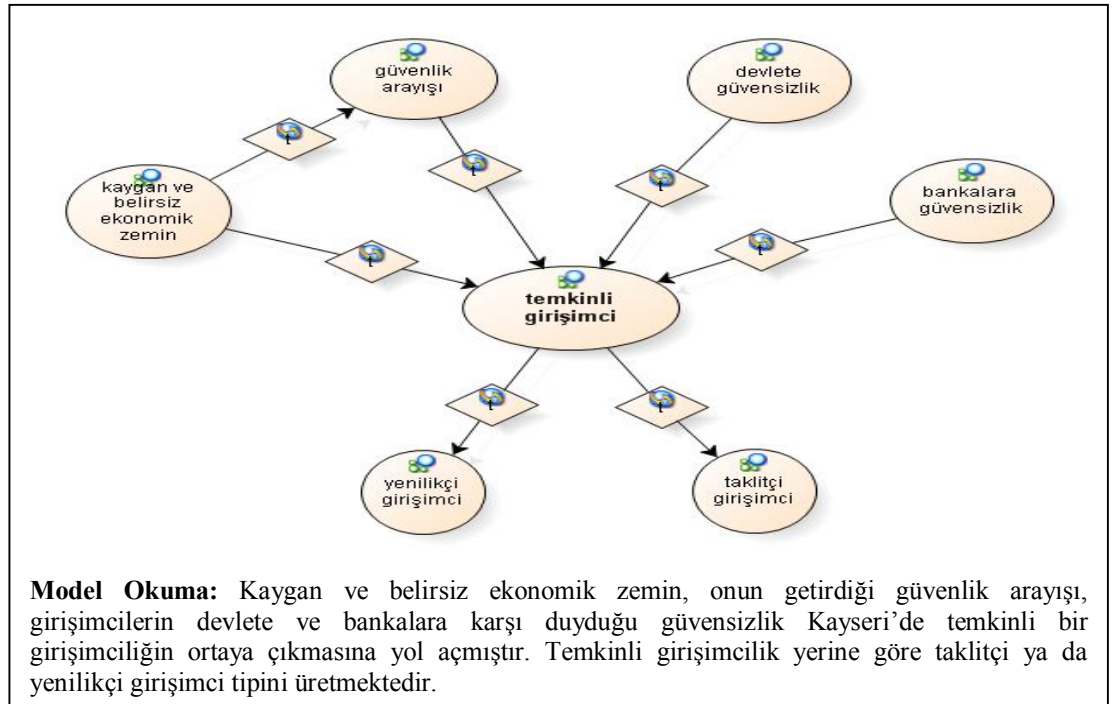
1. Kâr fırsatlarını görebilme
2. Değişen şartlara uyum sağlama
3. Yeni pazarlar oluşturabilme

Girişimciliğin Kayseri’ye özgü biçimi ise ‘temkinli girişimci’ ismi ile ifade edilebilir. Temkinli girişimcilik, kâr peşinde koşarken maksimum büyüme ve zenginleşme hedefinin karşısına sağlam, fakat emin adımlarla zenginleşme ve büyüme hedefini koymak, bu düstur doğrultusunda daha büyük kazançlardan feragat etmek olarak tanımlanabilir. Temkinli girişimcinin iş hayatındaki temel stratejileri:

- 1.Eldeki imkanlar dahilinde hareket etmek,
- 2.Hızlı büyümekten kaçınmak,
- 3.Büyüme için özsermaye ile gerçekleştirmek,
- 4.Büyük risklerden kaçınmak ve riskli iş ilişkisi bulunan firmalarla paylaşmak,
- 5.Kriz dönemlerinde öz sermayenin getirdiği güvenle yeni pazar bulmak ve ürün geliştirmek olarak sıralanabilir.

Temkinli girişimci kaygan ve belirsiz ekonomik zeminde güven arayışının ortaya çıkardığı bir girişimci tipidir. Kayserili iş adamlarının devlete ve bankalara karşı duyduğu güvensizlik kaygan ve ekonomik zeminde güvenli limanlar bulma arayışı ile birleşerek temkinli girişimciyi ortaya çıkarmıştır. Temkinli girişimcilik yerine göre taklitçi yerine göre yenilikçi girişimci tipini üretmektedir.

Model 15: Temkinli Girişimcilik



5.4. Küresel Kapitalist Ekonomik Sistemde Var Olmak

5.4.1. Küçülmüş Dünyada Yaşamak: Küreselleşme

“Artık küresel diyoruz, dünyanın bu kadar küçüldüğü bir dönemdeyiz. Avrupa'nın birçok iline Kayseri'den gidip gelebiliyoruz artık dünyaya büyük diyebilir misiniz? Sabah saat altı uçağımız var saat onda Almanya'da iş görüşmenizi yapıyorsunuz... Giderek küçülen dünyada siz konumunuzu yerinizi alacaksınız. Kayseri de bu eksikliğini görmüş” (ÇK, Tekstil Sektörü, 14.07.2010 tarihli görüşme)

“...artık ulaşım ucuzladı biliyorsunuz. Ülkeler arası ulaşım çok ucuz. İnternet diye elimizin altında bir bilgi bankası var. Her istediğimiz firmaya her istediğimiz ürüne rahatlıkla ulaşabiliyoruz. Böyle de olunca bütün kapılar açılmış oluyor. E bunun adına küreselleşme mi denir? Dünya ekonomisinin birbiriyle karşılaşması mı denir? Ne denir bilmiyorum ama. Her istenilen müşteri istediği imalatçıyı bulabiliyor” (EK, Tekstil Sektörü, 17.07.2010 tarihli görüşme)

“Hani bizde şöyle bir laf vardır. Biz daha yurt dışına ihracat yapmaya hazır değiliz... Niye işte kapasitemiz yeterli değil. Ama artık bunlar yok. Dünya ekonomisi herkesin her yere mal satmasına açık” (MEC, Mobilya Sektörü, 23.07.2010)

Yapılan derinlemesine görüşmelerde işadamlarının küreselleşme olgusunu özellikle ulaşım ve iletişim imkânlarının artması sonucunda küçülen bir dünyada yaşamak olarak algıladıkları ve ona olumlu anlamlar yükledikleri görülmektedir. Kapitalizmin temel niteliklerinden birinin uluslar arası ekonomik ilişkiler içine girme olduğu, uluslar arası ekonomik ilişkilerin günümüzdeki biçimini de küreselleşmenin oluşturduğu göz önünde bulundurulduğunda işadamlarının küreselleşmeyi algılama biçimlerinin ve buna yönelik uyguladıkları stratejilerin önemi daha iyi anlaşılabacaktır.

“Şimdi gerçekten o da çok önemli. Bizim sektörde farklı atılımlar yaptıkça biz de yurt dışında ziyaretlerimizi arttırıyoruz ve bize gelenler de artıyor. Her birileri ile olan görüşmelerimizde yurtdışında farklı bir bakış çıkıyor ortaya. Farklı pazarları bulabiliyoruz. Uçağa bin bir saat sonra atıyorum İtalya'dasın. On saat yolculuk yap Çin'desin. Artı bu olay ufhumuzu da genişletiyor. Yani pazarların açılmasını çok daha kolay hale getiriyor, cesaretlendiriyor. Demek ki bu iş dünyanın neresinde olursa olsun bunu yapabilirsin. Kurallara uyduğun sürece hiçbir sorun yok” (RF, Kağıt Sektörü, 21.09.2011 tarihli görüşme)

Yukarıdaki ifadelerle bakıldığında küçülen bir dünyada yaşamının bir imkân olarak kabul edildiği görülmektedir. İşadamlarına göre, ulaşım ve iletişim imkânlarının artması beraberinde girişimcilerin, sermayenin, malların, bilginin ve üretimin de dünyanın çeşitli bölgelerinde hızlı bir dolaşıma girmesini sağlamak ve küreselleşen dünya ekonominin aktörlerinin aracısız olarak birbirlerini bulabildikleri ve ilişkiler kurabildikleri bir alan oluşturmaktadır. Bu durum Kayseri ekonomisi için

MEC'nin ifadesi ile 'bütün kapıların açılması', yeni fırsatların ortaya çıkması ve kısıtlamaların kalkması anlamına gelmektedir.

“... herkesin söylediği gibi globalleşiyor, büyüyor, ulaşımın kolaylaşması vs. vs. Yani bu şekilde olması bence ticareti kolaylaştırıyor. Yani eskisi gibi değil bazı olaylar. Yani bazı mesela belgeseller adamların Afrika ülkelerinde petrol olan ülkelere İngilizlerin mesela ellili yıllarda kırklı yıllarda paketlenmiş su, otuzlu yıllarda satıyorlar. Aynı paket miktarınca benzin alıyorlar mesela. Çünkü adam başka bir alternatif bulamıyor yani. Oraya kim giderse o. Adam kota koyabiliyor sonra bilmem şey yapabiliyor. Şu anda öyle değil ki durum. Kimin malı iyiye ve ucuzsa onu alıyor. Çok daha adil. Yani siz bir ülkeye gidiyorsunuz benim ürünüm bu diyorsunuz” (ÖH, Boya ve Kimya Sektörü, 10.08.2010 tarihli görüşme)

Küreselleşme yeni ürün ve üretim teknolojilerine ulaşma ve yeni pazarlar bulma kapasitesini arttıran, uluslar arası ekonomiye eklenme karşısında engel olarak kabul edilebilecek sınırlılıkları ortadan kaldıran bir olgu olarak kabul edilmektedir. Yapılan derinlemesine görüşmelerin hiç birinde iş adamları küreselleşmeye karşı genel anlamda olumsuz bir tavır sergilememişlerdir. Küreselleşme, alternatifleri çoğaltan, uluslar arası ticareti kolaylaştıran ve hatta uluslar arası ekonomik faaliyetlerin daha adil bir şekilde gerçekleşmesini sağlayan bir süreç olarak düşünülmektedir. Dolayısıyla, kısıtlamaları kaldıran ve yeni fırsatlar sunan küresel dünya ile kurulacak ilişkiler ve bu çerçevede edinilecek konuma işadamlarının büyük önem verdiği görülmektedir.

Küreselleşmeye bu derece olumlu bir anlam yüklenmesinin Kayseri'nin dünya ekonomisine eklemlenme sürecini kolaylaştırdığı söylenebilir. Güvenli limanlar arayan temkinli girişimciler olarak Kayserili işadamlarının küreselleşme karşısında takındıkları bu olumlayıcı tavır onların küreselleşmeyi güvenli liman arayışları açısından bir imkân olarak değerlendirdiklerini göstermektedir. Küreselleşmenin sunduğu fırsatlar açısından kendilerine de merkezi bir konum atfeden işadamları için bu durum önemli bir motivasyon kaynağı teşkil etmektedir. İşadamları, küreselleşmenin onlara dünyadaki gelişmeleri görmenin ve bu gelişmeleri uygulama kapasitesine sahip olmanın kapılarını açtığını düşünmektedirler. Bu durumda küreselleşme aynı zamanda işadamları için bir öğrenme süreci olma niteliği de taşımaktadır.

“Bugün hiçbir pazarda sorunlu bir ürün satamazsınız. Mutlaka geri döner ve o size daha pahalıya geri döner. Şimdiki jenerasyonun bundan ders çıkardığını düşünüyorum. Çünkü çok geziyorlar. Yani çok gezen mi yoksa çok okuyan mı bilir

sözünden yola çıkacak olursak çok gezenin gerçekten çok şey gördüğünü, çok şey öğrenip ders aldığını hiçbir şey yapmazsa kopyaladığını düşünersek şu anda Kayseri sanayisi benim gördüğüm kadarıyla globalleşmeye daha fazla ayak uyduruyor” (ÖNU, Beyaz Eşya Sektörü, 13.01.2011 tarihli görüşme)

“Yani dünyayı keşfettiğimiz de çok büyük faydası oldu. Sadece bizden kaynaklanmadı bu. Şimdi ben diyorum ki illa da bir firmayı yönetmek için ekonomist olmaya gerek yok ki. Adam sana getiriyor, bilgi sunuyor, şu makine şu kadar üretir, şu kadar tüketir diyor. Bu makinanın fiyatı 100 lira bu makina şunu üretir, şu kadar enerji tüketir, şu kadar adamla çalışır” (ÇK, Tekstil Sektörü, 14.07.2010 tarihli görüşme)

Görüldüğü üzere Kayserili işadamları küresel ekonomiye dahil olmanın kendileri için aynı zamanda bir öğrenme süreci olduğunu düşünmektedirler. İşadamlarının küreselleşmeye yükledikleri olumlu anlam ise onları bu süreçte öğrenmeye daha açık hale getirmektedir. Küresel ekonomik ilişkiler ve rekabet onlara ürünlerini geliştirme ve kalitesini arttırmayı öğretmektedir. Küreselleşme işadamlarına dünyadaki başarılı firma örneklerini daha yakından tanıma, teknoloji, ürün ve pazarlama açısından yeni bilgilere ulaşma ve çeşitli ekonomik işbirliğine dayalı çalışmalar yapma yönünde yeni fırsatlar sunarak firmalarının geleceğini garanti altına alacak farklı yöntemleri öğrenme ve geliştirme arayışlarını destekleyici bir işlev görmektedir. İşadamlarına göre bu süreçteki en önemli aktörler ise devlet ve sivil toplum kuruluşlarıdır.

“Artık sivil toplum örgütleri kendileri proje üretiyor. Siyasetin bir alt basamağı gibi değil, kendileri bir ufuk bir vizyon belirliyor ve bu yönde çalışmalar yapıyor. Güç birlikleri yapıyor, ilişkiler kuruyor. İşte Tuskon’dur diğer sanayi iş adamları dernekleri olsun. Bence onlar da bir değişim dönüşüm yaşıyor... Sonuçta basit bir örnek, Sudan’ı ben tek başıma doyuramam. Tek başıma gidip orada ilişkiler kuramam. Ama biz buradan bu sektörün önde gelen firmaları olarak gittiğimiz zaman bir bütünlük oluşturuyoruz. Orada Türkiye’yi temsil ediyoruz. Daha rahat, daha kolay ilişkiler kurabiliyoruz. Ciddi pazarlar, ciddi sonuçlar elde edebiliyoruz” (SN, Otomotiv Sektörü, 23.03.2011 tarihli görüşme)

Bugün Kayseri Ticaret Odası, Sanayi Odasının internet sitelerine bakıldığında da sivil toplum kuruluşların küresel pazarlarda kurulan ilişkilerde oynadığı rolü takip etmek mümkündür. Bu kuruluşların sürekli olarak yurtdışından gelen misafirlerle çeşitli organizasyonlar düzenledikleri, uluslar arası ekonomik örgütlerle Kayserili işadamları arasında bir köprü vazifesi üstlendikleri görülmektedir. ÖH, TUSKON’un küreselleşen dünyada ticareti önemli ölçüde kolaylaştırdığını söylemekte, EK, TUSKON ve MÜSİAD aracılığıyla gerçekleştirdikleri çalıştaylardan bahsetmektedir.

Tüm bu faaliyetler Kayserili işadamları için birer eğitim mekânı olma işlevi üstlenmektedirler.

“Devlet o güne kadar hadi eğitimciler sizi gönderiyorum, bir hafta on gün gidin işte yeni yeni bu yasalar çıktı. İşte Avrupa Birliği içinde ne diyorsunuz bu eşleşme yasaları çıktı gidiyorsunuz geliyorsunuz, talebe götürüyorsunuz getiriyorsunuz, öğreniyorsunuz. Bu Erasmuslar falan çıktı. Ama bunlar eskiden de vardı, yeni değildi yani. Onlar kendi aralarında bu Erasmuslarını yapıyorlardı ama biz yoktuk ortalıkta” (EK, Tekstil Sektörü, 17.07.2011 tarihli görüşme)

Küresel ilişki ağlarının kurulmuş olduğu uluslar arası alana devlet politikaları da dahil olduğunda öğrenme sürecinin daha da etkili şekilde yürütüleceği düşüncesini EK’nın yukarıdaki sözlerinden takip etmek mümkündür.

5.4.2. Aile Şirketlerinde Kurumsallaşma

“Kâr yoksa veya kâr olsa da eğer ayakta duracaksam mutlaka kendimi yenilemeliyim. Kazandığının hepsini çekersem bu kurum bir gün çöker. Mesela otobüs ve kamyon, ondan para kazanıyorsunuz ama mesela lastiğini yenilemiyorsunuz. Motoru yenilemiyorsunuz bir gün o araba çöker. İşte kurumlar da böyle çöküyor” (ÇK, Tekstil Sektörü, 14.07.2010 tarihli görüşme)

Kapitalist bir ekonomide başarı ancak kâr oranının ve sermaye birikiminin sürekliliğinin başka bir deyişle büyümenin devam ettirebilmesi ile mümkündür. Firmasının büyümesini garanti altına alamayan bir girişimcinin başarısından bahsedilemez çünkü büyümeyen bir firma kapitalist ekonomik şartlarda her zaman yok olma tehdidi ile karşı karşıyadır. Bir firmanın rasyonel olarak belirlenmiş kriterlere dayalı bir yapı çerçevesinde işlemlerini ifade eden kurumsallaşma ise firma sermayesini güvence altına almanın ve firmanın kârlılığının kişilere bağımlı olmaktan çıkıp kuşaklar boyu devam edebilmesinin ön koşuludur Kayserili işadamlarına göre.

“Dünyada kurumsallaşan markalaşan ülkeler, kurumsalı markası yoğun ülkeler, askeriyede bile olsun ön planda. Türkiye’de de kurumsallaşan, markalaşan firmalar en ön planda” (ÖN, Reklam Sektörü, 06.08.2010 tarihli görüşme)

“Kim kurumsallaşırsa o başarılı olur” (ÇK, Tekstil Sektörü, 14.07.2010 tarihli görüşme)

“...dede kurar, baba büyütür, oğul korur, torun ise sanat tarihi okur. Kurumsallaşamadığı sürece bu işletmeler her zaman yıkılmaya mahkûmdur benim kendi şahsi görüşümdür” (Çİ, Gıda Sektörü, 10.07.2010 tarihi görüşme)

Kayserili iş adamlarının bir firmanın başarısını devam ettirebilmesi ve böylece belirsiz kaygan ekonomik zeminde ayakta kalarak kalıcı bir hale

gelebilmesinin önkoşulu olarak kurumsallaşmayı gördükleri anlaşılmaktadır. Bu nedenle kurumsallaşma onların önlerine koydukları temel hedeflerden birini teşkil etmektedir. Onlara göre belli bir büyüklüğe eriştikten sonra kurumsallaşma sürecini başaramayan bir firma dağılmaya mahkûmdur. Kayserili işadamlarının hemen hepsi, genelde Türkiye’de, özelde Kayseri’de şirketlerin ve ortaklıkların uzun ömürlü olamayışının ve belli bir büyüklüğe ulaştıktan sonra parçalanmasının kaynağında bu durumun yattığını düşünmektedir. Firmaların bir geleceğinin olabilmesi ve elde ettiği imkân ve tecrübeleri geleceğe aktarabilmesi için ise kurumsallaşmayı bir zorunluluk olarak görmektedirler.

“Biz biraz da millet olarak birbirimize çok fazla güveniyoruz. Ayıp olur diyoruz, mesela şunu yazarsak güvensizlik gibi olmasın. Hani bugün benim seninle bir problemim yok ama yarın çocukların problemi olursa onu düşünmüyoruz. Avrupa’dan bunu almamız lazım. Ya bir kural, şirketin bir anayasası olmalı, sadece tüzükle değil... şöyle diyor, mesela karın şu kadarı dağıtılır. Şu kadar yatırım yapılır. Bundan fazla kimse para çekemez. Kurallar konmuş ama bizde öyle değil” (ÇK, Tekstil Sektörü, 14.07.2010 tarihli görüşme)

Kurumsallaşma, Kayseri ekonomisi açısından iktisadi rasyonalitenin somutlaştığı durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Kayserili işadamları kurumsallaşmayı, kâr ve büyüme hedefine ulaşmak üzere yürütülen ekonomik faaliyetlerin gelenek ve alışkanlıkların dışında akılcı olarak gerçekleştirildiği kesin ölçütlere dayalı bir düzenleme olarak görmektedirler. Bu bağlamda kurumsallaşma üretim örgütlenmesinde departmanların ve görevlerin açık bir biçimde tanımlandığı, her faaliyetin belli ve kesin kurallara bağlanarak yürütüldüğü böylece firmanın geleceğinin kişilere bağımlı olmaktan çıkarıldığı bir yapılanma olarak tanımlanabilir. Böyle bir yapılanma dahilinde mülkiyet yapısının, firma kaynaklarının kullanımının, çalışma koşullarının, iş bölümüne dayalı firma içi örgütlenmenin ve yönetim hiyerarşisinin söz konusu kurallar çerçevesinde düzenlenmesi elbette iş adamları ve firmalar için zorlu bir süreci de beraberinde getirmektedir.

Bu nedenle kurumsallaşma bir firmanın varlığını sürdürebilmesi başka bir deyişle bekası karşılığında firma sahiplerinin ve ailelerinin ödediği bir bedel olarak kabul edilmektedir. ÇK, “Kurumsallaşmadan ne anlıyorsunuz?” sorusuna “kurumsallaşma deyince çok büyük bir bedel ödemek anlıyorum” şeklinde cevap vermektedir. Çünkü kurumsallaşma, Kayseri’de geleneksel alışkanlıklar ve ilişkilere dayalı olarak kurulup geliştirilmiş aile şirketlerinin bir anlamda bambaşka bir anlayış

ve mantık çerçevesinde yeniden kurulmasını ifade etmektedir. Dolayısıyla Kayseri’deki firmaların bu süreci başlatabilmeleri o kadar da kolay görünmemektedir. Her şeyden önce firmanın belli bir büyüklüğe ulaşması ve kurumsallaşmanın bir ihtiyaç olarak ortaya çıkması gereklidir.

Bu şartlar yerine geldiğinde dahi firmaların kurumsallaşma sürecini başlatmaları ve bu konuda başarılı olmalarının önünde büyük bir engel bulunmaktadır.

“Aile şirketlerinde kurumsallaşmak çok zordur. Çünkü hep baba büyüktür, abi vardır, onun küçüğü vardır, en küçük vardır. En küçük ne kadar akıllı olursa olsun kurumsallaşamadığından babanın sözünden veya abilerinin sözünden çıkamaz. Adamda da işyeri yönetme kapasitesi yok ama abidir “söz benden çıkar” demiştir, babadır “söz benden çıkar” demiştir. Kendinden küçükler de hiçbir zaman onlara saygısından mı, sevgisinden mi, korkusundan mı önüne geçemez. Önüne geçemeyince de işletme hiçbir zaman ileriye gidemez. İleriye gidemeyince bakar ki olacak gibi değil, herkes ayrılır kendi başına bir iş yapar; akıllı olan, kısmeti olan alır başını gider” (Çİ, Gıda Sektörü, 10.07.2010 tarihi görüşme)

Kurumsallaşma mevcut geleneksel hiyerarşinin ortadan kaldırılarak rasyonel esaslara dayalı bir hiyerarşinin kurulmasını talep etmektedir. Bu ise aile şirketi şeklinde örgütlenmiş Kayseri firmaları açısından mevcut ilişki kalıplarının ve alışkanlıkların tamamen dışına çıkmak anlamına gelmektedir. Artık büyüğün otoritesi yerini uzmanın otoritesine bırakmalıdır. Ancak görüldüğü üzere bunu aşmak gerek otoriteye sahip aile büyükleri gerekse bu otorite ilişkileri içerisinde büyüyerek onları içselleştirmiş olan eğitimli yeni nesil açısından hiç de kolay değildir.

“Şimdi şirkette bir şeyler iyi gitmeye başladı mı ortağın biri evini değiştiriyor. Öbürünün hanımı diyor ki ya sen ortak değil misin? Biz niye eski evde oturuyoruz? Öyle mi? Öyle doğru söylüyon hanım. Yüz bin dolar da ben çekiyorum. Niye? Ev alacağım. Biraz işler iyi gitmeye başlıyor veya genişliyor veya kredi limitinde problem olmuyor. Arabayı değiştiriyor. Çek ellibin euro daha, e öbür ortak? Ben de çekiyorum diyor. Oğlan diyor ki baba ben de arabayı yenileyeceğim. Bu sefer bir bakıyorsunuz bir kriz, biraz satışlar düşüyor. Karlar düşüyor. Bilinçsiz yapılan harcamaların da geri dönüşü olmuyor. Şimdi evini satamaz. Bu sefer diyecekler ki evini satmış kiraya çıkmış. Elealem de diyecek! Bir de el alem var” (ÇK, Tekstil Sektörü, 14.07.2010 tarihli görüşme)

Belli bir büyüklüğe ve yaşa gelen firmaların varlıklarını ve büyümelerini devam ettirebilmelerinin gerek koşulu olan kurumsallaşmanın gerçekleştirilebilmesi için işadamları ve aileleri açısından zihinsel bir dönüşüme ihtiyaç duyulmaktadır. Çünkü bu aile şirketleri kendilerini geleceğe taşımanın karşılığında mülkiyet haklarının önemli bir kısmından, bağlı oldukları bazı değer, gelenek ve

alışkanlıklardan vazgeçmek durumundadırlar. Dolayısıyla kurumsallaşmanın önündeki en önemli engel aile içi otorite ilişkileri ile ailenin firmadan beklentilerinden kaynaklanmaktadır. Bir aile şirketinde girişimci niteliği taşımayan fertlerin varlığı ve firmaya müdahaleleri beraberinde kâr ve büyüme hedefinin dışında talepleri de getirmektedir. ÇK'nın yukarıdaki sözleri bu durumun tipik bir örneğini teşkil etmektedir.

İşadamlarının hemen hepsi bugün Kayseri ekonomisinin karşısındaki en önemli sorunun kurumsallaşmayı başarmak olduğunu düşünmektedir. Bu bakış açısı Kayserili işadamları için firmalarının bekasının ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Yukarıda da görüldüğü üzere firmanın bekası karşılığında ödenecek bedel de oldukça yüksektir. Oturmalar bahsinde ayrıntılı olarak inceleneceği üzere geleneksel ilişki ağlarının desteği ile kurulan ve büyüyen firmaların bekalarını sürdürme karşılığında bu ilişkilerden vazgeçmeye razı olmaları hiç de kolay değildir. Bu dünyanın ve insanın fani olarak kabul edildiği bekanın Allah'a mahsus bir olgu olarak görüldüğü dünya görüşüne sahip bir kültür çevresi içinde işadamlarının bu tutumu aynı zamanda kapitalizmin beraberinde getirdiği zihniyet dönüşümünün derinliğine de işaret etmektedir.³⁶

“Kurumsallaşma, hadi abi bugün kurumsallaşıyoruz denmiyor ki. Onun bir alt zeminin hazırlanması gerekiyor, ona göre bir sermaye bir bütçe ayarlanması gerekiyor, ona göre bir alt yapı müşteri ayarlanması gerekiyor. Ona göre üretim. Yani a dan z ye sıfırdan bir işletme kurmak gerekiyor. Sıfırdan bir işletme kurmak için ne kadar sermaye gerekiyorsa faaliyette olan bir işletmeyi kurumsallaşmaya çevirdiğinde de o kadar bir sermaye gerekiyor. Ama getirisi vardır. Bizim de böyle bir hedefimiz var ama sermayemiz yok” (Çİ, Gıda Sektörü, 10.07.2010 tarihi görüşme)

Çİ'nin ifadelerinden de anlaşılacağı üzere kurumsallaşmanın gerçekleştirilmesi için bir firmanın bu yönde bir altyapı hazırlığının olmasını da gerektirmektedir. Firmanın sermayesini, hitap ettiği pazarı, ürettiği ürünün niteliğini, diğer firmalarla ilişkilerini kurumsal bir firmanın ihtiyaçları çerçevesinde yeniden düzenleme yönünde yol alması büyük önem taşımaktadır. Her şeyden önce kurumsallaşma hatırı sayılır miktarda bir sermaye ile mümkündür ancak. Firmanın

³⁶ Bu fikri tez izleme komitemde bana veren Prof. Dr. Abdullah Korkmaz hocama teşekkür ederim. Korkmaz, beka olgusunun İslam düşüncesinde sadece Allah'a mahsus olduğunu, Anadolu mimarisinde kalıcılık iddiasını sadece camiler ve doğrudan dinle ilişkilendirilebilecek yapıların taşınmasının bu düşüncenin ne derece içselleştirildiğinin en somut örneklerinden birini oluşturduğunu söylemektedir.

bölmelere ayrılması her bir bölümün kendi içinde örgütlenmesi ve bu faaliyetleri yürütecek uzman personelin istihdam edilmesi, çalışanlara sigorta, tazminat gibi resmi hakların verilmesi, devletin getirdiği diğer düzenlemelere uyulması gibi gerekliliklerin yerine getirilmesi için ayrıca bir kaynağa ihtiyaç duyulmaktadır. Bu durum pek çok firmanın kurumsallaşma sürecine girmesi açısından önemli bir engel teşkil etmektedir.

“Kurumsallaştığınız zaman problem şu: her beş kişinin başına bir tane amir, daha sonra on kişilik grupların başına bir tane şef, onun başına bir tane müdür falan derken maliyetler artıyor. Yani o üç kişiyi topladığınızda on kişilik işçi kadrosuna denk geliyor. Bu yüzden büyük firmalar angarya işleri daha küçük yerlere yaptırır. Diyelim ki bazanın kasasını kaynatırırlar burada genelde yaptırırlar ve boyasını yaptırırlar bunlar işin angarya kısmıdır” (ÖH, Boya ve Kimya Sektörü, 10.08.2010 tarihli görüşme)

Ancak diğer taraftan kurumsallaşmanın getirdiği bu ek maliyetler kurumsallaşma sürecini başarmış firmaların katma değeri daha yüksek alanlarda uzmanlaşma yoluna gitmelerine de yol açmaktadır. Bu durum fason üretim yapan firmalar açısından yeni imkânlar doğurmaktadır. Katma değeri düşük emek yoğun işler genellikle kurumsallaşmamış yani kendisini belli kurallarla bağlamamış olan ve bu nedenle devletin getirdiği çeşitli düzenlemelerden kendilerini muaf tutabilme imkânına sahip küçük firmalara aktarılmaktadır. Böylece sektörel gelişme yönünde de bir adım atılmış olmaktadır. Başka bir deyişle kurumsallaşmış firmalar bir anlamda hâkim firma niteliği kazanmaya aday lokomotif firmalar olma potansiyeli taşıyan firmalar olarak karşımıza çıkmaktadır.

5.4.3. Gelenekselin İktisadi Olana Etkisi: ‘Oturmalar’

“Valla işin işte püf noktası ora. Kayseri'nin oturmaları... Yirmi otuz kişilik oturma gruplarında beyin fırtınaları yapıyor aslında. Bu oturmalara kimi dini bir şeyler yakıştırıyor, kimi bilmem ne yakıştırıyor falan filan ama bu oturmaların temel içeriği ticarettir. Bütün tüyolar orada veriliyor. Bütün ortaklıklar orada kuruluyor. Ben sana emanet ver ben sana emanet vereyim gibi. İmece usulü birliktelikler o oturmalarda kuruluyor. Kayseri'nin püf noktası ora”(ÖN, Reklam Sektörü, 06.08.2010 tarihli görüşme)

Kayseri'nin ekonomisinin işleyişine rengini veren, ona özgünlük kazandıran oturma adı verilen faaliyetler, sayıları on ile otuz kişi arasında değişen işadamları gruplarının düzenli aralıklarla gerçekleştirdikleri toplantılardır.

“11 kişiyiz bir mesela çoğunluk arkadaşımız biz her cuma oturma oturuyor. Oturmalarda ne yapılır? Senin işinin derdi dinlenir. Piyasanın durumu, ekonominin

durumu, devletin Türkiye'nin gidişatı konuşulur. Efendimize söyleyeyim hocamız olur dua okunur. Çay kahve içilir. Çerez yenir, meyve yenir. Saat 12 olur herkes evine dağılır”(ÖS, Makine Sektörü, 18.08.2010 tarihli görüşme)

Oturmalar aylık ya da haftalık olarak gerçekleştirilebilmekte, bazı oturmalar ise düzenli olarak para toplanmaktadır. Çoğunlukla bir hoca eşliğinde dua ile başlayan oturumlar ilerleyen saatlerde iş hayatı ve ekonomi üzerine yapılan sohbetlerle devam etmektedir. Derinlemesine görüşme gerçekleştirilen işadamlarından birkaçı dışında hemen hepsi en az bir oturmaya dahil olduklarını belirtmişlerdir. Zaman içinde bu gruplara yeni katılanlar ya da guruptan ayrılanlar olmakla birlikte belli bir oturmaya katılan kişiler genel olarak değişmemekte ve grup varlığını yıllar boyunca sürdürmektedir. Bu nedenle bir işadamı için oturma arkadaşlığı çok büyük bir değer ve önem taşımaktadır. Oturma arkadaşı olmak sağlam ve köklü bir bağla işadamlarını birbirine bağlamakta ve işadamlarına karşılıklı sorumluluklar yüklemektedir aynı zamanda. Bu nedenle işadamları arasında oturumların sürekliliği ve işadamların oturumlara devamına büyük önem verilmektedir.

Bir oturmaya dahil olan ya da olmayan işadamlarının tamamı oturma geleneğinin Kayseri'deki iş hayatının şekillendiren ana unsurlardan biri olduğu ve şehrin ekonomik gelişmesinde hayati bir rol oynadığı konusunda hemfikirdirler. Oturmalar her şeyden önce karşılıklılık ilkesine dayalı bir sosyal sorumluluk müessesesi olma niteliği taşımaktadır. Başka bir deyişle oturumlar, işadamları arasında kurulan enformel bir dayanışma ağı olarak tanımlanabilir.

“İmece usulü birliktelikler oturumlarda kuruluyor. Kayseri'de şu var bir esnaf cemaatten olsun kendi grubundan olsun, bir esnafın işi zora gidiyorsa onu kurtarırlar yani eğer hatası yoksa, kurtarılabilecekse onu kurtarırlar. Mersin'de bağıra bağıra ağıt yaksan o cemaatten para gelmeyebilir ama” (ÖN, Reklam Sektörü, 06.08.2010 tarihli görüşme)

Bu durum Anadolu'daki dayanışma örgüsünün zihniyet dünyası ile ilişkili görülmelidir. Anadolu'da toplumun kişiye yüklediği sosyal sorumluluklar çok büyük bir özenle yerine getirilir. Bu dayanışmanın altında kul hakkı düşüncesi, geçmişte kendisine de yapıldığı ya da bir gün kendisinin de başına geleceği inancı oldukça etkilidir. Bu nedenle düğün, cenaze, yangın vs. toplumsal olaylarda enformel dayanışma sosyal sorumluluk olarak kabul edilmekte ve yaşam boyu bu sorumlulukları yerine getirenlerin itibarları da o derece yüksek olmaktadır. Öyle ki,

sosyal statü göstergelerine Kayseri için ‘yardımlaşma/sosyal sorumlulukları yerine getirme’ de bir gösterge olarak eklenebilir.

Benzer bir durum oturmaların sosyal ağı için de geçerli kabul edilebilir. Sosyal sorumluluğun iş yaşamındaki bir sonucu olarak oturmalarda zor durumda olan iş adamlarına gerekli yardım yapılmakta böylece bir anlamda yardım edenler de belirsizliğin kol gezdiği bu dünyada gelecekte kendi başlarına gelecek bir olumsuzluğa karşı kendilerini bu ilişki ağı içerisinde garanti altına almaktadırlar. Bir anlamda geleceğe yatırım yapmaktadırlar. Dolayısıyla bu ilişki ağları aynı zamanda bir sigorta işlevi görmektedir.

“Sonra burada bir ünsiyet oluyor. Bir samimiyet bir dostluk oluyor. Dostluk da olunca işte dedikodu bitiyor. Haksız eleştiriler ortadan kalkıyor. Yanlış ve doğruyu görmüş oluyor. Veya kişiler gözetim altında oluyor yanlış yapmamaya dikkat ediyor. Diyor ki, ben yanlış yapsam yarın bunlar şunlar hepsi bunu görecektir bunlara malzeme vermiş oluyorum. Bu dayanışmanın en güzel örneklerinden biri. İşte mesela bu dostluklarda ortaklıklar oluyor” (ÇK, Tekstil Sektörü, 14.07.2010 tarihli görüşme)

Oturmalar işadamları arasında samimi, yüz yüze ilişkilere ve karşılıklı güvene dayalı ömür boyu sürebilen bir bağlılığı meydana getiren, başka bir deyişle bir aidiyet duygusunun oluştuğu birer sosyalleşme mekânı ve dayanışma ağı olma özelliği taşımaktadır. Bu bağlamda oturmalar, ekonomik kaynakların sermaye olarak bir araya getirildiği, ekonomiye ilişkin ortak algıların geliştirildiği, mevcut bilgi ve tecrübenin aktarıldığı, gerek ulusal gerekse uluslar arası düzeyde ilişki kurma becerisinin kazanıldığı bir girişimcilik okulu olarak da değerlendirilebilir. Ayrıca oturmalar, işadamları arasında mevcut ekonomik şartların değerlendirilerek bu şartlar bağlamında yeni stratejilerin geliştirildiği bir karar alma mekanizması olarak da işlemektedir. Tüm bu işleyiş ise oturmalarda kurulan dayanışma ağının enformel bir denetim mekanizması ile sürekli gözetim altında tutulmaktadır.

5.4.3.1. Mevcut Kaynakları Sermayeye Dönüştüren Sosyal Etkileşim Örüntüsü Olarak Oturmalar

“...bu oturma grupları içerisinde birbiriyle anlaşabilen insanlar bu küçük küçük sermayeleri bir araya getiriyorlar. Bilgiyi bir araya getirebiliyorlar. Ben oturmalarından ortaya çıkmış birkaç tane fabrika biliyorum. Mesela ... Kayseri’deki zaman zaman beni de çağırırlardı oraya işte onbeş kişilik bir grup var ben de bir işletmeyi yürütüyorum. Dediler ki abi işte şöyle şöyle yapıyoruz, biner mark koyuyoruz her ay. Hanımların gün oturması gibi işte. Bizim üçyüz bin mark paramız oldu ne yapsak diyorlardı. Sonra bir kısmı devam etti bir kısmı devam edemedi

başka bir şey ama bunlar mutlaka şeye katkı veriyor yani kapitalin bir araya gelmesine ve iş yapabilme kabiliyetinin kazanılmasına. Yani orada on kişinin koyduğu biner lira ile üçyüzbin mark birikiyor. Ama diğerinin on bin markı, otuzbin markı hiçbir işe yaramıyor” (KŞ, Çelik Kablo Sektörü, 11.02.2011 tarihli görüşme)

KŞ’nin yukarıdaki ifadelerinden de anlaşılacağı üzere oturmalar işadamlarının kazandıkları küçük birikimleri bir araya getirdikleri ve bu birikimlerin belli bir miktara ulaşmasının ardından sermaye olarak kâr ve büyüme hedefi doğrultusunda bir ekonomik girişime aktarma imkânı buldukları mekânlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Daha önce söylendiği üzere gerek devlet ve gerekse bankalara karşı güvensizlik duygusu besleyen Kayserili işadamları ekonomik faaliyetlerini kapitalist sistem içinde devam ettirebilmek için ihtiyaç duydukları sermayeye ulaşma sorunu ile karşı karşıyadırlar.

Kayserili iş adamları bankalardan kredi almaktansa bu ilişki ağı içerisinde sermaye sorunlarını çözmekte bundan da kârlı çıkmaktadırlar. Bir anlamda kendi aralarında bir teşvik sistemi kurmuş görünmektedirler. Kayserili iş adamları faiz almaktan da ödemekten de hoşlanmadıkları için bankalarla çalışmaktansa finansal sorunlarını aralarındaki dayanışma yoluyla faizsiz çözmektedirler. Oturmalar yeni fikir ve girişimlerin hayata geçirilmesi için gerekli sermayenin bir araya getirildiği ya da elinde kaynak olan bir kişinin bu kaynağı gelecekte kendisine dönmek üzere daha verimli kullanılabileceği kişi ve alanlara aktarma imkânı elde ettiği, sermaye sorunu nedeniyle fikirlerini hayata geçiremeyenlere yeni imkânların tanındığı mekânlar olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Oturmalar aynı zamanda bir etkileşim örüntüsüdür. Mevcut ekonomik kaynakların sermayeye dönüştürülerek kârlı alanlara doğru aktığı bir kanal yani sermaye akışkanlığını sağlayan sosyal bir mekanizmadır.

Bu mekanizmanın sağlıklı bir şekilde işlemlerini sağlayan temel faktörün karşılıklı olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Oturmalar ortak olarak alınan kararlara dayalı olarak mevcut ekonomik kaynaklar bir araya getirilirken ya da bir kişiye aktarılırken işadamları bu kaynakların gelecekte kendilerine bir şekilde dönmesini de garanti altına almaktadırlar. Zira alınan kararlar ve verilen sözler tüm işadamlarının şahitliği altında gerçekleştirilmektedir. Bu şahitlik işadamlarının verdikleri sözden dönmesini neredeyse imkânsızlaştırmakta ve kararın alınmasına ortak olan ve şahitlik eden her işadamına da bir sorumluluk yüklemektedir. Sorumluluğu üstlenmeyen işadamları arasındaki itibarı da ortadan kalkacağından

Kayseri ekonomisinde var olmak isteyen her işadammın kendisine verilen ya da bir şekilde üstlenmiş olduğu sorumluluğu yerine getirmesi bir zorunluluk halini almaktadır.

5.4.3.2. Enformel Sigorta Ağı Olarak Oturmalar

“...bir esnaf cemaatten olsun kendi grubundan olsun, bir esnafın işi zora gidiyorsa onu kurtarırlar yani eğer hatası yoksa, kurtarılabilecekse onu kurtarırlar... Kayseri’de 13-15 trilyon bile düzgün götürdüysen işi para alabilirsin. Nitekim söylediğim rakamlar farazi değil. Doğru rakamlar gerçek verileden bahsediyorum. Kurtarırlar seni işine devam edersin. Bu da yine akşam oturmalarında olan, yapılan, bitirilen işlerden biridir. Analizler yapılır. Kurtarılacak düzgün esnaflığı varsa o adam kurtarılır” (ÖN, Reklam Sektörü, 06.08.2010 tarihli görüşme)

Karşılıklılık ilkesi ve oturmalarda kurulan bağlar kriz dönemlerinde zor durumda kalan Kayserili işadamları için önemli bir güvence teşkil etmektedir. Özellikle kriz dönemlerinde yok olma tehdidi ile karşı karşıya kalan işadamları bağlı oldukları oturmalar vesilesi ile yaşadıkları sorunların üstesinden gerek sermaye gerekse farklı yollarla diğerleri tarafından desteklenerek gelebilmektedirler. ÖN’nin yukarıda verdiği örnekler Kayseri’de hiç de nadir olmayan durumlardır. Bu destek sadece para aktarma yolu ile değil bazen zor durumda olan kişiden mal alarak ya da başka firmalar üzerinde sahip olunan hatır ve güç kullanılarak bu firmalar zor durumdaki işadamına yönlendirilerek ya da yeni ortaklıklara gidilerek de gerçekleştirilebilmektedir.

Ancak bu destek elbette belli şartlara bağlı olarak verilmektedir. Her şeyden destek verilen firmanın bu fırsatı avantaja dönüştürme ve doğru kullanma potansiyelinin bulunduğu yönünde işadamları arasında genel bir kanının varlığı gereklidir. Destek verilecek kişinin oturmalara o güne kadar verdiği önem, alınan kararlardaki sorumluluğunu yerine getirme düzeyi yani karşılıklılık ilkesine gösterdiği bağlılık dikkate alınmaktadır. Ayrıca, söz konusu işadammın dindarlığı, dürüstlüğü, çalışkanlığı, işini ciddiye alarak yapması ve ticari ahlakı da verilecek destek açısından göz önünde bulundurulan kriterler arasında sayılabilir.

Her ne kadar belli kriterlere dayalı olarak gerçekleştiriliyor olsa da rekabetin çok yoğun olarak yaşandığı kapitalist bir ekonomide bu tür bir dayanışmanın pek de rasyonel olmadığı düşünülebilir. Ancak durum bunun tam tersi olarak kabul edilmektedir işadamları tarafından. Rekabet içinde olunan bir firmayı kurtarmanın yanlış olup olmayacağı sorusuna ÖN şöyle cevap vermiştir: “Olur mu o zaman sektör

zayıflar. Firmalar batmaya başladığı anda müşteriler Kayseri'ye değil başka bölgelere kayarlar” cevabını vermiştir. Dolayısıyla işadamlarını birbirlerinin enformel sigortaları haline gelen oturmaların bir diğer işlevinin de bir bütün olarak kentin krizler karşısındaki dayanaklılığını arttırmak olduğunu söylemek hiç de yanlış bir yorum olmayacaktır.

Bu tür bir enformel sigorta mekanizması dahilinde ekonomik faaliyet yürütmenin “temkinli girişimci” olarak tanımladığımız Kayserili iş adamlarının tutumu ile ne kadar uyumlu olduğu da ortaya çıkmaktadır. Kayserili iş adamlarının bir doğal afet olarak gördükleri ekonomik krizler karşısında firmalarını daha dayanıklı hale getiren oturmalar vasıtasıyla temkinli girişimciler hem kendilerini hem de kent ekonomisini belirsizlik ve krizlere karşı daha dayanıklı hale getirerek güven arayışlarında kendileri için sağlam bir liman oluşturmaktadırlar aynı zamanda.

5.4.3.3. Bilgi Akışının ve Stratejik Kararların Mekânı Olarak Oturmalar

“Yirmi kişiye birden soruyor adam. Yirmi otuz kişilik oturma gruplarında beyin fırtınaları yapılıyor aslında... Bütün tiyolar orada veriliyor. Bütün ortaklıklar orada kuruluyor” (ÖN, Reklam Sektörü, 06.08.2010 tarihli görüşme)

“Oturmaların önemi şimdi modern dilde innovasyon diyorlar ya yani insanların birbirini etkilemesi... Bilgiyi bir araya getirebiliyorlar. Ben oturmalarından ortaya çıkmış birkaç tane fabrika biliyorum” (KŞ, Çelik Kablo Sektörü, 11.02.2011 tarihli görüşme)

“Oturmalarda ne yapılır? senin işinin derdi dinlenir. Piyasanın durumu, ekonominin durumu, devletin Türkiye'nin gidişatı konuşulur” (ÖH, Makine Sektörü, 10.08.2010 tarihli görüşme)

İşadamlarının yukarıdaki sözleri oturmalarla temel olarak mevcut ekonomik şartların ve işadamlarının ellerindeki imkanların tartışılarak değerlendirildiği, mevcut şartlar dahilinde nasıl hareket edilmesine dair görüş alışverişlerinin yapıldığı- ki bunu ÖN, “beyin fırtınası” olarak ifade ediyor- ve uygulamaya konulduğu meclisler olduğunu göstermektedir. Bir başka deyişle oturmalar birer danışma meclisi gibi bir nitelik taşımaktadır. Burada işadamları yaşadıkları sorunları ve edindikleri tecrübeleri birbirleri ile paylaşarak atacakları adımları belirlemekte, karşılıklı bir çıkar birliği oluşturmanın yollarını aramakta, yeri geldiğinde yeni ortaklıklara girmekte ve yeni girişimlere kapı aralamaktadırlar.

“Yani aynı sektördeki herkes tam işin püf noktasını verecek hali yoktur ama genel tecrübesinden yararlanılıyor. Yani bir oturmada sacın kaçta alındığı da konuşuluyor. 920 dolarken sen o gün 950 ye almışsan bil ki tedarikçiden kazık

yemişsindir yani. O gün orada ya ben bugün aldım 900 dolara aldım diyor kaç ton aldın diyorsun bilmem bir şey diyorsun. Nerden getiriyorsun diyorsun adam diyo ki aman bu gelen sac bozuk oradan almayın diyor sen de alıp da yanılmıyorsun vs. yani böyle faydaları var”(HG, Metal Sektörü, 15.04.2011 tarihli görüşme)

Oturmalarda paylaşılan bilgiler ve aktarılan tecrübeler iş adamlarına piyasayı çok daha rahat bir biçimde tanıma imkânı vermektedir. Nereden daha sağlam ve ucuz mal tedarikinin yapılabileceği, bir malın fiyatının ne olması gerektiği gibi. Böylece mevcut piyasanın şartlarının bilgisine hâkim olan işadamlarının iş hayatında yaptıkları alışverişlerde hata yapma olasılıkları en aza indirilerek önemli bir rekabet avantajı oluşturulmaktadır. Oturmaların sürekliliği paylaşılan bilgilerin doğruluğunu garanti altına almaktadır. Çünkü bir sonraki oturmada bir önceki oturmada edindiği bilgiler doğrultusunda hareket etmiş iş adamlarının elde ettiği sonuçlar da masaya yatırılacaktır.

Karşılıklı olarak bilgilerin bu şekilde paylaşılması ile riskin azaltılması tam temkinli girişimcinin uygulama yoluna gideceği bir yöntemdir. Oturmalar da kurulan yüz yüze, samimi ve uzun süreli ilişkiler temkinli girişimciler için iş hayatındaki riskleri azaltmanın bir yolu haline gelmektedir. Temkinli girişimcilerden oluşan bir grupta paylaşılan tecrübeler sadece daha önce yapılmış olan hataların tekrarlanmasını önlemekle kalmamakta yapılabilecek potansiyel hataların neler olabileceği üzerine yapılan görüş alışverişleri çerçevesinde risk daha da azaltılmaktadır.

Oturmalar sayesinde kurulan ilişkiler işadamlarının birbirlerinin firmalarına teklifsiz bir şekilde girip çıkmalarına ve birbirlerinin faaliyetlerini daha yakından gzlemleyebilmelerine imkân tanımaktadır. Böylece bir başka firma tarafından daha önce gerçekleştirilmiş bir yatırım ya da faaliyete benzer bir uygulama yapmayı planlayan bir işadamı bu gözlemlerini kullanarak söz konusu yeni yatırım ya da faaliyeti nasıl gerçekleştirebileceğini ve dikkat etmesi gereken hususları daha kolay belirleyebilmektedir. Bu da iş hayatında karşılaşılabilecek riskleri azaltma hususunda oturmaların sağladığı dolaylı bir avantaj olarak değerlendirilebilir.

Oturmalarda kurulan enformel yakın ilişki ağları aynı zamanda formel örgütler arasında ortak faaliyetlerin yürütülmesini de kolaylaştırmaktadır. Örneğin sanayi odasının toplantısı organize sanayi bölgesinde beraber yapılan bir kahvaltının ardından bir oturma burada da gerçekleştirilebilmektedir. Böylece formel örgütlenmeler arasında daha sağlıklı ve yakın ilişkilerin kurulmasına da bir kapı

aralanmış olmaktadır. Bu durum iş hayatı açısından oturmaların sağladığı diğer bir dolaylı avantaj olarak kabul edilebilir.

Oturmalar çerçevesinde gerçekleştirilen bilgi akışının uluslar arası ekonomik ilişkiler kurma becerisini de geliştirdiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Şöyle söylemektedir ÖH:

“Yani bir defa oturmalar da sanayicilerin bir biri ile yakından görüşmesinin verdiği avantajlar. Neler? Diyelim ki birimiz Nijerya’ya mal sattık. Nijerya’da hiçbir ülkede olmayan kanun var sırf Nijerya için. Lacivert bir orijinal bir de kırmızı bir mühür gerekiyormuş. Ben bunu ...’ dan öğrendim mesela. Şimdi o Nijerya’ya çok mal satıyor. Oturduğunuz zaman diyorsunuz ki ya Nijerya’ya sattınız mı sattık aman şuna dikkat et diyor adam o anda” (ÖH, Boya ve Kimya Sektörü, 10.08.2010 tarihli görüşme)

Uluslar arası ekonomik faaliyetler açısından bu tür hayati bilgilerin paylaşılması iş adamlarının uluslar arası ekonomik faaliyetlerini yürütmelerinde küresel ekonomiye uyum sağlamalarında büyük bir rekabet avantajı elde etmelerini sağlamaktadır. Uluslar arası ekonomik ilişkiler açısından iş hayatı üzerine doğru bilgi akışının çok etkili bir şekilde sağlandığı oturumlar iş adamlarının aksi taktirde karanlıkta el yordamı ile bulmak zorunda kalacakları yollarını aydınlatan bir projektör gibi işlemekte, belirsiz ve kaygan ekonomik zeminde işadamlarının karşılaşılabilecekleri yol kazalarını önlemektedir. Bu durum doğal olarak iş adamları arasında daha önce üzerinde durulan küresel ekonomiye olan olumlu bakışın ortaya çıkmasında da etkili olmaktadır. Paylaşılan bu tür bilgiler aynı zamanda uluslar arası ekonomik faaliyetlere girme konusunda tereddüt edebilecek temkinli işadamlarını bu alanda daha atak olma yönünde teşvik etmektedir.

Oturmalar aynı zamanda işadamlarının yeni fırsatlar yakalama potansiyeli de sunmaktadır. Farklı ve yakın sektörler bir araya geldiğinde yeni iş ve alışveriş ilişkileri kurma imkânları da kendiliğinden doğmaktadır. Örneğin MEC şöyle söylemektedir: “İşadamlarının bir araya gelmesi her zaman avantaj sağlar. Mesela ben bir kumaşçı olsam Kayseri’de mobilyacılarla iç içe olmak isterim, niye kumaş satacağım”. Dolayısıyla oturumlar işadamlarının pazar ve müşteri arayışına da katkı sağlamakta onların müşteri potansiyelini önemli ölçüde arttırmaktadır.

“Oturmaların önemi şimdi modern dilde innovasyon diyorlar ya yani insanların birbirini etkilemesi. On onbeş kişilik biri grup oturuyor da işte birisi bir işten bahsediyorsa ötekiler kulak kesiliyor ne oluyor ne bitiyor diye. İplik almak satmak ne demek, iplik üretimi ne demek, pamuk almak işte Adana’dan getirmek

Kayseri’de işlemek ne demek. Ya da herhangi bir malı üretmek, üretimle ilgili bir hikaye dinlemek falan derken insanlarda bir heves oluşuyor” (KŞ, Çelik Kablo Sektörü, 11.02.2011 tarihli görüşme)

Oturmalarda bilgi ve tecrübe aktarımının aynı zamanda bu faaliyetlerin girişimciliğin öğrenildiği ve geliştirildiği sosyal bir ortamı da yarattığını söylemek mümkündür. Yukarıda da görüldüğü üzere KŞ oturmalarda yapılan istişarelerin işadamları arasında yeni yatırımlar ve üretim alanına girme açısından bir heves oluşturduğunu söylemektedir. İş adamları oturmalar yoluyla başarılı bir girişimcinin niteliklerini de çeşitli örneklerle görme imkânına kavuşarak onları kendilerine örnek almaktadır.

5.4.3.1.5.4.3.4. Girişimci Okulu Olarak Oturmalar

Girişimcilerden oluşan bir sosyal ortama babaları vasıtası ile giren ve bu şekilde yetişen yeni nesil için de oturmalar çok büyük önem taşımaktadır. Böylece oturmalar girişimcilik açısından beşeri sermayenin oluşturulmasında da etkin bir rol oynamaktadır. Örneğin otuzlu yaşlarını süren genç bir işadamı olan MEC büyükleri vasıtasıyla çeşitli oturmalara katılmaya özen gösterdiğini ve bunun girişimci olarak kendisini geliştirmesinde oldukça faydalı olduğunu belirtmektedir. Oturmalar daha önce söylendiği üzere bir girişimci okulu olma niteliğiyle ve ilişki ağına giren kişileri destekleme mekanizmalarıyla yeni girişimciler için yeni faaliyet alanları açmakta ve imkânlar tanımakta, firmalar arasındaki akrabalık ilişkileri de kendi firmalarında başarı fırsatı yakalayamayan gençlere girişimcilik imkânlarının sağlanmasını beraberinde getirmektedir.

Oturmalar, bu değer, köken ve yaşam tarzının benzeşmesine dayalı ilişki ağlarının kurumsallaştığı alanlar olarak kabul edilebilir. Oturmalar aynı zamanda iktisadi rasyonalite ile geleneksel zihniyetin uzlaştıran bir sosyalleşme aracı olarak işlev görmekte, birer girişimci okulu gibi çalışmaktadır. Yeni fırsatlar, kârlı alanlar bu oturmalarda tartışılmakta ve yeni stratejiler geliştirilmektedir. Piyasa ile ilgili bilgi alışverişi yine burada önemli bir yer tutmaktadır. Dolayısıyla geleneksel bir faaliyet olarak oturmalar, mevcut iktisadi zihniyetin bir taraftan korunmasını sağlarken bir taraftan da bu zihniyet içinde var olan ve günün koşulları ile ters düşen zihniyet kalıplarının terk edilmesini sağlayan bir sosyalleşme alanını oluşturmaktadır.

Oturmalarda oluşan gruplar birer cemaat örgütlenmesi olarak işlemektedir ve bu örgütlenme biçimi yukarıda sayılan süreçleri beraberinde getirmektedir. Bu cemaat tipi örgütlenme karşılıklı bir çıkar birliği içinde yeni ve dinamik bir güce sahip işadamları gruplarının oluşmasını sağlamakta ve bu gruplara dahil olan işadamlarına pek çok yeni fırsat sunmaktadır.

5.4.4. Kayserili İşadamları ve Hayır Faaliyetleri: Zenginliği Paylaşmak

“Şimdi zaten dinimizde bir yardımlaşma yani zekât müessesesi var. İnsanlarla paylaşırsanız, o birilerinin fakirin benim malımda ne hakkı olabilir? demiyorsanız. Kazandığının bir kısmını onlarla paylaşırsanız. Bundan rahatsızlık değil, mutluluk duyarsınız. Zenginlik de fakirlik de neticede bir imtihandır. Eğer siz bugün yaşadığının hesabını bir gün mutlaka verecekseniz ve bu düşüncedeyseniz zaten rahatsız olursunuz. Eğer böyle bir inancınız yoksa yani bunun ne bu dünyada ya da öbür dünyada hesabının sorulmayacağı düşüncesindeyseniz zaten bir probleminiz yok, kaygınız da yok” (ÇK, Tekstil Sektörü, 14.07.2010 tarihli görüşme)

“Zengin malında fakir’in hakkı vardır” düşüncesi her ne kadar Batı örneğinde kapitalist bir girişimcinin çıkarlarına uygun düşmese de Kayseri’de bu düstur işadamları tarafından büyük ölçüde kabul görmektedir. Mülkiyete ilişkin bu anlam kodunun işadamları tarafından içselleştirilmesinde sahip olduğu dini referanslar oldukça etkilidir. Bu anlam kodu batı zihniyetindeki bireysel çıkarla genel çıkar arasında var olan çelişkiyi de ortadan kaldırmaktadır. Bu durum Kayserili işadamlarının gözünde genel çıkara yönelik faaliyetlerin özel çıkarlar doğrultusunda kullanılmasının meşruiyeti için de bir temel oluşturmaktadır. Böylece liberal anlamda herkesin kendi çıkarlarının peşinde koşmasının kendiliğinden genel çıkar için en doğru olanı ortaya çıkardığı “görünmez el”in yerini genel çıkara yönelik bilinçli faaliyetlerin özel çıkarla da uyumlu olduğu, genel çıkarın gözetildiği faaliyetlerin yine bilinçli olarak özel çıkarlara yönelik olarak kullanılmasında bir sakıncasının bulunmadığı bambaşka bir dünya algısına bırakmaktadır.

“Sermayeyi hayırlı yerde kullanmak lazım, çünkü her varlığın bir hesabı var... Kayseri’nin başarısında da bu var ben size söyleyeyim. Sermayenin hayırlı kullanılmasında var başarı. Bugün Boydak Holding’in ben şahsen bakışım öyle, sermayesini hayırlı kullandığı için büyüyor. Bunun için de dua alıyor herkesten. Eğitime destek veriyor, fakire fukaraya destek veriyor, hastanelere destek veriyor. Bundan daha güzel bir sermaye kullanımı olur mu? Elbette işine gücüne de kullanacak sermayesini ama. Sermaye buralarda da kullanılmalı yani” (EK, Tekstil Sektörü, 17.07.2010 tarihli görüşme)

EK'nın yukarıdaki sözleri yapılan hayır işlerinin bu dünyada da bir karşılığı olduğu inancını dile getirmektedir. Allah rızası için yapılan bu faaliyetlerin kendiliğinden doğurduğu bir sonuçtur bu. Kâr peşinde koşup zenginleşmeye çalışırken kazandıklarınızın bir kısmını paylaştığınızda Allah bunun karşılığını hem bu dünyada hem de öbür dünyada verecektir başka bir deyişle zenginliğiniz de artacaktır. Dolayısıyla zenginleşme genel çıkara yönelik gerçekleştirilen bilinçli faaliyetlerin bir sonucu iken aynı zamanda özel çıkara da hizmet eden bir durumu da ortaya çıkarmaktadır. Zira zenginleştığınız kadar genel çıkara hizmet etme olanaklarınız da artacaktır. Bu iki şekilde gerçekleşecektir, zenginleşme ile orantılı olarak daha fazla insanı istihdam etme imkânı ortaya çıkacak ve yine zenginlikle doğru orantılı olarak daha fazla miktarda bir kaynağı hayır işlerinde kullanmak da mümkün olacaktır. Genel çıkara yönelik bilinçli faaliyetler özel çıkarı, özel çıkara yönelik bilinçli faaliyetler ise genel çıkarı destekleyecektir.

Bu tür bir algılama tarzı ile zenginliğin de fakirliğin de bir imtihan olduğu bu dünyada söz konusu imtihanın farkında olarak hareket ettiğiniz müddetçe kâr peşinde koşmak, bu yönde çıkabilecek fırsatları mümkün olduğunca iyi değerlendirmek konusunda bir meşruiyet sorunu ile karşılaşmak söz konusu olmaktan çıkmaktadır. İmtihanın farkında olmanın somut göstergesi olan hayır işlerini özel çıkarlara hizmet etmesi de doğal bir durum haline gelmektedir. Böylece gelenek ile iktisadi rasyonalite arasında bir uyum doğmakta ve hayır işlerinin iktisadi hayatta işlevsel olarak kullanılmasının yolu da açılmış olmaktadır.

Bu nedenle Kayseri'de yapılan hayır işlerinin görünür olmasında herhangi bir sakınca görülmemektedir. Hayır işleri daha çok camilere, okullara, sağlık ocağı, hastane, parklara, yollara, ormanlara, kütüphanelere yönlendirilmekte bu buralarda aileden kişilerin isimlerine büyük puntolarla yer verilmektedir. Bir işadammın ya da ailesinden bireylerinin isimlerinin bu kalıcı eserler üzerinde görünür olması istenmektedir. İşadamları yaptıkları hayır işlerinin kendilerine sağladığı avantajları kullanıyor olmaktan ya da bunu dile getirmekten çekinmemektedir. Hatta bir tanesi ile yapılan görüşmede konu her zaman bir şekilde hayır işlerine getirilmiştir. Kayseri'deki hayır işlerine yönelik sorulan soruya cevap verirken derinlemesine görüşme yapılan işadamlarının hemen tümü gerçekleştirdikleri sosyal sorumluluk

projeleri ve hayrı işlerinden mutlaka bahsetmişlerdir. Örneğin KŞ'nin bu soruya verdiği cevap aşağıdaki şekilde olmuştur.

“Kayserililer bunu yapmak zorunda diye düşünüyorum ben. Devleti beklersen’da bir anaokulunun yapılması beş sene sürmüştü. Hala tam yapılmamış Belediye başkanı, kaymakam bunda ısrar etti. Tamam dedik bunu biz yapalım. Bu bir ihtiyaç. Toplum da bunları bekliyor artık. Yani toplum bekleyince bu bir görev oluyor. Bunu İstikbal grubu da yapıyor. Başkaları da yapıyor. Bu iyi bir gelenek. Üniversite’de ... diye bir bölüm açmışlar. Türkiye’de olmayan bir bölüm. Biz de dedik ki bizim misyonumuza uygun böyle bir yatırım. Yani Türkiye’de ilk olacak bir şey. Zaten bizim Has Çelik olarak yaptığımız şeyler Türkiye’de ilk değilse de Kayseri’de hepsi”(KŞ, Çelik Kablo Sektörü, 11.02.2011 tarihli görüşme)

Sosyal sorumluluğa yönelik faaliyetlerdeki görünürlüğe verilen önem bu durumun iş adamlarına gerek kendi aralarında gerekse toplum nezdinde kazandırdığı itibarı önemli ölçüde etkilemektedir. EK, “Bir aile şirketinin saygınlığı ne ile ölçülür?” sorusuna şöyle cevap vermiştir.

“Bir aile şirketinin saygınlığını ne kadar çok hizmet veriyorsa onunla ölçerim. Orada okul yaptırmış, burada cami yaptırmış, saygınlığını onunla ölçerim. Ha şu kadar para kazanmış saygınlık o kadar olmaz. Ama şu kadar devlete vergi vermiştir, o saygınlık derecesidir. Demek ki vermekle saygınlık artıyor. Sizin ne kadar çok seveniniz varsa, ne kadar çok dostunuz varsa, ne kadar çok geleniniz gideniniz varsa o kadar çok saygınlığınız artar. Hiç kimseyle ilgilenmiyorsanız, kimse de size gelip gitmiyorsa, ah bolca da altınınız var hiçbir saygınlığınız yoktur. Veren el alan elden üstün deriz ya hani. Vererek üstünlük kazanıyorsun, vererek tanınırlığınız artıyor, tanınma şartlarını oluşturuyorsunuz ve o da size çevre edindiriyor”(EK, Tekstil Sektörü, 17.07.2010 tarihli görüşme)

Zenginliği paylaşarak sosyal sorumluluğunu yerine getirme davranışı Kayserili iş adamlarının sınıfsal konumlarının bir nişanesi, bir itibar ölçüsü haline gelmektedir. Çokça hayır işleri yapan bir işadamlarının statüsü yükselmekte ve güvenilirliği artmaktadır. Avrupa ve İstanbul burjuvazisinin aksine Kayseri burjuvazisi belli bir yaşam tarzı üzerinden kendisini konumlandırmaktan ziyade bir ölçüde zenginliğini yerel düzeyde paylaşmakta, okul yaptırarak, kent projeleri geliştirerek ya da geliştirilmiş projelere destek vererek sınıfsal konumunu pekiştirmektedir.

5.4.5. Temellendirilmiş Kuram Oluşturma Sürecinde Küresel Kapitalist Ekonomik Sistemde Var Olmanın Kavramsal Değerlendirmesi

Kayseri ekonomisinin küresel ekonomik sistemde var olma becerisini etkileyen faktörlerden ilki Kayserili işadamlarının küreselleşme algılarıdır. Bu algının özellikleri şöyle sıralanabilir:

1. Küreselleşmenin ulaşım ve iletişim imkânlarının arttığı küçülen bir dünyada yaşamak olarak tasavvur edilmesi.
2. Küçülen dünyanın ekonominin aktörlerinin karşılaşma mekânı olarak algılanması.
3. Bu karşılaşma mekânında ürün, teknoloji bilgi ve pazara aracısız olarak daha özgürce ulaşma imkânlarını doğurduğu düşüncesi.
4. İlk üç algılama biçiminden hareketle temkinli girişimcinin güvenlik arayışında, küreselleşmenin yeni imkânlar anlamına gelmesi.

Bu nitelikler çerçevesinde ortaya çıkan küreselleşme algısının Kayserili işadamında küreselleşmenin imkânlarından yararlanmak üzere kâr hedefi doğrultusunda dünyada meydana gelen gelişmeleri öğrenerek onlara ortak olma arzusunu doğurarak Kayseri ekonomisinin küresel pazarlara eklemlenmesini kolaylaştırmaktadır.

İkinci faktör Kayseri firmalarının kurumsallaşma sürecine girme çabalarıdır. Kayserili işadamları açısından kurumsallaşma bir firmanın varlığının bekası anlamına gelmektedir ve aşağıdaki nitelikleri taşımaktadır.

1. Firmanın işleyişinin kişisel başarı ve ilişkilerden bağımsızlaştırılması
2. Firmanın faaliyetlerinin akılcı olarak oluşturulmuş, sınırları açıkça belirlenmiş kriterler çerçevesinde düzenlenmesi
3. Firma örgütlenmesinde departmanların ve görevlerin açıkça tanımlanması ve kesin kurallara bağlanması

Kayserili işadamlarına göre kurumsallaşmanın gerçekleştirilebilmesi için ödenmesi gereken bedeller şunlardır:

1. Geleneksel ilişki ağlarından vazgeçmek
2. Aile içindeki geleneksel hiyerarşinin bozulması
3. Mevcut mülkiyet anlayışının değişmesi

4. Geleneksel değer ve alışkanları bırakmak
5. Sermayenin önemli bir kısmını kâr hedefi dışında bir alanda kullanmak

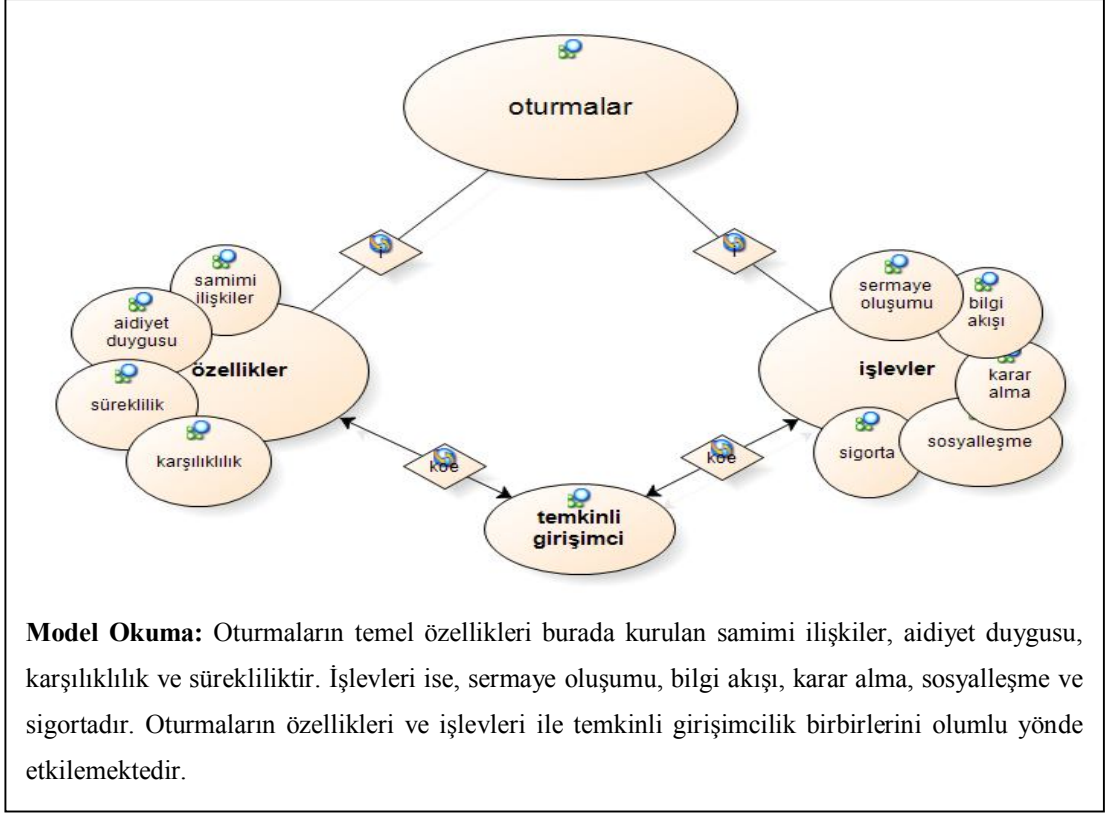
Üçüncü faktör, iktisadi rasyonalite ile geleneğin uzlaştırıldığı bir dayanışma ağı olan oturmalarıdır. Oturmalar, işadamlarının belli aralıklarla gerçekleştirdikleri ve sosyal sorumluluğun iş hayatına taşındığı faaliyetler şeklinde tanımlanabilir. Oturmalara katılan işadamları gruplarının temel özellikleri şunlardır: Yüz yüze samimi ilişkiler, süreklilik, karşılıklılık ve aidiyet duygusu

Kayseri ekonomisine rengini veren oturmaların ekonomik yaşamdaki işlevleri ise şöyle sıralanabilir:

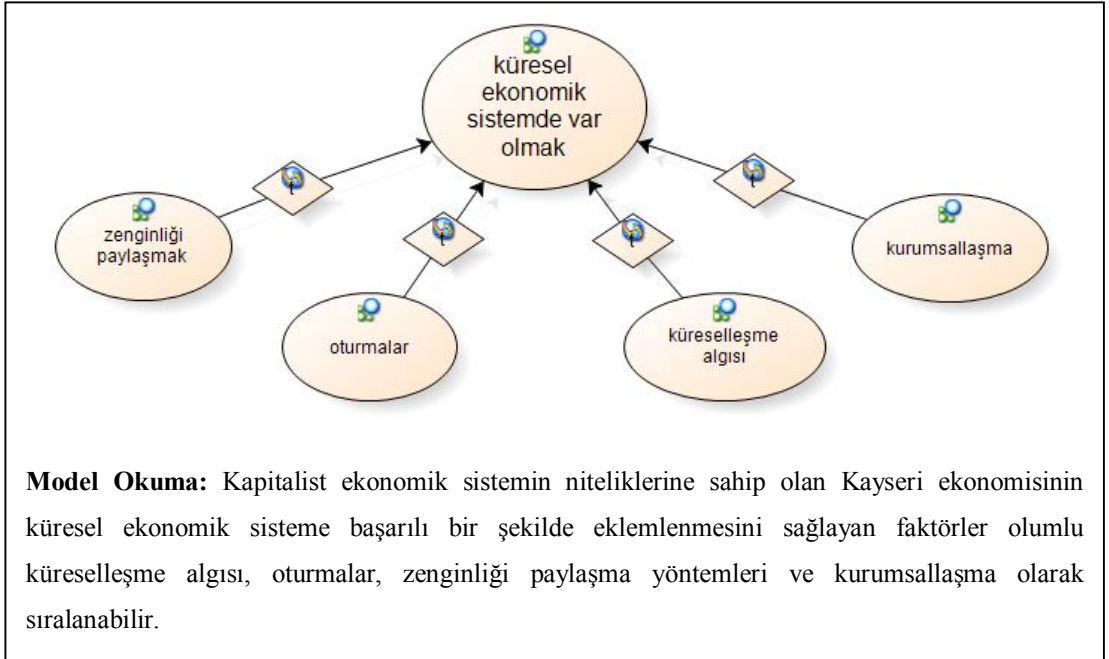
1. Mevcut kaynakların sermayeye dönüştürülmesi
2. Bilgi akışının gerçekleşmesi ve karar alma mekanizmalarının oluşturulması
3. Enformel bir sigorta ağı olarak krizlere karşı dayanıklılığın artırılması
4. Temkinli girişimcilerin yetiştirildiği bir sosyalleşme mekânı olması

Oturmalar bir taraftan temkinli girişimci için bulunmaz fırsatlar sunarken diğer taraftan temkinli girişimcinin yeniden üretildiği mekânlar olarak karşımıza çıkmakta ve bu yolla Kayseri ekonomisine rengini vermektedir. Bu dört faktör Kayseri ekonomisinin küresel kapitalist ekonomik sistem içinde var olma hususunda sahip olduğu özgül nitelikleri oluşturmaktadır. Küreselleşmeye atfedilen olağan üstü olumlu anlam, kurumsallaşma arzusu, oturmalar ve zenginliği paylaşma zihniyeti Kayseri ekonomisinin küresel ekonomik sisteme eklenme sürecine rengini vermekte ve onu kolaylaştırmaktadır.

Model 16: Kayseri'ye Özgü Bir Sosyal Dayanışma Ağı Olarak Oturmalar ve Girişimci



Model 17: Küresel Ekonomik Sistemde Var Olmanın Temelleri



6. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

1970'lerin sonunda oldukça sınırlı bir üretim kapasitesi ve sermaye birikimine sahip olan Kayseri ekonomisi, 1980'lerde uygulanmaya başlanan ekonomide dışa açılma politikaları ile birlikte tehlikelerle dolu ama bir o kadar geniş bir hareket alanı sağlayan ve yeni fırsatlar sunan kapitalizmle yüz yüze gelmiştir. Bu karşılaşma bir göle benzetilebilecek Kayseri ekonomisi içinde küçük balıkçı teknelerinin sahipleri olan işadamlarını, büyük bir okyanusta büyük avlara çıkmak üzere güçlü gemiler inşa etmeye zorlamış ve onları ellerindeki tüm kaynakları sonuna kadar en verimli şekilde kullanmanın yollarını aramaya itmiştir. Böylece Kayseri ekonomisinin kapitalist ekonomiye dahil olma süreci esas olarak bir arayış hikayesi olarak ortaya çıkmıştır.

Araştırmanın konusu kapitalist ekonomik sistem içerisinde, Kayseri ekonomisinin temel aktörleri olan işadamlarının ürettiği ve kentin ekonomik yapısına da karakterini veren sosyoekonomik süreçlerdir. Sosyoekonomik süreçlerle de iş adamlarının maddi koşulları, zihniyet dünyaları ve davranışları ile bunlar arasındaki bağlantıların oluşturduğu etkileşim örüntüleri kastedilmektedir. Araştırma konusu üç temel bileşen barındırmaktadır. Birincisi kapitalizm, ikincisi Kayseri ekonomisi ve son olarak Kayseri'deki iktisadi hayatın itici gücü olan işadamları

Kayseri'nin 1980'lerden sonra sergilediği hızlı ekonomik gelişme ve sanayileşme performansına bakıldığında, kapitalist bir sisteme sahip olduğu kabul edilebilir. Araştırma, bu kabulden hareketle kapitalizmin ortaya çıkışından bugüne değişmeyen niteliklerine uygun sosyoekonomik süreçlerin Kayserili işadamları tarafından nasıl ve hangi mekanizmalarla üretildiği sorusu üzerine odaklanmaktadır.

Bu çalışma temellendirici kuram (grounded theory) araştırma stratejisine dayalı olarak Kayseri ekonomisine sosyolojik açıdan bir açıklama çerçevesi geliştirme amacı taşımaktadır. Başka bir ifade ile araştırmanın nihai hedefi Kayseri ekonomisinin kapitalist ekonomik sisteme eklemlenme süreci üzerine bir temellendirilmiş kuram oluşturmaktır. Araştırmanın her adımı bu nihai hedef doğrultusunda kurgulanmış ve her adımda nihai hedefe ulaşmak için Kayserili işadamlarının kapitalizmin temel niteliklerine ilişkin algıları ve kapitalizme uyum

mekanizmaları üzerine görece dar kapsamları kavramsal açıklama çerçeveleri oluşturulmuştur.

Söz konusu açıklama çerçeveleri temellendirilmiş kuram stratejisinin bir gereği olarak alandan elde edilen verilere dayalı olarak geliştirilmiştir ve her biri birer model halinde ortaya konulmuştur. Her bir açıklama çerçevesi bir veya birkaç merkez kategori ile ilişkilendirilen alt kategorilerden oluşmaktadır. Gelineen noktada, bir temellendirilmiş kuram oluşturmak için, tüm bu açıklama çerçevelerinin tek bir merkez kod etrafında bütünleştirilmesi gerekmektedir. Böylece Kayseri ekonomisinin ve işadamlarının kapitalizmle olan serüveni bir temellendirilmiş kuram ile soyut bir açıklama çerçevesine kavuşmuş olacaktır.

Bu bölümde önce araştırma boyunca geliştirilen Kayserili işadamlarının kapitalizmin temel niteliklerine ilişkin algıları ve kapitalizme uyum mekanizmaları üzerine görece dar kapsamları kavramsal açıklama çerçeveleri merkez kod olarak seçilen arayış kodu etrafında paradigma modeli³⁷ kullanılarak bütünleştirilecektir. Zira alandan elde edilen veriler, Kayserili işadamlarının kapitalist ekonomiye dahil olma tecrübelerinin esas olarak bir arayış hikayesi olduğunu göstermiştir. Bu çerçevede öncelikle Kayserili işadamlarının kapitalist ekonomiye dahil olma sürecinin genel betimleyici bir hikayesi oluşturulacak ardından bu hikayenin kılavuzluğunda oluşturulan temellendirilmiş kurama son şekli verilecektir.

Kayseri ekonomisinin kapitalizmle olan hikâyesi esas olarak Özal döneminin neo-liberal politikaları ile başlamıştır. Kayseri ekonomisi bu politikaların hayata geçirilmesi ile birlikte ilk kez kapitalist ekonomik sistemle direkt olarak karşı karşıya gelmiştir. Bu karşılaşma Kayseri ekonomisi ve onun temel aktörleri olan işadamlarının kapitalist ekonomik sisteme dahil olmak üzere bir arayış içine girmesine yol açmıştır. Sermaye birikimi ve kâr yoluyla sürekli büyüme zorunluluğu, bu zorunluluğun getirdiği pazar arayışı ile uluslar arası ekonomik ilişkilerin yoğunlaşması ve yaygınlaşması, kapitalizmin ihtiyaçlarına uygun bir devlet yapılanması ile insan kaynağı olarak sıralanabilecek Kapitalizmin temel nitelikleri sadece bu arayışa yol açmamış aynı zamanda onun yönünü ve biçimini de belirlemiştir. Zira bu temel nitelikler sadece kapitalizm olgusunu oluşturmakla

³⁷ Paradigma modeli için bkz. eksen kodlama sayfa. 48-49

kalmayıp aynı zamanda kapitalist bir ekonominin ihtiyaçlarını da ihtiva etmektedir. Söz konusu ihtiyaçları karşılama potansiyeline sahip olanlar kapitalist niteliklerle işleyen ve büyüyen ekonomiler haline gelirken olmayanlar kaynaklarını onun hizmetine sunmakla yetinmek zorunda kalmaktadır. Dolayısıyla ekonomide dışa açılma politikaları ile bir şekilde kapitalizme dahil olmak zorunda olan Kayseri ekonomisi, iki seçenekle karşı karşıya kalmıştır: Ya kapitalist bir ekonomiye sahip olmak ya da ona konu olmak. Bu süreçte Kayseri ekonomisi kapitalizmin okyanusunda batmamış onun şartlarına uyum sağlayarak güçlenmeyi başarmıştır. Başka bir ifade ile kapitalizmin temel nitelikleri çerçevesinde işleyen bir ekonomi haline gelebilmiştir.

1980'lerle başlayan bu hikâyenin bugün için mutlu sonla neticelenmesinde Kayseri ekonomisinin kendine özgü koşulları etkili olmuştur. Bu koşullardan en önemlisi Kayseri'nin tarih boyunca gelişmiş bir ticaret merkezi olmasıdır. Şehrin ticari birikimi ona kapitalist bir ekonomiye sahip olmak için gerek şart olan sermaye birikimini oluşturmuştur. Bu birikim aynı zamanda kapitalizmin ihtiyaç duyduğu bir diğer faktör olan girişimcinin ortaya çıkışına kaynaklık etmiştir. Kayseri'nin ticari geleneği kâr odaklı bir zihniyete yol açmış bu zihniyet yapısı Kayserililerin birer kapitalist girişimciye dönüşmelerini kolaylaştırmıştır.

Söz konusu koşullardan bir diğeri Kayseri'nin doğal ekonomik kaynaklar açısından fakir bir bölge olmasıdır. Bu husus, Kayserili girişimcilere kapitalizme uyum sağlamaktan başka bir seçenek bırakmamış ve onları sermayelerini üretime aktarmaya zorlamıştır. Bu noktada devreye Kayseri'deki devlet yatırımları ve sanayi sitesinin erken bir dönemde hayata geçirilmiş olması girmiştir. Devlet yatırımları üretimde işe koşulabilecek insan kaynağını ve üretim bilgisini Kayseri ekonomisine kazandırmıştır. Sanayi sitesinden edinilen tecrübeler kentin yeni ve verimli bir şekilde işleyen üretim mekânları kurmasında etkili olmuştur.

Dolayısıyla geçmişten gelen ticari birikim, doğal ekonomik kaynaklardan yoksunluk, devlet yatırımları ve üretim mekânları kurma tecrübesi Kayseri ekonomisine kapitalizmin ihtiyaçlarına cevap verecek bir potansiyel sağlamıştır. Bu potansiyel sürekli büyüme odaklı kapitalizmin zorlayıcı nitelikleri ile birleşerek işadamlarını kapitalist ekonomik sistem içinde ayakta kalmalarını sağlayacak arayışlara girmelerine yol açmıştır.

Bu arayışta kapitalizmi algılama biçimleri ve küreselleşmeye yükledikleri olumlu anlam Kayserili işadamlarına kılavuzluk etmiştir. Sermaye birikiminin sürekliliğine dayalı olan ve durmanın para kaybetmek anlamına geldiği kaygan ve belirsiz bir ekonomik zemine sahip kapitalist ekonomik sistemde Kayserili işadamları kâr ve güvenlik arayışı içinde hareket etmişlerdir. Kâr arayışı onları, yeni pazarlar bulmanın, uluslar arası ekonomik ilişkiler kurmanın ve devletle işbirliği içine girmenin yollarını aramaya sevk etmiştir.

Güvenlik arayışı ise, bir Kayseri geleneği olan oturmaların ticari hayata rengini vermesine yol açmış ve temkinli girişimciyi doğurmuştur. Oturmalar, mevcut kaynakların sermayeye dönüştürülerek ekonomiye aktarılmasını sağlamış, hızlı bir bilgi akışı ve karar mekanizması olarak işlemiş ve işadamları için enformel bir sigorta ağı oluşturmuştur. Bankalara ve devlete karşı derin bir güvensizlik duyan temkinli girişimci öz kaynaklarını mümkün olan verimli şekilde kullanmaya çalışarak, yavaş fakat sağlam bir büyüme stratejisi ile hareket ederek firmasını krizlere karşı dayanıklı hale getirmiştir. Krizlere dayanma başarısını gösteren her firma bu süreci bir yenilik ve öğrenme sürecine dönüştürerek kriz kendisi için bir fırsata dönüştürmüştür.

Her ne kadar kâr hedefi doğrultusunda hareket etse de geleneksel bir bakış açısına sahip temkinli girişimci kâr arayışında öncelikle denenmiş olanı tercih etmiştir. Böylece başarı kazanmış belli sektörlerde birden bire pek çok Kayserili el atmış ve söz konusu sektörde amansız bir rekabet ortaya çıkmıştır. Bu amansız rekabet temkinli girişimciyi sürekli olarak daha iyisini yapmaya zorlamış ve yenilik üretmeyi daha güvenli bir alan haline de getirmiştir. Böylece geleneksel düşünce temkinli girişimciyi yeniliğe zorlayan bir güce dönüşmüş ve Kayseri'nin ekonomik başarısında önemli bir faktör olmuştur.

Bu süreç sonucunda Kayseri'de özellikle tekstil, mobilya, çelik kapı ve beyaz eşya sektörleri büyük bir gelişme göstermiş ve her sektörde görece büyük ve güçlü hâkim firmalar ortaya çıkmıştır. Hâkim firmalar, yeni strateji ve uygulamalar geliştirme güçleri ile bir taraftan içinde bulundukları sektörün güçlenmesini ve büyümesini sağlayarak bu sektörde faaliyet gösteren firmalar için yeni imkânlar oluştururken, kendi çıkarları doğrultusunda piyasadaki diğer firmaları belirleme ve

onların faaliyetlerini denetleme ve yönlendirme gücüne sahip olan firmalar olarak tanımlanabilir.

Oturmalar ve geleneksel ilişki ağları Kayseri’de hâkim firmalarla görece zayıf firmalar arasında güçlü ilişkilerin kurulmasında etkili olmuştur. Belli bir sektörde hâkim firmaların varlığı o sektörün gelişmesinin de önünü açmış ilişki içinde bulundukları görece zayıf firmalara işlerinin belirli bir kısmını yönlendirerek onlara pazar garantisi sunmuş, aynı zamanda üretim süreçlerini geliştirmelerinde yardımcı olmuştur.

Görece güçlü her firma kendisinden görece zayıf firmalara iş vererek hem onları belirlemiş hem de onlara işlerini geliştirme ve büyütme fırsatı tanımıştır. Böylece Kayseri’de güçlü olan sektörlerde görece büyük ve küçük firmalar arasında iç içe geçmiş halkalara benzeyen bir üretim ilişkisi ağı ortaya çıkmıştır. Görece küçük ve zayıf firmaların bir kısmı, yeni bir ürün ya da bir tesadüfle (fuar gibi) yurtdışına açılma imkânını bulduklarında da hâkim firmalar ile olan ilişkilerinin kendilerine kazandırdığı üretim potansiyelini değerlendirmişlerdir. Başka bir ifade ile hâkim firmalarla kurulan ilişkiler görece zayıf firmaları söz konusu halkaların içine hapsetse de bu halkaların dışına çıkmayı sağlayacak ara kanalların oluşmasına da neden olmaktadır. Bu kanalları değerlendiren firmalar hızlı bir büyüme sürecine girerek yeni kendisinden görece zayıf firmalarla benzer ilişkiler kurmakta ve bir halka oluşturmaktadır.

Kayseri ekonomisinin bugün geldiği noktada karşı karşıya kaldığı en önemli sorun belli büyüklüğe gelmiş firmaların bekalarını sürdürmeleridir. Geleneksel ilişki ağları içinde aile şirketleri olarak büyüyen bu firmalar artık kurumsallaşma çabası içindedirler. Kurumsallaşmayı geleneksel düşünce ve ilişki ağlarından sıyrarak ekonomik rasyonaliteye dayalı bir olgu olarak kabul eden işadamları için bu süreç aynı zamanda ciddi anlamda bir zihniyet değişikliğini de beraberinde getirmektedir. Kayserili işadamları kapitalist ekonomideki varlıklarının alacağı biçimin kurumsallaşmada elde edecekleri başarıya bağlı olduklarını düşünmektedir.

Dolayısıyla Kayseri ekonomisi bugün 1980’lerde olduğuna benzer bir yol ayrımında bulunmaktadır. Kayserili işadamları ya kurumsallaşma sürecini başarı ile tamamlayacaklar ve kapitalist nitelikte işleyen ekonomilerinin bu nitelikler çerçevesinde işlemeye devam etmesini sağlayacak şekilde bir büyüme trendi

yakalayacaklar ya kapitalizmle baş etmenin farklı yollarını keşfedecekler ya da kapitalizme konu haline geleceklerdir.

Bu hikâye, esas olarak, kapitalizmin temel nitelikleri çerçevesinde ekonomik hayatta var olabilme arayışının bir hikâyesidir. Bu nedenle üçüncü ve dördüncü bölümde alandan elde edilen verilere dayalı olarak geliştirilen kavram ve açıklama çerçevelerinin arayış kodu etrafında bütünleştirilmeleri gerektiği sonucuna varılmıştır. Bu arayış neyin arayışıdır ve temel özellikleri nelerdir? Sorusunun cevabı ise kapitalizmin temel niteliklerinde yatmaktadır. Arayışın temelinde kapitalizmin beraberinde getirdiği sürekli büyüme zorunluluğu bulunmaktadır. Sermaye birikimi ve kâra dayalı bir ekonomik sistem olan kapitalizm iş adamlarını sermaye birikimlerini çoğaltmak üzere kâr arayışına sürüklemektedir. Bu arayış beraberinde yeni pazarlar bulma ve uluslar arası ekonomik ilişkilere dahil olma arayışını getirmektedir. Devletin kapitalizmde oynadığı rol işadamlarını aynı zamanda devletle ilişkiler kurma arayışı içine de sokmaktadır. Belirsiz ve kaygan ekonomik zeminde ayakta kalmanın en önemli koşulu ise yenilik arayışıdır. Zira bu zeminin beraberinde getirdiği rekabet ortamı içinde kârlılığın devamı ancak üretim örgütlenmesi, teknoloji, ürün çeşidi ve niteliğinde yenilik üretmekle mümkün olmaktadır. Birbiri ile iç içe geçmiş bu arayış sürecinde başarılı olmak ise bir başka arayışın içine girmekle mümkündür. O da formel örgütlenmeler ve enformel ilişki ağları kurma arayışıdır.

Bu durumdan yola çıkılarak çalışmanın merkez kategorisi ‘arayış’ adı ile kavramsallaştırılmaya çalışılmıştır. Arayış, temel olarak kapitalizmin temel niteliklerine uyum sağlama yollarını aramak olarak tanımlanabilir. Arayışın ortaya çıktığı alanlar yukarıdaki gibidir. Ancak Kayseri ekonomisinin kapitalizmin temel nitelikleri çerçevesinde var olma arayışını açıklama gücüne sahip bir temellendirilmiş kuram oluşturmak ancak bu kavramın paradigma modeli çerçevesinde analizi ile mümkündür.

Daha önce de belirtildiği üzere paradigma modeli, nedensel koşullar, olgu, incelenen olgunun özel koşulları yani bağlam, işe karışan koşullar yani genel yapısal şartlar, eylem stratejileri ve sonuçlar olmak üzere birbiri ile bağlantılı altı unsurdan oluşmaktadır. Ancak bu çalışmaya özgü bir durum olarak, kapitalizmin genel

nitelikleri, arayışın ortaya çıkmasındaki hem nedensel koşulları hem de genel yapısal şartları oluşturmaktadır. Bu nedenle nedensel ve yapısal koşullar tek bir ilişki tipi olarak tanımlanmıştır. Buna göre nedensel ve yapısal koşullar ilişkisi, bir kategorinin diğerinin nedensel ya da yapısal koşulu olduğunu ifade etmektedir. Nedensel koşul, kategorinin ortaya çıkmasına ya da gelişmesine yol açan vaka, durum ve olaylara; yapısal koşul, kategorinin içinde bulunduğu genel yapısal şartlara işaret etmektedir. Benzer şekilde, Kayserili işadamlarının kapitalizme uyum sağlamak üzere geliştirdikleri eylem stratejileri Kayseri'nin kendine özgü sosyoekonomik koşulları ile iç içe geçmiş şekilde ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle paradigma modelinin bir diğer iki unsurunu oluşturan bağlam ve eylem/etkileşim stratejileri tek bir ilişki tipi olarak tanımlanmıştır. Bu ilişki tipi, bir kategorinin diğerinin bağlamını ya da ona karşılık olarak geliştirilen eylem stratejisi olduğunu ifade etmektedir. Bağlam, kategori ile ilgili belirli bir takım özellik ve özel koşullara; eylem stratejisi, kategoriye karşılık olarak gerçekleştirilen davranışlara, düzenlemelere ve uygulamalara işaret etmektedir. Bu bölümde Kayseri ekonomisinin kapitalizme eklemlenme süreci, üçüncü ve dördüncü bölümlerde kavramsallaştırılan kategoriler ve açıklama çerçevelerinin arayış kategorisi etrafında paradigma modeli kullanılarak bütünleştirilmesi sureti ile bir temellendirilmiş kuram oluşturarak açıklanmaya çalışılacaktır.

6.1. Arayışın Nedensel Koşulları ve Genel Yapısal Şartlar

Kapitalizmin temel nitelikleri, belli bir sermaye yoğunluğu ve bu sermayenin sürekli olarak büyütülmesi zorunluluğu, sermayenin birikimini devam ettirebilmek için yeni pazarlara ulaşma gereği, kapitalizmin uluslar arası niteliği, devletin kapitalist ekonomik sistemdeki rolü, kaygan ve belirsiz ekonomik zemin ve son olarak kapitalizmin ihtiyaçlarına uygun insan kaynağıdır. Kayserili işadamlarının kapitalizmin temel niteliklerini algılama biçimleri onları kârlarını sürekli kılmanın, yeni pazarlar bulmanın, firmalarının faaliyetlerini güvenli bir şekilde sürdürmenin, devletle ilişkiler kurmanın ve ekonomik faaliyetlerini uluslar arası düzeyde gerçekleştirmenin yollarını aramaya itmiştir.

Temellendirilmiş kuram çerçevesinde Kayserili işadamlarının görüşlerine dayalı olarak sermaye olgusunun beş temel niteliğe sahip olduğu görülmektedir.

1. Ontolojik olarak kendisini üretmek yani çoğaltmak zorundadır. Bir ekonomik kaynağın sermaye olarak nitelendirilebilmesi için bir birikime konu olması gereklidir.
2. Bu birikimin gerçekleşmesi kazanç ve tasarruf ile bu kazanç ve tasarrufun yeniden kazanç elde etmek üzere yatırılması ile mümkündür.
3. Belli bir sermaye birikimi kapitalist ekonomik işleyişi harekete geçiren güçtür.
4. Sermaye kâr hedefi doğrultusunda kullanılan bir araçtır. Sermayenin hakkı, onun kapitalist bir girişimde yani kâr ve büyüme hedefi güden bir girişimde kullanılmasıdır.
5. Sermaye ile kapitalist girişim arasında karşılıklı bir zorunluluk ilişkisi mevcuttur. Sermaye kapitalist girişimin varlığı için zorunlu bir koşuldur. Aynı zamanda kapitalist girişim de bir ekonomik kaynağa sermaye niteliğini veren zorunlu koşuldur.

Kısaca özetlemek gerekirse, sermaye ancak kapitalist girişim, birikim, kazanç ve tasarrufla karşılıklı bir zorunluluk ilişkisi sermaye niteliğini kazanmaktadır. Kapitalist girişimin varlığı kazanç ve tasarruf ile sonuçlanmakta, kazanç ve tasarruf sermaye birikimini de beraberinde getirmektedir. Ancak diğer taraftan belli bir sermaye birikiminin varlığı da kapitalist girişimin ortaya çıkması için zorunlu bir koşuldur.

Kayserili işadamlarını arayışa zorlayan nedensel koşullardan ikincisi, kapitalizmin temel niteliklerinden birisi olan, kâr arttırma ve büyüme zorunluluğunun beraberinde getirdiği pazar arayışıdır. Kapitalist ekonomide kâr ve büyüme hedefi doğrultusunda faaliyetlerini sürdüren firmalar için yeni pazar arayışlarına girme bir zorunluluk olarak ortaya çıkmaktadır. Pazar arayışı bir firmanın kapitalist ekonomik sistemin şartları nedeniyle yeni pazarlar bulma yönünde harekete geçmesi olarak tanımlanabilir. Pazar arayışı ürünleri ve/veya ürünlerin niteliklerini değiştirmek ve/veya ürünlerin satıldığı alanları genişletmek olmak üzere iki şekilde gerçekleştirilmektedir. Kapitalist bir ekonomide pazar arayışı genellikle firmaları ekonomik faaliyetlerini yerel değil uluslar arası boyutta yürütmeye zorlayan bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Pazar arayışını ortaya çıkaran saikler ise şu şekilde sıralanabilir:

- Firma büyüklüğü ve sayısındaki artışın mevcut bir pazarda faaliyet gösteren firmaların pazar payını azaltması
- Verimliliği arttırma çabasının getirdiği üretim artışı
- Ekonomik krizler, yeni ürünler ve yaşam tarzının değişmesi ile ortaya çıkan talep azalmaları

Pazar arayışında başarı elde edilebilmesinin koşulu ise diğer firmalar karşısında rekabet avantajları elde etmeye bağlıdır. Rekabet avantajı ise temel olarak sermaye birikimi, ürün niteliği, insan kaynağı ve ekonomik ilişki kurma becerisi olmak üzere üç alanda gerçekleştirilebilmektedir.

Arayışa yol açan üçüncü neden olarak kapitalizmin ekonomik anlamda uluslar arası bir rekabeti zorunlu kılmasıdır. Belli bir sermaye birikiminin ardından ortaya çıkan sürekli kâr arttırma ve büyüme zorunluluğu ekonomik faaliyetlerin sürekli genişletilerek sürdürülmesi anlamına geldiğinden içe kapalı bir ekonominin bu sistemin işlediği dünyada ayakta kalması önemli güçlüklerle karşılaşmaktadır. Bu bağlamda kapitalizm uluslar arası düzeyde bir rekabetle karakterize olmaktadır.

Uluslar arası rekabete karakteristiğini veren ürün niteliği, insan kaynağı ve ekonomik ilişkiler kurma becerisi alanlarında sahip olunan avantajlardır. Bu durum “rekabet avantajı” ismi altında ele alınmıştır. Yapılan derinlemesine görüşmelerden elde edilen bilgiler analiz edildiğinde, rekabet avantajının temel olarak üç alanda ortaya çıktığı görülmektedir.

1. Ürün niteliği: Ürün niteliği değerini içerdiği hammaddenin işlenmesi için harcanan emeğe dayalı olarak kazanan ürünler ile değerini içerdiği bilginin yoğunluğuna dayalı olarak kazanan ürünler olmak üzere iki uç noktada yer alan ürünler skalasında ürünün sahip olduğu konumu ifade etmektedir. Bu bağlamda ürünler ucuz ürünler, kaliteli ürünler, kaliteli ucuz ürünler, ucuz bilgi yoğun ürünler, kaliteli bilgi yoğun ürünler olarak sınıflandırılabilir. Ülkeler hiyerarşisinde her bir ülke bu ürün sınıflamalarında sahip oldukları rekabet avantajı çerçevesinde yerlerini almaktadır.
2. İnsan kaynağı: Bir ürünün üretilmesi için gerekli beceriye sahip beşeri sermaye olarak tanımlanabilir. Bu bağlamda ucuz emek gücüne, yüksek teknoloji ürünler üretebilecek uzmanlara, özgün tasarımlar yapabilecek

yaratıcılığa sahip elemanlara sahip olmak rekabet avantajı sağlayan bir alan olarak ortaya çıkmaktadır. Bunlardan ilkinde sahip olanlar genelde ülkeler hiyerarşisinde alt sıralarda yer alan ülkeler, diğer ikisine sahip olanlar ise üst sıralarda yer alan ülkelerdir.

3. Ekonomik ilişkiler kurma becerisi: Yeni ilişkiler kurabilme, mevcut ilişkileri geliştirebilme, ilişkilerin kurulmasında karşılaşılan engelleri aşabilme ve sorunları çözebilme kapasitesini ifade eder. Bu kapasitenin oluşturulması ve geliştirilmesinde girişimci, formel ve enformel örgütlenmeler ve devlet etkilidir.

Bu bağlamda kapitalizm uluslar arası düzeyde bir rekabete, bu rekabet içinde öne çıkan ülkelerle geride kalan ülkeler arasında hiyerarşik bir konumlanmaya yol açmaktadır. Diğer taraftan özellikle günümüzde bu hiyerarşik sıralanmada bir eşitleme eğilimin ortaya çıkmaya başladığı şeklindeki görüş de Kayserili işadamları arasında yaygınlaşmaktadır.

Ülkeler hiyerarşisi kapitalist ekonomik sisteme sahip olmak ile kapitalist sisteme konu olmak bakımından iki uç noktada ülkelerin bir skala içinde konumlanması dahilinde ortaya çıkmaktadır: Kapitalist sisteme sahip olmak, kapitalizmin temel nitelikleri çerçevesinde işleyen bir ekonomik sisteme sahip olmaktır. Buna göre kapitalist sisteme sahip olmak; üretim bilgisi, sermaye, teknoloji ve insan kaynağından oluşan üretim imkânlarına sahip olarak ekonomik kaynakları sermaye birikimini arttırmak üzere verimli bir şekilde kullanmak olarak tanımlanabilir. Kapitalist sisteme konu olmak ise üretim bilgisi, sermaye, teknoloji ve insan kaynağından oluşan üretim imkânlarına sahip olunmadığından ekonomik kaynakları ihtiyaçları karşılamak üzere tüketime seferber etmek olarak tanımlanabilir.

İşadamlarını bir arayış süreci içine sokan yapısal şartlardan bir diğeri devletin kapitalist sistemde oynadığı roldür. Güçlü bir devlet kapitalizmin temel niteliklerinden birini teşkil etmektedir. Devletin kapitalist ekonomik sistemdeki rolü ise “devlet desteği ile zenginleşme” ifadesi ortaya konmaya çalışılmıştır. Devlet desteği ile zenginleşme devletin desteği ancak özel sektör eliyle zenginleşmeyi ifade etmektedir. Bu bağlamda devlet temel olarak üretim faaliyetleri ve uluslar arası rekabet olmak üzere iki alanda rol oynamaktadır.

Devletin üretim faaliyetlerindeki rolü iki şekilde gerçekleşmektedir. Bunlardan ilki rekabet avantajı sağlayan alanlar oluşturma ve koruma, ikincisi ise devletin doğrudan kendisinin ekonomik faaliyetlere girişmesi yani devlet yatırımlarıdır. Rekabet avantajı oluşturma ve koruma sırasında devlet firmalara doğrudan teşvikler ve üretimi düzenleyici kurallarla üretime müdahale eder. Üretimi düzenleyen kurallar esnek ve düşük standartlı kurallardan tavizsiz yüksek standartları kurallara doğru değişen bir skalada değişim gösterir. Rekabet avantajını özellikle kuralların niteliğinin sermaye birikiminin yoğunluğuna bağlı olarak düzenlenmesi sağlar. Uluslar arası rekabet açısından devlet, uluslar arası ekonomik ilişkilerde köprü olma, ortaya çıkabilecek sorunları çözme ve pazar üretme işlevi üstlenir. Devletin kapitalist ekonomide oynadığı rol Kayserili işadamlarını devlete karşı duydukları güvensizliğe rağmen devletle işbirliği içinde hareket etmenin yollarını aramaya itmiştir.

Kâr artırma ve büyüme zorunluluğunun getirdiği çabaların yol açtığı hızlı değişimin bir sonucu olarak kapitalist ekonomi kaygan ve belirsiz bir zemin üzerinde işlemektedir. Bu sistemde büyümeyi başaramayan firmalar yok olmaya mahkûmdur. Durmak para kaybetmektir. Kaygan ve belirsiz zemin, bir taraftan sürekli büyüme zorunluluğu ile bu yöndeki faaliyetlerin yol açtığı kâr oranlarında azalma; hâkim firmaların sunduğu fırsatlar ve neden olduğu sınırlamalar; ekonomik krizlerin ekonomik büyümenin önüne kurduğu engellerin etkileşimi çerçevesinde şekillenen bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır.

1. Kâr oranlarında azalma eğilimi: Ekonomik belirsizliğin en önemli unsurlarından birini oluşturmaktadır. Kâr oranlarında azalma eğilimi ise ekonomik büyüme ile ortaya çıkan aşağıdaki faktörler çerçevesinde ortaya çıkmaktadır:

- İşçi maliyetlerinin yükselmesi: İşçi talebin artması, işçilerin ücret ve sosyal haklarının iyileştirilmesi talepleri ve kalitenin yakalanabilmesi için bu taleplerin karşılanması zorunluluğu sonucunda ortaya çıkmaktadır.
- Yeni teknolojilerle verimliliği artırma zorunluluğu: Kapitalist ekonomik sistemde sürekli olarak büyüme zorunluluğu firmaları daha ileri teknoloji kullanarak verimliliği arttırmaya zorlamaktadır.

- Rakip firmaların artışı: Gelişmekte olan sektörlerin sunduğu fırsatlar ve ekonomik gelişmenin getirdiği sermaye birikimi, söz konusu sektörlerde yeni firmaların da el atmasına, mevcut firmaların da büyümelerine yol açmaktadır. Böylece firmalar arasındaki rekabet artmakta ve bu durum kâr oranlarında azalmaya neden olmaktadır.

2. Hakim firmaların sınırlama ve imkanları: Piyasada diğer firmalara oranla daha güçlü bir konuma sahip firmaların ekonomik sistemin bir gereği olarak sürekli büyüme hedefi doğrultusunda geliştirdikleri ve uygulamaya koydukları stratejilerinin gerek birbirleri gerekse diğer firmalar üzerinde bir taraftan bir baskı oluştururken diğer taraftan yeni imkanlar doğurmasıdır. Hâkim firmaların varlığı sektörel gelişme ile sektörel akışkanlık ve sektörel sıçrama potansiyelini attıran bir olgu olması dolayısıyla diğer firmalara yeni fırsatlar sunmaktadır. Diğer taraftan ise kendi çıkarları doğrultusunda diğer firmaları belirleyerek, onların faaliyetlerini denetleyip yönlendirerek hareket alanlarını daraltmaktadırlar.

3. Ekonomik Krizler: Kapitalist sistemin doğası gereği ortaya çıkan işlerin durma noktasına geldiği, borçların ödenemediği, alacakların alınmadığı, pek çok firmanın yok olma tehlikesi ile karşı karşıya kaldığı yıkıcı bir süreçtir. Krizlerin yıkıcılığını ise, ekonomik krizleri verilen taahhütleri yerine getirmemek, fiyatları arttırmak, mevcut kanuni düzenlemelerden kaçınmak üzere bahane olarak kullanılması olan fırsatçılığın ortaya çıkması önemli ölçüde arttırmaktadır. Krizler aynı zamanda bu sürece dayanabilen firmalar için yeni fırsatları da ortaya çıkarmaktadır. Bu fırsatlar şöyle sıralanabilir.

- Yok olan firmaların doğurduğu boşluğu doldurmak üzere yeni bir ürün yelpazesi ve yeni pazarlara ulaşma imkanının ortaya çıkması
- Krizde ayakta kalma çabasının ve yavaşlayan işlerden dolayı atıl kalan ekipman, çalışan ve üretim alanlarını değerlendirme çabasının getirdiği yenilenme ve taze kan
- Her krizin yeni bir krize karşı dayanıklılığı arttıran bir öğrenme süreci olarak değerlendirilmesi

Kapitalist ekonomik zeminin kaygan ve belirsiz niteliği kâr ve büyüme zorunluluğundan kaynaklanmaktadır. Kâr oranlarında azalma eğilimi, krizler ve

hâkim firma olguları bir taraftan firmaların kâr fırsatlarını ve büyüme oranlarını engellerken, kâr ve büyüme zorunluluğu bu faktörleri ortadan kaldırma ya da etkisini en aza indirme yolunda arayışlara yol açmaktadır. Kâr oranlarında azalma eğilimi, firmalar arasındaki rekabette, verimlilikte ve işçi maliyetlerinde meydana gelen artışlardan kaynaklanmaktadır. Hâkim firmalar ekti alanları dahilindeki ekonomik hinterlandı bir taraftan sınırlarken diğer taraftan ona yeni imkânlar da sunmaktadır.

Kapitalizmin kuralları ile işleyen bir ekonomiyi oluşturabilmek ve onu sürdürülebilir kılmak için kapitalizmin koşullarına uyum yeteneğine sahip insan kaynağına sahip olmak gereklidir. Nasıl ki kapitalizm belli bir sermaye birikimine ihtiyaç duyuyorsa, benzer şekilde, bir ekonomik kaynak olarak kapitalizmin kâr ve büyüme hedefini gerçekleştirecek verimlilik potansiyeline sahip insan gücü şeklinde tanımlanabilecek beşeri sermayeye de bir o kadar ihtiyaç duymaktadır. Kayseri ekonomisinin kâr, pazar, güvenlik, devletle ilişkiler, uluslar arası faaliyetler arayışına girmelerine imkân veren temel faktör Kayseri'nin bu arayışa girmesini sağlayacak insan kaynağına sahip olması olmuştur.

Beşeri sermaye olarak ifade edilen bu kaynak temel olarak üç unsurdan oluşmaktadır.

1. Girişimci: Girişimcinin özellikleri içinde bulunan döneme ve topluma göre bazı farklılıklar taşısa da temel olarak ekonomik kaynakları –ki buna beşeri sermaye de dahildir- kâr hedefi doğrultusunda işe koşan beşeri sermaye tipidir.

2. Vasıfsız eleman: Temel eğitim dışında belli bir bilgi düzeyine sahip olmayan üretimin en basit basamaklarına ayrılmış kısmında iş gören beşeri sermayedir.

3. Kalifiye eleman: Teknik yeterliliğe sahip ara elemanlar, üst düzey yöneticiler, yönetim departmanlarında hizmet veren uzmanlar ve bu gün kendilerine duyulan ihtiyacın önemli ölçüde arttığı belli teknolojiler ve tasarım alanında uzmanlaşmış elemanlardan oluşur.

Girişimcinin varlığı üretimde işe koşulacak beşeri sermayenin ortaya çıkışında etkilidir. Girişimci kâr hedefi doğrultusunda yaptığı yatırımlarla iş alanı yaratarak insan kaynağını bulunduğu bölgeye çekmekte ve beşeri sermayenin oluşmasında itici bir güç olma rolünü üstlenmektedir. Bu anlamda kapitalist işletme beşeri sermayenin yetiştiği bir okul olma işlevi görmektedir.

Ancak diğer taraftan özellikle kalifiye elemanlar açısından formel eğitim kurumlarının varlığı, burada verilen eğitimin kalitesi ve kapitalist işletmenin ihtiyaçları ile uyumu da büyük önem taşımaktadır. Beşeri sermayenin ihtiyaçları ile kapitalist girişimin ihtiyaçları arasında uyumun sağlanması bir diğer gerekliliktir. Benzer şekilde formel eğitim kurumları beşeri sermayenin ihtiyaçlarına uyumlu bir eğitim vermelidir. Uyumlu olma durumu iki unsur arasındaki etkileşimin ve bu unsurların işleyişinin birbirlerinin ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde gerçekleşmesini ifade etmektedir.

6.2. Arayışın İçinde Gerçekleştiği Bağlam Kayseri'nin Kendine Özgü Koşulları ve Kapitalizme Uyum Mekanizmaları

Kayseri'nin kapitalist nitelikler çerçevesinde işleyen bir ekonomiye sahip olmasındaki en önemli faktörlerden birini de şehrin kendine özgü sosyoekonomik yapısı oluşturmaktadır. Kayserili işadamlarının kapitalist ekonomiye uyum sağlamak üzere gerçekleştirdikleri eylem/etkileşim stratejileri de bu sosyoekonomik yapı ile iç içe ortaya çıkmıştır. Kayseri her şeyden önce tarih boyunca bir ticaret merkezi olmuştur. İkinci olarak Kayseri'de Sümerbank Bez Fabrikası, Hava İkmal, Ana Tamir gibi devlet yatırımları gerçekleştirilmiştir. Ancak bu yatırımlar şehrin ana geçim kaynağını oluşturmamaktadır. Üçüncü olarak gelişmiş bir belediyeçilik anlayışına sahip olan Kayseri'de sanayi sitesinin oldukça erken bir dönemde kurulmuş olması nedeniyle şehir üretim mekânları kurma ve işletme tecrübesi edinmiştir. Şehrin bir diğer özelliği ise geleneksel düşünce ve ilişki ağlarının gücünü koruyor olmasıdır. Bu bölümde söz konusu özellikler ve bu özellikler çerçevesinde geliştirilen eylem ve etkileşim stratejileri ele alınacaktır.

1. Ticari sermayenin üretime aktarılması: Kayseri tarih boyunca bir ticaret şehri olagelmıştır. Dolayısıyla Kayseri'de geçmişten gelen bir kâr düşüncesi ve belli bir sermaye birikimi mevcuttur. Şehir bu birikimi üretime aktarmak sureti ile kapitalist ekonominin gerektirdiği sermaye birikimine sahip olma ve bu birikimi sürdürme imkânına kavuşmuştur. Ticari sermayenin üretime aktarılmasına etki eden faktörler ise şu şekilde sıralanabilir.

- Üretim algısı: Kayserili işadamları üretime özel bir anlam atfetmektedir. Buna göre, tek başına ticaret tüketen topluma hitap

emektir. Mevcut ekonomik kaynakların sermaye dönüştürülmesi yani kârlılığın devam ettirilebilmesi ancak üretimle mümkündür. Dolayısıyla ekonomik büyüme ve üretim arasında bir özdeşlik kurulmaktadır. Ayrıca üretim hevesi Kayserili işadamları tarafından girişimciliğin bir kimlik özelliği olarak kabul edilmektedir.

- Üretimin kârlılığı: Üretmenin zor satmanın kolay olduğu üretim imkânlarına sahip olmayan kapalı bir ekonomide üretim yapabilmeyi başarmak yüksek kâr oranlarına ulaşmak anlamına gelmektedir. Bu durum ticaretten üretime doğru bir sektörel akışkanlığı beraberinde getirmiştir.
- Üretim imkânlarına sahip olma: Ticari sermayeye, insan kaynağına ve üretim bilgisine sahip olmaktır. Kayseri ticaret geleneği ve devlet yatırımlarının etkisi ile bu birikimi sağlamıştır.

2. Sermayeyi Kayseri'ye aktarmak: Kayserili işadamlarının şehre sahip çıkma olarak ifade ettikleri sosyal sorumluluk duygusu Kayseri'nin üretim imkânlarına sahip olması ile birleşerek bir taraftan sermayenin Kayseri dışına akmasını engellerken diğer taraftan dışarıdan sermaye akışını da beraberinde getirmiştir.

Kayseri'de girişimciliğin kökeninde de geçmişten gelen bu ticari birikim yatmaktadır. Ticaret temel olarak hedefi kâr olan bir ekonomik faaliyet olduğundan Kayseri'de geçimlik bir ekonomik zihniyetin yanı sıra kâr hedefine dayalı bir ekonomik zihniyet her zaman var olmuştur. Ticari zihniyetin yerleşmiş olması Kayseri'de bir girişimci potansiyelinin de oluşmasına katkı sağlamıştır. Böylece şartlar olgunlaştığında bu potansiyel harekete geçerek pek çok Kayserilinin kolayca kapitalist bir girişimciye dönüşmesini sağlamıştır.

Kayserili girişimciliği kendisinde doğal olarak var olan bir kimlik özelliği olarak görmekte ve bu durumu 'girişimci ruha sahip olmak' olarak ifade etmektedir. Girişimci ruh, zihnin kâr fırsatlarına yönelik bir arayış içinde bulunması olarak tanımlanabilir. Girişimci ruhun Kayseri'de ortaya çıkışına etki eden iki temel faktör bulunmaktadır:

- Yoksunluk: Kayseri'nin doğal ekonomik kaynaklar açısından fakir olması, herhangi bir liman ya da sınır kapısına uzak olmasını ifade etmektedir.
- Kâr güdüsü: Ticari geçmişinden gelen kâr hedefine yönelik ekonomik zihniyetin varlığına işaret etmektedir.

Girişimci ruhun arayışı, yenilik üretme ve başarıyı taklit etme olmak üzere iki şekilde gerçekleşmektedir. Bu iki arayış tipi iki farklı tipte girişimciyi ortaya çıkarmaktadır:

Yenilikçi girişimci: Başkalarının yapmadığı ya da yapamadığını yapmak üzere hareket eden girişimci tipidir.

Taklitçi girişimci: Başkalarının başarılı olduğu alanlara, hiçbir alt yapıları bulunmasa da sırf alandaki başarılı örneklerin varlığından hareketle cesaretle giren girişimci tipidir.

Bir girişimcinin sahip olması gereken kişilik özellikleri ise şunlardır: İşe bağlılık, sabır, fedakârlık, tedbirlilik ve kanaatkârlık. Bu kişilik özellikleri ile donanmış kişi girişimcilik ruhunu harekete geçirdiğinde ortaya başarılı girişimci ortaya çıkmaktadır. Başarılı bir girişimcinin temel nitelikleri ise şöyle sıralanabilir.

- Kâr fırsatlarını görebilme
- Değişen şartlara uyum sağlama
- Yeni pazarlar oluşturabilme

Kayseri'deki devlet yatırımları, şehirde devlet desteği ile zenginleşme olarak ifade edebileceğimiz bir durumun ortaya çıkmasına kaynaklık etmiştir. Buna göre, ülkede devlet yatırımları devlet yatırımına bağımlı ve devlet yatırımı destekli olmak üzere iki ekonomik yapının ortaya çıkmasına neden olur. Devlet yatırımlarına bağımlı ekonomi esas olarak devletin kurduğu işletmelere dayalı bir ekonomik yapının varlığına işaret eder. Devlet destekli ekonomi ise devlet yatırımlarının sunduğu imkânlardan faydalanmakla birlikte ekonominin işleyişinde başat rolü özel sektörün üstlendiği bir ekonomik yapıdır. Bu iki ekonomik yapının özellikleri ise üç faktör üzerinden açıklanabilir.

1. Devletin zihniyet etkisi: Devlet yatırımına bağımlı bir ekonomide devlet yatırımının zihniyet etkisi her şeyi devletten bekleme ve ekonomik başarıyı devlet

işletmelerinde çalışmakla lme şeklinde ortaya çıkar. Devlet destekli ekonomik yapıda ise devlet yatırımlarının zihniyet etkisi, devlet yatırımlarının kazandırdığı tecrübeleri kazanç hedefi doğrultusunda yeni işletmeler kurma ve ekonomik başarıyı bu işletmelerin başarıları ile lme eğilimi ile kendini gösterir.

2. Beşeri sermaye etkisi: Devlet yatırımına bağımlı ekonomilerde kr hedefi doğrultusunda değil mevcut mesleki konumlarını koruma hedefi güden beşeri sermaye oluşur. Devlet destekli ekonomilerde ise devlet işletmeleri özel sektöre aktarılmak üzere eleman yetiştiren bir okul işlevi grrleri.

3. Sektörel gelişme etkisi: Devlet destekli ekonomilerde devlet işletmelerinin temel hedefi kr ve büyüme olmayacağından sektörel gelişme de görülmez. Ancak devlet destekli ekonomilerde kr ve büyüme hedefi sektörel akışkanlık ve sektörel sıçrama potansiyelini de ortaya çıkarır.

Kayseri’de devlet desteği ile zenginleşme  süreç üzerinden açıklanabilir. Bunlardan ilki devlet yatırımlarının etkisi, ikincisi devlet desteğinin kurumsallaşması üçüncüsü ise Kayserili işadamlarının genel çıkarlar ile özel çıkarlarını uyumlaştırmasıdır.

Birinci süreç devlet yatırımlarının etkisidir. Kayseri’de devletin ekonomik yatırımları şehrin ekonomisini taşıyacak büyüklüğe ulaşmadığından bu yatırımların etkisi devlet destekli bir ekonominin gelişmesi yönünde gerçekleşmiştir. Buna göre zihniyet etkisi ekonomik faaliyetlerin ana aktörü olarak devleti değil girişimciyi görmek şeklinde oluşmuş, devlet işletmelerinde çalışanların kazandığı tecrübe girişimci ve üretim bilgisine sahip beşeri sermayenin ortaya çıkmasına katkı sağlamış, bu durum belli sektörlerde hızlı bir gelişmeyi beraberinde getirmiştir.

İkinci süreç devlet desteğinin kurumsallaşması yani sermaye birikiminin belli ellerde toplanmasının kişisel ilişkilere dayalı politikalarla değil kurumsal nitelikte yani kesin olarak belirlenmiş kriterler çerçevesinde gerçekleştirilmesidir.

Son süreç ise genel çıkarla özel çıkarı uyumlaştırmak olarak ifade edilebilir. Devletin kişisel ilişkilere dayalı olarak sermayeyi belli ellerde toplamam politikasının ülkenin ekonomik gelişmesinin önünde temel bir engel olarak görüp, ülkenin zenginleşmesinin kendi zenginleşmelerinin önkoşulu olarak kabul etme anlayışı olarak tanımlanabilir. Bu durum, Kayserili işadamlarının ekonomik faaliyetlerini

gerçekleştirirken genel çıkarın özel çıkarlarını destekleyeceği, özel çıkarlarının ise genel çıkarları destekleyeceği zihniyeti ile hareket etmelerine yol açmaktadır.

Bu üç sürecin bir araya gelmesi ve Kayseri'nin geçmişten gelen üretim mekânları kurma tecrübesi Kayseri'de devlet desteği ile zenginleşmenin mekânı olarak organize sanayi bölgelerini ortaya çıkarmıştır.

Organize sanayi bölgelerinin mantığının temel özellikleri ise şu şekilde sıralanabilir:

- Organize sanayi bölgeleri kâr hedefi doğrultusundaki faaliyetlerini kolaylaştırmak üzere çalışan hizmet amaçlı kuruluşlar olarak genel çıkarla özel çıkarın birbirini desteklediği mekânlardır.
- Organize sanayi bölgeleri her türlü kurumsal alt yapıya sahip kendi belediyesi ve yönetimi olan üretim kentleri olarak düşünülebilir.
- Organize sanayi bölgeleri işadamlarına sağladıkları avantajlarla girişimcilik potansiyelini arttıran mekânlardır. Bu mekânlar sermayenin üretime aktarılmasında bir aracı rolü üstlenirler.
- Organize sanayi bölgeleri, iş zihniyetini çalışmak, üretmek ve zamanı doğru kullanmak üzerine kurulduğu mekânlardır.
- Organize sanayi bölgeleri bu zihniyete sahip girişimci ve personelin ilişki ağları kurduğu sosyalleşme mekânları olma niteliği taşımaktadır.

Kayseri ekonomisinin kendine özgü niteliklerinden bir diğeri ise işadamlarının küreselleşme algılarıdır. Bu algının özellikleri şöyle sıralanabilir:

- Küreselleşmenin ulaşım ve iletişim imkânlarının arttığı küçülen bir dünyada yaşamak olarak tasavvur edilmesi.
- Küçülen dünyanın ekonominin aktörlerinin karşılaşma mekânı olarak algılanması.
- Bu karşılaşma mekânında ürün, teknoloji bilgi ve pazara aracısız olarak daha özgürce ulaşma imkânlarını doğurduğu düşüncesi.
- İlk üç algılama biçiminden hareketle temkinli girişimcinin güvenlik arayışında, küreselleşmenin yeni imkânlar anlamına gelmesi.

Bu nitelikler çerçevesinde ortaya çıkan küreselleşme algısı Kayserili işadamında kâr hedefi doğrultusunda küreselleşmenin imkânlarından yararlanmak üzere dünyada

meydana gelen gelişmeleri öğrenme onlara ortak olma arzusunu doğurmakta ve böylece Kayseri ekonomisinin küresel pazarlara eklemlenmesini kolaylaştırmaktadır.

Kayseri ekonomisine rengini veren en önemli olgulardan bir tanesi de iktisadi rasyonalite ile geleneğin uzlaştırıldığı bir dayanışma ağı olan oturmalar. Oturmalar, işadamlarının belli aralıklarla gerçekleştirdikleri ve sosyal sorumluluğun iş hayatına taşındığı faaliyetler şeklinde tanımlanabilir. Oturmalara katılan işadamlarının temel özellikleri yüz yüze samimi ilişkiler, süreklilik, karşılıklılık ve aidiyet duygusu olarak belirlenebilir.

Kayseri ekonomisine rengini veren oturmaların ekonomik yaşamdaki işlevleri ise şöyle sıralanabilir:

- Mevcut kaynakların sermayeye dönüştürülmesi
- Bilgi akışının gerçekleşmesi ve karar alma mekanizmalarının oluşturulması
- Enformel bir sigorta ağı olarak krizlere karşı dayanıklılığın artırılması
- Temkinli girişimcilerin yetiştirildiği bir sosyalleşme mekânı olması

Oturmalar bir taraftan temkinli girişimci için bulunmaz fırsatlar sunarken diğer taraftan temkinli girişimcinin yeniden üretildiği mekânlar olarak karşımıza çıkmakta ve bu yolla Kayseri ekonomisine rengini vermektedir.

6.3. Arayış Sürecinin Sonuçları

Kapitalizmin niteliklerinden oluşan nedensel ve yapısal koşullar, Kayseri'ye özgü sosyoekonomik süreçlerden oluşan bağlam ve eylem/etkileşim stratejilerinin arayış sürecindeki sonuçlarını şu şekilde sıralamak mümkündür.

- Kayseri'ye özgü bir girişimcilik tipi olarak 'temkinli girişimcilik'
- Sektörel akışkanlık ve sektörel sıçrama
- Uluslar arası hiyerarşide eşitlenme eğilimine duyulan inanç
- Kapitalist ekonomide büyüyerek varlığını sürdürme çabası olarak kurumsallaşma

Bu bölümde yukarıda sıralanan sonuçlar teker teker ele alınacaktır.

Girişimciliğin Kayseri'ye özgü biçimi 'temkinli girişimci' ismi ile ifade edilebilir. Temkinli girişimcilik, kâr peşinde koşarken maksimum büyüme ve zenginleşme hedefinin karşısına sağlam fakat emin adımlarla zenginleşme ve

büyümeyi koymak, bu düstur doğrultusunda daha büyük kazançlardan feragat etmek olarak tanımlanabilir.

Temkinli girişimcinin iş hayatındaki stratejisi beş temel bileşenden oluşmaktadır:

- Eldeki imkanlar dahilinde hareket etmek.
- Hızlı büyümekten kaçınmak.
- Büyümeyi özsermaye ile gerçekleştirmek.
- Büyük risklerden kaçınmak ve riski iş ilişkisi bulunduğu diğer firmalarla paylaşmak.
- Kriz dönemlerinde öz sermayenin getirdiği güvenle yeni pazar bulmak ve ürün geliştirmek.

Temkinli girişimci kaygan ve belirsiz ekonomik zeminde güven arayışının ortaya çıkardığı bir girişimci tipidir. Kayserili iş adamlarının devlete ve bankalara karşı duyduğu güvensizlik kaygan ve ekonomik zeminde güvenli limanlar bulma arayışı ile birleşerek temkinli girişimciyi ortaya çıkarmıştır. Temkinli girişimcilik yerine göre taklitçi yerine göre yenilikçi girişimci tipini üretmektedir.

Sahadan elde edilen veriler, kapitalist ekonomik sistemin temel karakteristiklerin birini oluşturan belirsiz ve kaygan zeminde hareket etme zorunluluğunun getirdiği hızlı değişme karşısında sermaye birikiminin verimli bir şekilde sürdürülmesinin ve büyümenin sektörel akışkanlık ve sektörel sıçrama yolu ile gerçekleştiğini göstermiştir. Sektörel akışkanlık bir firmanın geleceğini tehdit etme potansiyeli taşıyan şartlar ortaya çıktığında firmanın ekonomik imkânlarının kâr potansiyeli daha yüksek farklı ve yeni alanlara kaydırılması olarak tanımlanabilir. Sektörel akışkanlık, faaliyet gösterilen sektörün tamamen dışında yeni bir sektöre geçişi ifade eden dış sektörel akışkanlık ve faaliyet gösterilen sektöre yakın bir sektöre geçişi ifade eden iç sektörel akışkanlık olmak üzere iki şekilde gerçekleştirilmektedir. Dış sektörel akışkanlık genellikle; içinde bulunulan sosyal ve ekonomik ilişkiler ağına duyulan güven ve söz konusu yeni sektörde başarılı örneklerin varlığı olmak üzere iki faktörün varlığı ile mümkün olmaktadır.

İç sektörel akışkanlığın ortaya çıkışında etkili olan faktörler ise şöyle sıralanabilir:

- Mevcut tecrübe ve bilgiyi kullanma imkânının varlığı
- Mevcut yapıyı dönüştürme kapasitesi
- Pazar olanakları ile kârlılık oranı

Sektörel sıçrama ise sektörel akışkanlığın Kayseri ekonomisinin genel yapısına etkileri bağlamında aldığı biçimdir. Buna göre sektörel sıçrama, ekonomideki belirsizlikler ve kâr oranlarında azalma eğilimi karşısında geliştirilen stratejiler sonucunda bir sektörde yeniden büyüme ivmesinin yakalanmasını ifade eder. Söz konusu stratejiler: Yeni teknolojilerin kullanılması ve/veya geliştirilmesi, ucuz emek gücüne ulaşma yollarının kullanılması, yeni ürün geliştirme ya da başka piyasalarda var olan ancak Kayseri’de bulunmayan ürünler üretme ve markalaşma olarak sıralanabilir.

Piyasada diğerlerine oranla görece daha güçlü bir konuma sahip olan ve bu konumlarını kullanarak kendi çıkarları doğrultusunda piyasayı belirleyebilecek stratejiler geliştirme kapasitesine sahip firmalar ‘hâkim firma’ olarak tanımlanabilir.

Hâkim firmalar kendi çıkarları doğrultusunda hizmet aldıkları tedarikçilerle güçlü, güvene dayalı ilişkiler kurmakta ve onlara büyüme yönünde destek olmaktadır. Zira belirsiz ve kaygan bir ekonomik zeminde hareket etmek zorunda olan hâkim firma, bu belirsizlik karşısında zaman zaman tedarikçilerinin gücü ve desteğine dayanmaktadır. Diğer taraftan tedarikçilerinin verimliliği doğrudan doğruya hâkim firmanın da verimliliğine etki edeceğinden tedarikçilerin sermaye ve teknoloji bakımından güçlenmesi hâkim firmanın da çıkarına olmaktadır.

Bu çerçevede, hâkim firmaların tedarikçilerine sundukları imkânlar; tedarikçilerin karşı karşıya oldukları belirsizlikleri azaltma, üretim süreçlerini geliştirme, onlara pazar yaratma olmak üzere üç başlık altında ele alınabilir. Hâkim firma, belli bir süre için, belli miktarda mal almayı ve bu malın fiyatını garanti ederek, özellikle sermaye gücünün azlığı nedeniyle belirsiz ve kaygan ekonomik zeminde daha zayıf bir konumda olan tedarikçi firmaların karşı karşıya oldukları belirsizlikleri azaltmaktadır. Ancak diğer taraftan ekonomideki değişim hızını arttırarak yeni belirsizliklere de yol açmaktadır.

Hâkim firmalar piyasada faaliyet gösteren görece zayıf firmalara yeni imkânlar sunmanın yanı sıra onları sınırlama yönünde de işle görmektedir. Hâkim

firmalar, sermaye güçlerini kullanarak görece zayıf firmaların üretim kapasitelerini, ürünlerinin kalitesini ve fiyatını belirlemekte, onları kendi koşulları çerçevesinde hareket etmeye zorlamaktadır. Diğer taraftan bu görece zayıf firmaların mallarını satabilecekleri pazarları belirleyerek onların büyüme oranlarını kendi çıkarları doğrultusunda sınırlamaktadır.

Dolayısıyla hakim firmaların ekonomik sistemin bir gereği olarak sürekli büyüme hedefi doğrultusunda geliştirdikleri ve uygulamaya koydukları stratejilerinin gerek birbirleri gerekse diğer firmalar üzerinde bir taraftan bir baskı oluştururken diğer taraftan yeni imkanlar doğurmaktadır. Hâkim firmaların varlığı sektörel gelişme ile sektörel akışkanlık ve sektörel sıçrama potansiyelini attıran bir olgu olarak da diğer firmalara yeni fırsatlar sunmaktadır. Ancak bu firmalar aynı zamanda, kendi çıkarları doğrultusunda diğer firmaların faaliyetlerini sınırlayabilmekte, onların denetleyip yönlendirerek hareket alanlarını daraltmaktadırlar.

Alandan elde edilen veriler doğrultusunda yapısal/nedensel koşullar ile Kayseri'ye özgü sosyoekonomik süreçler ve bu süreçler üzerinden geliştirilen eylem etkileşim stratejilerinin doğurduğu bir diğer sonuç ülkeler arası hiyerarşide bir eşitlenme eğiliminin ortaya çıkmasıdır. Kayserili işadamları bu hususta bir fikir birliği içinde bulunmaktadır. İşadamlarına göre, bu eşitlenme eğilimini ortaya çıkaran faktörler iki tanedir:

- Hiyerarşide üst basamaklarda yer alan ülkelerin ekonomilerinin temel taşıyıcıları olan büyük firmaların krizler karşısındaki dayanıksızlığı
- Hiyerarşide üst basamaklarda yer alan ülkelerin küreselleşme süreci ile sermaye, bilgi ve teknoloji avantajlarını koruyamamaları

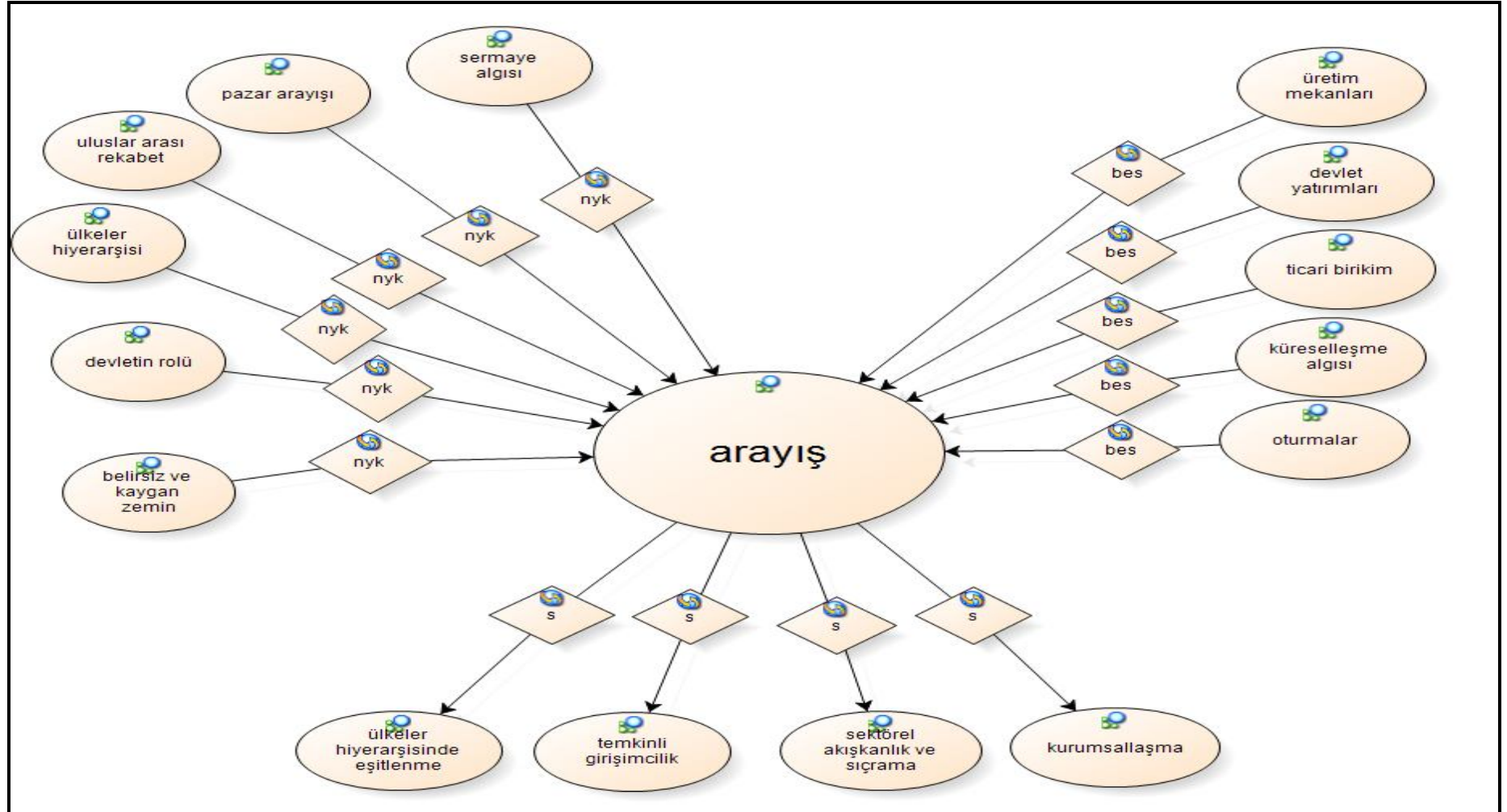
Bugün kapitalizme yukarıda açıklanan koşullar ve onların doğurduğu sonuçlar neticesinde kapitalist nitelikler çerçevesinde işleyen bir ekonomiye sahip ve belli bir büyüklüğe erişmiş olan Kayseri, bu süreci kalıcı kılabilmek için yollarını aramaktadır. Kapitalist bir ekonomide başarı ancak kâr oranının ve sermaye birikiminin sürekliliğinin başka bir deyişle büyümenin devam ettirebilmesi ile mümkündür. Firmasının büyümesini garanti altına almayan bir girişimcinin başarısından bahsedilemez çünkü büyümeyen bir firma kapitalist ekonomik şartlarda her zaman yok olma tehdidi ile karşı karşıyadır. Kurumsallaşma ise bir firmanın sermayesini

güvence altına olmasının ve kârlılığının kişilere bağımlı olmaktan çıkıp kuşaklar boyu devam edebilmesinin ön koşuludur Kayserili işadamlarına göre.

Kurumsallaşma, Kayseri ekonomisi açısından iktisadi rasyonalitenin somutlaştığı durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Kayserili işadamları kurumsallaşmayı, kâr ve büyüme hedefine ulaşmak üzere yürütülen ekonomik faaliyetlerin gelenek ve alışkanlıkların dışında akılcı olarak gerçekleştirildiği kesin ölçütlere dayalı bir düzenleme olarak görmektedirler. Bu bağlamda kurumsallaşma üretim örgütlenmesinde departmanların ve görevlerin açık bir biçimde tanımlandığı, her faaliyetin belli ve kesin kurallara bağlanarak yürütüldüğü böylece firmanın geleceğinin kişilere bağımlı olmaktan çıkarıldığı bir yapılanma olarak tanımlanabilir. Böyle bir yapılanma dahilinde mülkiyet yapısının, firma kaynaklarının kullanımının, çalışma koşullarının, iş bölümüne dayalı firma içi örgütlenmenin ve yönetim hiyerarşisinin söz konusu kurallar çerçevesinde düzenlenmesi elbette iş adamları ve firmalar için zorlu bir süreci de beraberinde getirmektedir. Bu nedenle kurumsallaşma bir firmanın varlığını sürdürebilmesi başka bir deyişle bekası karşılığında firma sahiplerinin ve ailelerinin ödediği bir bedel olarak kabul edilmektedir.

Kurumsallaşma mevcut geleneksel hiyerarşinin ortadan kaldırılarak rasyonel esaslara dayalı bir hiyerarşinin kurulmasını talep etmektedir. Bu ise aile şirketi şeklinde örgütlenmiş Kayseri firmaları açısından mevcut ilişki kalıplarının ve alışkanlıkların tamamen dışına çıkmak anlamına gelmektedir. Artık büyüğün otoritesi yerini uzmanın otoritesine bırakmalıdır. Ancak görüldüğü üzere bunu aşmak gerek otoriteye sahip aile büyükleri gerekse bu otorite ilişkileri içerisinde büyüyerek onları içselleştirmiş olan eğitimli yeni nesil açısından hiç de kolay değildir. Bu dünyanın ve insanın fani olarak kabul edildiği bekanın Allah'a mahsus bir olgu olarak görüldüğü dünya görüşüne sahip bir kültür çevresi içinde işadamlarının kurumsallaşma çabaları aynı zamanda kapitalizmin beraberinde getirdiği zihniyet dönüşümünün derinliğine de işaret etmektedir.

Model 18: Kapitalizme Eklemlenme Sürecinde Arayış



Sonuç olarak model 16’da da görüldüğü üzere Kayseri ekonomisinin kapitalist nitelikler çerçevesinde işleyen bir ekonomi olarak ortaya çıkışı ve özellikleri temellendirilmiş kuram stratejisinin paradigma modeline dayanarak şu şekilde açıklanabilir. Kayserili işadamlarının ve Kayseri ekonomisinin kapitalizme uyum süreci iş adamlarının arayışları ile gerçekleşmiştir. Bu arayışa yön veren ve onu biçimlendiren yapısal ve nedensel koşullar ise Kayserili işadamlarının kapitalizmin temel niteliklerine ilişkin algılarıdır. Bu nitelikler; sermaye algısı, pazar arayışı, uluslar arası rekabet, ülkeler hiyerarşisi, kapitalist ekonomik sistemde devletin rolü ile kaygan ve belirsiz ekonomik zemindir. Arayışın içinde gerçekleştiği Kayseri’ye özgü sosyoekonomik süreçler ile bu süreçler çerçevesinde oluşan uyum mekanizmaları paradigma modelinin bağlam ve eylem/etkileşim stratejileri unsurunu oluşturmaktadır. Bunlar; ticari birikim, devlet yatırımları, üretim mekânları, küreselleşme algısı ve oturmalarıdır. Nedensel yapısal koşullar ile bağlam ve eylem stratejileri neticesinde ortaya çıkan sonuçlar ise şu şekilde sıralanabilir: Temkinli girişimci, sektörel akışkanlık ve sektörel sıçrama, hakim firmaların sunduğu imkanlar ve yol açtıkları sınırlamalar, ülkeler arasında eşitleme eğilimi ve kurumsallaşma çabası.

Sonuç olarak bu çalışmada, 1980 öncesinde sınırlı bir sermaye birikimi ve üretim kapasitesi ile yola çıkan ve bu yolda kapitalist nitelikler çerçevesinde işleyen bir ekonomi haline gelen Kayseri ekonomisinin kapitalizmin engin ve dalgalı okyanusundaki seyrini ortaya koyacak soyut bir açıklama çerçevesi geliştirilmeye çalışılmıştır. 21. yüzyılın ilk on yılının sonuna gelindiğinde Kayseri ekonomisi artık küresel kapitalist pazarlara eklenmiş bir ekonomi olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak bu okyanusta seyredebilmek için Kayserili işadamlarının daha büyük ve dayanıklı gemiler inşa etme arayışı devam edecek gibi görünmektedir.

KAYNAKÇA

AYDOĞUŞ, Osman; TÜRKCAN, Burcu; ÇALIŞKAN, Elif; KOPURLU, Barış S., (2009), “Kriz Teorileri: Kondratieff, Schumpeter ve Wallerstein”, **Ege University Working Papers in Economics**, No.9/01, İndirilme Tarihi; 20.03.2012, www. Web: <http://iibf.ege.edu.tr/economics/tartisma>

BRAUDEL, Fernand, (çev. Mustafa Özel), (1991), **Maddi Medeniyet ve Kapitalizm**, İstanbul: Ağaç Yayıncılık.

BRAUDEL, Fernand, (çev. Mehmet Ali Kılıçbay), (1993), **Maddi Uygarlık Ekonomi ve Kapitalizm XV-XVIII. Yüzyıllar II. Cilt: Mübadele Oyunları**, Ankara: Gece Yayınları.

BRECKENRIDGE, Jenna, “Demystifying Theoretical Samplig in Grounded Theory Research”, **The Grounded Theory Review**, vol. 8, no.2, Mill Valley: Sociology Press, s.113-126.

BUĞRA, Ayşe, (2005a), **İktisatçılar ve İnsanlar**, İstanbul: İletişim Yayınları.

BUĞRA, Ayşe, (2005b), **Devlet ve İşadamları**, İstanbul: İletişim Yayınları.

CHARMAZ, Kathy, (2006), **Constructing Grounded Theory: A Practical Guide Through Qualitative Analysis**, London: Sage Publications.

DIKEÇLİGİL, Beylû ve diğerleri, (2008), **Bir Yerel Sanayi Odağının Sosyolojik Yapısı: Kayseri Hacılar İlçesi**, TÜBİTAK

DIKEÇLİGİL, Beylû, (1994), “Kültür Kavramının Analizi ve Sosyo-Kültürel Gerçekliğin Yapısı Üzerine Bir İnceleme”, **Dünyada ve Türkiye’de Güncel Sosyolojik Gelişmeler, 1. Ulusal Sosyoloji Kongresi**, Ankara: Sosyoloji Derneği Yayınları.

DOBB, Maurice, (1963), **Studies in the Development of Capitalism**, London: Kegan Paul.

Elliot, J. E., (1980), “Marx and Schumpeter on Capitalism’s Creative Destruction: A Comperative Restatement”, **The Quarterly Journal of Economics**, Volume 95, No 1. İndirilme Tarihi: 09.10.2009, jstor.

ERAYDIN, Ayda, (2002), **Yeni Sanayi Odakları: Yerel Kalkınmanın Yeniden Kavramlaştırılması**, Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi.

ESI, (2005), **İslami Kalvinistler:Orta Anadolu’da değişim ve Muhafazakarlık**, İstanbul: www.esi.org

GALBRAİTH, Jhon. Kenneth, (çev. Nilgün Himmetoğlu, Reşit Aşçıoğlu), (1980), **Kuşku Çağı**, Altın Kitaplar.

- GALBRAİTH, Jhon Kenneth, (çev. Müfit Günay), (2004), **İktisat Tarihi**, Ankara: Dost Kitabevi.
- GARAUDY, Roger, (çev. Hakan Bahçeci), (2001), “Marx ve Ekonomi Politik”, Uğur Dolgun (ed), **Sosyo-ekonomik Perspektif**, Bursa: Asa Kitabevi, s. 265-286.
- GLASER, Barney; STRAUSS, Anselm, (1967), **The Discovery of Grounded Theory: Strategies for Qualitative Research**, Newyork: Adline Pub. Co.
- HUBERMAN, Leo, (çev. Murat Belge), (1995), **Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla**, İstanbul:İletişim Yayınları.
- JONES, Michael; ALONY, Irit, (2011), Guiding the Use of Grounded Theory in Doctoral Studies: An Example from the Australian Film Industry”, **International Journal of Doctoral Studies**, Volume 6, Wollongong: Universtiy of Wollongong.
- KAZGAN, Gülten, (1989), **İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi**, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- KÖSE, Ahmet H.; Öncü Ahmet, (2000), **Kapitalizm, İnsanlık ve Mühendislik: Türkiye’de Mühendisler ve Mimarlar**, Ankara: TMMOB.
- LANDES, S. , (çev. Süleyman E. Gündüz), (1998), **Kapitalizmin Doğuşu**, İstanbul: İnsan Yayınları, 2. baskı.
- MARX, Karl, (çev. Ahmet Fethi), (2004), **Ekonomi Yazıları**, İstanbul, Hil Yayınları.
- Mitchell, C. W., (1929), “Sombarts Hochkapitalizmus”, **The Ouarterly Journal of Economics**, Volume: 43, No:2, indirilme tarihi:04.06.2010, jstor.
- NEUMANN, W. Lawrence, (çev. Sedef Özge), (2008), **Toplumsal Araştırma Yöntemleri: Nitel ve Nicel Yaklaşımlar I. Cilt**, İstanbul:Yayın Odası.
- ÖZKUL, Gökhan, (2007), “Kapitalist Sistemin Sürükleyici Aktörleri: Ekonomik Teoride Girişimciler”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi**, C. 12, S. 3., Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, s.343-366.
- ÖZTÜRK, Melda, (2005), “Sermaye Birikiminde Zorunlu bir Uğrak Olarak Kriz”, Fuat Ercan; Yüksel Akkaya (ed), **Kapitalizm ve Türkiye I: Kapitalizm, Tarih ve Ekonomi**, Ankara: Dipnot Yayınları.
- PINARCIOĞLU, M. Melih; IŞIK, Oğuz, (2004), **Yeni Kalkınmacılık: Bölgesel Kalkınmada Yeni Arayışlar**, GAP-GİDEM Girişimci Destekleme Merkezleri.
- PİORE, Michael; SABEL, Charles,(1984), **The Second Industrial Divide: Possibilities for Prosperity**, Newyork: Basic Books.

PİRENNE, Henry, (çev. Uğur Kocabaşoğlu), (2007), **Ortaçağ Avrupası'nın Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2. baskı.

PUNCH, Keith F., (çev. Dursun Bayrak; H. Bader Arslan; Zeynep Akyüz), (2005), **Sosyal Araştırmalara Giriş: Nicel ve Nitel Yaklaşımlar**, Ankara: Siyasal Kitabevi.

RİCARDO, David, (çev. Tayfun Ertan), (2007), **Ekonomi Politğin ve Vergilendirmenin İlkeleri**, İstanbul: Belge Yayınları.

SCHUMPETER, Joseph A., (çev. Tunay Akoğlu), (1966), **Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi**, Ankara: Varlık Yayınevi.

SİEVERS, Allen M., (çev. Uğur Dolgun), (2001), "Schumpeter'e Göre Kapitalist Uygarlık", Uğur Dolgun (ed), **Sosyo-ekonomik Perspektif**, Bursa: Asa Kitabevi, s. 265-286.

SMİTH, Adam, (çev. Ayşe Yunus ve Mehmet Bakırcı), (2001), **Ulusların Zenginliği**, İstanbul: Alan Yayıncılık, 3. baskı.

SMİTH, Adam, (çev. M. Tanju Akad), (2002), **Ulusların Zenginliği Cilt 2**, İstanbul: Alan Yayıncılık, 3. baskı.

Sombart, W., (1929), "Economic Theory and Economic History", **The Economic Histroy Review**, Volume 2, No.1, indirilme tarihi: 17.02.2010, jstor.

SOMBART, Werner, (çev. Necati, Aça), (1998), **Aşk, Lüks ve Kapitalizm**, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

SOMBART, Werner, (çev. Sabri Gürses), (2005), **Kapitalizm ve Yahudiler**, İstanbul: İleri Yayınları.

SOMBART, Werner, (çev. Oğuz Adanır), (2008), **Burjuva: Modern Ekonomi Dönemine Ait İnsanın Ahlaki ve Entelektüel Tarihine Katkı**, Ankara: Doğu Batı Yayınları.

STRAUSS, Anselm; CORBİN, Juliet, (1990a), **Basics of Qualitative Research: Grounded Theory Procedures and Techniques**, London: Sage Publications.

STRAUSS, Anselm; CORBİN, Juliet, (1990b), "Grounded Theory Research: Procedures, Canons and Evaluative Criteria", **Qualitative Sociology**, Vol 13, No 1, Human Sciences Press, s. 3-21.

SWEEZY, Paul, (çev. Gülsüm Akalın), (2007), **Kapitalist Gelişme Teorisi: Marksist Politik İktisadın İlkeleri**, İstanbul: Kalkedon Yayınları.

TİRYAKİ, Ahmet, Theories of Entrepreneurship: A Critical Overview, <http://sbe.dumlupinar.edu.tr/13/31-42.pdf>

Usher, A. P., (1922), “The Genesis Of Modern Capitalism”, **The Quarterly Journal of Economics**, Volume: 36, No:3, indirilme tarihi:04.06.2010, jstor.

ÜLGNER, Sabri F. (2006), “İktisadi Hayatta Zihniyetin Rolü ve Tezahürleri”, Ahmet Güner Sayar (ed), **Makaleler Sabri F. Ülgner**, İstanbul: Derin Yayınları,s.19-53.

WALLERSTEİN, Immanuel, (çev. Ender Abadoğlu, Nuri Ersoy), (2004), **Dünya Sistemleri Analizi: Bir Giriş**, İstanbul: Metis Yayınları.

WALLERSTEİN, Immanuel, (çev. Necmiye Alpay), (2006), **Tarihsel Kapitalizm**, İstanbul: Metis Yayınları.

WEBER, Max, (çev. Özer Ozankaya), (1995), **Toplumsal ve Ekonomik Örgütlenme Kuramı**, Ankara: İmge Kitabevi.

WEBER, Max, (çev. Zeynep Gürata), (2002), **Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu**, Ankara: Ayraç Yayınevi.

VELZEN, Leo, (1978), **Kayseri’de Çevresel Üretim ve Türkiye**, Ankara: Ajans Türk Matbaacılık Sanayi.